

HİTİT İLAHİYAT DERGİSİ

e-ISSN: 2757-6949

Cilt: 20 Sayı: 3

İslami Sigortacılık ve Finans Özel Sayısı

(30 Aralık/December 2021)

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hid>

HITIT THEOLOGY JOURNAL

e-ISSN: 2757-6949

Volume:20 Issue: 3

Special Issue of Islamic Insurance and Finance

(30 December 2021)

<https://dergipark.org.tr/en/pub/hid>

HİTİT İLAHİYAT DERGİSİ - HITIT THEOLOGY JOURNAL

e-ISSN 2757-6949

Cilt: 20, Sayı: 3 (30 Aralık 2021) - Volume:20 Issue: 3 (30 December 2021)

İslami Finans ve Sigortacılık Özel Sayısı / Special Issue of Islamic
Insurance and Finance

Periyot: Yılda 2 Sayı (30 Haziran & 30 Aralık)

Period: Biannually (30 June & 30 December)

Dergi Eski Adı

Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

ISSN: 2651-3978 | e-ISSN: 2636-8110

Yayımlanan Sayılar: Yıl 2006, Cilt 9, Sayı 9 – Yıl 2020, Cilt 19, Sayı 2

Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi

(ISSN 1303-7757)

Yayımlanan Sayılar: Yıl 2002, Cilt 1, Sayı 1 – Yıl 2005, Cilt 8, Sayı 8

Former Title

Journal of Divinity Faculty of Hitit University

(ISSN 2651-3978 | e-ISSN 2636-8110)

Year Range of Publication with Former Title:

(2006 -Volume 9, no. 9) – (2020- Volume 19, no. 2)

Gazi University the Journal of Corum Divinity Faculty

(ISSN 1303-7757)

Year Range of Publication with Former Title:

(2002-Volume 1, no. 1) – (2006 Volume 8, no. 8)

Kapsam/ Scope: Dinî Araştırmalar/Religious Studies

Yazışma Adresi | Contact Address

Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (Dergi), ÇORUM

Tel: 0090 364 2346358 Fax: 0090 364 2346357

ilafdergi@hitit.edu.tr | <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hid>

Yayın Dili - Language of Publication

Türkçe & İngilizce & Arapça - Turkish & English & Arabic

Yayıncı - Publisher

Hitit University, 19100 Çorum TÜRKİYE

Hitit İlahiyat Dergisi, Creative Commons Atıf-Gayri Ticari-Aynı Lisansla Paylaş 4.0 (CC BY) Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

Hitit Theology Journal, is licensed by Creative Commons Attribution-Non-Commercial-No Derivatives 4.0 (CC BY) licence.

HİTİT İLAHİYAT DERGİSİ | HITIT THEOLOGY JOURNAL

Hitit Üniversitesi Adına Sahibi | Owner on behalf of Hitit University

Prof. Dr. Ali Osman ÖZTÜRK, Rector of Hitit University, aliosmanozturk@hitit.edu.tr

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ | RESPONSIBLE MANAGER

Prof. Dr. Abdullah ÇOLAK, Dean of Faculty of Divinity Hitit University Çorum, TURKEY

abdullahcolak@hitit.edu.tr

EDİTÖR | EDITOR IN CHIEF

Doç. Dr. İsmail BULUT

ÖZEL SAYI EDİTÖRÜ | EDITOR OF SPECIAL ISSUE

Dr. Abdullah ÇAKIR

ULUSLARARASI EDİTÖR | INTERNATIONAL EDITOR

Arş. Gör. Hüseyin Taha TOPALOĞLU

Arş. Gör. Betül YURTALAN

ALAN EDİTÖRLERİ | FIELD EDITORS

Asst. Prof. Ersin KABAKCI, ersinkabakci@hitit.edu.tr, Hitit University, Divinity Faculty, Turkey

Asst. Prof. Ömer DİNÇ, omer_dinc25@hotmail.com, Hitit University, Divinity Faculty, Turkey

Asst. Prof. Osman AYDIN, hititosmanaydin@gmail.com, Hitit University, Divinity Faculty, Turkey

Asst. Prof. Yunus ÖZTÜRK, ozturkyunus52@hotmail.com, Hitit University, Divinity Faculty, Turkey

Dr. M. Samet BİLGİN, msametbilgin@hitit.edu.tr, Hitit University, Divinity Faculty, Turkey

Dr. Hafzullah GENÇ, hafzullahgenc@hitit.edu.tr, Hitit University, Divinity Faculty, Turkey

Instructor Sema DİNÇ, semadinc@hitit.edu.tr, Hitit University, Divinity Faculty, Turkey

Res. Asst. İlhami ÇİTİR, ilhamicitir@hitit.edu.tr, Hitit University, Divinity Faculty, Turkey

Res. Asst. A. Sıtkı İLHAN, abdullahsitkiilhan@hitit.edu.tr, Hitit University, Divinity Faculty, Turkey

Res. Asst. Fahrettin HALİLOĞLU, fahrettinhaliloglu@hitit.edu.tr, Hitit University, Divinity Faculty, Turkey

Res. Asst. Mustafa ERZEN, mustafaerzen@hitit.edu.tr, Hitit University, Divinity Faculty, Turkey

Res. Asst. Tuba AKÇAY, t.akcay126@gmail.com, Hitit University, Divinity Faculty, Turkey

Res. Asst. M. Fatih KİRENCİ, mfatihkirenci@gmail.com, Hitit University, Divinity Faculty, Turkey

Res. Asst. Leyla DÜNDAR, mahiley@gmail.com, Hitit University, Divinity Faculty, Turkey

Res. Asst. M. Zahit ÇELİK, mzahitcelik@hitit.edu.tr, Hitit University, Divinity Faculty, Turkey

DİL EDİTÖRLERİ | LANGUAGE EDITORS

Asst. Prof. Hesna Serra AKSEL, English, hesnaserra@gmail.com, Hitit University, Turkey

Asst. Prof. Murat YILMAZ, English, muratyilmaz@hitit.edu.tr, Hitit University, Turkey

Dr. Abdullah BAŞARAN, English, abdullahbasaran@hitit.edu.tr, Hitit University, Turkey

Dr. Elif Büşra KOCALAN, English, ebusrakocalan@hitit.edu.tr, Hitit University, Turkey

Dr. Abdullah ÇAKIR, Arabic, abdullahcakir@hitit.edu.tr, Hitit University, Turkey

Instructor Şahin BAL, Arabic, shahinbal09@gmail.com, Hitit University, Turkey

YAYIN KURULU | EDITORIAL BOARD

Prof. Abdullah ÇOLAK, abduallahcolak@hitit.edu.tr, Islamic Law, Hitit University, Turkey

Prof. Şaban HAKLI, sabanhakli@hitit.edu.tr, Philosophy of Islam, Hitit University, Turkey

Prof. Mehmet AZİMLİ, mehmetazimli@hitit.edu.tr, History of Islam, Hitit University, Turkey

Prof. Cemil HAKYEMEZ, cemilhakyemez@hitit.edu.tr, Islamic Sects, Hitit University, Turkey

Prof. Kadir GÜRLER, kgurler@hotmail.com, Hadith, Hitit University, Turkey

Prof. Selim TÜRCAN, selimturcan@hitit.edu.tr, Tafsir, Hitit University, Turkey

Prof. Dr. Yakup ÇOŞTU, yakupcostu@hotmail.com, Sociology of Religion, Hitit University, Turkey

Prof. Hasan AKKANAT, hasan_akkanat1971@hotmail.com, History of Philosophy, Hacı Bayram University, Turkey

Assoc. Prof. Macid YILMAZ, macidyilmaz@hitit.edu.tr, Education of Religion, Hitit University, Turkey

Assoc. Prof. İbrahim KAPLAN, ikaplan43@gmail.com, Kalam, İzmir Katip Çelebi University, Turkey

Assoc. Prof. İsmail BULUT, ismailbulut@hitit.edu.tr, Kalam, Hitit University, Turkey

Assoc. Prof. İsmail ARICI, ismailarici@ikc.edu.tr, Education of Religion, İzmir Katip Çelebi University, Turkey

Assoc. Prof. Behlül TOKUR, behlultokur@hotmail.com, Psychology of Religion, Yıldırım Beyazıt University of Ankara, Turkey

Assoc. Prof. Şahabettin ERGÜVEN, serguvens@yahoo.com, Arabic Language and Literature, Hitit University, Turkey

Asst. Prof. Abdulkadir TANIŞ, tanisabdulkadir@gmail.com, Philosophy of Religion, Hitit University, Turkey

Asst. Prof. Güllü YILDIZ, gullu.yildiz@marmara.edu.tr, History of Islam, Marmara University, Turkey

Asst. Prof. Ahmet Selman BAKTI, selman_bkt@hotmail.com, Islamic Law, Sakarya University, Turkey

HAKEM KURULU

Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanmaktadır. Hakem isimleri gizli tutulmakta ve yayımlanmamaktadır.

REFEREE BOARD

Journal of Divinity Faculty of Hitit University uses double-blind review fulfilled by two reviewers. Referee names are kept strictly confidential.

Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisinde yayımlanan yazıların tüm içerik sorumluluğu yazarlarına aittir.

All the responsibility for the content of the papers published in The Journal of Divinity Faculty of Hitit University belongs to the authors.

DİZİNLENME BİLGİLERİ | ABSTRACTING AND INDEXING SERVICES

ESCI: Indexing Start: November of 2015

TR DİZİN TURKISH NATIONAL DATABASE: Indexing Start: 2009

EBSCO Academic Search Ultimate: Indexing Start: 1 June 2002

IndexCopernicus: Indexing Start: 11 October 2019

HİTİT İLAHİYAT DERGİSİ - HITIT THEOLOGY JOURNAL

e-ISSN 2757-6949

Cilt: 20, Sayı: 3 (30 Aralık 2021) - Volume:20 Issue: 3 (30 December 2021)

İÇİNDEKİLER | CONTENTS

EDİTÖRDEN | FROM EDITOR

ARAŞTIRMA MAKALELERİ | RESEARCH ARTICLES

Türkiye’de Katılım Bankacılığı Alanındaki Gelişmeler İle Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkilerinin İncelenmesi: Toda-Yamamoto Yaklaşımı

Investigation of Causality Relations Between Developments in Participation Banking and Economic Growth in Turkey: Toda-Yamamoto Approach

Ömer Fazıl EMEK 1-28

New Resources For Islamic Finance: Islamic Fintech

İslami Finans İçin Yeni Bir Kaynak: İslami Fintekler

Yavuz DEMİRDÖĞEN 29-56

الخصائص المميزة للتأمين التكافلي عن التأمين التقليدي

Tekafül Sigortasını Geleneksel Sigortadan Ayıran Özellikler

Ahmad HERSH.....57-80

Türkiye’de Faaliyet Gösteren Geleneksel Bankaların, Katılım Bankacılığı Penceresi Açmasının Olası Yansımaları

Possible Repercussions of Opening Participation Banking Window of Conventional Banks Operating in Turkey

Atilla ÜNLÜ I Kamuran YILDIZ..... 81-106

Analysis of the Working Capital Management Efficiency of the Manufacturing Companies in the Islamic Index

İslami Endekste Yer Alan İmalat Sanayi Şirketlerinin Çalışma Sermayesi Yönetimi Etkinlik Analizi

İlker SAKINÇ..... 107-128

دراسة فقهية لنظام التقاعد الفردي التشاركي في تركيا

Türkiye’de Katılım Bireysel Emeklilik Sisteminin Fıkhî Analizi (BES)

Zeynelabidin HAYAT..... 129-158

İslam Hukukuna Uygun Kooperatif Sigortacılığı Modeli

Cooperative Insurance Model According to Islamic Law

Aytaç AYDIN I Yusuf ÜSTÜN 159-186

Katılma Hesaplarının Sigortalanmasının Fıkhî Analizi

The Analysis of Insuring Participation Accounts From a Point of Fiqh View

Cemal KALKAN 187-200

İslami Finansa Döngüsel Ekonomi

Circular Economy in Islamic Finance

Serpil SUMER I Ramazan YANIK 201-224

Türkiye’de Tekâfül ile Katılım Bankacılığı ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

The Relationship between Takaful and Participation Banking and Economic Growth in Turkey

Tolga ERGÜN 225-264

Katılım Sigorta (Tekâfül) Ve Muhasebe Süreci

Participation Insurance (Takaful) and Accounting Process

Harun KISACIK..... 263-286

AAOIFI Altın Standardı ve Türkiye Finansal Piyasalarına Etkisi

AAOIFI Gold Standard and its Impact on Turkish Financial Markets

Recep ÇAKAR..... 289-310

Will Artificial Intelligence Rejuvenate Islamic Finance? A Version of World Academia

Yapay Zeka İslamî Finansa Canlılık Katabilecek mi? Bir Dünya Akademisi Örneği

Kausar ABBAS I Muhammad HAFEEZ 311-324

Hitit İlahiyat Dergisi Yeni Sayı: Cilt 20 Sayı 3 İslami Sigortacılık ve Finans Özel Sayısı

Değerli Araştırmacılar ve Okurlar,

Hitit İlahiyat Dergisi “İslamî Sigortacılık ve Finans” özel sayısını sizlere sunmaktan büyük sevinç ve mutluluk duyarız.

25-27 Mart 2021 tarihlerinde Hitit Üniversitesi himayesinde Hitit Üniversitesi İslam Ekonomisi ve Finansı Uygulama ve Araştırma Merkezi (HİSE-FAM), Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ve Hitit İlahiyat Dergisi tarafından “Uluslararası İslamî Sigortacılık ve Finans” sempozyumu beş ülkeden bilim insanlarının katılımıyla düzenlendi.

Geçmiş tecrübelerden yola çıkarak İslami sigortacılığın ve finans sistemlerinin uygulamada karşılaştıkları sorunların yanı sıra bu İslamî sistemlerin dünya ekonomi sistemindeki yeri, önemi ve geleceğine dair perspektifler sunma amacı taşıyan sempozyumda ilmî alanda boşlukları gideren nitelikli bildiriler sunuldu. Bu bildirilerden yayımlanmak üzere dergimize makaleler gönderildi.

Bu makalelerden on üçü, dergimizin yayın süreçlerinden geçerek iki hakemin olumlu cevap vermesi ve süreçleri başarıyla tamamlaması sebebiyle bu sayıda yayımlanması yayın kurulu tarafından uygun görüldü ve araştırmacı ve okurların istifadesine sunuldu.

Periyodik olarak yılda iki defa yayın yapan dergimiz bu özel sayı ile bilimsel faaliyetlere paydaş ve yayımcı olarak katkı sağlamaktadır. Bundan sonraki yıllarda da problematik konularda bu özel sayıya yenilerini eklemek hedeflerimiz arasındadır.

Bu özel sayıda yayım süreçlerini en iyi şekilde yürüten ve her sayıda daha iyi olmak için gayret gösteren dergi ekibine; ayrıca yazarlara, hakemlere/panelistlere, dergimize her türlü katkı sağlayan ve takip eden tüm paydaşlarımıza teşekkür ediyorum.

Nitelikli ve başarılı çalışmalarla dolu gelecek sayılarımızda buluşmak üzere...

Öğr. Gör. Dr. Abdullah ÇAKIR

Editör

The Latest Issue of Hitit Theology Journal: Volume 20 Issue 3 Special Issue of Islamic Insurance and Finance

Dear Researchers & Readers,

We are greatly happy to present to you the special issue of Hitit Theology Journal in “Islamic Insurance and Finance”.

On 25-27 March 2021, under the auspices of Hitit University, hitit University Islamic Economics and Finance Application and Research Center (HISE-FAM), Hitit Theology Faculty and Hitit Theology Journal organized the “International Islamic Insurance and Finance” symposium with the participation of scientists from five countries.

The papers addressing gaps in the scientific field were presented in the symposium that presenting perspectives on the place, importance and future of Islamic insurance and financial systems in the world economic system as well as the problems they face in practice was aimed. Some articles were sent to our journal for publication from these papers.

Thirteen of these articles were approved by the editorial board due to the positive response of the two reviewers through the publication processes of our journal and the successful completion of the processes.

Our journal, which periodically publishes twice a year, contributes to scientific works and activities as a stakeholder and publisher with this special issue. In the years to come, we would like to add new special issues on problematic topics.

I would like to take this opportunity to thank the journal team of this special issue, who carries out the publishing processes in the best way and strives to get better in each issue, also the authors, reviewers/panelists, all our stakeholders who contributed and followed all kinds of contributions to our journal.

See you in our future issues with many qualified and successful works...

Lect. Dr. Abdullah ÇAKIR

Editor

**TÜRKİYE’DE KATILIM BANKACILIĞI ALANINDAKİ
GELİŞMELER İLE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ NEDENSELLİK
İLİŞKİLERİNİN İNCELENMESİ: TODA-YAMAMOTO YAKLAŞIMI**

Investigation of Causality Relations Between Developments in Participation
Banking and Economic Growth in Turkey: Toda-Yamamoto Approach

ÖMER FAZIL EMEK

Dr. Öğr. Üyesi., Mardin Artuklu Üniversitesi Nusaybin Meslek Yüksekokulu, Dış Ticaret Programı,
Mardin, Türkiye

Assoc. Prof., Mardin Artuklu University, Nusaybin Vocational School, Foreign Trade Department,
Mardin, Turkey

ofemek@gmail.com
orcid.org/ 0000-0003-4429-8892

MAKALE BİLGİSİ / ARTICLE INFORMATION

Makale Türü /Article Types: Research Article

Geliş Tarihi /Received: 2 Mayıs 2021

Kabul Tarihi/Accepted: 28 Temmuz 2021

Yayın Tarihi/Published: 30 Aralık 2021

Doi: [https://doi.org/ 10.14395/hid.931233](https://doi.org/10.14395/hid.931233)

ATIF/CITE AS:

Emek, Ömer Fazıl, “Türkiye’de Katılım Bankacılığı Alanındaki Gelişmeler İle Ekonomik Büyüme
Arasındaki Nedensellik İlişkilerinin İncelenmesi: Toda-Yamamoto Yaklaşımı”, Hitit İlahiyat Dergisi,
(Aralık/December 2021) 20/3

İNTİHAL/PLAGIARISM:

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.
This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software.
Copyright © Published by Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi – Hitit University Divinity Faculty,
Çorum, Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hid>

Investigation of Causality Relations Between Developments in Participation Banking and Economic Growth in Turkey: Toda-Yamamoto Approach

Abstract

The contribution and impact of developments in banking and finance to economic growth has been discussed in the literature for many years and various empirical analyzes are made regarding this. Four different theoretical approaches have been developed on the subject, which are stated as supply-oriented, demand-driven, interdependence and neutrality hypothesis. The analyzes carried out to test these theoretical approaches give different results due to different conditions. For this reason, an agreed approach has not been formed. However, the general trend is that financial development and deepening have some effects on economic growth. Islamic banks, which are described as alternative or complementary, operating in the financial sector, are likely to yield similar results.

It is observed that empirical studies that examine the effects of developments in the field of participation banking on economic growth in Turkey have started to gain importance especially in recent years. The period range dealt with in these studies generally covers time series data starting from the 2000s. It is noteworthy that the variables taken into account in this type of bank are mostly deposits collected and loans granted. In addition to these, it was tested whether variables such as total assets, own funds, net operating profits have a significant relationship on economic growth. In these studies, which tests such as Johansen cointegration, ARDL boundary test, Vector error correction models (VECM) and Granger causality, it has been investigated whether there is a short / long-term relationship and causality between the developments in participation banking and economic growth. According to the results obtained, again, the general trend is that the developments in the participation banking field have a positive effect on economic growth and there is a causal relationship between them. It can be easily said that these types of banks in Turkey are still in the development phase and that the restructuring in this area will contribute to sustainable economic growth.

Considering the empirical studies that examine the relationship between the developments in Islamic banking and economic growth on the basis of other country and country groups, it is seen that the literature has started to take shape in recent years. Studies on countries such as Malaysia, Indonesia, and Pakistan, where activities in Islamic banking are concentrated, are gaining weight. In these studies, the short / long term effects of the total loans, which are mostly granted, on the GDP and the causality relations are examined. Similar to the findings obtained in Turkey, meaningful relationships have been

determined that the activities in the field of Islamic banking have a share in economic growth. In this respect, studies on Turkey and other countries give almost compatible results. The increase in activities in Islamic banking and the effort to gain a significant place in financial development necessitate the examination and questioning of the effects of these types of banks in every field. In this respect, it is expected that the activities in the field of Islamic banking will become increasingly popular among the fields of study.

It should be noted that the literature on the effects of Islamic banking activities on economic growth compared to traditional banks is much more recent. Studies based on the effects of its activities in Turkey are extremely limited. It is expected that this study, conducted in the case of Turkey, will contribute to this gap in the literature. The aim of this study is to examine the causality relationship between funds collected and loans granted in Turkey between 2010 and 2020, representing the developments in the field of Islamic banking, with economic growth. For this, Toda-Yamamoto causality test was used, which allows analysis according to all kinds of stationarity levels of the series among various causality tests, and the findings obtained were interpreted.

According to the findings obtained from the Toda-Yamamoto causality test, the existence of a one-way causality from total consumer loans to GDP was determined. However, no causality relationship could be determined between real person participation accounts and GDP. Considering that the weighted variable used to represent the developments in Islamic banking in the literature is “total loans offered to the private sector and consumers”, the existence of causality from the total consumer loans identified in the study to GDP is shows the effect of consumer loans on economic growth.

Keywords: Economic Growth, Banking and Finance, Islamic Banking, Participation Banking, Toda-Yamamoto Causality Test.

JEL Classification: B22, C22, E31.

Türkiye’de Katılım Bankacılığı Alanındaki Gelişmeler ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkilerinin İncelenmesi: Toda-Yamamoto Yaklaşımı

Öz

Bankacılık ve finans alanındaki gelişmelerin ekonomik büyümeye katkı ve etkisi literatürde uzun yıllardır tartışılmakta ve bununla ilgili çeşitli ampirik analizler yapılmaktadır. Konu ile ilgili şimdiye kadar arz odaklı, talep kaynaklı, karşılıklı bağımlılık ve tarafsızlık hipotezi olarak belirtilen dört farklı teorik yaklaşım geliştirilmiştir. Bu teorik yaklaşımların test edilmesi amacıyla yapılan analizler, farklı koşullar gereği farklı neticeler vermektedir. Bu neden-

le üzerinde mutabık kalınan bir yaklaşım oluşmamıştır. Ancak genel eğilim finansal gelişme ve derinleşmenin ekonomik büyüme üzerinde birtakım etkiler bıraktığı yönündedir. Finans sektörü içerisinde faaliyet yürüten alternatif veya tamamlayıcı olarak ifade edilen İslami bankaların da benzer sonuçlar vermesi muhtemeldir.

Türkiye’de katılım bankacılığı alanındaki gelişmelerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini inceleyen ampirik çalışmaların özellikle son yıllarda ağırlık kazanmaya başladığı görülmektedir. Bu çalışmalarda ele alınan dönem aralığını, genellikle 2000’li yıllardan başlayan zaman serisi verileri kapsamaktadır. Bu banka türünde dikkate alınan değişkenlerin çoğunlukla toplanan mevduatlar ve kullanılan krediler şeklinde olduğu dikkat çekmektedir. Bunların yanında toplam aktifler, özkaynaklar, net faaliyet karları gibi değişkenlerin de ekonomik büyüme üzerinde anlamlı bir ilişkisinin olup olmadığı test edilmiştir. Johansen eşbütünleşme, ARDL sınır testi, Vektör hata düzeltme modelleri (VECM) ve Granger nedensellik gibi testlerin yapıldığı bu çalışmalarda katılım bankacılığı alanındaki gelişmeler ile ekonomik büyüme arasında kısa/uzun dönemli ilişkinin ve nedenselliğin olup olmadığı araştırılmıştır. Elde edilen sonuçlarda yine genel eğilimin katılım bankacılığı alanındaki gelişmelerin ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkisinin ve aralarında nedensellik ilişkisinin olduğu yönündedir. Türkiye’de bu banka türlerinin henüz gelişme evresinde oldukları ve bu alandaki yapılandırılmaların sürdürülebilir ekonomik büyümeye katkı sağlayacağı rahatlıkla söylenebilir.

İslami bankacılık alanındaki gelişmeler ile ekonomik büyüme ilişkisinin diğer ülke ve ülke grupları baz alınarak incelendiği ampirik çalışmalar dikkate alındığında da literatürün son yıllarda şekillenmeye başladığı görülmektedir. Genellikle İslami bankacılık alanındaki faaliyetlerin yoğunlaştığı Malezya, Endonezya, Pakistan gibi ülkeler üzerine yapılan araştırmalar ağırlık kazanmaktadır. Yine bu çalışmalarda çoğunlukla kullanılan toplam kredilerin GSYH üzerindeki kısa/uzun dönem etkileri, nedensellik ilişkileri incelenmektedir. Türkiye’de elde edilen bulgulara benzer olarak İslami bankacılık alanındaki faaliyetlerin ekonomik büyümede payının olduğuna dair anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Bu yönüyle Türkiye ve diğer ülke üzerine yapılan araştırmalar hemen hemen birbirleriyle uyumlu sonuçlar vermektedir. İslami bankacılık alanındaki faaliyetlerin artması ve finansal gelişim içerisinde kayda değer bir yer edinme çabası, bu banka türlerinin etkilerinin her alanda incelenmesi ve sorgulanmasını gerekli kılmaktadır. Bu yönüyle İslami bankacılık alanındaki faaliyetlerin giderek popüler çalışma alanları içerisinde yer alması beklenmektedir.

Geleneksel bankalarla kıyaslandığında İslami bankacılık alanındaki faaliyetlerin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerine dair literatürün çok daha yeni olduğunu söylemek gerekir. Türkiye’deki faaliyetlerinin etkilerini temel alan çalışmalar ise son derece sınırlıdır. Türkiye örneğinde yapılan bu çalışmanın literatürdeki bu boşluğa katkı sağlaması beklenmektedir. Bu doğrultuda yapılan çalışmanın amacı, Türkiye’de 2010 ile 2020 yılları arasında İslami bankacılık alanındaki gelişmeleri temsilen toplanan fonlar ve kullanılan kredilerin ekonomik büyüme ile nedensellik ilişkisini incelemektir. Bunun için çeşitli nedensellik testleri içerisinde serilerin her türlü durağanlık düzeylerine göre analiz yapma imkânı tanıyan Toda-Yamamoto nedensellik testi kullanılmış ve elde edilen bulgular yorumlanmıştır.

Toda-Yamamoto nedensellik testinden elde edilen bulgulara göre toplam tüketici kredilerinden GSYH’ya doğru tek yönlü bir nedenselliğin varlığı tespit edilmiştir. Ancak gerçek kişi katılım hesapları ile GSYH arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi belirlenmemiştir. Literatürde İslami bankacılık alanındaki gelişmeleri temsilen kullanılan ağırlıklı değişkenin “özel sektöre ve tüketicilere sunulan toplam krediler” olduğu dikkate alınrsa çalışmada tespit edilmiş olan toplam tüketici kredilerinden GSYH’ya doğru nedenselliğin varlığı, Türkiye’de katılım bankaları tarafından konut, araç, ihtiyaç ve diğer amaçlarla kullanılan tüketici kredilerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Büyüme, Bankacılık ve Finans, İslami Bankacılık, Katılım Bankacılığı, Toda-Yamamoto Nedensellik Testi.

JEL Sınıflaması: B22, C22, E31.

Giriş

İslami bankacılık teorisi, İslami bankaların düzen ve işleyişinde Kuran tarafından temellendirilen İslami öğretilerin esas alınması gerektiği fikrine dayanmaktadır. İslami bankacılığın öncelikli hedefi, İslami öğretilerin en önemlilerinden biri olan faiz yasağı ilkesi üzerine bir finansal sistem inşa etmektir. Bu nedenle İslami bankacılıkla ilgili teorik çalışmalara yön veren esas ilke, faiz yasağına karşılık ticaretin ve kârın teşvik edilmesidir (Yazdan, 2012). Warde (2000), «İslami finans kurumlarının, amaç ve işlemlerinde Kuran ilkelerine dayandıklarını, böylelikle bu tür meşguliyetleri olmayan geleneksel kurumlardan ayrı tutulduklarını» ifade etmiştir. Bu kurumların amaçlarını, «ribadan (geniş anlamıyla haksız artış anlamında) ve garardan (belirsizlik, risk, spekülasyon) kaçınılması; helal (dini olarak izin verilen) faaliyetlere odaklanma; daha genel olarak adalet arayışı, diğer etik ve dini hedefler» şeklinde sıralamıştır.

İslami finans için seçilmesi gereken iki tercihten biri, «risk paylaşım felsefesidir». Borç veren, önceden belirlenmiş ve sabit bir orandaki getiriyi garanti ettiği için borç alan karşısında orantısız bir konuma geçmekte; bu yönüyle sömürücü, sosyo-ekonomik anlamda verimsiz ve savurgan olarak görülmektedirler. Bu durumun önüne geçmek için borç veren kişi, borcun riskine katılmalı, kendisine kar zarar ortaklığı şeklinde bir finansman modeli sunulmalıdır. Tercih edilmesi gereken diğer bir finans türü ise ekonomik ve sosyal kalkınmanın sağlanmasına yönelik bir takım özel ve duyarlı faaliyetleri destekleyen toplum odaklı bir finans modeli şeklindedir (Warde, 2000). İslami bankalar, finansman tarzlarına etik ve ahlaki değerleri dâhil etmekte, proje seçiminde bu hususları göz önünde bulundurmaktadır; İslam dininin yasakladığı bir dizi yiyecek, içecek ve faaliyetleri içeren sektörlerin finansmanını sağlayan konum içerisinde yer almamaktadırlar. Bu sektörlerin -her ne kadar kârlı iş kolları olsa da- uzun vadede yüksek ekonomik ve sosyal maliyete neden oldukları düşünülmektedir (Goaied ve Sassi, 2010). Bu özelliğiyle İslami finans, etik finans kapsamına girmekte, finansal kararların toplum üzerindeki etkileri ile ilgilenmekte ve etik açıdan duyarlı yatırımcıları çekmektedir. İslami finans nihayetinde, fon sağlayıcıları (yatırımcılar) ve fon kullanıcıları (girişimciler) arasında risk paylaşımını gerektiren ortaklık ve işbirliği ilkesi üzerine kurulan bir sistemdir. Reel ekonomi ile bağlantılı işlemleri teşvik etmekte, toplum için ahlaki olmayan ve zararlı işlemlerin finansmanını yapmaktan kaçınmaktadır (Tabash ve Dhankar, 2014). Benzer şekilde Farahani (2013), «İslami bankacılıkta, finansal işlemlere dâhil olan ortakların bir girişimin riskini, kâr veya zararını paylaştıklarını, önceden belirlenmiş bir getiri elde edemeyeceğini; bu nedenle amacı, hissedarların servetini maksimize etmek olan geleneksel bankalardan temel olarak ayrıştıklarını,» Daly ve Frikha (2016)'de «faizle uğraşmanın önemli olduğu ve paranın bir emtia olarak alınıp satıldığı klasik bankacılığın aksine İslami bankacılığın, reel varlığa dayanan faizsiz bir bankacılık sistemi olduğunu, bu sistemdeki risklerin ortaklık, müşterek mülkiyet, kiralama ve satış ilkesine göre borç veren ve borç alan arasında paylaşıldığını» belirtmiştir.

İslami bankacılık alanındaki gelişmelerin özellikle son yıllarda yoğunlaştığı ve pek çok iktisatçı tarafından ekonomik kalkınma sürecindeki gelişimine dikkat çekildiği açık bir şekilde görülmektedir (Farahani, 2013; Goaied ve Sassi, 2010; Rafay, 2017; Tabash ve Dhankar, 2014; Yazdan, 2012; Özdemir ve Aslan, 2018). Farahani (2013), başlangıçta Müslümanların ihtiyaçlarını gidermek amacıyla ortaya çıkan İslami bankacılığın, bankacılık ve finans sektöründe en iyi büyüme rakamlarını yakalayan alanlardan bir haline geldiğini, Goaied ve Sassi (2010), son yıllarda İslami bankacılık adıyla yeni bir finans endüstrisinin türediğini ve bu banka türlerinin dünyanın her yerinde gelişim gösterdiğini, yüksek ve beklenmedik büyüme oranları kaydettiğini, Rafay (2017), modern

anlamda İslami bankacılık ve finansın son 40-50 yıl içindeki gelişiminin olağanüstü seviyelerde olduğunu ve bu endüstrideki faaliyetlerinin katlanarak dünya çapında geliştiğini, Tabash ve Dhankar (2014), İslami bankacılığın son yıllarda önemli ölçüde büyüme sergilediğini, Yazdan (2012), geleneksel bankacılığın alternatifi veya tamamlayıcısı olarak görülen İslami bankacılığın son yıllarda gerek Müslüman gerekse Müslüman olmayan ülkelerde yaygınlaştığını ve yüksek büyüme oranlarına ulaştığını, Özdemir ve Aslan (2018), genellikle postkolonyal Müslüman ülkelerde, hem modern hayatın reel beklentilerine hem de İslami değerlere uyumlu İslami bir ekonomik sistem kurma fikrinin ortaya çıktığını, ayrıca İslami ekonomik modelin işlevsel bir birimi olarak kabul edilen İslami finans ile ilgili entellektüel çabaların yoğunlaşmaya başladığı 1950’li yıllardan günümüze değin İslami finans ve bankacılığın olağanüstü bir gelişme gösterdiğini ifade etmişlerdir.

1963 yılında düşük gelirli grupların birikimlerinden kâr zarar paylaşımı esasına göre getiri elde etmek amacıyla ilk kez Mısır’da denemesi yapılan İslami bankaların kuruluş ve gelişiminde, 1975 yılında S. Arabistan’ın Cidde şehrinde kurulan “İslam Kalkınma Bankası” kritik bir dönüm noktası olmuştur. Ardından Mısır Faisal İslam Bankası (1977), Sudan Faysal İslam Bankası (1977), Ürdün Faysal İslam Bankası (1978), Ürdün İslam Bankası (1978), Bahreyn İslam Bankası (1979) ve 1978’de gayrimüslim bir ülkede (Lüksemburg) ilk faizsiz banka gibi bir dizi önemli İslami bankaların ortaya çıktığı; 1980 ile 2000 yılları arasında ise Citigroup, HSBC, Deutsche Bank, UBS ve Standard Chartered Bank’ın başını çektiği uluslararası ticari bankaların bünyelerinde İslami ilkeler doğrultusunda faaliyet gösteren birimlerin açıldığı görülmektedir (Özdemir ve Aslan, 2018). Goaid ve Sassi (2010), «son 30 yılda yüzde 10’u aşan yıllık büyüme oranlarıyla karakterize edilen İslami bankaların başarısını gören uluslararası bankacılık kurumları bu fırsatı yakalamak için kendi İslami birimlerini, pencerelerini ve şubelerini kurduklarını» belirtmiştir. 2000’li yıllar ise İslami bankacılığın Müslüman ülkelerde artan ürün çeşitliliği ve sermaye birikimi ile küresel piyasalardan giderek daha fazla pay aldığı dönemdir. Ayrıca 11 Eylül 2001’de yaşanan terör saldırısından sonra başta ABD’de olmak üzere batılı ülkelerde yaşayan Müslüman yatırımcıların paralarını İslami bankalara taşıması, İslami bankacılığın faaliyetlerini geliştirmeindeki dönüm noktalarından bir diğeridir (Özdemir ve Aslan, 2018).

2007 yılı ve sonrası küresel piyasaların kredi sıkışıklığı ve bankacılık krizleri ise mali ve finansal istikrar konusundaki tartışmaların açılmasına, geleneksel bankacılığa alternatif ve tamamlayıcı olarak nitelenmeye başlanan İslami bankacılık faaliyetlerinin yoğun olarak gündeme gelmesine, islami bankaların her alanda tanınma fırsatı yakalamasına yol açmıştır (Rafay, 2017). Tabash ve Dhankar (2014), 2008 küresel finansal ve mali krizde dünya çapın-

daki pek çok geleneksel bankanın zorluk çektiğini aksine İslami bankaların krizden büyük ölçüde izole edildiğini vurgulamıştır. Bunun nedenini, geleneksel bankaları olumsuz yönde etkileyen ve krizin sebeplerinden biri olarak gösterilen çeşitli araç türlerinin İslami ilkeler doğrultusunda yasaklanmasına; yine bu ülkeler tarafından yönlendirilen yüksek korumalı operasyonel ortamlarının varlığına bağlamıştır. Nihayetinde İslami finans ve bankacılık sektörü, 2009-2013 yılları arasındaki kriz koşulları içerisinde bile yıllık yüzde 17'lik büyüme oranına ulaşmıştır (Watkins, 2020).

İslami finans kuruluşları günümüzde dünya çapında yaklaşık 75 ülkede faaliyet sürdürmekte, yalnızca Müslüman ülkelerde değil aynı zamanda ABD ve Avrupa gibi batılı ülkelerde büyüyen niş pazarlar olmaya devam etmektedirler. Bu kurumlar, ticari ve yatırım bankaları, varlık yönetim, leasing ve sigorta şirketlerine; murabaha, mudaraba, muşaraka, sukuk, tekafül, selem, istisna, icara, karz-ı hasen gibi İslami finansal prensipler altında geliştirilmiş farklı finansal enstrümanlara ve geniş bir ürün portföyüne sahiptir. Küresel İslami Finans Raporu'na (2020) göre 2019 yılında İslami finansal varlıkların değeri yüzde 14 artarak 2.88 trilyon dolar seviyesine ulaşmıştır. Kaydedilen bu rakam küresel krizden sonraki en yüksek büyüme oranıdır. 2024 yılında bu varlıkların 3.69 trilyon dolar olması beklenmektedir. Ayrıca raporda belirtilen hususlar şu şekilde özetlenmiştir: (i) 2.88 trilyon dolarlık İslami finansal varlıkların 1.3 trilyon dolarını Körfez, 755 milyar dolarını Orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA) ve 685 milyar dolarını ise Güneydoğu Asya ülkeleri oluşturmaktadır. (ii) Malezya, Endonezya, Bahreyn, BAE ve S. Arabistan İslami finans alanında dünyanın en gelişmiş ilk beş ülkesi konumundadır. (iii) Küresel İslami finansal varlıkların 1.99 trilyon dolarlık en büyük kısmı İslami bankacılık alanına aittir. Daha sonra ise sukuk piyasası gelmektedir. Ayrıca Watkins (2020), Covid-19 salgınının yaşandığı bu sıralarda İslami finans endüstrisinin geleneksel finans sektörüne kıyasla daha iyi bir performans gösterdiğini aktarmaktadır. Ancak Türkiye Katılım Bankaları Birliği Raporu (2019), tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 salgını, her sektörde olduğu gibi bankacılık sektörünü de birtakım kanallarla olumsuz yönde etkilediğini kaydetmektedir. Türkiye'de ise 2005 yılında bankacılık kanunu kapsamında faaliyet göstermeye başlayan katılım bankalarının, Türk bankacılık ve finans sektörü içerisindeki ağırlığı Dünya'daki gelişime benzer şekilde arttığı görülmektedir. 2005'den 2020 yılına kadarki aktif varlıklarının sektördeki payı 2,44'den 7,10'a, toplanan fonların gelişimi 2,44'den 9,13'e, kullanılan fonların gelişimi 4,63'den 6,59'a, özkaynakların gelişimi 1,74'den 4,63'e, şube ve personel sayısı ise 5.740'dan 16.889'a yükselmiştir. 2010-2019 yılları arası GSYH içindeki aktif gelişimini yüzde 18'ler seviyesine çıkararak Türk bankacılık sektörü ve bu sektördeki payını artıran özel ve kamu sermayeli katılım bankaları, İslami finansal ürünler dâhil geniş ürün yelpazesi ile hizmet sun-

makta, bankacılık alanındaki hemen hemen tüm alanlarda gelişimini sürdürmeye devam etmektedir (TKKB, 2019).

Bankacılık ve finans alanındaki gelişmelerin ekonomik büyümeye katkı ve etkisi literatürde uzun yıllardır tartışılmakta ve bununla ilgili çeşitli ampirik analizler yapılmaktadır. Konu ile ilgili şimdiki kadar arz odaklı, talep kaynaklı, karşılıklı bağımlılık ve tarafsızlık hipotezi olarak belirtilen dört farklı teorik yaklaşım geliştirilmiştir. Bu teorik yaklaşımların test edilmesi amacıyla yapılan analizler, farklı koşullar gereği farklı neticeler vermektedir. Bu nedenle üzerinde mutabık kalınan bir yaklaşım oluşmamıştır. Ancak genel eğilimin finansal gelişme ve derinleşmenin ekonomik büyüme üzerinde birtakım etkiler bıraktığı yönündedir. Finans sektörü içerisinde faaliyet yürüten alternatif veya tamamlayıcı olarak ifade edilen İslami bankaların da benzer sonuçlar vermesi muhtemeldir. Geleneksel bankalarla kıyaslandığında İslami bankacılık alanındaki faaliyetlerin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerine dair literatürün çok daha yeni olduğunu söylemek gerekir. Türkiye’deki faaliyetlerinin etkilerini temel alan çalışmalar ise son derece sınırlıdır. Öncelikle Türkiye örneğinde yapılan bu çalışmanın literatürdeki bu boşluğa katkı sağlaması beklenmektedir. Bu doğrultuda yapılan çalışmanın amacı, Türkiye’de 2010 ile 2020 yılları arasında İslami bankacılık alanındaki gelişmeleri temsilen toplanan fonlar ve kullanılan kredilerin ekonomik büyüme ile nedensellik ilişkisini incelemektir. Bunun için çeşitli nedensellik testleri içerisinde serilerin her türlü durağanlık düzeylerine göre analiz yapma imkânı tanıyan Toda-Yamamoto nedensellik testi kullanılmış ve elde edilen bulgular yorumlanmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde konunun teorik ve ampirik özeti sunulmuş, akabinde çalışmanın veri ve metodolojisi hakkında bilgi verilerek analiz kısmına geçilmiştir. Yapılan ampirik çalışmadan elde edilen bulgular irdelenmiş ve bu bulgular sonuç kısmında tartışılmıştır.

1. Literatür Özeti

1.1. Teorik Çerçeve

Finansal kalkınma ve gelişmenin, ekonomik büyümenin belirleyicileri arasında sayılabileceğine dair literatürde geniş bir araştırma alanı oluşmuştur (Abduh ve Omar 2012; Kassim 2016; Tunay, 2016; Koçak, 2018). Schumpeter (1911, 1934), Robinson (1952), Patrick (1966), Hicks (1969), McKinnon (1973), Shaw (1973), King ve Levine (1993) gibi konu hakkındaki öncü araştırmacıların çalışmalarında finansal alandaki gelişmeler ile ekonomik büyüme arasında bir ilişkinin varlığına yönelik genel eğilimin biçimlendiği görülmektedir. Ancak bu etkileşimin nedensellik yönü ile ilgili ortaya atılan bazı hipotez ve görüş ayrılıkları mevcuttur. Bunlardan ilki, Schumpeter (1911, 1934) tarafından temellendirilen ve arz odaklı “supply loading” olarak belirtilen hipotezdir. Buna göre finansal alandaki gelişmeler ekonomik büyümeye kaynaklık

etmektedir. Yeni iş sahaları ve farklı endüstrilerin geliştirilmesi finansal sistem vasıtasıyla sağlanan kredilerle gerçekleşmektedir. Girişimciler ve yeni iş kolları için ihtiyaç duyulan sermayenin tahsisi, finansal kesim tarafından teşvik edilerek ekonomik büyümenin önü açılmış olur. İkincisi, Robinson (1952) tarafından ileri sürülen talep kaynaklı “demand following” hipotezidir. Bu yaklaşıma göre finansal kesimin gelişimi ve finansal hizmetlerdeki talep, reel sektördeki hareketliliğin bir sonucunda ortaya çıkmaktadır. Yani nedensellik ilişkisi, ekonomik büyümeden finansal kesime doğrudur. Üçüncüsü ise karşılıklı bağımlılık veya çift yönlü nedensellik “bi-directional causal relationship” diye adlandırılan hipotezdir. Bu fikre göre finansal sistem ve ekonomik büyüme birbirlerinden beslenmekte ve etkilenmektedir. Bu nedenle her ikisi de oluşan süreçten bağımsız değildir. Dördüncü ve son yaklaşım ise bu üç hipotezden tamamen ayrılmaktadır. Lucas (1988), finansal gelişmenin gereksiz ve abartılı bir şekilde ekonomik büyüme sürecine entegre edildiğini, bu iki değişken arasında herhangi bir ilişkinin olmadığını beyan etmiştir. Bu yaklaşım, literatüre tarafsızlık hipotezi “neutrality hypothesis” olarak geçmiştir.

1.2. Türkiye Üzerine Yapılan Ampirik Çalışmalar

Türkiye’de katılım bankacılığı alanındaki gelişmelerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini inceleyen ampirik çalışmaların özellikle son yıllarda ağırlık kazanmaya başladığı görülmektedir. Bu çalışmalarda ele alınan dönem aralığını, genellikle 2000’li yıllardan başlayan zaman serisi verileri kapsamaktadır. Bu banka türünde dikkate alınan değişkenlerin çoğunlukla toplanan mevduatlar ve kullanılan krediler şeklinde olduğu dikkat çekmektedir. Bunların yanında toplam aktifler, özkaynaklar, net faaliyet kârları gibi değişkenlerin de ekonomik büyüme üzerinde anlamlı bir ilişkisinin olup olmadığı test edilmiştir. Johansen eşbütünleşme, ARDL sınır testi, Vektör hata düzeltme modelleri (VECM) ve Granger nedensellik gibi testlerin yapıldığı bu çalışmalarda katılım bankacılığı alanındaki gelişmeler ile ekonomik büyüme arasında kısa/uzun dönemli ilişkinin ve nedenselliğin olup olmadığı araştırılmıştır. Elde edilen sonuçlarda yine genel eğilim, katılım bankacılığı alanındaki gelişmelerin ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkisinin ve aralarında nedensellik ilişkisinin olduğu yönündedir. Aşağıda özetleri yapılan tüm bu çalışmalardan bir kanaate varılmak gerekirse, Türkiye’de bu banka türlerinin henüz gelişme evresinde oldukları ve bu alandaki yapılandırmaların sürdürülebilir ekonomik büyümeye katkı sağlayacağı rahatlıkla söylenebilir.

Kalaycı ve Tekin (2016), Türkiye’de 2002-2014 yılları arası katılım bankacılığı alanındaki gelişmeler, doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri incelemişlerdir. Modele alınan değişkenler, GSYH, doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) ve katılım bankaları toplam mevduatlardır. Johansen eşbütünleşme analizine göre katılım fonları ile ekono-

mik büyüme arasında uzun vadeli bir ilişkinin; Granger nedensellik testine göre katılım fonları ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedenselliğin varlığı belirlenmiştir. Bu bulgular, İslami bankacılık alanındaki gelişmelerin ekonomik büyümeye katkı sağladığını göstermektedir.

Jobarteh ve Ergeç (2017), Türkiye’de 2005-2015 yılları arası katılım bankacılığı alanındaki gelişmeler ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. GSYH büyüme oranı, katılım bankaları mevduatları, tüketici ve özel sektöre kullandırılan krediler çalışmada kullanılan değişkenlerdir. Vektör hata düzeltme modeline (VECM) dayalı nedensellik sonuçlarına göre katılım bankacılığı alanındaki gelişmelerden ekonomik büyümeye doğru hem kısa hem de uzun dönemli bir nedenselliğin varlığı belirlenmiştir. Katılım ve geleneksel bankalar arasında herhangi bir ayırım yapmadan finans alanındaki gelişmeler ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Ancak kısa vadeli bir nedensellik ilişkisi görülmemiştir. Gerek hane halkına gerekse özel sektöre kullandırılan kredilerin ekonomik büyümeye olumlu etkisinden dolayı katılım bankacılığı alanındaki faaliyetlere daha fazla teşviğin ve sektörde daha fazla deregülasyonun yapılması tavsiye edilmektedir.

Yüksel ve Canöz (2017), Türkiye’de 2005-2016 yılları arası katılım bankacılığı alanındaki gelişmeler ile ekonomik büyüme ve endüstriyel kalkınma arasındaki ilişkiyi incelemiştir. GSYH büyüme oranı, toplam kredi miktarı ve sanayi üretim endeksi modelde kullanılan değişkenlerdir. Granger nedensellik analizi sonuçları, Türkiye’de katılım bankacılığında gelişmeler ile ekonomik büyüme ve endüstriyel gelişme arasında bir nedenselliğin olmadığını göstermektedir. Bunun Türkiye’de katılım bankacılığı faaliyetlerinin finansal kesim içerisindeki payının henüz düşük seviyelerde olmasından kaynaklandığı belirtilmiştir.

Atici (2018), Türkiye’de 2008-2018 yılları arası katılım bankacılığı alanındaki gelişmeler ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini incelemiştir. GSYH, toplanan fonlar ve özkaynaklar modelde kullanılan değişkenlerdir. Vektör hata düzeltme modeline (VECM) dayalı nedensellik sonuçlarına göre katılım bankacılığı alanındaki gelişmelerden ekonomik büyümeye doğru uzun vadede tek yönlü nedenselliğin varlığı ancak kısa dönemde böyle bir nedensellik ilişkisinin olmadığı görülmektedir. Bu bulgular katılım bankacılığının geleneksel bankacılığın önemli bir tamamlayıcısı olduğunu, ekonomik istikrarı sağlama adına olumlu bir potansiyel taşıdığını, bu alanda yapılacak kurumsal ve hukuksal düzenlemeler ile sürdürülebilir büyümeye katkı sağlayacağını göstermektedir.

Koçak (2018), Türkiye’de 2005-2015 yılları arası İslami finans alanındaki gelişmeler ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. GSYH, sermaye stoku, işgücü ve İslami bankalar tarafından özel sektöre verilen krediler model değişkenleri olarak kullanılmıştır. Hatemi-J yapısal kırılmalı eşbütünleşme test sonuçlarına göre ekonomik büyüme ile sermaye stoku, işgücü ve İslami bankalar tarafından özel sektöre verilen krediler arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisi, ayrıca 2008 yılında küresel finans krizinden kaynaklı bir kırılmanın yaşandığı tespit edilmiştir. Dinamik en küçük kareler yöntemi ile elde edilen bulgulara göre ekonomik büyüme ile diğer tüm değişkenler arasındaki ilişkinin pozitif yönlü; İslami finansal gelişmeyi temsilen İslami bankalar tarafından özel sektöre verilen kredi değişkeni katsayısının 0.156 olduğu görülmektedir. Kısa dönem nedensellik sonuçlarına göre GSYH’den İslami bankalar tarafından özel sektöre verilen kredilere; uzun dönemde ise İslami bankalar tarafından özel sektöre verilen kredilerden GSYH’ya doğru tek yönlü nedenselliğin varlığı belirlenmiştir. Bu bulgular, İslami finansal sistemin son yıllarda geliştiğini ve geleneksel bankalara göre küresel krizlere karşı daha dayanıklı hale geldiğini göstermektedir. Ancak İslami alanda faaliyet gösteren bankalarda düşük karlılık oranları, riskten korunma, ölçeklerinin küçüklüğü ve İslami yorum farklılıkları gibi bir takım sorunların bulunduğu da bilinmektedir.

Çakar, Karataş ve Güngör (2018), Türkiye’de 2005-2016 yılları arası merkez bankası, kalkınma ve yatırım bankaları, geleneksel bankalar ve katılım bankalarındaki toplam kredi hacmi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Değişken olarak GSYH ve bu alandaki banka türlerinin kredi tutarları alınmıştır. Johansen eşbütünleşme analiz sonuçlarına göre yalnızca kalkınma ve yatırım bankaları ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki tespit edilirken, Granger nedensellik testine göre ise GSYH’dan katılım bankaları ve merkez bankası toplam kredi tutarlarına doğru, ayrıca kalkınma ve yatırım bankalarındaki kredi tutarlarından GSYH’ya doğru tek yönlü bir nedenselliğin varlığı belirlenmiştir.

Bozkurt, Altıntaş ve Yardımcıoğlu (2020), Türkiye’de 2005-2016 yılları arası geleneksel ve katılım bankacılığı alanındaki gelişmelerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemişlerdir. GSYH, geleneksel ve katılım bankaları tarafından özel sektöre kullanılan kredilerden oluşan değişkenlerden bir model kurulmuştur. ARDL sınır testi yaklaşımından elde edilen bulgulara göre katılım bankacılığındaki gelişmeler ile ekonomik büyüme ilişkisinin “U”, geleneksel bankacılık alanındaki gelişmeler ile ekonomik büyüme ilişkisinin ise “ters-U” şeklinde olduğu belirlenmiştir. Katılım bankacılığının ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkisi belirli bir aşamadan sonra gerçekleşmeye başlarken geleneksel bankacılık alanındaki gelişmelerin ekonomik büyüme ile olan ilişkisi belirli bir eşik seviyeden sonra negatif yönlü olmaktadır.

Ergün (2020), Türkiye’de 2010-2020 yılları arası geleneksel, katılım, kalkınma ve yatırım bankalarındaki finansal gelişmeler ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. GSYH, toplam aktifler, katılım bankaları tarafından kullanılan fonlar, diğer banka türleri tarafından verilen krediler, net faaliyet kâr/zararı modelin değişkenleri olarak alınmıştır. ARDL sınır testi sonuçlarına göre her üç bankacılık türünde de tüm bağımsız değişkenler ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Ülke ekonomisinin lokomotifi olan bankacılık sektörünün ekonominin gelişiminde kilit bir rol üstlendiği elde edilen ampirik bulgular tarafından desteklenmektedir.

1.3. Yabancı Ülke ve Ülke Grupları Üzerine Yapılan Ampirik Çalışmalar

İslami bankacılık alanındaki gelişmeler ile ekonomik büyüme ilişkisinin diğer ülke ve ülke grupları baz alınarak incelendiği ampirik çalışmalar dikkate alındığında da literatürün son yıllarda şekillenmeye başladığı görülmektedir. Genellikle İslami bankacılık alanındaki faaliyetlerin yoğunlaştığı Malezya, Endonezya, Pakistan gibi ülkeler üzerine yapılan araştırmalar ağırlık kazanmaktadır. Yine bu çalışmalarda çoğunlukla kullanılan toplam kredilerin GSYH üzerindeki kısa/uzun dönem etkileri, nedensellik ilişkileri incelenmektedir. Türkiye’de elde edilen bulgulara benzer olarak İslami bankacılık alanındaki faaliyetlerin ekonomik büyümede payının olduğuna dair anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Bu yönüyle Türkiye ve diğer ülke/ülkeler üzerine yapılan araştırmalar hemen hemen birbirleriyle uyumlu sonuçlar vermektedir. İslami bankacılık alanındaki faaliyetlerin artması ve finansal gelişim içerisinde kayda değer bir yer edinme çabası, bu banka türlerinin etkilerinin her alanda incelenmesi ve sorgulanmasını gerekli kılmaktadır. Bu yönüyle İslami bankacılık alanındaki faaliyetlerin giderek popüler çalışma alanları içerisinde yerine alması beklenmektedir. Yapılan bu değerlendirmeler tablo 1’de özeti sunulan çalışmalara dayandırılmaktadır.

Tablo 1: Ekonomik Büyüme ile İslami (Katılım) Bankacılığı İlişkinine Dair Yapılan Ampirik Çalışma Özetleri

Yazar ve Çalışma Yılı	Ülke(ler)	Dönem Periyodu	Kullanılan Yöntem(ler)	Bulgu(lar)
Furqani ve Mulyany (2009)	Malezya	1997-2005	Johansen eşbütünleşme analizi, Vektör hata düzeltme modelleri ve Granger nedensellik testi	Kısa vadede ekonomik büyümeden İslami bankacılık alanındaki gelişmelere uzun dönemde ise her iki değişken arasında çift yönlü nedenselliğin varlığı belirlenmiştir.
Goaied ve Sassi (2010)	16 MENA bölgesi ülkesi	1962-2016	Dinamik panel veri analizi	İslami bankalarla birlikte finansal gelişmenin ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkisinin olmadığı görülmüştür.
Abduh ve Chowdhury (2012)	Bangladeş	2004-2011	Johansen-Julies eşbütünleşme analizi ve Granger nedensellik testi	İslami bankacılık alanındaki gelişmeler ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişkinin ayrıca çift taraflı bir nedenselliğin varlığı tespit edilmiştir.
Abduh ve Omar (2012)	Endonezya	2003-2010	Hata düzeltme modeli ve ARDL sınır testi	İslami bankacılık alanındaki gelişmeler ile ekonomik büyüme arasında hem kısa hem de uzun dönemli bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir.
Tabash ve Dhankar (2018)	Bahreyn	1990-2008	Johansen eşbütünleşme analizi ve Granger nedensellik testi	İslami bankacılık alanındaki gelişmelerin uzun vadede ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkisinin olduğu ayrıca her iki değişken arasında nedensellik ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir.
Oqool, Okab ve Bashayreh (2014)	Ürdün	1980-2012	Johansen eşbütünleşme analizi, Vektör hata düzeltme	İslami bankacılık alanındaki gelişmelerin ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkisinin olduğu ayrıca her iki

			modelleri ve Granger nedensellik testi	değişken arasında nedensellik ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir.
Tabash ve Dhankar (2014)	Katar	1990-2008	Johansen eşbütünleşme analizi ve Granger nedensellik testi	İslami bankacılık alanındaki gelişmeler ile ekonomik büyüme arasında uzun vadede oldukça güçlü bir ilişkinin olduğu ayrıca İslami bankacılık alanındaki gelişmelerden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedenselliğin varlığı tespit edilmiştir.
Majid ve Kassim (2015)	Malezya	1997-2009	ARDL sınır testi, Vektör hata düzeltme modelleri ve Granger nedensellik testi	İslami bankacılık alanındaki gelişmelerin uzun vadede ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkisinin olduğu ayrıca her iki değişken arasında nedensellik ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir.
Kalim, Mustaq ve Arshed (2016)	Pakistan	2006-2013	ARDL sınır testi, Hata düzeltme modelleri ve Granger nedensellik testi	İslami bankacılık ürünleri ile uzun dönemli ekonomik gelişme arasındaki ilişkinin pozitif yönlü olduğu ayrıca bu ürünlerden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedenselliğin varlığı belirlenmiştir.
Lebdaoui ve Wild (2016)	Güneydoğu Asya ülkeleri	2000-2012	Dinamik panel veri analizi	İslami bankacılık alanındaki gelişmeler ile ekonomik büyüme arasında uzun vadeli bir ilişki belirlenmiştir.
Rafay ve Farid (2017)	Pakistan	2003-2015	Johansen-Julies eşbütünleşme analizi ve Granger nedensellik testi	İslami bankacılık alanındaki gelişmelerin ekonomik büyüme ile uzun vadede güçlü bir ilişkisinin olduğu ayrıca İslami bankacılık alanındaki gelişmeler ile

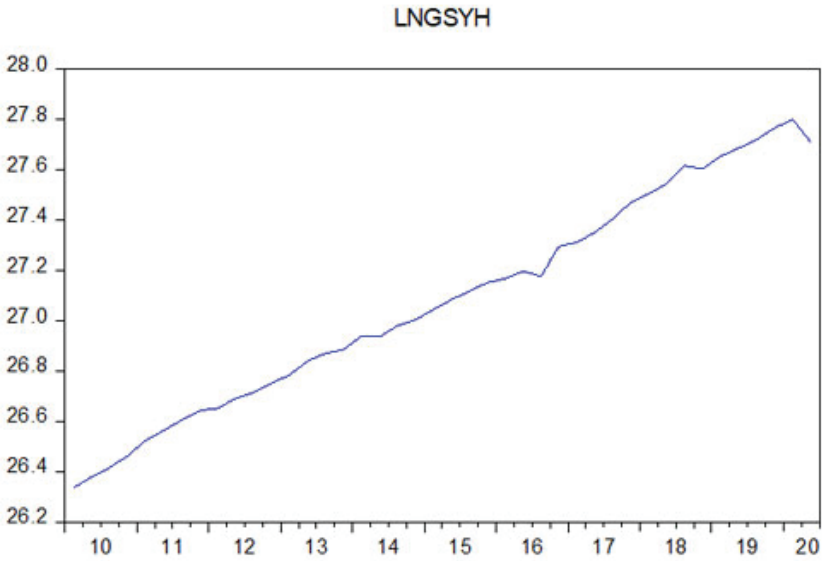
				ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedenselliğin varlığı tespit edilmiştir.
Gani ve Bahari (2019)	Malezya	1998-2017	ARDL sınır testi, Hata düzeltme modelleri ve Granger nedensellik testi	İslami bankacılık alanındaki gelişmelerin ekonomik büyüme ile uzun vadede güçlü bir ilişkisinin olduğu ancak kısa vadede bu ilişkinin anlamlı olmadığı ayrıca katılım mevduatları ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedenselliğin varlığı tespit edilmiştir.
Anvar vd. (2020)	Endonezya	2009-2019	ARDL sınır testi, Vektör hata düzeltme modelleri ve Granger nedensellik testi	İslami bankacılık alanındaki gelişmelerin hem kısa hem de uzun vadede ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkisinin olduğu ayrıca İslami bankacılık alanındaki bazı ürünler ile ekonomik büyüme arasında kısa ve uzun dönemli çift yönlü nedenselliğin varlığı tespit edilmiştir.
Ledhem ve Mekidiche (2020)	Malezya, Endonezya, Brunei, Türkiye ve Suudi Arabistan	2014-2018	Dinamik panel veri analizi	İslami finansal performansın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi CAMEL finansal değerlendirme ölçütleri baz alınarak değerlendirilmiş olup yalnızca karlılık faktörünün ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğu sonucuna varılmıştır.
Supriani vd. (2021)	Endonezya	2011-2019	ARDL sınır testi	İslami bankacılık alanındaki gelişmelerin ekonomik büyüme ile uzun vadede güçlü bir ilişkisinin olduğu ancak kısa vadede bu ilişkinin anlamlı olmadığı tespit edilmiştir.

Kaynak: Çalışma ile ilgili kaynaklardan derlenerek hazırlanmıştır.

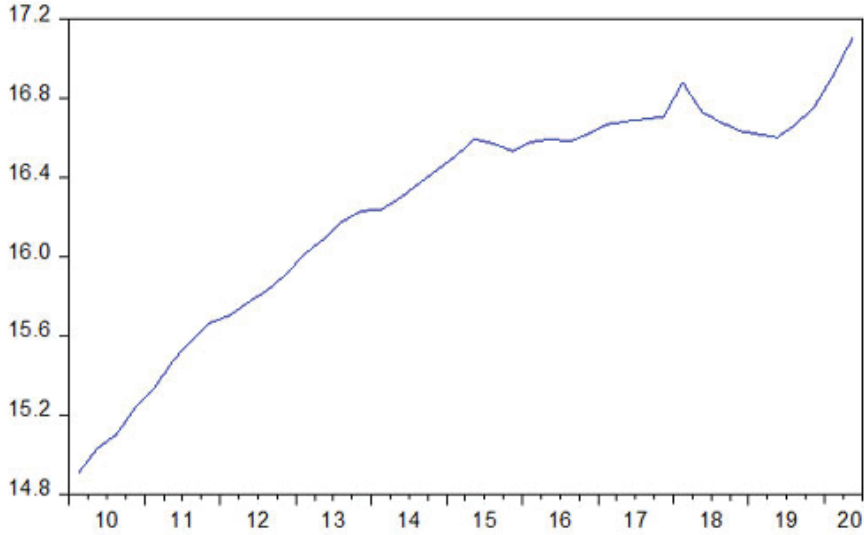
2. Veri, Data ve Metodoloji

Çalışmada katılım bankacılığı alanındaki finansal gelişmeleri temsilen, toplam tüketici kredileri ve gerçek kişi katılma hesaplarına ait veriler kullanılmıştır. 2010’un ilk ve 2020 yılının ikinci çeyreğinden oluşan bu veriler, Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKKB) tarafından tutulan istatistiki bilgilerden elde edilmiştir. Toplam tüketici kredileri: konut, taşıt, ihtiyaç ve diğer kredilerden oluşmaktadır. Konut kredileri, tüketici kredileri içindeki payı en yüksek olanıdır. Gerçek kişi katılma hesapları ise ticari olmayan gerçek kişilerden toplanan fonlardır. Ekonomik büyümeyi temsilen GSYH değişkenine ait veriler ise Türkiye İstatistik Kurumu’ndan (TÜİK) alınmıştır. Değişkenlere ait üçer aylık logaritması alınmış verilerin grafiği aşağıdaki şekil 1, şekil 2 ve şekil 3’te gösterilmiştir. Katılım bankacılığı alanındaki gelişmeler ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini belirlemek amacıyla öncelikle değişkenlerin durağanlık düzeylerini belirlemek için birim kök testleri uygulanmış, daha sonra Toda-Yamamoto nedensellik analizi yapılmıştır.

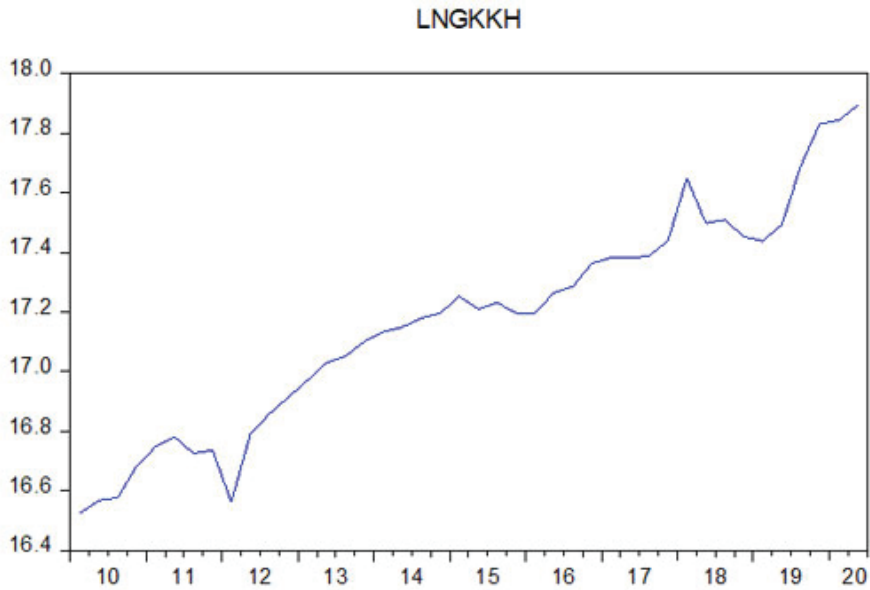
Şekil 1: 2010:1-2020:2 Gayri Safi Yurt İçi Hasıla Değişkenine Ait Verilerin Grafiği

Şekil 2: 2010:1-2020:2 Toplam Tüketici Kredileri Değişkenine Ait Verilerin Grafiği

Şekil 3: 2010:1-2020:2 Gerçek Kişi Katılma Hesabı Değişkenine Ait Verilerin Grafiği

2.1. Birim Kök Testleri: ADF ve PP

Ekonometrik modellerde tahminleme yapabilmek veya değişkenler arasında herhangi bir nedenselliğin varlığını belirlemek için öncelikle serilerin durağan olup olmadıklarının anlaşılması gerekmektedir. Durağan olmayan serilerden elde edilen bulgularda sahte regresyon sorununun çıkma ihtimaline karşılık durağanlık analizlerinin yapılması tahminlemenin doğruluğu adına oldukça önemlidir. Zaman serilerinin her birine ayrı ayrı durağanlık testleri uygulanmasına imkân tanıyan pek çok birim kök testi geliştirilmiş olmasına rağmen aralarında yaygın kullanılan, genişletilmiş Dickey, Fuller (1981) ve Phillips, Perron (1988) geleneksel birim kök testleridir. Bu bağlamda çalışmada belirlenen GSYH, toplam tüketici kredileri, personel sayısı, net faaliyet karı, gerçek kişi katılma hesapları değişkenlerinin durağan olup olmadıklarının tespiti için genişletilmiş Dickey, Fuller (1981) ve Phillips, Perron (1988) birim kök testleri yapılmış ve tablo 2’deki sonuçlar elde edilmiştir.

Tablo 2: Birim Kök Test Sonuçları

		ADF	PP	Δ ADF	Δ PP
Sabitli	LnGSYH	-1.094	-1.198	-7.042*	-7.035*
	LnTTK	-2.896***	-2.572	-	-3.830*
	lnGKKH	-0.366	0.004	-6.921*	-7.549*
		ADF	PP	Δ ADF	Δ PP
Sabitli ve Trendli	LnGSYH	-2.707	-2.639	-7.017*	-7.009*
	LnTTK	-2.197	-2.288	-3.808**	-3.852**
	lnGKKH	-2.903	-3.087	-6.847*	-7.568*

Gecikme uzunlukları Schwarz bilgi kriterine göre belirlenmiştir. ***, **, * sırasıyla %10, %5, %1 düzeylerine karşılık gelmektedir.

Tablo 2’den elde edilen GSYH ve gerçek kişi katılma hesapları (GKKH) serilerinin genişletilmiş DF ve PP birim kök testi sonuçlarına göre düzeyde sıfır hipotezini reddetmediği yani durağan olmadıkları, ilk farklarının alınarak yüzde 99 güven aralığında durağan hale geldikleri, toplam tüketici kredileri (TTK) serisinin genişletilmiş DF birim kök testi sonuçlarına göre düzeyde sıfır hipotezini reddettiği, yüzde 90 güven aralığında durağan olduğu, PP birim kök testi sonuçlarına göre ise düzeyde sıfır hipotezini reddetmediği yani durağan olmadığı, ilk farkının alınarak yüzde 95 ve 99 güven aralığında durağan hale geldiği görülmektedir. Özet olarak bazı değişkenlerin düzeyde

durağan oldukları -I(0)- bazılarının ise ilk farkta durağan hale -I(1)- geldikleri anlaşılmaktadır. Bu durumda serilerin durağan olma koşulunun sağlanması gerekli kılan Granger (1969) nedensellik testine karşılık serilerde durağanlık şartı aramayan Toda-Yamamoto nedensellik testinin modelde kullanılması daha uygun bir tercih olacaktır.

2.2. Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi

Granger (1969) nedensellik testi, serilere uygulanan birim kök testi sonuçlarına göre serilerin ilk farklarının alınarak durağan hale getirilmesini şart koşmaktadır. Toda-Yamamoto (1995) ise serilerin birim kök içerip içermediğine bakmaksızın serileri modele dâhil ederek geliştirilmiş bir nedensellik analizi yapılmasına imkân tanımaktadır. Toda-Yamamoto nedensellik testine göre serilerin seviye değerleri ile bir VAR modeli oluşturulması öngörülür. VAR modeli kurulurken modelin optimum gecikme uzunluğuna “p”, serilerin durağan olma seviyelerinden en büyüğünün “k” eklenmesiyle model “p+k” ile güncellenmiş olur. Bunun için GSYH, toplam tüketici kredileri ve gerçek kişi katılma hesaplarına serilerinin durağanlık seviyelerinin en büyüğü, yine serilerin gecikme uzunluklarına eklenerek model aşağıdaki gibi kurulmuş olur.

$$\begin{aligned} \text{LnGSYH}_t = \mu_0 + \sum_{i=1}^{p+dmax} \alpha_{1i} \text{LnGSYH}_{t-i} + \sum_{i=1}^{p+dmax} \alpha_{2i} \text{LnTTK}_{t-i} \\ + \sum_{i=1}^{p+dmax} \alpha_{3i} \text{LnGKKH}_{t-i} + u_t \end{aligned} \quad (1)$$

$$\begin{aligned} \text{LnTTK}_t = \sigma_0 + \sum_{i=1}^{p+dmax} \alpha_{4i} \text{LnGSYH}_{t-i} + \sum_{i=1}^{p+dmax} \alpha_{5i} \text{LnTTK}_{t-i} \\ + \sum_{i=1}^{p+dmax} \alpha_{6i} \text{LnGKKH}_{t-i} + v_t \end{aligned} \quad (2)$$

$$\begin{aligned} \text{LnGKKH}_t = \nu_0 + \sum_{i=1}^{p+dmax} \alpha_{7i} \text{LnGSYH}_{t-i} + \sum_{i=1}^{p+dmax} \alpha_{8i} \text{LnTTK}_{t-i} \\ + \sum_{i=1}^{p+dmax} \alpha_{9i} \text{LnGKKH}_{t-i} + e_t \end{aligned} \quad (3)$$

Denklem 1,2 ve 3’e göre oluşturulan modelde, LR test istatistiği, son tahmin hata (FPE), Akaike (AIC), Schwarz (SIC) ve Hannan-Quinn (HQ) bilgi kriterlerine göre seçilen uygun gecikme uzunluğu 1 olarak belirlenmiştir (Tablo 3).

Tablo 3: GSYH, Toplam Tüketici Kredileri ve Gerçek Kişi Katılma Hesapları için Gecikme Uzunluklarının Belirlenmesi

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	37.27447	NA	3.15e-05	-1.852674	-1.722059	-1.806626
1	191.2746	274.7029*	1.24e-08*	-9.690517*	-9.168058*	-9.506326*
2	198.0244	10.94567	1.42e-08	-9.568886	-8.654582	-9.246551
3	202.0611	5.891437	1.91e-08	-9.300601	-7.994452	-8.840122
4	206.0583	5.185540	2.64e-08	-9.030179	-7.332184	-8.431556
5	213.5045	8.452483	3.14e-08	-8.946192	-6.856352	-8.209425

GSYH, toplam tüketici kredileri ve gerçek kişi katılma hesaplarına uygulanan birim kök testi neticesinde serilerin durağanlık seviyelerinin en büyüğü olan $p=1$, yine serilerin 1 olarak belirlenen gecikme uzunluklarına eklenerek $p(1)+k(1)=2$ ’ye yani $k+d_{max}$ ’a ulaşılır. VAR modeline dışsal değişkenlerin gecikmeleri 2. $k+d_{max}=2$ dereceye kadar eklenir ve böylece ulaşılan VAR modelinden aşağıdaki sonuçlar elde edilir (Mert ve Çağlar, 2019).

Tablo 4: Toda-Yamamoto Nedensellik Sonuçları

Bağımlı Değişken: LnGSYH			
Bağımsız Değişken	Chi-sq	df	Prob.
LnTTK	5.298132	1	0.0213
LnGKKH	2.115491	1	0.1458
All	5.317574	2	0.0700
Bağımlı Değişken: LnTTK			
Bağımsız Değişken	Chi-sq	df	Prob.
LnGSYH	0.217531	1	0.6409
LnGKKH	0.168130	1	0.6818
All	0.580443	2	0.7481
Bağımlı Değişken: LnGKKH			
Bağımsız Değişken	Chi-sq	df	Prob.
LnGSYH	0.000352	1	0.9850
LnTTK	0.001324	1	0.9710
All	0.001450	2	0.9993

Tablo 4’e göre toplam tüketici kredilerinden GSYH’ya doğru yüzde 95 güven aralığında tek yönlü bir nedenselliğin varlığı ancak diğer tüm değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Bu sonuçlar katılım bankaları tarafından kullanılan kredilerin ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğunu ancak toplanan fonların benzer şekilde etki göstermediğini ayrıca ekonomik büyümenin katılım bankacılığı alanındaki gelişmelerin bir nedeni olmadığını göstermektedir. Yine elde edilen bu bulgular, Schumpeter (1911, 1934) tarafından temellendirilen ve arz odaklı “supply loading” olarak belirtilen hipotezi, Türkiye’de katılım bankaları özelinde destekler niteliktedir.

Sonuç

El-Din (2020), kökleri çok eski tarihlere uzanan bankacılığın, özellikle sanayi devrimindeki büyük çaplı üretim sürecinin başlamasına ve buna önyak olan Neoklasik girişimci tipinin ortaya çıkmasına kaynaklık etmesi, modern bankacılığın gelişimindeki tarihsel dönüm noktalarından biri olduğunu ifade etmiştir. Bu dönemde seri üretimin ve bunun gerçekleşmesi için finansmana ihtiyaç duyan girişimcinin fonlanmasında bankalara büyük iş düşmesi, aynı zamanda bu bankaları sistemin vazgeçilmez bir parçası haline getirmiştir. Ekonomik büyümenin tarihsel süreç içerisinde sanayi devrimi ile ivme kazanması ve bankacılığın bu süreç içerisindeki önemi, iktisat yazınında finansal gelişmeler ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye dair tartışmaların oluşmasına yol açmıştır. Nitekim Bagehot (1873), sanayi devrimindeki parasal ve finansal gelişmelerin üretim sürecindeki etkisini, Schumpeter (1911), girişimcilere sağlanan finansal destek kanalıyla ekonomik gelişme üzerindeki etkisini inceleyerek literatürdeki tartışmayı başlatmışlardır. O tarihlerden günümüze değin bankacılık ve finans alanındaki gelişmelerin ekonomik büyüme ile olan nedensellik ilişkisi üzerine yapılan teorik ve ampirik çalışmalar doğrultusunda dört farklı hipotezin şekillendiği görülmüştür. Bunlar: (i) Bankacılık ve finans alanındaki gelişmelerin ekonomik büyümeye kaynaklık ettiği “arz odaklı”, (ii) ekonomik büyümenin finans alanındaki gelişmelere kaynaklık ettiği “talep temelli”, (iii) her iki tarafında birbirlerinin nedeni olduğu “karşılıklı bağımlılık” ve (iii) aralarında herhangi bir ilişkinin olmadığı iddia edilen “tarafsızlık hipotezlerdir.”

Ekonomik, sosyal ve dini bir takım sebepler doğrultusunda ortaya çıkan, İslami ilkeleri baz alarak faaliyet yürüten İslami bankaların tarihsel gelişimi ise geleneksel bankalara kıyasla oldukça yenidir. Ancak bu özel niteliklerle donanmış bankaların son dönemlerdeki finansal performanslarının oldukça hızlı yükseldiği görülmekte ve bu etkili gelişim seyrine tanıklık edilmektedir. Küresel piyasalardaki paylarını giderek artıran İslami bankaların ekonomik büyüme ve kalkınma ile olan ilişkisi de sorgulanmaya ve tartışılmaya baş-

lanmıştır. Bu doğrultuda şekillenmeye başlayan uluslararası literatür, İslami bankacılığın tarihi kadar yeni sayılır. Türkiye’de ise katılım bankaları olarak adlandırılan İslami bankaların kuruluş ve gelişiminin 30 yıllık bir süreçten geçtiği söylenebilir. Ancak Türkiye’de katılım bankalarının dünya çapındaki gibi atılım yapması, banka ve finans sektörü içerisindeki payını artırması 2000’li yıllar ve sonrasında denk düşmektedir. Katılım bankalarının Türkiye’de göstermiş olduğu gelişmeler dikkate alınarak Türkiye özelinde bu bankaların ekonomik büyüme olan ilişkisi üzerine yapılan çalışmalar oldukça sınırlı sayıda kalmıştır. Literatürdeki bu boşluğun fark edilmesi üzerine yapılan bu çalışmada, 2010-2020 arası çeyreklik verilerden oluşan katılım bankacılığındaki toplam tüketici kredileri ve gerçek kişi katılım hesapları ile GSYH arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Toda-Yamamoto nedensellik testinden elde edilen bulgulara göre toplam tüketici kredilerinden GSYH’ya doğru tek yönlü bir nedenselliğin varlığı tespit edilmiştir. Ancak gerçek kişi katılım hesapları ile GSYH arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi belirlenmemiştir.

Literatürde İslami bankacılık alanındaki gelişmeleri temsilen kullanılan ağırlıklı değişkenin “özel sektöre ve tüketicilere sunulan toplam krediler” olduğu dikkate alınırca çalışmada tespit edilmiş olan toplam tüketici kredilerinden GSYH’ya doğru nedenselliğin varlığı, Türkiye’de katılım bankaları tarafından konut, araç, ihtiyaç ve diğer amaçlarla kullanılan tüketici kredilerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini göstermektedir. Elde edilen bu bulgular doğrultusunda, İslami ilkeler gereği yalnızca reel alımların finanse edilmesini zorunlu kılan katılım bankalarının çeşitli amaçlarla tüketicilere sağladıkları kredilerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini anlamlı kıldığı ve gelişmekte olan piyasalar içerisinde konumlanan Türkiye’deki katılım bankaları tarafından tüketici kesimini finanse etmek amacıyla sundukları fonların sürdürülebilir kalkınmaya katkı sağladığı söylenebilir. Bu bulgular, Türkiye üzerine yapılan incelemelerde Kalaycı ve Tekin (2016), Jobartah ve Ergeç (2017), Atici (2018) ve Koçak’ın (2018) sonuçlarıyla uyumludur, Bagehot (1873) ve Schumpeter (1911) tarafından temellendirilen “arz yönlü hipotezi” desteklemektedir. Yüksek ve Canöz (2018) ise bir nedensellik ilişkisi belirle-yememişlerdir. Çakar, Karataş ve Güngör (2018), farklı olarak GSYH’nin katılım bankacılığındaki gelişmelerin nedeni olduğunu yani ters nedensellik ile talep temelli hipotezi destekleyen bulguyu tespit etmişlerdir.

İktisat teorisinde sermaye birikimi, iş gücünde artış, teknolojik gelişmeler gibi temel ekonomik büyüme kaynaklarının yanında gelişmiş, iyi organize olmuş kurum ve kuruluşların da ekonomik büyüme üzerinde önemli bir yerinin olup olmadığı irdelenmektedir. Şimdiye kadarki genel eğilim ve beklenti, gelişmiş kurumların sürdürülebilir büyümeye katkı sağladığı yönünde olmuştur. Öyleyse İslami prensipler doğrultusunda faaliyet yürüten katılım

bankaları da ne kadar kurumsallaşır ve sistematize olurlarsa bu kurumların finans piyasaları içerisinde o kadar gelişmesi ve ülke ekonomisine katkı sağlaması beklenir. Türkiye’de katılım bankalarının bankacılık ve finans sektörü içindeki payı her ne kadar yükselmiş olsa da hacimsel olarak henüz düşük seviyelerdedir. Bu yönüyle katılım bankacılığında gelişmeler ekonomik büyüme ile ilişkili olsa da etki derecesinin düşük boyutlarda olduğu düşünülmektedir. Bundan dolayı katılım bankacılığı alanındaki gelişmelerin takip edilerek ekonomik büyüme ve kalkınma üzerindeki etkisinin yeteri kadar incelenmesi, doğru analiz edilmesi politika yapıcılarının bu alandaki eksiklikleri gidermesi açısından son derece önemlidir. Konuya ilgi duyan araştırmacılara bundan sonraki çalışmalarda, katılım bankacılığında faaliyet türlerinin çeşitli iktisadi değişkenler üzerindeki etkisinin yeni ve farklı ekonometrik tekniklerle incelenmesi önerilmektedir.

Kaynakça

- Abduh, Muhamad - Mohd Azmi Omar. "Islamic Banking and Economic: the Indonesian Experience". *International Journal of Islamic and Management* 5, no. 1 (2012): 35-47.
- Abduh, Muhamad - Nazreen Chowdhury. "Does Islamic Banking Matter for Economic Growth in Bangladesh?". *Journal of Islamic Economics, Banking and Finance* (8) 3 (2012): 104-113.
- Al-Oqool, Mohammed Ali - Reem Okab - Mohammed Bash. "Financial Islamic Banking Development and Economic Growth: A Case Study of Jordan". *International Journal of Economics and Finance* 6, no. 3 (2014): 72-79.
- Anwar, Suhardi M. - Junaidi Junaidi - Salju Salju - Ready Wicaksono - Mispianiti Mispianiti. "Islamic Bank Contribution to Indonesian Economic Growth". *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management* 13, no. 3 (2020): 519-532.
- Atici, Gonca. "Islamic (Participation) Banking and Economic Growth: Empirical Focus on Turkey." *Asian Economic and Financial Review* 8, no. 11 (2018): 1353-1364.
- Bagehot, Walter. *Lombard Street: A Description of the Money Market*. London: Henry S. King Corporation, 1873.
- Bozkurt, Murat - Altıntaş, Nurullah - Yardımcıoğlu, Fatih. "Katılım Bankacılığı ve Konvansiyonel Bankacılığın Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Türkiye Üzerine Bir İnceleme". *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies* 1 (2020): 95-114.
- Çakar, Recep - Karakaş, Güngör - Güngör Selim. "Türkiye'de Geleneksel ve Katılım Bankalarının Toplam Kredi Hacimleriyle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki". *Journal of Islamic Economics and Finance* 4, no. 1 (2018): 69-95.
- Daly, Saida - Mohamed Frikha. "Banks and Economic Growth in Developing countries: What about Islamic banks?" *Cogent Economics & Finance* 4, no. 1 (2016).
- Dickey, David A. - A. Fuller Wayne. "Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root". *Econometrica* 49, no. 4 (1981): 1057-1072.
- EDBIZ. "Global Islamic Finance Report (GIFR) 2020". 2020.
- El-Din, Seif I. Tag. *Ekonominin Temelleri: Ahlaki Bir Yaklaşım*. Çeviren Oğuz Karasu. İstanbul: İktisat Yayınları, 2020.
- Ergün, Tolga. "Türkiye'deki Banka Faaliyet Türleri İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin Araştırılması». *ETÜ Sentez İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, no. 2 (2020): 37-60.
- Farahani, Yazdan Gudarzi - Masood Dastan. "Analysis of Islamic banks' financing and economic growth: a panel cointegration approach". *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management* 6, no. 2 (2013): 156-172.
- Furqani, Hafas - Ratna Mulyany. "Islamic Banking and Economic Growth: Empirical Evidence from Malaysia". *Journal of Economic Cooperation and Development* 30, no. 2 (2009): 59-74.

- Gani, Ibrahim Musa - Zakaria Bin Bahari. "An Analysis of Islamic Financial Activities and Economic Growth Relationship: Another Evidence from Malaysia-ANOTHER". *International Journal of Accounting, Finance and Business* 4, no. 24 (2019): 53-69.
- Goaied, Mohamed - Sassi Seifallah. *Financial Development and Economic Growth in the MENA Region : What about Islamic Banking Development*. Institut des Hautes Etudes Commerciales, 2010.
- Granger, C. W. J. "Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-spectral Methods." *Econometrica* 37, no. 3 (1969): 424-438.
- Hicks, John. *A Theory of Economic History*. Oxford: Clarendon Press, 1969.
- Jobarteh, Mustapha - Hakan Ergeç Etem. "Islamic Finance Development and Economic Growth: Empirical Evidence from Turkey". *Türkiye İslam İktisadı Dergisi* 4, no. 1 (2017): 31-47.
- Kalaycı, Salih - Tekin, Behiç Efe. "Interactions between Economic Growth, FDI and Islamic Banking Development in Turkey". *International Journal of Business and Management* 11, no. 8 (2016): 230-240.
- Kalim, Rukhsana - Afia Mushtaq - Noman Arshed. "Islamic Banking and Economic Growth: Case of Pakistan". 3, no. 1 (2016): 14-28.
- Kassim, Salina. "Islamic Finance and Economic Growth: The Malaysian Experience." *Global Finance Journal* 30 (2016): 66-76.
- King, Robert G., - Ross Levin. "Finance and Growth: Schumpeter might be Right". *The Quarterly Journal of Economics* 108, no. 3 (1993): 717-737.
- Koçak, Emrah. "İslami Finans ve Ekonomik Büyüme: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama". *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, no. 51 (2018): 67-91.
- Lebdaoui, Hind - Joerg Wild. "Islamic Banking Presence and Economic Growth in Southeast Asia" *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management* 9, no. 4 (2016): 551-569.
- Ledhem, Mohammed Ayoub - Mekidiche, Mohammed. "Economic Growth and Financial Performance of Islamic Banks: a CAMELS Approach". *Islamic Economic Studies* 28, no. 1 (2020): 47-62.
- Lucas, Robert E. "On the Mechanics of Economic Development". *Journal of Monetary Economics* 22, no. 1 (1988): 3-41.
- Majid, M. Shabri Abd. - Salina H. Kassim. "Assessing the Contribution of Islamic Finance to Economic Growth." *Journal of Islamic Accounting and Business Research* 6, no. 2 (2015): 292-310.
- McKinnon, Ronald I. *Money and Capital in Economic Development*. Washington: Brookings Institution, 1973.
- Özdemir, Mücahit - Aslan, Hakan. *The Political Economy of the Transformation of Islamic Finance*. Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, 2018.
- Patrick, Hugh T. "Financial Development and Economic Growth in Underdeveloped

- Countries". *Economic Development and Cultural Change* 14, no. 2 (1966): 174-189.
- Phillips, Peter C. B. - Pierre Perron. "Testing for a Unit Root in Time Series Regression". *Biometrika* 75, no. 2 (tarih yok): 335-346.
- Rafay, Abdul - Saqib Farid. "Dynamic Relationship between Islamic Banking System and Real Economic Activity: Evidence from Pakistan". *Journal of King Abdulaziz University, Islamic Economics* 30, no. 2 (2017): 97-114.
- Robinson, Joan. *The Generalisation of the General Theory and other Essays*. London: Macmillan, 1952.
- Schumpeter, Joseph Alois. *The Theory of Economic Development*. Cambridge: Harvard University Press, 1934.
- . *The Theory of Economic Development*. Cambridge: MA: Harvard University Press, 1911.
- Shaw, Edwards S. *Financial Deepening in Economic Development*. Oxford: Oxford University Press, 1973.
- Supriani, Indri - Bayu Arie Fianto - Nur Najim Fauziah - Ryan Rahmah Maulayati. "Revisiting the Contribution of Islamic Banks' Financing to Economic Growth: The Indonesian Experience". *Shirkah: Journal of Economics and Business* 6, no. 1 (2021): 18-37.
- Tabash, Mosab I. - Raj S. Dhankar. "An Empirical Analysis of the Flow of Islamic Banking and Economic Growth in Bahrain." *International Journal of Management Sciences and Business Research* 3, no. 1 (2013): 96-103.
- Tabash, Mosab I. - Raj S. Dhankar. "Islamic Banking and Economic Growth: An Empirical Evidence from Qatar". *Journal of Applied Economics and Business* 2, no. 1 (2014): 51-67.
- TKKB. *Katılım Bankaları 2019*. Türkiye Katılım Bankaları Birliği, 2019.
- Tunay, K. Batu. "İslami Bankacılık ile Ekonomik Büyüme Arasında Nedensellik İlişkileri". *Yönetim ve Ekonomi* 23, no. 2 (2016): 485-502.
- Warde, Ibrahim. *Islamic Finance in the Global Economy*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2000.
- Watkins, James Simon. *Islamic Finance and Global Capitalism An Alternative to the Market Economy*. Cham: Palgrave Macmillan, 2020.
- Y.Toda, Hiro - Yamamoto, Taku. "Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes". *Journal of Econometrics* 66, no. 1-2 (1995): 225-250.
- Yazdan, Gudarzi Farahani - Sadr Seyed Mohammad Hossein. "Analysis of Islamic Bank's Financing and Economic Growth: Case Study Iran and Indonesia". *Journal of Economic Cooperation and Development* 33, no. 4 (2012): 1-24.
- Yüksel, Serhat - Canöz, İsmail. "Does Islamic Banking Contribute to Economic Growth and Industrial Development in Turkey?". *İkonomika: Jurnal Ekonomi dan Bisnis Islam* 2, no. 1 (2017): 1-8.

NEW RESOURCES FOR ISLAMIC FINANCE: ISLAMIC FINTECH

İslami Finans İçin Yeni Bir Kaynak: İslami Fintekler

YAVUZ DEMİRDÖĞEN

Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Bankacılık ve Finans Anabilim Dalı, Isparta, Türkiye

Asst. Prof., Faculty Of Economics And Administrative Sciences, Banking and Finance Department, Corum, Turkey

yavuzdemirdogen@sdu.edu.tr

orcid.org/0000-0003-0648-1872

MAKALE BİLGİSİ / ARTICLE INFORMATION

Makale Türü /Article Types: Research Article

Geliş Tarihi /Received: 30 Mayıs 2021

Kabul Tarihi/Accepted: 30 Ağustos 2021

Yayın Tarihi/Published: 30 Aralık 2021

Doi: <https://doi.org/10.14395/hid.945194>

ATIF/CITE AS:

Demirdöğen, Yavuz, "New Resources For Islamic Finance: Islamic Fintech", Hitit İlahiyat Dergisi, (Aralık/December 2021) 20/3

İNTİHAL/PLAGIARISM:

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software. Copyright © Published by Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi – Hitit University Divinity Faculty, Çorum, Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hid>

New Resources for Islamic Finance: Islamic Fintech

Abstract

Financial Technologies (fintech) is the application of digital technology in financial services. It has been accelerated after the 2008 crisis. Fintech initiatives could be both disruptive and supportive for the finance industry. Even the sector has benefited from these innovations, most of the applications could change the game. The race started with cryptocurrencies (especially bitcoin) but in the meantime, fintech are diversified into more than 50 sub-branches. Almost all of them are innovative, applying high tech and competitive. Although the conventional banks (CBs) and financial intermediaries are giants (with respect to fintech start-ups) fintech are targeted new and worthless customers. Most of the start-ups find their path for growing their assets within this concept. Besides giant tech companies are formed their payment and financial systems and named Bigtech. On the other hand, almost %50 of fintech initiatives are collaborating with banks. Their innovations are based on optimizing and enriching the bank mechanism including mobile payment systems. These firms need customers to develop their findings and banks to apply their applications.

In recent years, some fintech sub-branches such as crowdfunding, P2P lending, lendtech, etc. are based on social developments. The number and volume of these fintech are growing rapidly. The objection of new initiatives are changing into social projects and collaboration which are not subjected by CBs. Especially after the Covid-19 pandemic, these start-ups are being hyped projects in fintech ecosystem. In Islamic finance, unlike the capitalist mentality, intention and social benefit are primary goals. Islamic fintech could serve humanity and be even profitable. In this aspect, this group of fintech could serve as Islamic consciousness.

The term "Islamic fintech" represents the fintech that designs and works according to Shariah principles. Some sub-branches of fintech are fit in the Islamic perspective that avoids interest (riba), uncertainty (gharar), and chance/gambling (maysir). Islamic finance -in general- shape by global financial standards and products. Almost all Islamic banking products are derived from conventional banks. So, they must compete and make a profit like CBs. Since CBs have no limitations and hunger for profit, Islamic banks (IBs) could not be able to keep up with them. Islamic fintech could serve as an intermediary for IBs without restrictions. Fintech initiatives do not need physical branches, centers, and appearance. They settled on the internet, could reach the unbanked population, and have the lowest spread for transactions. With these advantages, Islamic fintech could be the new resource for Islamic finance.

There is more than 150 Islamic fintech around the world. Almost half of them are constructed in Islamic countries and others are in developed ones. Islamic fintech in the USA, UK, and Europe are much more professional. It seems that competition makes them better players in the same ecosystem. Islamic fintech has some opportunities and challenges. These challenges are based on the Shariah-compliance perspective and global issues. Almost every fintech start-ups (including non-Islamic ones) are faced the same challenges. On the other hand, Islamic fintech has opportunities because of being “Islamic”. The Muslim population is ready to accept these firms, the unbanked population is concentrated in Muslim countries, and the Islamic tenet supports social generosity which could be an advantage for them. In this article Islamic fintech landscape has been evaluated. The benefits of fintech in Islamic finance are recognized and challenges and opportunities for Islamic fintech are studied. In the end, recommendations are listed and explained for the emerging of Islamic fintech.

Key words: Islamic Fintech, Fintech, Islamic Finance

İslami Finans İçin Yeni Bir Kaynak: İslami Fintekler

Özet

Finansal teknolojiler (kısaca fintech), basitçe dijital teknolojilerin finansal servislerde kullanılması olarak isimlendirilebilir. Özellikle 2008 krizinden sonra fintekler ivme kazanmıştır. Fintekler, finans endüstrisi için hem yıkıcı hem de destekleyici durumdadır. Sektör bu buluşlardan faydalansa bile birçok uygulama sektör için oyun değiştirici olmaktadır. Yarış kriptoparalar (özellikle bitcoin) ile başlasa da fintekler günümüze gelinceye kadar 50 alt brana ayrılmıştır. Bunların hemen hepsi yenilikçi, yüksek teknoloji kullanan ve yarışmacı uygulamalardır. Konvansiyonel bankalar (KB) ve finansal araçlar -finteklere nazaran- ne kadar büyük olsa da fintekler yeni ve KB'ler için değersiz müşterileri hedeflemektedir. Birçok start-up varlıklarını büyütme için bu yolu seçmektedir. Bunun yanında, büyük teknoloji firmaları bankaları aradan çıkararak kendi ödeme sistemini ve finansal düzenini kurmuştur. Bunlara ise Bigtech denilmektedir. Diğer yandan fintek girişimlerinin yaklaşık %50'si ise bankalarla iş birliği halindedir. Uygulamalarının optimize edilmesi ve zenginleştirilmesi için bankalara ihtiyaç duymaktadır. Özellikle mobil ödeme sistemlerinde bankalar ana alıcı konumundadır. Bu firmaların buluşları müşteriye ve banka uygulamalarını hedeflemektedir.

Yakın zamanda bazı fintekler – kitlesel fonlama, P2P borçlanma, lendtech gibi – sosyal gelişim ve dayanışmayı öncüllemektedir. Bu finteklerin sayısı ve hacmi hızla artmaktadır. Yeni uygulamaların merkezi konvansiyonel bankaların önem vermediği sosyal projelere ve imeceye kaymış durumdadır. Özel-

likle Covid-19 pandemisinden sonra bu projeler fintek ekosisteminde öne çıkmaya başlamıştır. İslami finans için, kapitalist anlayışın aksine, niyet ve sosyal fayda ana amaçlardır. İslami fintekler insanlığa hizmet edebilir ve yine kar da sağlayabilir. Bu açıdan bakıldığında bahsedilen gruptaki fintekler İslami vicdana hizmet edebilecektir.

“İslami fintek” kavramı Şer’i prensiplere göre yapılandırılan ve çalışan fintekleri ifade etmektedir. Bazı fintekler İslami anlayışın uzak durduğu faiz (riba), belirsizlik (gharar) ve şans/kumar (maysir) bileşenlerinden ayrı olarak kurgulanmaya müsaittir. İslami finans genelde küresel finansal standartlar ve ürünlerle şekillenmektedir. Hemen tüm İslami bankacılık ürünleri konvansiyonel bankacılıktan türetilmiştir. İslami bankalar bu şartlar altında konvansiyonel bankalarla rekabet etmeye çalışmaktadır. Fakat konvansiyonel bankaların sınırları olmadığından ve kar etmek hırsıyla çalıştığından İslami bankaların bu kurumlarla yarışması zor olmaktadır. Fintek girişimlerinin ise fiziksel şubelere, merkezlere ve görünürlüğe ihtiyacı yoktur. Bunlar internet ortamında bulunan, banka müşterisi olmayan kişilere ulaşabilme imkânı olan ve işlem maliyetlerini en düşük seviyede tutma opsiyonuna sahip kurumlardır. Belirtilen avantajlarıyla İslami fintekler, İslami finans için yeni bir kaynak ve konvansiyonel bankacılığın kısıtlarından çıkış yolu olabilecektir.

Dünya çapında 150’den fazla İslami fintek kuruluşu bulunmaktadır. Hemen yarısı İslam ülkelerinde, diğerleri ise daha çok gelişmiş ülkelerde yer almaktadır. İslami fintekler ABD, Birleşik Krallık ve Avrupa’da daha profesyonel şekilde çalışmaktadır. Görünen o ki yarışmacı ortam onları ekosistem içerisinde daha iyi oyuncular haline getirmektedir. İslami finteklerin bazı fırsatları olduğu kadar karşılaştığı zorluklar da bulunmaktadır. Bu zorluklar Şer’i uyumlu olma zorunluluğundan kaynaklandığı gibi evrensel sebepler de olabilir. Hemen her start-up (İslami olmayanlar da dahil olmak üzere) benzer zorluklarla karşı karşıyadır. Diğer yandan İslami finteklerin “İslami” olmasından dolayı da bazı avantajları bulunmaktadır. Müslüman nüfusun bu kurumları daha kolay kabullenmeleri, bankacılık sistemine dahil olmayan nüfusun ağırlıklı olarak İslam ülkelerinde yaşaması ve İslami öğretinin diğerkâmlığı ön planda tutması İslami finteklerin avantajları arasında sayılabilir. Bu makede İslami fintek düzlemi değerlendirilmiştir. Finteklerin İslami finans katkuları ile İslami finteklerin karşılaştığı zorluklar ve fırsatlar ele alınmıştır. Son bölümde ise İslami finteklerin büyümesi ve gelişmesi için bazı öneriler yer verilmiştir.

Anahtar kelimeler: İslami Fintekler, Fintek, İslami Finans

Introduction

Fintech¹ defines the application of digital technologies in financial services². The progressive technological system has evolved an effective impact on the financial services among features of fintech³. The term “Fintech” is an abbreviation of Financial Technologies and an engagement of technological and digital innovations with the finance sector. These revolutionary technologies have an impact, not only on the financial services but also the sector itself.

Fintech has been changing the financial sector⁴ and shape the future of the financial industry⁵. It is both disruptive⁶ and supportive⁷ for the financial markets. Fintech could increase customer welfare, lower the probability of a financial crisis⁸, increase efficiency, customer centricity, and transparency⁹. Most of the fintech start-ups serve as an individual-oriented, target to the customer as each one of the customers is unique. Since these firms are micro-scale entrepreneurship, every project is valuable.

Fintech is seen as the future of the financial industry. Although the history of modern fintech is almost two decades, there are more than 20,900 fintech start-ups globally. There has been a %70 increase in the number of fintech in 2020¹⁰. Corporate VC investments doubled from 2016 (\$11.8 billion) to 2018 (\$23.1 billion). The financial corporations invested \$8 billion in 2019, in which \$3.5 billion were invested by banks¹¹. Coronavirus caused a drop in VC funding to \$6.1 billion in Q1 of 2020, in other words, the worst Q1 performance

¹ The plural form of fintech is also fintech.

² Sangwan, Vikas et al. (2019), “Financial technology: a review of extant literature”, *Studies in Economics and Finance*, Vol. 37 No. 1, pp. 71-88.

³ Lee, In & Shin, Yong Jae (2018). “Fintech: Ecosystem, business models, investment decisions, and challenges”. *Business Horizons*, 61(1), 35-46.

⁴ Hudaefi, F.A. (2020), “How does Islamic fintech promote the SDGs? Qualitative evidence from Indonesia”, *Qualitative Research in Financial Markets*. <https://doi.org/10.1108/QRFM-05-2019-0058>

⁵ Lee, David Kuo Chuen & Teo, Ernie G. S. (2015). “Emergence of FinTech and the LASIC Principles”. *Journal of Financial Perspectives*, 3(3), 1-26.

⁶ Chanson, Mathieu et al. (2018). “Initial Coin Offerings (ICOs): An introduction to the novel funding mechanism based on blockchain technology”. *Advances In Management Information Systems Research*.

⁷ Capgemini Research Institute (2020). “World Fintech Report 2020”. Access date: 17.09.2020

⁸ Van Loo, Rory (2018). “Making innovation more competitive: The case of fintech”. *UCLA Law Review*, 65(1), 229-232.

⁹ Gomber, Peter et al. (2018). “On the fintech revolution: Interpreting the forces of innovation, disruption, and transformation in financial services”. *Journal of Management Information Systems*, 35(1), 220-265.

¹⁰ Szmigiera M. (2020). “Fintech – Statista Segment Report”, June 8.

¹¹ CBInsight (2020). “The state of Fintech Q1’20 Report: Investment & Sector Trends To Watch”, Access date: 21.10.2020

since 2016¹². Fintech investment is expanding beyond the major markets¹³. Five companies in 2018 became unicorns (worth more than \$1 billion) and 24 fintech start-ups reached this status in 2019¹⁴. On the other hand, international tech giants such as Samsung, Alibaba, Apple, IBM, Microsoft, and Amazon are investing in global fintech companies by merger and acquisitions while recording \$3.5 billion in 2019¹⁵.

CBInsight¹⁶ has divided fintech into 10 main subjects: lending, block-chain/cryptocurrency, regtech, personal finance, payments/billing, insurance, capital markets, wealth management, money transfer/remittances, and mortgage/real estate. Digital payment is the biggest segment in the fintech market¹⁷. This segment is expected to grow %12.8 CAGR from 2019 to 2023 and the total value of transactions is expected to reach \$6.7 trillion by 2023¹⁸. Natural language processing and artificial intelligence is a key factor for the banking sector, especially for customer service operators. According to Juniper Research (juniperresearch.com), consumer retail spends over chatbots will rise from \$2.8 billion in 2019 to \$142 billion by 2024, which represents a %400 average annual growth for four years¹⁹. Transaction value and assets under management (AUM) in personal finance reached \$607.4 million in 2018²⁰ and is projected that digital wealth management companies will reach \$600 billion by 2022. Digital lending is an exaggerated branch of fintech which was \$4.1 billion in 2019, coincide a 30.1% year-on-year growth. The Project of S&P shows that loan-origination fintech activities will be \$73.7 billion in 2022, with \$35.6 billion from personal loans and \$24.5 billion from refinancing student debts. Cryptocurrencies are an extremely growing sector, especially after the success of Bitcoin and Ethereum. According to CoinMarketCap (www.coinmarketcap.com) statistics, there are 3647 cryptocurrencies and the global crypto market is \$360 billion. Conversely, the market is dominated by bitcoin

¹² CBInsight (2020). *"The state of Fintech Q1'20 Report: Investment & Sector Trends To Watch"*, Access date: 21.10.2020

¹³ CBInsight (2020). *"The state of Fintech Q1'20 Report: Investment & Sector Trends To Watch"*, Access date: 21.10.2020

¹⁴ Singh, Manish (2020, February). *"Fintech startups raised \$34B in 2019"*. Access date: 21.10.2020

¹⁵ Pollari I. & Ruddenklau A. (2020). *The Pulse of Fintech H2 2019, KPMG International* Access date: 21.10.2020

¹⁶ CBInsight (2020). *"The state of Fintech Q1'20 Report: Investment & Sector Trends To Watch"*, Access date: 21.10.2020

¹⁷ Szmigiera M. (2020). *"Fintech – Statista Segment Report"*, June 8.

¹⁸ Statista (2020). *"Digital Market Outlook: Fintech Worldwide"*, Statista.

¹⁹ [https://www.juniperresearch.com/press/press-releases/chatbots-to-facilitate-\\$142-billion-of-retail](https://www.juniperresearch.com/press/press-releases/chatbots-to-facilitate-$142-billion-of-retail)

²⁰ CBInsights (2019). *"Global Fintech Report Q3 2019"*. Seventh Avenue: Cbinsight, Access date: 18.05.2020

with almost % 59 market-shares and it seems that most of the crypto coins cannot attract investors. The underlying technology of bitcoin is blockchain which has various usages. However, only %24 of businesses declare that they are familiar with blockchain. In 2017 blockchain companies reached +400 million funds, which was equal to a 79% increase compared to 2016.

Islamic finance is an emerging market that commands a volume of US\$2,05 trillion and is expected to reach US\$2,5 trillion at the end of 2019²¹ and US\$3,9 trillion by 2023²². Islamic banking accounted for US\$ 1.7 trillion of the Islamic finance industry's total assets in 2017²³. According to Thomson Reuters, the digital revolution is beginning to transform the Islamic banking sector and is still dominated by large domestic and OIC-based financial institutions. Islamic finance offers a broad range of products and services. Shariah-compliant assets growth-rates are double-digit over the past decade and looking beyond the new territories, in and outside the Muslim world²⁴.

Many banks in the Middle East and Africa are launching tech-departments and forming joint ventures with fintech firms²⁵. There are promising government-led initiatives such as DIFC's US\$100 million fintech fund to support Islamic fintech, Islamic Fintech Alliance in Singapore, and Al-Baraka Bank Accelerator in Turkey²⁶.

Literature

Although Fintech gained momentum after 2008, it started to find a place in academic studies after the spread of cryptocurrency and especially bitcoin. With the rise of fintech start-ups after 2015, the academic literature on fintech has started to increase. Since Islamic fintechs are brand new, the literature on the subject has just begun to form. The lack of concrete data is the biggest obstacle in quantitative studies on this issue. Because the awareness of Islamic fintech is low, time is needed to reach a sufficient size both from the user and from the company's point of view. However, some studies still provide

²¹ Salaam Gateway (2019). "Islamic Finance Volume Expected to Hit \$2.5 Trillion in 2019". Access date: 17.06.2020

²² DinarStandard (2018), "Islamic fintech report 2018: current landscape and path forward", Access date: 19.07.2020

²³ Thomson Reuters (2018). "Islamic Finance Development Report 2018". Thomson Reuters, 1–44. Access date: 19.06.2020

²⁴ Eid Wael Kamal & Asutay Mehmet (2019). *Mapping the risks and risk management practices in Islamic banking*. John Wiley & Sons.

²⁵ Alam Nafis, Gupta Lokesh, & Zamani Abdolhossein (2019). Digitalization and Disruption in the Financial Sector. In *Fintech and Islamic Finance* (pp. 9–1). Palgrave Macmillan, Cham.

²⁶ Thomson Reuters (2018). "Islamic Finance Development Report 2018". Thomson Reuters, 1–44. Access date: 19.06.2020

numerical results. Shaikh et al.²⁷ examine the determinants that affect bank users' acceptance of Islamic fintech in Malaysia and resulted in that ease of use, usefulness, and consumer innovativeness are effective but subjective norms and self-efficiency are ineffective. Bulatova et al.²⁸, search for the economic prerequisites for the effective growth of Islamic finance and Islamic fintech. They set up a simulation of the influence of fintech industry on the development of sustainable growth and Islamic finance.

Islamic fintech could affect development and growth. According to Hudafei²⁹ in Indonesia, Islamic fintech firms promote agriculture and SMEs. Within selected Islamic fintech firms, they found that some SDG targets have been reached and these firms are effective for distributing social funds such as infaq, waqf, and sadaqah. Similar results have been found by Baber³⁰ since he investigated the influence of fintech and crowdfunding in Malaysia and the UAE. He applied a questionnaire to 535 customers in both countries and found that crowdfunding, which is integrated with Islamic banks, could help in social entrepreneurship, microfinance, global zakat, and the sadaqah system.

Fintech is a new era for Islamic finance, so digging into challenges and opportunities for fintech and Islamic finance is an important task for Muslim academicians. Saba et al.³¹ analyze the status and potential of fintech applications. They focused on the opportunities for Islamic financial institutions and the challenges faced in implementing solutions. Firmansyah and Anwar³² tried to reach several Islamic fintech firms in Indonesia and Singapore. They disseminated a questionnaire to understand their profile, prospect, and challenges. Unfortunately, only six firms answered, and resulted that Islamic fintech firms' main challenge is regulation.

²⁷ Shaikh, Imran Mehboob et al. (2020), "Acceptance of Islamic financial technology (FinTech) banking services by Malaysian users: an extension of technology acceptance model", *Fore-sight*, Vol. 22 No. 3, pp. 367-383.

²⁸ Bulatova, Elvira Ildarovna et al. (2019). "The fintech and Islamic finance synthesis in the modern World". *3C TIC. Cuadernos de desarrollo aplicados a las TIC*, 258-273.

²⁹ Hudafei, Fahmi Ali (2020), "How does Islamic fintech promote the SDGs? Qualitative evidence from Indonesia", *Qualitative Research in Financial Markets*.

³⁰ Baber, Hasnan (2020). "FinTech, Crowdfunding and Customer Retention in Islamic Banks". *Vision*, 24(3), 260-268.

³¹ Saba Irum et al. (2020). "FinTech and Islamic Finance-Challenges and Opportunities". *Review of Economics and Development Studies*, 5(4), 581-890.

³² Firmansyah, Egi Arvian, & Anwar Mokhamad (2019, January). "Islamic financial technology (FINTECH): its challenges and prospect". In *Achieving and Sustaining SDGs 2018 Conference: Harnessing the Power of Frontier Technology to Achieve the Sustainable Development Goals (ASSDG 2018)*. Atlantis Press.

One of the valuable contributions is a literature review that gives a brief extension of the research. Hasan et al.³³ made an extensive review and resulted that Shariah compliance is the main challenge for the growth of Islamic fintech. They suggest that Islamic fintech might collaborate with Islamic Financial Institutions (IFIs) in terms of operational efficiency, customer retention, transparency, and accountability. Rabbani & Khan³⁴ classified Islamic fintech into three broad categories; Islamic fintech opportunities and challenges, cryptocurrency/blockchain Shariah compliance, and law/regulation. In the end, they proposed that if IFIs want to increase efficiency, transparency, and customer satisfaction, the main key is to adopt fintech and become partners with fintech users.

The sector is very dynamic, and variables are unstable. Sector reports are explanatory for the snapshot of the Islamic fintech ecosystem. The Global Islamic Fintech Report³⁵ gives a brief snapshot of Islamic fintech start-ups that follows the previous research of Islamic Fintech Landscape³⁶ by IFN and Islamic Fintech Report³⁷ by Dinarstandard. The report discovers more about the sector, the experience of the founders, the view of the industry, and detects the areas where more support is needed. One of the local reports for Malaysia is prepared by MDEC, named MDEC Islamic Fintech Report 2020³⁸. It is a collaborative endeavor with stakeholders of the Islamic fintech ecosystem and deep dives into the industry. They also listed the opportunities and challenges in the Shariah fintech sector in Malaysia.

Recently, book studies on Islamic fintech have started to attract attention. In the book edited by Oseni & Ali³⁹, fintech's roles as financial intermediation were explained, and followed by legal and regulatory issues for Islamic fintech and case studies. Since Malaysia has the most developed Islamic fintech ecosystem, the examples for the case study were selected from start-ups in Malaysia. Cryptocurrency and regulatory issues, which are problematic areas for Islamic finance, are also examined in the book. For Islamic finance, the potentials of fintech subfields such as blockchain technologies, smart contracts,

³³ Hasan, Rashedul et al. (2020). "Fintech and Islamic Finance: Literature Review and Research Agenda". *International Journal of Islamic Economics and Finance (IJIEF)*, 3(1), 75-94.

³⁴ Rabbani, Mustafa Raza et al. (2020). "FinTech, blockchain and Islamic finance: an extensive literature review". *International Journal of Economics and Business Administration*, 8(2), 65-86.

³⁵ Basit, Abdul Haseeb (2019). "The Global Islamic Fintech Report", Elipses.

³⁶ Fintech, I. F. N. (2017). "IFN Islamic Fintech Landscape expands to include seven new entities". *IFN Fintech*, 1(8).

³⁷ DinarStandard (دینار ستاندرڈ), "Islamic fintech report 2018: current landscape and path forward", Access date: 19.07.2020

³⁸ Shukri, Surina (2020), "MDEC Islamic Fintech Report 2020", Access date: 14.09.2020

³⁹ Oseni, Umar A., & Ali, S. Nizam Ali (Eds.). (2019). *Fintech in Islamic finance: Theory and practice*. Routledge.

and crowdfunding are also examined. Fintech and Islamic finance book by Alam, Gupta, and Zameni⁴⁰ examine fintech as an emerging market and disruptive for financial markets, then the effects on Islamic finance as well. The application of blockchain, cryptocurrency, and smart contracts in Islamic finance was researched, Shariah-tech and financial regulations were discussed. In the introductory section, challenges, and success factors for Islamic fintech are discussed. Mohammed & Ali⁴¹ are researchers who prepared the first book about fintech and Islamic finance. In the first chapters of the book History of fintech, importance and applications are explained, while the following chapters discussed Islamic fintech, blockchain, and the response of Islamic finance. The authors also examined Islamic fintech and its future in some countries. In the book where Naifar⁴² took place as an editor, the impact of fintech on Islamic finance was discussed. Researchers from different countries took place in the book. In the first section of the book fintech is a disruptive technology for Islamic finance, in the second section fintech risk management and regulation, in the third section financial inclusion and stability in the fintech era are examined. The fact that the authors are from different countries has helped them carry the experiences and developments in those countries to their chapters. It has gained rich content with case studies on subjects such as crowdfunding, application of AI, regulation, the dual banking system.

The fintech ecosystem is dynamic and non-stationary. With its up-to-date and rapidly renewed organizations, fintech is also able to innovate and produce. Symposiums and webinars on the future of Islamic finance and its role in Islamic finance have been increasing in recent years. Sessions held in different countries, especially in Malaysia and the UK, bring together sector representatives and academicians to share their views.

When the studies on Islamic fintech are examined, it is seen that regulation, the effect on Islamic finance, and Shariah compliance of blockchain and cryptocurrency come to the fore. There are also sub-branch-based works such as crowdfunding, wealth tech, regtech, taka-tech (insurtech). Islamic fintech poses a lot of challenges and opportunities⁴³. Fintech services are cost-effective, transparent, and easily accessible compared to Islamic banking and finance. They can easily reach Muslim society and younger generations, as

⁴⁰ Alam Nafis, Gupta Lokesh, & Zameni Abdolhossein (2019). Digitalization and Disruption in the Financial Sector. In *Fintech and Islamic Finance* (pp. 1-1). Palgrave Macmillan, Cham.

⁴¹ Mohamed, Hazik & Ali, Hassnian (2018). "Blockchain, Fintech, and Islamic Finance". In *Blockchain, Fintech, and Islamic Finance*. De Gruyter.

⁴² Naifar, Nader (2020). *Impact of Financial Technology (FinTech) on Islamic Finance and Financial Stability*. IGI Global.

⁴³ Rabbani, Mustafa Raza et al. (2020). "FinTech, blockchain and Islamic finance: an extensive literature review". *International Journal of Economics and Business Administration*, 8(2), 65-86.

well. This study explores the contribution and impact of Islamic fintech on Islamic finance. It would be beneficial for Islamic finance to use fintech in the new age of financial structuring so that it can grow despite its limits and the limitations of conventional banking. This is a necessity rather than a preference. With the study, the vision of fintech and the expansions it will bring to Islamic finance are explained. Islamic fintech also faces several challenges and opportunities. These threats and opportunities are also considered.

This paper has been organized as follows: Section 2 reviews the literature of Islamic fintech. In Section 3, a general assessment of the Islamic fintech companies that exist today has been made and setting out the conditions for the fintech initiative to be considered as Islamic. In Section 4 the topics, areas, and expansions in which Islamic fintech can help Islamic finance are explored. In Section 5, the challenges, and opportunities of Islamic fintech were explained and recommendations were made for the improvement of the sector. Section 6 covers the discussion and conclusion.

Islamic Fintech Landscape

Although different reports on Islamic fintech are published from time to time, the current information source is the list prepared by IFN (Islamic Fintech News) and finocracy (a fintech company). Companies that want to be included in the Islamic fintech list apply online. The applicant start-ups are examined and listed by the IFN management. To enroll, companies must (i) be a fintech (ii) offer a product/service that is compatible with Sharia. Companies do not need to be compatible with Shariah, have a Shariah Advisory Board, or have a certificate of Shariah compliance. It is sufficient to prove that the products are fully or partially compatible with Sharia. However, it is preferred to have a board and/or to have Sharia Certificate. According to the Global Islamic Fintech Report⁴⁴ %76 of Islamic fintech are expecting to be Sharia Certified but almost %68 felt that certificate is not necessary to be considered as Islamic.

One of the limitations of the study is that start-ups must apply to enter the list. Because companies that have not applied or have not completed their applications yet are not listed, so the number of companies included in the landscape does not cover the entire Islamic fintech universe. However, it is also impossible to determine these initiatives. For this reason - as there is no other resource - IFN Fintech Landscape is taken as the main source. On the other hand, if a start-up ceases to comply with Shariah over time, shuts down, or stops its projects, it is removed from the list.

Islamic fintech initiatives are spread around the world. Although Malaysia and the Gulf countries are predominant, there is at least one fintech start-

⁴⁴ Basit, Abdul Haseeb (2019). *The Global Islamic Fintech Report*, Elipses.

up, especially in countries with a dense Muslim population. According to IFN Islamic Fintech Landscape, in the USA there are 12 Islamic fintech, 24 in the UK, 18 in Malaysia, 11 in Indonesia, and 11 in UAE. It is especially important for Islamic fintech diversity that the financial system is solid, economically developed, and established in the countries such as the USA and UK, which are monetary hubs. Britain's long-standing initiatives in Islamic finance, supporting Islamic Banking and Finance, and designing products suitable for the Muslim population to attract petrodollars - primarily the Arabian Peninsula - have brought Britain to come forward. London is the second-largest financial center and has increased this momentum. Malaysia, on the other hand, is known as an Islamic finance center in the world. With an annual volume approaching \$ 300 billion, Malaysia is the country that directs Islamic finance. However, it is taking the necessary steps to create an ecosystem for Islamic fintech with the regulations it has enacted, like Singapore⁴⁵. As the UAE and Qatar recognize the importance of technology, they support and/or lead the establishment of fintech start-ups with government support.

The initiatives in the Islamic fintech landscape are classified by IFN as alternative banking (6), blockchain & cryptocurrencies (6), crowdfunding & P2P finance (34), data & analytics (5), digital banking (8), incubators (venture builders) (6), payments / remittance & FX (10), personal finance management / trading & investment (20), robo-advisors (5) and take tech (takaful, insurance) (1). Most of the companies focus on crowdfunding and personnel finance management. This distribution should be considered normal. The fintech start-ups of the charity and zakat organization, which is the basis of Islamic teaching, focus on digital zakat, donation, and charity programs. On the other hand, the understanding of cooperation and collectivity, which also exists in Islamic culture, also constitutes a subculture for crowdfunding companies.

Although the origin of fintech is against incumbent banks, most of the fintech enterprises offer auxiliary products to banks. For this reason, it is normal for the personnel finance management area to be developed in Islamic fintech. Although fintech does not need much financial support at the establishment stage or the seed level, funds are needed to reach the target audience and grow over time. Since banks have discovered this area, they prefer to invest in fintech start-ups that help them optimize their systems and help them reach more customers. Global banks such as BNP Paribas, JP Morgan, BBVA, support fintech start-ups or incorporate them with Merger & Acqui-

⁴⁵ Fan, Pei Sai (2018). "Singapore Approach to Develop and Regulate FinTech", In *Handbook of Blockchain, Digital Finance, and Inclusion*, 1, 347-357.

siion⁴⁶. In Malaysia⁴⁷, one of the countries with the highest number of Islamic fintech, Islamic finance and Islamic fintech studies are being developed under the leadership of the Bank of Negara Malaysia.

Islamic Fintech for Islamic Finance

Although IF Industry is relatively small for conventional finance, the sector was estimated at almost \$2,4 trillion in 2017, including Islamic banks, Sukuk, Takaful, and various Shariah-compliant investments⁴⁸. It has a potential for growth in the value of total assets estimated to reach \$3 trillion in 2020⁴⁹. The Islamic financial assets are growing at two-digit rates for three decades and not only Islamic countries such as UAE, Malaysia, and Indonesia but also the countries with large Muslim populations such as the USA, UK, Singapore, Italy have opened Islamic banks or bank divisions⁵⁰.

Islamic finance works with Shariah principles and products are prepared within the framework of these rules. Its working principle includes profit-loss sharing and the prohibition of charging interest to loans. Joint ventures such as mudarabah and musharakah are common products of Islamic finance that are counted as Islamic. Other products such as Murabaha, salaam, istisna'a, ijarah, Sukuk are derived from conventional finance products. But Islamic finance and Islamic banking are limited by both Islamic rules and the restrictions of conventional finance and banking. Therefore, it is difficult for Islamic finance to compete with global markets.

In the basic understanding of Islamic finance, the main aim is serving humanity. In other words, intention and social benefit come before the capitalist understanding of Islamic finance. Conventional finance, which focuses entirely on earnings, makes lenders more indebted with interest, focuses on protecting their interests rather than an overall benefit. But Islamic finance also must make a profit and compete with its conventional rivals. For this reason, it cannot offer fewer dividends and earnings than its competitors. Since Islamic fintech can trade with lower spreads, it will also provide the opportunity to provide the flexibility that is necessary for Islamic finance to compete with its conventional competitors. On the other hand, there are start-ups among Islamic fintech organizations aiming to maximize social benefit. These

⁴⁶ Capgemini Research Institute (2020). "World Fintech Report 2020". Access date: 17.09.2020

⁴⁷ Shukri, Surina (2020), "MDEC Islamic Fintech Report 2020", Access date: 14.09.2020

⁴⁸ Hanieh, Adam (2020). "New geographies of financial power: global Islamic finance and the Gulf", *Third World Quarterly*, 41:3, 525-546

⁴⁹ Widityani, Salma Fadhilah et al. (2020). "Do Socio-Demographic Characteristics And Islamic Financial Literacy Matter For Selecting Islamic Financial Products Among College Students" In Indonesia?. *Journal of Islamic Monetary Economics and Finance*, 6(1).

⁵⁰ Nawaz, Huma et al. (2019). "Beyond finance: Impact of Islamic finance on economic growth in Pakistan". *Economic Journal of Emerging Markets*, 11(1), 8-18.

firms include not only zakat, donation, and immigrant aid companies, but also companies such as Ethis Global, which builds housing for low-income people with crowdfunding.

One of the constraints of Islamic banks is the cost of branching investments. To reach more customers and become a global brand, banks need to branch out and increase the number of branches. But the fact that operational costs are too high, the expected benefit is not satisfactory, and the feasibility costs are too high, competitors have financial power, which limits Islamic banks. Islamic fintech, on the other hand, reaches customers through online channels without the need for branching. Thus, the profitability is increased by lowering operational cost, and arises the opportunity to do business in any desired country. Islamic fintech offers an easy and effective solution to overcome this problem faced by banks.

Islamic banks cannot invest in all areas. Some business lines, that are prohibited by Sharia rules, cannot be funded such as the entertainment industry, weapons, drugs, pork, and alcohol. Besides, it is not possible to make speculative movements, buy/sell derivative products, cannot use leverage and transactions with a high chance factor. The earnings must be halal and the business/transactions comply with Islamic norms. However, it is not possible to increase profitability and expand investment channels. Islamic fintech offer banks the opportunity to diversify their investments within Sharia standards. It will be possible to construct investment alternatives that meet the standards of Islamic banks but cannot be listed by them. Banks aim to minimize the risk for investment. Fintech can bear a higher risk for a higher return. Options like investing in start-ups in different fields, making risk analysis by inquiring through unofficial channels, etc. are in the portfolio of fintech. While evaluating the credits, banks come to the forefront of credit scores and Basel criteria. However, while evaluating the projects, fintech could develop informal risk assessment criteria such as credibility in social media, the way the project was presented, and the reputation of the person. In this respect, they will help the development of Islamic finance.

There is one or more Islamic fintech in almost every sub-area of the fintech landscape. These companies produce products that support financial institutions as well as produce products/services in areas where they do not want to enter. For example, areas such as payment systems, multi-bank usage, accounting, investment consultancy are not areas that can be done by just one bank. Customers usually work with more than one bank and want to make their accounting management simpler and more effective. They seek to be able to trade at any time and place with online payment systems and to pay low commissions. Instead of calling a consultant for investment and acting on

his directions, it is a priority to reach alternatives that he can always see and compare. Financial institutions cannot adequately respond to such requests while mediating monetary activities. They also want customers to use their channels for each business/transaction. Instead, Islamic financial institutions will have the opportunity to increase their profitability by supporting Islamic Fintech and providing cash flows through their institutions. A sufficiently growing fintech start-up will also offer opportunities for financial institutions to create a suitable customer network. On the other hand, start-ups that are discovered and grown at the seed stage have a role to increase the functionality of financial institutions. Big banks around the world collaborate with fintech through M&A. Islamic fintech is very suitable for areas such as crowd-funding, SME funding, micro-loans. Fast-growing fintech in these areas, where banks avoid entering, will be another investment channel for banks. The investment range can be expanded by providing finance to projects that have been analyzing risks and feasibility works conducted by fintech. In this way, the limited pool of customers and depositors will also be expanded. On the other hand, fintech organizations that do business with the support of banks will have an advantage in finding investors and growing their business, as they will inspire trust in customers.

The unbanked population is quite high in Muslim countries. According to Global Findex Database (globalfindex.worldbank.org), about 1,7 billion adults remain unbanked i.e., without an account at a financial institution or a mobile application. Almost 31% of adults have no account, globally. Half of the unbanked adults come from the poorest 40% of households within their economy. Since Muslim countries are grouped as underdeveloped or developing countries, the unbanked population is much higher than Muslim countries, in general. Unbanked populations in some Muslim countries are Afghanistan (85%), Azerbaijan (71%), Bangladesh (50%), Egypt (66%), Indonesia (51%), Iraq (77%), Lebanon (55%), Nigeria (60%), Pakistan (79%), Sudan (91%) and Turkey (31%). There are several reasons for the high population of unbanked: the undeveloped banking system, the banks not seeing the poor people as profitable, the people do not need to integrate into the banking system because of the undeveloped financial markets, and the religious reasons in Muslim countries. It is seen that Muslims stay away from banks due to religious sensitivities. Since fintechs tend towards individuals on a micro-scale, they can include the unbanked population in the fintech ecosystem without adding them to the banking system. For example, in countries where insurance is not developed, individuals can be insured with micro-insurance. An opportunity to invest can be offered by opening an account with a very small

amount of savings. Since Fintech operates on a micro-scale by its nature, it will be an effective channel to reach this population that banks cannot reach. Thus, Islamic finance will spread to the base in Islamic countries, and both its balance sheet and customer portfolio will expand.

Financial markets are one of the sectors with the highest technological integration. Innovations in the field of informatics are mostly used in the finance sector. The distinction between fintech 1.0, fintech 2.0, and fintech 3.0 is based on the prevalence of technological innovations. It is assumed that the Fintech 1.0 phase started in 1866 with the transatlantic cabling between Europe and the USA. In this way, the development of international telex and subsequent financial services has been achieved⁵¹. The period of Fintech 2.0 began with the SWIFT system (1973) and the establishment of multinational electronic networks⁵². Moreover, in the 1980s, a substitution of physical trading by electronic trading and a clear system for exchange. Usage of the internet consolidated this era with real-time processes among banks, fully electronic exchanges and trading stocks, and real-time deals of other derivatives. Fintech 3.0 has begun with the invention of blockchain and cryptocurrencies in 2008 and constructing alternative financial channels as well. Since the fintech periods are not the subject of the study, they are briefly mentioned.

Recent innovations in computing, such as artificial intelligence, cloud computing, machine learning, and Big Data Analysis, have been applications that financial institutions have rapidly started to use in the last 10 years. Thanks to these technologies, it aims to be more effective, efficient, advantageous, and competitive. But investment in technology and R&D is always over costing. Although banks and financial institutions want to use technology, they cannot give enough weight to product development and perspective creation. There are two reasons for this: (i) product development is not the priority because financial institutions are more prominent in the field of implementation (ii) costs are increasing at the point of finding competent staff and sustainability. Fintech can provide supportive assistance for financial institutions at this stage. Fintech, which makes innovations in the field of informatics applicable and adapts to the financial sector, offers solutions to financial institutions and banks. These start-ups, which make software with artificial intelligence, machine learning, and data analysis, can cooperate with banks, and ensure the active use of different investment channels. On the other hand, they can also offer back-up services such as cloud computing, cybersecurity, and data security that financial institutions need. Thus, banks and institutions can provide

⁵¹ Nicoletti, Bernardo (2017) "Financial Services and Fintech". In: *The Future of FinTech*. Palgrave Studies in Financial Services Technology. Palgrave Macmillan, Cham.

⁵² Alt Rainer, Beck Roman, Smits Martin T. "FinTech and the transformation of the financial industry". *Electron Markets* 28, 235–243 (2018).

security and optimization by outsourcing instead of creating high-cost units within their bodies. As technology advances, cybercrime such as technological theft, hacking, and information theft are also increase. Banks are exposed to cyberattacks. In such an attack, the bank whose data is stolen loses more than the data. Banks will not only lose data but also face with reputational risk. For this reason, banks should set the priority goal of not losing reputation beyond data security. Similar problems apply to Islamic financial institutions. The Islamic finance sector must also use technological innovations. Countries with financial power, such as the UAE and Qatar, have sufficient finance to buy technology, while for many Muslim countries - because of its cost - it is difficult to access technology. Islamic financial institutions must also use information technologies effectively to compete in global markets. For this reason, sending young people to be educated in countries that are advanced in the field of informatics should be one of the important policies to be considered.

One of the important aspects of Islamic finance is that it carries “Islamic” norms in social assistance. Islamic fintech can play an active role in increasing social welfare. There are successful practices mediated by Islamic fintech. For example, Crowded (a fintech company) has supported more than 10,000 farmers in the agricultural sector in Indonesia. Kapitalboost has financed 78 SMEs in Malaysia, Indonesia, and Singapore using the profit-sharing method. EthisCrowd has been funding real-estate projects in Indonesia and Malaysia since 2015 (ethis.co). Danasyariah has financed 51 projects with murabaha and profit-sharing. Besides, it collects charity funds by zakat and infaq for the disadvantaged community⁵³. Fintechs have the potential to be influential in charity organizations. In addition to distributing aid under the qard hasan to the needy, fintech is also important for using it in a way that contributes to the economy.

Fintech could act as a non-bank intermediary platform⁵⁴. Through Fintech, banks can carry out their costly business/transactions and operations through their branches in other countries. Global Islamic financial institutions can carry out similar operations through fintech. So, they can beat-the-market⁵⁵.

⁵³ Hudaefi, Fahmi Ali (٢٠٢٠), «How does Islamic fintech promote the SDGs? Qualitative evidence from Indonesia», *Qualitative Research in Financial Markets*.

⁵⁴ Irfan, Harris & Ahmed, Daniel (2019). “Fintech: The opportunity for Islamic finance”. In *Fintech in Islamic Finance* (pp. ٢٠-١٩). Routledge.

⁵⁵ Rabbani, Mustafa Raza et al. (2020). “FinTech, blockchain and Islamic finance: an extensive literature review”. *International Journal of Economics and Business Administration*, 8(2), 65-86.

Challenges and Opportunities for Islamic Fintech

In the new era, the requisite expansion of the financial sector will be made with fintech. The Covid-19 period has shown the importance of financial innovations. The fintech ecosystem, which helps the finance industry to gain different perspectives, has its challenges and opportunities. In addition to the same problems in the Islamic fintech market, additional issues can be added due to its being “Islamic”. The challenges, opportunities, and recommendations for Islamic fintech are listed below.

Challenges

- Islamic finance actors are reluctant to fund Islamic fintech⁵⁶. Investors are not yet investing in Islamic fintech, as they do not know exactly what they are investing in and do not set their expectations.
- The absence of Shariah-based regulations prevents the increase of Islamic fintech. If the Shariah-based regulations, which are expected to be made, are regulated, the demand for Islamic fintech will also increase.
- Since they do not know enough about the services offered by Islamic fintech, they are timid when investing⁵⁷. Since the websites of Islamic fintech organizations are not professionally prepared, they are insufficient to attract interested people.
- Shariah scholars’ different views on bitcoin and other cryptocurrencies⁵⁸ delay both investors and entrepreneurs from entering this field. Creating a clear view of cryptocurrencies will also pave the way for start-ups to create new cryptocurrencies.
- Local fintech start-ups are not effective enough for tech entrepreneurs as compared to the global competition⁵⁹.
- Almost all fintech entrepreneurs in GCC are undergrided by governmental organizations. If a fintech that is supported by the government does not prove its maturity in the short term, it will be difficult to grow up. Initiatives that cannot become competitive in the free market will also undermine the confidence in Islamic fintech.
- Educational institutions and academicians must provide qualified

⁵⁶ Shukri, Surina (2020), “MDEC Islamic Fintech Report 2020”, Access date: 14.09.2020

⁵⁷ Hasan, Rashedul et al. (2020). “Fintech and Islamic Finance: Literature Review and Research Agenda”. *International Journal of Islamic Economics and Finance (IJIEF)*, 3(1), 75-94.

⁵⁸ Hasan, Rashedul et al. (2020). “Fintech and Islamic Finance: Literature Review and Research Agenda”. *International Journal of Islamic Economics and Finance (IJIEF)*, 3(1), 75-94.

⁵⁹ Shukri, Surina (2020), “MDEC Islamic Fintech Report 2020”, Access date: 14.09.2020

researches⁶⁰. Islamic fintech cannot get enough support from the academy. Since academicians are just beginning to grasp the importance of fintech, there are not enough articles written on this subject. On the other hand, since providing data on fintech is a problem, research papers cannot be prepared with real data.

- Lack of trained human personnel⁶¹ in Islamic finance and fintech. There is an overwhelming shortage of competent personnel in the technology and software industry worldwide. Especially in under-developed and developing countries, the lack of technical personnel is observed in all areas. One of the most important challenges for Islamic fintech is the lack of experienced personnel to appeal to many subfields.
- Absence of high-level direction on Islamic fintech agenda⁶². It will be useful to create a specific vision for Islamic fintech and to determine policies for this goal. It will be the best scenario to do this by the state.

Opportunities

There are *mudarabah* and *musharakah* products that separate Islamic finance from conventional finance and make it “Islamic”. These products, which determine the partnership structure, are not used much by banks. One of the factors that will accelerate the development of Islamic fintech is tended to *mudarabah* and *musharakah* as the type of partnership that can easily establish by fintech.

- Shariah-based products such as *sukuk* and *takaful* can be made faster and more liquid⁶³. There are no serious initiatives in these areas yet. Especially in *sukuk* marketing, fintech will be effective in attracting small investors.
- Islamic fintech firms could increase transparency, monitoring, and

⁶⁰ Rabbani, Mustafa Raza et al. (2020). “FinTech, blockchain and Islamic finance: an extensive literature review”. *International Journal of Economics and Business Administration*, 8(2), 65-86.

⁶¹ Rabbani, Mustafa Raza et al. (2020). “FinTech, blockchain and Islamic finance: an extensive literature review”. *International Journal of Economics and Business Administration*, 8(2), 65-86.

Firmansyah, Egi Arvian, & Anwar Mokhamad (2019, January). “Islamic financial technology (FINTECH): its challenges and prospect”. In *Achieving and Sustaining SDGs 2018 Conference: Harnessing the Power of Frontier Technology to Achieve the Sustainable Development Goals (ASS-DG 2018)*. Atlantis Press.

⁶² Shukri, Surina (2020), “MDEC Islamic Fintech Report 2020”, Access date: 14.09.2020

⁶³ Baber, Hasnan (2020). “FinTech, Crowdfunding and Customer Retention in Islamic Banks”. *Vision*, 24(3), 260-268.

accountability⁶⁴. Especially the regtech is suitable for such services. Regtech products, which will be offered in Islamic standards, will be useful for ensuring the transparency of Islamic institutions.

- The existence of institutions such as AAOIFI and IFSB that determine the Shariah-compliant standards, being effective, and having a right to comment in the Islamic finance world will also accelerate the determination of Shariah-compliant standards for Islamic fintech. The reputation of these institutions will ensure the acceptance of accreditations granted by them.
- Being Shariah-compliant will be an attractive factor for Muslim communities. Although ensuring Shariah compliance is seen as a barrier to competing with international fintech companies, it will be an impressive factor for the Muslim population that is unbanked and/or avoid conventional banks. Islamic fintech, in collaboration with traditional Islamic banks, can offer cost-effective digital solutions at a lower spread⁶⁵. Islamic banks have a broad customer portfolio with a variety of products that appeal to all segments. Islamic fintech can use this experience and customer portfolio as a starting point.
- Islamic fintech start-ups can provide a various and wide range of innovative solutions and products. Since they are focused on niche sub-sectors, each entrepreneurship could increase the effectiveness of Islamic finance.

Recommendations

Islamic fintech should be seen as intermediary institutions that will bring Islamic finance into a competitive position in the new era. It would be appropriate to take some steps to develop and mature the sector. Suggestions for making the sector competitive, ensuring uniformity, and preparing the ground for new players to enter the sector are given below.

- By creating a regulatory sandbox, start-ups can be helped in developing, modifying, and perfecting their products during the incubation period. Malaysia and Indonesia have already started to attract fintech initiatives by creating such infrastructures.
- The young generation can be targeted by courses to develop human resources. These training centers can even be created online. The

⁶⁴ Hasan, Rashedul et al. (2020). "Fintech and Islamic Finance: Literature Review and Research Agenda". *International Journal of Islamic Economics and Finance (IJIEF)*, 3(1), 75-94.

⁶⁵ Rabbani, Mustafa Raza et al. (2020). "FinTech, blockchain and Islamic finance: an extensive literature review". *International Journal of Economics and Business Administration*, 8(2), 65-86.

young generation can be directed to the required areas, such as software, IT, and security so that they can be experts. With the support of the academy, every aspiring young person can be encouraged to enter the software sector without preconditions. This strategy will bring benefits in the short, medium, and long term.

- One of the most important aspects of Islamic finance is its social perspective. The Islamic fintech ecosystem can also play an active role in the effective operation of the zakat and sadaqah establishment in cooperation with the NGO and waqfs.
- The roles and expectations of stakeholders and third parties can be clearly defined by preparing Islamic fintech guidance⁶⁶.
- One of the main areas of Islamic fintech is crowdfunding⁶⁷. By encouraging the B2B collaboration, larger funds can be transferred to crowdfunding. Thus, the effectiveness and awareness of crowdfunding start-ups will increase, and they will become a global player.
- It can be ensured that Islamic banks and financial institutions are more aggressive in supporting fintech. Promoting these initiatives can be encouraged by facilities such as tax exemption. Examples such as AlBarakaGaraj (Turkey), Central Bank of Bahrain, Bank Indonesia, Bank Negara Malaysia show that good results are obtained from such supports.
- The structure of the ecosystem should be determined by preparing Islamic fintech regulations. Drawing concrete boundaries regarding Shariah Compliance needs will also serve as a roadmap for new start-ups.
- Investments in fields such as Artificial Intelligence, cyber-security, big data analysis, and data mining will appeal not only to Islamic fintech but also to conventional fintech. These branches can be determined as priority areas to expand the customer portfolio and to comprise a non-Muslim society.
- The main channel for fintech to reach their stakeholders is website. When the websites of Islamic Fintech are examined, it is seen that they are insufficient in terms of content and information and have no attractive side. Websites of Islamic fintech should care about the visual quality as well as the service provided and should have the equipment to inform their website visitors.

⁶⁶ Shukri, Surina (2020), "MDEC Islamic Fintech Report 2020", Access date: 14.09.2020

⁶⁷ Basit, Abdul Haseeb (2019). "The Global Islamic Fintech Report", Elipses.

RESULT AND SUGGESTIONS

Islamic finance has come a long way from the time it started with its modern form until today. The Islamic finance sector, which has growth potential, has provided product/service and portfolio diversity by adapting to technology and global financial markets. In addition to Islamic-sensitive customers, non-Muslim people with ethical concerns have become customers of Islamic financial institutions. Islamic finance, which has become an alternative to conventional finance, makes a difference with its instruments. But it has difficulty while competing with major international actors and has trouble increasing its profitability as it has lagged in product diversity. In addition to these, if they work according to Islamic standards, it is not possible to use the opportunities and alternatives that global players have.

Islamic fintech can offer an insight into the opportunities that Islamic finance needs. Islamic fintech combines the flexibility, transparency, and advantages of fintech with the requirements of Islamic finance. In the field of finance, Islamic fintech can be seen as one of the ways of doing ethical trade without entering the interest, gharar, and maysir practices which are prohibited by Islam. With its structure that emphasizes the individual and the service to the individual, fintech fully coincides with the Islamic perspective. Also, since it includes the freedom to set profit spreads, there is no need to trade at the margins forced by conventional banking. Islamic financial institutions, which are advantageous in reaching the Muslim population, can expand their customer portfolio at very low costs with Islamic fintech.

In the financial markets, it has been seen that the competition in the future will be made over financial technologies. Islamic fintech will enable Islamic financial institutions to exist in the race, stand out and/or beat the market. The reasons stated here will also ensure the existence of Islamic financial institutions in the future. For this reason, Islamic fintech needs to be supported, diversified, and strengthened. A great race and innovation have started in the fintech industry. An Islamic fintech is easy to turn into a conventional fintech. Islamic fintech start-ups that do not find the necessary support and interest will evolve into a conventional formation. New start-ups and young entrepreneurs turn to conventional fintech, as they are not vital in Islamic fintech.

Legal regulations and sandboxes should be prepared for the formation and development of Islamic fintech. The steps to be taken by the states and regulatory authorities in this regard have great importance. The countries that need to take the fastest steps in the legal framework are the countries that have the biggest share of Islamic finance such as Malaysia and Saudi Arabia. For this purpose, necessary attention should be paid to ensure that the arrangements made work and become usable in other countries.

With the awareness that the future is shaped by the work done in the present, Islamic fintech should be developed now. Thus, Islamic finance can grow faster, compete in international markets, and serve people with its social understanding. It is our greatest wish that the predictions and recommendations made in the study will evoke effective individuals and institutions.

References

- Alam Nafis, Gupta Lokesh, & Zamani Abdolhossein (2019). Digitalization and Disruption in the Financial Sector. In *Fintech and Islamic Finance* (pp. 1-9). Palgrave Macmillan, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-24666-2_1
- Alt Rainer, Beck Roman, Smits Martin T. "FinTech and the transformation of the financial industry". *Electron Markets* 28, 235–243 (2018). <https://doi.org/10.1007/s12525-018-0310-9>
- Basit, Abdul Haseeb (2019). "The Global Islamic Fintech Report", Elipses.
- Baber, Hasnan (2020). "FinTech, Crowdfunding and Customer Retention in Islamic Banks". *Vision*, 24(3), 260-268. <https://doi.org/10.1177/0972262919869765>
- Bulatova, Elvira Ildarovna et al. (2019). "The fintech and Islamic finance synthesis in the modern World". *3C TIC. Cuadernos de desarrollo aplicados a las TIC*, 258-273. <https://doi.org/10.17993/3ctic.2019.83-2.258-273>
- Capgemini Research Institute (2020). "World Fintech Report 2020". Available at: <https://www.capgemini.com/news/world-fintech-report-2020/> Access date: 17.09.2020
- CBInsight (2020). "The state of Fintech Q1'20 Report: Investment & Sector Trends To Watch", Available at: <https://www.cbinsights.com/research/report/fintech-trends-q1-2020/> Access date: 21.10.2020
- CBInsights (2019). "Global Fintech Report Q3 2019". Seventh Avenue: Cbinsight, Available at: http://ibdi.io/wp-content/uploads/2019/11/CB-Insights_Fintech-Report-Q3-2019.pdf Access date: 18.05.2020
- Chanson, Mathieu et al. (2018). "Initial Coin Offerings (ICOs): An introduction to the novel funding mechanism based on blockchain technology". *Advances In Management Information Systems Research*.
- DinarStandard (2018), "Islamic fintech report 2018: current landscape and path forward", Available at: www.dinarstandard.com/wp-content/uploads/2018/12/Islamic-Fintech-Report-2018.pdf Access date: 19.07.2020
- Eid Wael Kamal & Asutay Mehmet (2019). *Mapping the risks and risk management practices in Islamic banking*. John Wiley & Sons.
- Ernst & Young (2019). "Global FinTech Adoption Index 2019". EY Global Fintech Adoption Index 2019, 1–44. Available at: https://www.ey.com/en_gl/ey-global-fintech-adoption-index Access date: 20.06.2020
- Fan, Pei Sai (2018). "Singapore Approach to Develop and Regulate FinTech", In *Handbook of Blockchain, Digital Finance, and Inclusion*, 1, 347-357. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-810441-5.00015-4>

- Fintech, I. F. N. (2017). "IFN Islamic Fintech Landscape expands to include seven new entities". *IFN Fintech*, 1(8).
- Firmansyah, Egi Arvian, & Anwar Mokhamad (2019, January). "Islamic financial technology (FINTECH): its challenges and prospect". In *Achieving and Sustaining SDGs 2018 Conference: Harnessing the Power of Frontier Technology to Achieve the Sustainable Development Goals (ASSDG 2018)*. Atlantis Press. <https://doi.org/10.2991/assdg-18.2019.5>
- Gomber, Peter et al. (2018). "On the fintech revolution: Interpreting the forces of innovation, disruption, and transformation in financial services". *Journal of Management Information Systems*, 35(1), 220-265. <https://doi.org/10.1080/07421222.2018.1440766>
- Hanieh, Adam (2020). "New geographies of financial power: global Islamic finance and the Gulf", *Third World Quarterly*, 41:3, 525-546, Doi: 10.1080/01436597.2019.1675505
- Hasan, Rashedul et al. (2020). "Fintech and Islamic Finance: Literature Review and Research Agenda". *International Journal of Islamic Economics and Finance (IJIEF)*, 3(1), 75-94.
- Hudaefi, Fahmi Ali (2020), «How does Islamic fintech promote the SDGs? Qualitative evidence from Indonesia», *Qualitative Research in Financial Markets*. <https://doi.org/10.1108/QRFM-05-2019-0058>
- <https://www.gartner.com/it-glossary/digitalization/> Access date: 10.07.2020
- [https://www.juniperresearch.com/press/press-releases/chatbots-to-facilitate-\\$142-billion-of-retail](https://www.juniperresearch.com/press/press-releases/chatbots-to-facilitate-$142-billion-of-retail)
- <https://www.revolut.com/about-revolut> Access date: 17.07.2020
- Irfan, Harris & Ahmed, Daniel (2019). "Fintech: The opportunity for Islamic finance". In *Fintech in Islamic Finance* (pp. 19-30). Routledge.
- Lee, In & Shin, Yong Jae (2018). "Fintech: Ecosystem, business models, investment decisions, and challenges". *Business Horizons*, 61(1), 35-46.
- Lee, David Kuo Chuen & Teo, Ernie G. S. (2015). "Emergence of FinTech and the LASIC Principles". *Journal of Financial Perspectives*, 3(3), 1-26.
- Mohamed, Hazik & Ali, Hassnian (2018). "Blockchain, Fintech, and Islamic Finance". In *Blockchain, Fintech, and Islamic Finance*. De Gruyter.
- Naifar, Nader (2020). *Impact of Financial Technology (FinTech) on Islamic Finance and Financial Stability*. IGI Global. <http://doi:10.4018/978-1-7998-0039-2>
- Nawaz, Huma et al. (2019). "Beyond finance: Impact of Islamic finance on economic growth in Pakistan". *Economic Journal of Emerging Markets*, 11(1), 8-18. <https://doi.org/10.20885/ejem.vol11.iss1.art2>

- Nicoletti, Bernardo (2017) "Financial Services and Fintech". In: *The Future of FinTech*. Palgrave Studies in Financial Services Technology. Palgrave Macmillan, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-51415-4_2
- Oseni, Umar A., & Ali, S. Nizam Ali (Eds.). (2019). *Fintech in Islamic finance: Theory and practice*. Routledge.
- Pollari Ian & Ruddenklau Anton (2020). "The Pulse of Fintech H2 2019", *KPMG International* Available at: <https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/xx/pdf/2020/02/pulse-of-fintech-h2-2019.pdf> Access date: 21.10.2020
- Rabbani, Mustafa Raza et al. (2020). "FinTech, blockchain and Islamic finance: an extensive literature review". *International Journal of Economics and Business Administration*, 8(2), 65-86.
- Saba Irum et al. (2020). "FinTech and Islamic Finance-Challenges and Opportunities". *Review of Economics and Development Studies*, 5(4), 581-890. <https://doi.org/10.26710/reads.v5i4.887>
- Salaam Gateway (2019). "Islamic Finance Volume Expected to Hit \$2.5 Trillion in 2019". Available at: https://www.salaamgateway.com/en/story/islamic_finance_volume_expected_to_hit_2.5_trillion_in_2019_zubair_mughal-SALAAM02012019023533 Access date: 17.10.2020
- Sangwan, Vikas et al. (2019), "Financial technology: a review of extant literature", *Studies in Economics and Finance*, Vol. 37 No. 1, pp. 71-88. <https://doi.org/10.1108/SEF-07-2019-0270>
- Shaikh, Imran Mehboob et al. (2020), "Acceptance of Islamic financial technology (FinTech) banking services by Malaysian users: an extension of technology acceptance model", *Foresight*, Vol. 22 No. 3, pp. 367-383. <https://doi.org/10.1108/FS-12-2019-0105>
- Shukri, Surina (2020), "MDEC Islamic Fintech Report 2020", available at: <https://mdec.my/wp-content/uploads/FinTech-Report.pdf> Access date: 14.09.2020
- Singh, Manish (2020, February). "Fintech startups raised \$34B in 2019". Available at: <https://techcrunch.com/2020/02/22/fintech-startups-raised-34b-in-2019/> Access date: 21.10.2020
- Statista (2020). "Digital Market Outlook: Fintech Worldwide", Statista.
- Szmigiera M. (2020). "Fintech – Statista Segment Report", June 8.
- Thomson Reuters (2018). "Islamic Finance Development Report 2018". Thomson Reuters, 1–44. Available at: <https://ceif.iba.edu.pk/pdf/Reuters-Islamic-finance-development-report2018.pdf> Access date: 19.06.2020
- Van Loo, Rory (2018). "Making innovation more competitive: The case of fintech". *UCLA Law Review*, 65(1), 232-279.

Widityani, Salma Fadhillah et al. (2020). "Do Socio-Demographic Characteristics And Islamic Financial Literacy Matter For Selecting Islamic Financial Products Among College Students" In Indonesia?. *Journal of Islamic Monetary Economics and Finance*, 6(1). <https://doi.org/10.21098/jimf.v6i1.1057>

Hitit İlahiyat Dergisi / Hitit Theology Journal

e-ISSN: 2757-6949
(Aralık/December 2021) 20/3 57-80

الخصائص المميزة للتأمين التكافلي عن التأمين التقليدي

Distinguishing Characteristics of Takaful Insurance in Comparison with Conventional Insurance

Tekafül Sigortasını Geleneksel Sigortadan Ayıran Özellikler

Ahmad HERSH

Doç. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Dalı,
Ankara, Türkiye

Assoc. Prof., Social Sciences University of Ankara, Faculty of Islamic Sciences, Department of Basic
Islamic Sciences, Ankara, Turkey

ahmad.hersh@asbu.edu.tr
orcid.org/0000-0003-0818-7319

MAKALE BİLGİSİ / ARTICLE INFORMATION

Makale Türü /Article Types: Research Article

Geliş Tarihi /Received: 1 Mayıs 2021

Kabul Tarihi/Accepted: 17 Ağustos 2021

Yayın Tarihi/Published: 30 Aralık 2021

Doi: <https://doi.org/10.14395/hid.931222>

ATIF/CITE AS:

Hersh, Ahmad, "الخصائص المميزة للتأمين التكافلي عن التأمين التقليدي", Hitit İlahiyat Dergisi,
(Aralık/December 2021) 20/3

İNTİHAL/PLAGIARISM:

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.
This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software.
Copyright © Published by Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi – Hitit University Divinity Faculty,
Çorum, Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hid>

Distinguishing Characteristics of Takaful Insurance in Comparison with Conventional Insurance

Abstract:

Takaful insurance, with its continuous development in recent years, however, a large number of members of Muslim societies still refrain from dealing with Takaful insurance companies. Indeed, many of them do not see a difference between takaful companies and traditional insurance companies, hence the problem of the study emerged by clarifying the differences. The distinction between Takaful and conventional insurance companies.

This study aims to explain the most prominent characteristics of takaful insurance that distinguish it from conventional insurance. The study also seeks to clarify the foundations of the work of Takaful companies that distinguish it from other traditional insurance companies. In order to achieve the aim of the study, the researcher will use the inductive and descriptive approach to trace the most relevant writings and make use of them in determining the mechanisms of takaful and traditional insurance. The study also follows the analytical and deductive approach to conclude the most prominent differences between takaful and traditional insurance.

The researcher divided the study into several sections: In the introduction, the study mentioned the general framework of the topic, such as defining the goal of the research, its problem, and its questions. In the first section, the study clarified the concept of takaful insurance in the Arabic language and idiomatically, the concept of a legal insurance contract, the characteristics of the takaful insurance contract, the evidence for takaful insurance in law, and the aspects of agreement and similarities between takaful companies and traditional insurance companies. In the second section, the study highlighted the differences between takaful and conventional insurance, explaining the effect of these differences in contracts and procedures, and the relationship between the parties to the takaful insurance. Finally, the study mentioned the conclusion, recommendations and references.

The study showed at the beginning the most important aspects of agreement between Takaful and conventional insurance, which are: Takaful and conventional insurance companies are subject to the companies' laws in their countries, and the regulations and instructions. The Takaful and the conventional insurance companies share in common that they are subject to the supervisory authorities in the state, especially the Central Bank, as well as both of them carry out insurance work and provide various insurance products, even if the legal and legal adaptation for them differs. They also agree that dealing with the two companies requires the existence of a contract whereby the subscriber pays an insurance premium despite its different names, adaptation, amount, or continuity, as well as their subjection to single taxes and fees from the state, and their mandatory reinsurance.

The study showed that the most important differences between takaful insurance and conventional insurance are that the takaful insurance contract is a donation contract (Tabarru contract) , unlike conventional insurance, which is a contract of exchange (Aqad al-Muawadat), as it differs in the relationship between shareholders and participants It is limited to a commercial netting relationship, where the company's client buys the traditional insurance policy, while their relationship in the takaful companies is based on Mudarabah or Wakala for a fee in exchange for the company's carrying out all the company's technical and administrative work.

There are fundamental differences related to the commitment of the Takaful companies to the Sharia rulings, while the traditional insurance companies include uncertain (Garar), ignorance, gambling, and forbidden transactions. Also, there are differences related to the basics of insurance coverage, so insurance cannot be on interest-based debts or usurious bonds, just as it is not permissible to insure interest-based institutions, and institutions of moral and commercial corruption, while the various traditional insurance companies create insurance forms whose primary purpose is to achieve profit without a consideration of the legality factor and the moral perspective. There are differences related to the technical aspect, such as different operating mechanisms and procedures, mediation in the company's work, insurance premiums, profitability in contracts and cash reserves. There are differences related to the insurance surplus that belongs to the shareholders of the traditional companies, while the insurance surplus in the Takaful insurance companies goes back to the subscribers and their fund. Takaful insurance companies are also distinguished by having a Sharia supervisory board to audit the company's activities legally and supervise its work, while traditional companies do not include such a body.

Key words: İslamic Finance, Takaful Insurance, Insurance, Takaful, Insurance Surplus, Cash Reserves.

Tekâfül Sigortasını Geleneksel Sigortadan Ayıran Özellikler

Öz:

Tekâfül sigorta sektörünün sürekli gelişmesine rağmen, çok sayıda Müslüman topluluk üyesi, tekâfül sigorta şirketleriyle işlem yapmaktan hala kaçınmaktadır. Hatta çoğu, onlarla geleneksel sigorta şirketleri arasında herhangi bir fark görmemektedir. Bu nedenle tekâfül sigorta şirketleri ile geleneksel sigorta şirketleri arasındaki belirgin farklılıkları vurgulayan bir çalışma ihtiyacı ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmada tekâfül sigortacılığını geleneksel sigortadan ayıran en belirgin özelliklerin açıklanması, bununla birlikte tekâfül şirketlerini diğer geleneksel sigorta şirketlerinden ayıran iş esaslarına da açıklık getirilmesi amaçlanmaktadır. Araştırmacı, araştırmanın amacına ulaşmak için tümevarımsal ve tanımlayıcı

yaklaşımı benimseyerek ilgili yazılardan öne çıkanları takip etmiş ve bunlardan tekâfûl ve geleneksel sigortanın çalışma mekanizmalarını belirlemede yararlanmışır. Ayrıca çalışma tekâfûl ile geleneksel sigorta arasındaki en belirgin farkları tespit etmek için analitik yöntemi ve tûmdengelim yöntemini kullanmışır.

Çalışmanın hedefini gerçekleştirmek için makale çeşitli konulara ayrılmışır. Giriş kısmında araştırmanın hedefi, problemi ve sorularını tanımlayarak konunun genel çerçevesi ele alındı. İlk bölümde sözlük ve terim anlamıyla tekâfûl sigortası kavramı, yasal olarak sigorta sözleşmesi kavramı, tekâfûl sigorta sözleşmesinin özellikleri, tekâfûl sigortasının şerî delilleri, tekâfûl şirketleri ile geleneksel sigorta şirketlerinin ortaklık ve benzerlik yönleri ele alınmışır. Çalışmanın ikinci bölümünde ise tekâfûl sigortası ile geleneksel sigorta arasındaki en belirgin farklar, bunun sözleşme ve işlemlere etkisi ve taraflar arasındaki ilişkinin tekâfûl sigortası sürecine uyarlanması ele alınmışır. Daha sonra çalışma sonuçlar, öneriler ve kaynakça kısımlarıyla sonlandırılmışır.

Bu çalışma başlangıç olarak tekâfûl sigortası ile geleneksel sigorta arasındaki ortaklık yönlerini göstermişır ki bunun en önemlilerinden biri; şirketlerin ülkelerindeki şirketler kanunlarına ve buna bağlı yönetmelik ve talimatlara tabi olması gibi tekâfûl ve geleneksel sigorta şirketleri, başta merkez bankası olmak üzere ülkedeki düzenleyici kurumlara müştereken tabidir. Kanuni ve şerî şartları farklılık gösterse de her iki kurum da sigorta işi yapmakta ve çeşitli sigorta ürünleri sunmaktadır. Anlaşmanın ortaklık yönlerinden bir diğeri, yöntemler ve şerî araçlar farklı olsa da yatırım çabasının geleneksel şirketlerde olduğu kadar tekâfûl şirketlerinde de var olmasıdır. Ayrıca abonenin adı, intibakı, miktarı veya sürekliliğine bakılmaksızın sigorta primi ödediği bir sözleşme gerektirir. Aynı şekilde devletin vergi ve harçlarına tabidirler ve sigorta iadesine uymaları zorunludur.

Bu çalışma, tekâfûl sigortası ile geleneksel sigortacılık arasındaki en önemli farkın, muâvaza akdi olan geleneksel sigortanın aksine tekâfûl sigortası sözleşmesinin bir teberru akdi olduğunu açıklamışır. Aynı zamanda hissedarlar ve aboneler arasındaki ilişkiyi uyarlamada farklılık gösterdiğini ifade etmişır. Şöyle ki sigorta poliçesi satın alan şirketin geleneksel müşterisi ile ilişkisi tamamen ticari bir netleştirme ile sınırlıdır. Tekâfûl şirketleriyle olan ilişki, mudârebe veya şirketin tüm teknik ve idari işlerini yürütmesi için ücret karşılığında vekalet dayanmaktadır. Temel farklılıklardan bir diğeri, tekâfûl şirketleri şerî kurallara ve şerî hükümlere bağlıyken, geleneksel sigorta şirketlerinde, belirsizlik, cehalet, kumar ve yasak işlemlerin yer almasıdır. Sigorta kapsamının esasları ile ilgili farklılıklar da bulunmaktadır. Borçlardan veya faize dayalı senetlerden kaynaklanan faiz borçları için sigorta yapılamaz. Ayrıca tefecilik ve ahlaki ve ticari yolsuzluk kurumlarının tesislerinin sigortalanması da caiz değildir. Oysa çeşitli geleneksel sigorta şirketleri; şerî faktör ve ahlaki perspektife bakmaksızın temel amacı kâr elde etmek olan sigorta

formları oluşturmada ustadır. Burada, farklı iş ve işleyiş mekanizmaları, şirketin çalışmalarında arabuluculuk, sigorta primleri, sözleşmelerde kârlılık, nakit rezervler ve çözüm ilkesi gibi teknik yönle ilgili farklılıklar bulunmaktadır. Aradaki farklardan biri de geleneksel şirketlerde hissedarlara ait olan sigorta fazlası, tekâful sigorta şirketlerinde abonelere ve fonlarına geri dönmektedir. Tekâful sigorta şirketleri, şirketin faaliyetlerini şer'î olarak denetlemek ve çalışmalarını gözlemlmek için bir şer'î denetim kuruluna sahip olmasıyla ayırt edilirken, geleneksel şirketler böyle bir yapı içermez.

Anahtar Kelimeler: İslami Finans, Tekâful Sigortası, Sigorta, Tekâful, Sigorta Faizi, Nakit Rezervler.

الخصائص المميزة للتأمين التكافلي عن التأمين التقليدي

الملخص:

على الرغم من التطور المستمر بصناعة التأمين التكافلي إلا أن عددا كبيرا من أبناء المجتمعات المسلمة ما زال يمتنع عن التعامل مع شركات التأمين التكافلي، بل إن كثيرا منهم لا يرون فرقا بينها وبين شركات التأمين التقليدي، من هنا برزت مشكلة الدراسة بإبراز الفروق المميزة بين شركات التأمين التكافلي والتأمين التقليدي.

وتهدف الدراسة إلى بيان أبرز خصائص التأمين التكافلي المميزة له عن التأمين التقليدي، كما تسعى الدراسة إلى بيان أسس عمل شركات التكافل الفارقة له عن غيره من شركات التأمين التقليدية. ولتحقيق هدف الدراسة فإن الباحث سيتبع المنهج الاستقرائي والوصفي لتتبع أبرز الكتابات ذات العلاقة والاستفادة منها في تحديد آليات عمل التأمين التكافلي والتأمين التقليدي، كما تتبع الدراسة المنهج التحليلي والاستنباطي لاستنتاج أبرز الفروق بين التأمين التكافلي والتأمين التقليدي.

وقد قسم الباحث المقال إلى عدة مباحث: حيث تناول في المقدمة الإطار العام للموضوع مع تحديد هدف البحث ومشكلته وأسئلته، ثم تناول في المبحث الأول مفهوم التأمين التكافلي لغة واصطلاحا، ومفهوم عقد التأمين قانونيا، وخصائص عقد التأمين التكافلي، والأدلة على التأمين التكافلي شرعا، وأوجه الاتفاق والتشابه بين شركات التكافل وشركات التأمين التقليدي. ثم تناولت الدراسة في المبحث الثاني أبرز الفروق بين التأمين التكافلي والتأمين التقليدي وبيان أثر ذلك في العقود والمعاملات وتكييف العلاقة بين أطراف عملية التأمين التكافلي. ثم ختمت الدراسة بالنتائج والتوصيات والمراجع.

وقد أظهرت الدراسة ابتداء أوجه الاتفاق بين التأمين التكافلي والتأمين التقليدي التي من أبرزها: أنها شركات تخضع لقوانين الشركات في بلدانها وما يترتب عليه من أنظمة وتعليمات، كما تشترك شركات التأمين التكافلي والتقليدي في خضوعها للجهات الرقابية في الدولة خاصة التبعية للبنك المركزي، كذلك كلاهما يقوم بعمل تأميني ويقدم منتجات تأمينية متنوعة وإن اختلف التكييف القانوني والشرعي لهما، ومن أوجه الاتفاق أن الجهد الاستثماري موجود في الشركات التقليدية وكذلك في الشركات التكافلية وأن اختلفت الطرق والأدوات والشرعية، وأيضا كلاهما يتطلب التعامل معهما عقد يدفع بموجبه المشترك قسطا تأمينيا مع اختلاف مسمياته أو تكييفه أو مقداره أو استمراريته، وكذلك خضوعهما لضرائب ورسوم واحدة من الدولة، وإلزامية خضوعها لإعادة التأمين.

وبينت الدراسة أن أهم الاختلافات بين التأمين التكافلي والتأمين التقليدي تتلخص في أن عقد التأمين التكافلي عقد تبرعات بخلاف التأمين التقليدي الذي هو عقد معاوضات، كما تختلف شركات التأمين التقليدية عن شركات التكافل في تكييف العلاقة بين المساهمين والمشاركين؛ فهي تقتصر في الشركات التقليدية على علاقة معاوضة تجارية محضنة بشراء عميل الشركة التقليدية لبوليصة التأمين، في حين أن علاقتهما في شركات التكافل تقوم على المضاربة أو الوكالة بأجر نظير قيام الشركة بسائر أعمال الشركة الفنية والإدارية. ومن هذه الاختلافات الجوهرية التزام شركات التكافل بالضوابط الشرعية والأحكام الشرعية في حين تتضمن شركات التأمين التقليدية الغرر والجهالة والمقامرة ومعاملات محرمة، كما أن هناك اختلافات متعلقة بأسس التغطيات التأمينية فلا يمكن

أن يكون التأمين على الديون الربوية من ديون أو سندات ربوية، كما لا يجوز التأمين على مقر المؤسسات الربوية ومؤسسات الفساد الأخلاقي والتجاري، في حين أن مختلف الشركات التأمينية التقليدية تتفنن في إيجاد الصور التأمينية التي غايتها الأولى تحقيق الربح دون اعتبار لعامل الشرعية والمنظور الأخلاقي. وهناك اختلافات متعلقة بالجانب الفني مثل اختلاف آليات العمل والتشغيل، والوساطة في عمل الشركة، والأقساط التأمينية والربحية في العقود والاحتياط النقدي ومبدأ الحلول. ومن الفروق أيضا ما يتعلق بالفائض التأميني الذي يعود لمساهمي الشركات التقليدية في حين أن الفائض التأميني في شركات التأمين التكافلي يعود إلى المشتركين وصندوقهم. كما تمتاز شركات التأمين التكافلي باحتوائها على هيئة رقابة شرعية لتدقيق أعمال الشركة شرعا والإشراف على عملها، في حين لا تتضمن الشركات التقليدية مثل هذه الهيئة.

الكلمات المفتاحية: التأمين التكافلي، التأمين، التكافل، الفائض التأميني، الاحتياطيات النقدية.

المقدمة:

تطور التأمين التكافلي في السنوات الأخيرة بشكل كبير، وأخذت منتجاته تنتشر وفروعه تتوسع وعدد متعامليه في ازدياد مستمر، وشكلت مؤسسات التأمين التكافلي عاملا مميزا في تكامل أدوار المؤسسات المالية الإسلامية في المجتمعات ليكون بديلا شرعيا عن التعامل بالتأمين التقليدي الذي لا يخلو من محرمان وشبهات يجعل من العسير على كثير من الناس التعامل معه.

وعلى الرغم من انتشار مؤسسات التأمين التكافلي إلا أن فئات في المجتمعات المسلمة ما زالت تتحفظ على التعامل معها؛ نظرا لعدم قناعتها بوجود فروق بينها وبين البنوك التقليدية من جهة وعدم إدراكهم لألية عملها، من هنا برزت مشكلة البحث للإجابة عن السؤال الرئيس: ما أبرز الخصائص المميزة للتأمين التكافلي التي تشكل طابعا مميزا له عن التأمين التقليدي؟ وما أهم عناصره وأسس عمله الفارقة له عن غيره؟ وما أبرز منتجاته؟.

كما تهدف الدراسة إلى بيان أبرز الآراء الشرعية والضوابط التي حددها العلماء لإباحة هذا النوع من التأمين، كذلك تبرز الدراسة أهم مجالات عمل التأمين التكافلي ومنتجاته وآلياته وعناصره.

مشكلة الدراسة

يعد موضوع التأمين التكافلي من الموضوعات ذات الأهمية لا سيما مع اتساع نطاق عملها في العالم، ودخولها أسواق جديدة، ولما كان التأمين التقليدي يسيطر على أسواق التأمين في دول العالم الإسلامي والعالم على حد سواء فقد برزت الحاجة المتجددة لبيان أبرز الفروق الجلية بين التأمين الإسلامي والتأمين التقليدي حيث كثر الجدل مؤخرا حول هذه الفروق ومدى واقعيتهما؛ من هنا برزت مشكلة الدراسة التي تحاول الإجابة عن السؤال الرئيس:

ما أبرز الفروق المميزة بين التأمين التكافلي والتأمين التقليدي؟ وتفرعت عنه عدد من الأسئلة:

ما خصائص عقد التأمين التكافلي؟

ما أوجه الاتفاق والتشابه بين شركات التكافل وشركات التأمين التقليدي؟

ما الاختلافات العملية بين التأمين التكافلي والتأمين التقليدي؟

أهداف الدراسة:

- بيان الفروق المميزة بين التأمين التكافلي والتأمين التقليدي.

- إبراز خصائص عقد التأمين التكافلي.
- توضيح أوجه الاتفاق والتشابه بين شركات التكافل وشركات التأمين التقليدي.
- بيان الاختلافات في التطبيقات العملية بين التأمين التكافلي والتأمين التقليدي.

منهج الدراسة

ولتحقيق هدف الدراسة فإن الباحث سيتبع المنهج الاستقرائي والوصفي لنتبع أبرز الكتابات ذات العلاقة والاستفادة منها كما تتبع الدراسة المنهج التحليلي والاستنباطي لاستنباط أبرز الفروق بين التأمين التكافلي والتأمين التقليدي.

وكذلك اعتمد الباحث المنهج المقارن لاستجلاء المزايا والفروق بين التأمين الإسلامي من جهة والتأمين التقليدي من جهة أخرى.

ولتحقيق هدف الدراسة قسم الباحث الدراسة إلى محاور عدة أهمها: المقدمة وفيها وفيه يظهر الإطار العام للدراسة وأهدافها ومشكلتها ومنهجها، والمحور الثاني وفيه يتم تحديد المفاهيم والعناصر والمنتجات، والجانب الفقهي الشرعي لتكييف عقد التأمين التكافلي، والمحور الأخير وفيه يميز الباحث بين التأمين التكافلي والتأمين التقليدي من حيث التطبيقات والاختلافات الرئيسية والخصائص المميزة للتأمين التكافلي عن التقليدي، ويختتم الباحث الدراسة بخاتمة ونتائج وتوصيات وقائمة للمراجع.

المبحث الأول: مفهوم التأمين التكافلي:

معنى التأمين والتكافل لغة:

مفهوم التأمين من أمن: أماناً وأماناً وأمانة وأمنة: أي اطمأن ولم يخف فهو أمن، وأمن وأمين، يقال لك الأمان: أي قد أمنتك، والبلد اطمأن فيه أهله، وثق به واطمأن إليه أو جعله أمينا عليه، وانت من فلانا: أمنة. وأمنة فلانا على الشيء جعله أمينا عليه، واستأمن (إليه استجاره وطلب حمايته)، ويقال استأمن الحربي استجار ودخل دار الإسلام مستأمنا، وفلانا طلب منه الأمان وانتمنه¹. وفي القرآن الكريم: يقول الله تعالى: "الَّذِي أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ وَأَمَّنَّهُمْ مِنْ خَوْفٍ" (قريش/4) ، أي جعلهم أمنين مما يخافون منه.

أما التكافل فهي من كفل، والكفيل هو المثل، يقال ما لفلان كفيل، والكافل والضامن، تكفل (بالشيء) أزمه نفسه وتحمل به، يقال تكفل بالدين التزم به، وكافله أي (عاقده وعاهده وجاوره)، والرجل بالرجل كفلا وكفالة ضمنه، ويقال كفل المال وكفل عنه المال لغريمه فهو كافل².

وفي لسان العرب: وكفل المال وبالمال: ضمنه. وكفل بالرجل: يكفل ويكفل كفلا وكفولا وكفالة وكفل وتكفل به، ضمنه، وأكفله إياه وكفله: ضمنه، وكفلت عنه المال لغريمه وتكفل بدينه تكفلا. ويقال أكفلت فلانا المال إكفالا إذا ضمنته إياه، وكفل هو به كفولا وكفلا،

¹ إبراهيم مصطفى وآخرون، المعجم الوسيط، مجمع اللغة العربية في القاهرة (إسطنبول: دار الدعوة، 1989)، 28/1.

² إبراهيم مصطفى وآخرون، المعجم الوسيط، 792/2.

والتكفيل مثله، والكافل والكفيل: الضامن.³ فهي تأتي بمعنى التضامن والتعايش والتعاون والتحمل فيما بينهم، والحماية والتعهد.

عقد التأمين قانونياً:

يعرف عقد التأمين قانونياً بأنه: "عقد يلتزم المؤمن بمقتضاه أن يؤدي إلى المؤمن له، أو إلى المستفيد الذي اشترط التأمين لصالحه، مبلغاً من المال أو إيراداً أو مرتباً أو أي عوض مالي آخر في حالة وقوع الحادث، أو تحقق الخطر المبين بالعقد، وذلك في نظير قسط أو أية دفعة مالية أخرى يؤديها المؤمن له للمؤمن".⁴

يتضمن عقد التأمين عدداً من العناصر هي الخطر المؤمن منه، وقسط التأمين هو محل التزام المؤمن له، ومبلغ التأمين الذي تدفعه الشركة حال وقوع الخطر للمؤمن له. كما أن من أهم خصائص عقد التأمين هي: أنه عقد ملزم للجانبين وأنه عقد معاوضة وأنه عقد احتمال أو عقد غرر وأنه عقد إذعان، وينقسم التأمين من حيث الأخطار المؤمن منها تأمين بحري وبري، كما أن التأمين يقسم إلى تأمين على الأشخاص والتأمين من الأضرار، والتأمين على الحياة. وقد تقوم الدولة بالتأمين بصيغة اجتماعية أو جمعيات تعاونية أو شركات تأمين.⁵

التأمين التكافلي اصطلاحاً:

تتعدد مسميات عقد التأمين التكافلي حيث يستخدم الكتاب وحتى الشركات والقوانين والتعليمات والعقود مسميات عديدة لإطلاق الوصف على التأمين التكافلي أهمها: (التكافلي، التبادلي، التعاوني، الإسلامي)، وتستعمل هذه الدراسة مصطلح التأمين التكافلي.

يعرّف التأمين التكافلي بأنه "اتفاق بين شركة التأمين الإسلامي باعتبارها ممثلة لهيئة المشتركين (حساب التأمين، أو صندوق التأمين) وبين الراغبين في التأمين (شخص طبيعي أو قانوني) على قبوله عضواً في هيئة المشتركين والتزامه بدفع مبلغ معلوم (القسط) على سبيل التعاون، والتبرع به وبعودته لصالح حساب التأمين على أن يدفع له عند وقوع الخطر ما يقر له طبقاً لوثيقة التأمين والأسس الفنية والنظام الأساسي للشركة".⁶

وعرّف بأنه اتفاق أشخاص يتعرضون لأخطار معينة على تلافي الأضرار الناشئة عن هذه الأخطار، وذلك بدفع اشتراكات على أساس الالتزام بالتبرع، ويتكون من ذلك صندوق تأمين له حكم الشخصية الاعتبارية، وله ذمة مالية مستقلة (صندوق) يتم منه التعويض عن الأضرار التي تلحق أحد المشتركين من جراء وقوع الأخطار المؤمن منها، وذلك طبقاً للوائح والوثائق، ويتولى إدارة هذا الصندوق هيئة مختارة من حملة الوثائق، أو تديره شركة مساهمة بأجر تقوم بإدارة أعمال التأمين واستثمار موجودات الصندوق.⁷

³ جمال الدين ابن منظور الأنصاري، لسان العرب، الطبعة الثالثة، (بيروت، دار صادر، 1414هـ)، 590/11.
⁴ عبد الرزاق السنهوري، الوسيط في شرح القانون المدني، (لبنان- بيروت، دار إحياء التراث العربي، 1964) ج7، المجلد 2، ص 1083.

⁵ حسين حامد حسان، حكم الشريعة في عقود التأمين، (مصر، دار الاعتصام، 1396هـ) ص 20-40.

⁶ علي القرّة داغي، "التأمين التكافلي ودوره في المسؤولية المجتمعية"، المؤتمر العالمي للشراكة والمسؤولية المجتمعية للمؤسسات المالية الإسلامية، (الدوحة، 2018)، ص 15.

⁷ المعايير الشرعية، هيئة المحاسبة والمراجعة للمؤسسات المالية الإسلامية، (المنامة، فهرسة مكتبة الملك فهد الوطنية، 2017)، 708.

كما يُعرّف بأنه عقد يتبرع بموجبه مجموعة من الأشخاص (هيئة المشتركين) لبعضهم البعض بمبلغ مالي (قسط التأمين) في سبيل التعاون لجبر الأضرار وتفتيت الأخطار المبينة في العقد، والاشتراك في تعويض الأضرار الفعلية التي تصيب أحد المشتركين والناجمة عن وقوع الخطر المؤمن منه، وتتولى شركات التأمين إدارة عمليات التأمين (كوكيل بأجر معلوم) واستثمار أموال هيئة المشتركين نيابة عنهم مقابل حصة معلومة من عائد استثمار هذه الأموال (وفق قواعد شركة المضاربة).⁸

خصائص عقد التأمين التكافلي

- أ- مبدأ التبرع: فهو عقد يتبرع بموجبه الأشخاص المشتركين لبعضهم البعض بمبلغ مالي (قسط التأمين) في سبيل التعاون لجبر الأضرار وتخفيفاً من هول الخسائر وتجنباً للمخاطر المتوقعة.
- ب- مبدأ عدم مخالفة الشرع: فيجب الالتزام بضوابط الشرع وأحكامه بكافة تعاملات الشركة.
- ت- التعاوني التضامني: فالمشتركون يتضامنون فيما بينهم ويتعاونون لتحقيق مبدأ التكافل وتخفيف الأضرار عن بعضهم بعضاً.
- ث- شمول صفة المؤمن والمؤمن له لكل عضو في التأمين: فالمشترك هو مؤمن له على اعتبار أنه يدفع جزء من حصته قسطاً لتشمله الرعاية التأمينية، وبنفس الوقت يدفع جزءاً من حصته كمساهمة في حال أصاب أحد المشتركين مكروه من حادث أو ضرر مؤمن عليه.
- ج- اقتسام المخاطر: فالمخاطر تتوزع بين المشتركين المساهمين وتفتتت تعاونياً؛ مما يقلل من أثرها على المؤمن له؛ الذي تضرر من حصول حادث ما.
- ح- المشاركة في الخسارة: في حالة تسجيل صندوق المشتركين لخسارة فإنها توزع تعاونياً على الجميع، أو يزود المساهمون الصندوق بقرض حسن لتسديد العجز إلى حين تمتع صندوق المشتركين بفوائض.
- خ- الفائض التأميني: الفائض في التأمين التكافلي يعود إلى مجموع المؤمنين ولا يعود إلى شركة التأمين، ولكن شركة التأمين التكافلية قد تأخذ حصة من الفائض إما باعتبارها وكيلة بأجر أو باعتبارها مضارباً بحسب الاتفاق. كذلك من الممكن أن تشمل التعليمات على التصرف في الفائض بما فيه المصلحة حسب اللوائح المعتمدة مثل تكوين الاحتياطيات، أو تخفيض الاشتراكات، أو التبرع به لجهات خيرية، أو توزيعه أو جزء منه على المشتركين، ويكون الفائض من نصيب المشتركين.
- د- فصل حسابات حملة الأسهم عن حسابات حملة وثائق التأمين: حيث تحفظ شركة التأمين التكافلي بحسابين منفصلين، أحدهما لاستثمار رأس المال ويعود للمساهمين، والآخر لحسابات أموال التأمين (صندوق المشتركين).
- ذ- مشاركة المؤمن له في الإدارة عبر هيئة المشتركين، وتمثيل في مجلس الإدارة لهذه الهيئة، وغير ذلك من لجان وهيئات.

⁸ موسى القضاة، حقيقة التأمين التكافلي، مؤتمر: مؤسسات التأمين التكافلي والتأمين التقليدي بين الأسس النظرية والتجربة التطبيقية، (الجزائر، جامعة فرحات عباس، 2011)، ص3.

ر- شركات التأمين التكافلي هي شركات خدمات، أي أنها تدير عمليات التأمين وتستثمر أمواله نيابة عن هيئة المشتركين.
 ز- العلاقات التعاقدية في التأمين التكافلي: الشركة هي وكالة في إدارة حساب التأمين، والمضاربة أو وكالة في استثمار موجودات التأمين.
 س- آليات الاستثمار في صندوق التكافل: يكون الاستثمار بحسب صيغ التعاقد الشرعية كالمضاربة والوكالة، فإن كانت بالمضاربة تكون الشركة مضارباً، وحملة الوثائق رب المال، وتوزع الأرباح بين الفريقين بحصص شائعة محددة، وإن كان العقد (وكالة بالاستثمار) تأخذ الشركة اجرا على إدارة عملية الاستثمار.
 ش- ممارسة كافة الأنشطة التأمينية على أساس التأمين التكافلي وبما يحقق الضوابط الشرعية.

ص- الحوكمة الشرعية: تمتاز شركات التكافل بوجود هيئات رقابية شرعية تدقق أعمالها وتعمل على حوكمتها شرعاً.

أدلة التأمين التكافلي ومشروعيته

يستدل العلماء على مشروعية عقد التأمين التكافلي بعموم النصوص التي حضت على التعاون والتضامن والتكافل بين المسلمين منها:

- يقول الله تعالى: "وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ ۖ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالتَّغْوَىٰ ۗ" وَأَتَّقُوا اللَّهَ ۗ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ". (سورة المائدة/ 2).

فالآية الكريمة دعت إلى التعاون والتعاقد بين أفراد الأمة على البر والتقوى والخير، وتجنب أي تعاون على الإثم أو العدوان، ولا شك أن التأمين التكافلي هو صورة من صور التكافل والتضامن والتعاون؛ لما فيه من درء المفساد وجلب المصالح وتحقيق معنى التعاون بين أفراد المجتمع بما يجنبهم الأخطار المحدقة بهم.

- عَنْ أَبِي مُوسَى، قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: "إِنَّ الْأَشْعَرِيِّينَ إِذَا أَرْمَلُوا فِي الْغَزْوِ، أَوْ قَلَّ طَعَامُ عِيَالِهِمْ بِالْمَدِينَةِ جَمَعُوا مَا كَانَ عِنْدَهُمْ فِي تَوْبٍ وَاجِدٍ، ثُمَّ اقْتَسَمُوهُ بَيْنَهُمْ فِي إِثْمٍ وَاجِدٍ بِالسَّوِيَّةِ، فَهُمْ مِنِّي وَأَنَا مِنْهُمْ"⁹.

وفي هذا الحديث امتدح النبي صلى الله عليه وسلم قبيلة من المسلمين وهم "الأشعريون" حيث يعود أصلهم إلى اليمن، حيث كانوا إذا قلَّ طعامهم جمعوا ما عندهم وقسموا الطعام فيما بينهم فحصل كل منهم على حصة مثل أخيه مهما كان سهم الطعام الذي قدمه، وفي هذا إيثار وتضحية وبركة وتعاون، مما جعل النبي صلى الله عليه وسلم يجعل نفسه منهم، وفي تطبيق شركة التأمين التكافلي بين أفراد المجتمع تجسيد لهذه المعاني وإحياء لمعاني التضامن والتعاون بين أفراد المجتمع.

⁹ محمد بن إسماعيل البخاري، صحيح البخاري، تخ: محمد زهير الناصر، الطبعة الأولى، (بيروت، دار طوق النجاة، ١٤٢٢هـ)، 137/3. الحديث: ٢٤٨٦، كتاب الشركة، باب الشركة في الطعام والنهْد والغزوض.

- عن النُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ -صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "مَثَلُ الْمُؤْمِنِينَ فِي تَوَادُّهِمْ، وَتَرَاحُمِهِمْ، وَتَعَاطُفِهِمْ مَثَلُ الْجَسَدِ إِذَا اشْتَكَى مِنْهُ عُضْوٌ تَدَاعَى لَهُ سَائِرُ الْجَسَدِ بِالسَّهْرِ وَالْحَمَى".¹⁰

فالحديث حض على التوادد والمحبة والتراحم والتعاطف والتعاون والتعاقد بين أفراد الأمة؛ وهذه المعاني تتحقق بالتأمين التكافلي بما فيه من تعاون وتكافل بين المشتركين فيه بما يحقق التراحم والتضامن ودرء الأخطار والمفاسد المتوقعة.

- مقارنة التأمين التكافلي مع الدية على العاقلة: حيث أوجبت الشريعة الإسلامية الدية على العاقلة في القتل الخطأ، والعاقلة هي العصابة وهم أقارب الرجل من الذكور من طرف الأب حيث يدفعون مبلغ الدية بالتضامن لعائلة المقتول خطأ، وهذا فيه من التعاون والتضامن لسد مبلغ مالي ترتب على شخص وهو القاتل خطأ، وهذا مثال مصغر قريب لتعاون الأفراد المشتركين في عملية التأمين التكافلي لدرء الأخطار عنهم ودفع المبالغ المترتبة على من أصابتهم جوائح وفق الاتفاق المسبق بين المشتركين سواء بنسبة من الاشتراك المالي أو نوعية الخطر المؤمن منه. وقد نص قرار مجمع الفقه الإسلامي على أن من الجهات التي تسد مكان العاقلة في حال عدم وجود العصابة التي تتحمل الدية، شركات التأمين التكافلي؛ حيث أجاز العلماء أن ينوب عن العاقلة عند الحاجة، التأمين الإسلامي (التعاوني أو التكافلي) الذي ينص نظامه على تحمل الديات بين المستأمنين، بناء على أن الأساس للعاقلة هو التناصر والتضامن.¹¹

- من العلماء القدامى الذين تناولوا موضوع التأمين المعاصر ابن عابدين (المتوفى 1836م) الذي عنون أحد مطالبه بعنوان: "فيما يفعله التجار من دفع ما يسمى سوكرة وتضمين الحربي ما هلك في المركب"، حيث قال: "وبما قررناه يظهر جواب ما كثر السؤال عنه في زماننا وهو أنه جرت العادة أن التجار إذا استأجروا مركبا من حربي يدفعون له أجرته، ويدفعون أيضا مالا معلوما لرجل حربي مقيم في بلاده، يسمى ذلك المال: سوكرة على أنه مهما هلك من المال الذي في المركب بحرق أو غرق أو نهب أو غيره، فذلك الرجل ضامن له بمقابلة ما يأخذه منهم، وله وكيل عنه مستأمن في دارنا يقيم في بلاد السواحل الإسلامية بإذن السلطان يقبض من التجار مال السوكرة وإذا هلك من مالهم في البحر شيء يؤدي ذلك المستأمن للتجار بدله تماما، والذي يظهر لي: أنه لا يحل للتاجر أخذ بدل الهالك من ماله لأن هذا التزام ما لا يلزم"¹². ففي هذا النص يتضح أن ابن عابدين قد حرّم أحد صور التأمين التقليدي التجاري وهو التأمين البحري.

¹⁰ مسلم بن الحجاج، صحيح مسلم، تح: محمد فؤاد عبد الباقي، (بيروت، دار إحياء التراث العربي، 1954)، الحديث: 2586، 1999/4، كتاب البر والصلة والآداب، باب تَرَاحُمِ الْمُؤْمِنِينَ وَتَعَاطُفِهِمْ وَتَعَاضُدِهِمْ.

¹¹ مجمع الفقه الإسلامي الدولي، (دبي- الإمارات، منظمة المؤتمر الإسلامي، الدورة السادسة عشرة-2005)، قرار رقم 145/3، قرار بشأن العاقلة وتطبيقاتها المعاصرة للعاقلة في تحمل الدية. <https://www.iifa-aifi.org/en/7332.html> (تم اطلاع الباحث: 2021/4/25)

¹² محمد أمين بن عمر ابن عابدين الحنفي، رد المحتار على الدر المختار، الطبعة الثانية، (بيروت، دار الفكر، 1412هـ - 1992م)، 174/4.

أوجه الاتفاق والتشابه بين شركات التكافل وشركات التأمين التقليدي

أولها: كلاهما شركات تخضع لقوانين الشركات في بلدانها وما يترتب عليه من أنظمة وتعليمات نافذة، وفي كثير من الأحيان تكون شركات مساهمة عامة يطرح أسهمها للتداول في السوق المالي ويمنح للناس حق تداول أسهمها بيعا وشراء ويترتب على القائمين عليها الإفصاح المالي والإداري لأي أمر ما من شأنه أن يؤثر على وضع الشركة.

ثانيا: تشترك شركتا التأمين التكافلي والتقليدي في خضوعها للجهات الرقابية في الدولة خاصة التبعية للبنك المركزي والسلطات المختصة بشركات التأمين، وينطبق على شركات التكافل الأسلوب الرقابي المطبق على شركات التأمين التقليدي في أغلب الدول.

ثالثا: كلاهما يقوم بعمل تأميني ويقدم منتجات تأمينية متنوعة وإن اختلف التكيف القانوني والشرعي لهما، لكنهما بالمحصلة يقدمان منتجات تأمينية متعلقة بالصحة وتأمين على الممتلكات والمركبات وغيرها.

رابعا: الاستثمار: الجهد الاستثماري موجود في الشركات التقليدية وكذلك في الشركات التكافلية وإن اختلفت الطرق والأدوات والشرعية لكنه بالمحصلة يتم استثمار الفوائض لضمان استمرارية ربحية الشركة جنبا إلى جنب مع استمرارية عملها التشغيلي.

خامسا: كلاهما يتطلب عقدا يدفع بموجبه المشترك قسطا تأمينيا مع اختلاف مسمياته أو تكيفه أو مقداره أو استمراريته كما أن المؤمن له يستلم بوليصة تأمين مقابل هذا التأمين من الخطر المحتمل.

سادسا: خضوعهما لضرائب ورسوم واحدة من الدولة، فتعتبر الدول شركات التأمين من القطاعات المالية التي توجب ضرائب مرتفعة نسبيا عن غيرها من الشركات تصل لربع أرباحها وأكثر في بعض الدول.

سابعا: تلزم كثير من الدول عادة كافة الشركات التي تمارس عملا تأمينيا شاملا بتقديم منتج ملزم كتأمين المركبات نظرا لخطورته الاجتماعية وعوانده المنخفضة نسبيا؛ لذا فإن الدول تلزم كافة شركات التأمين باليات عمل موحدة ورسوم موحدة وتعويضات ضمن إطار عام واحد.

ثامنا: إلزامية خضوعهما لإعادة التأمين حيث تلزم القوانين النافذة في الدول جميع شركات التأمين بالتأمين لدى شركة تأمين كبرى بما يعرف بإعادة التأمين، وذلك ضمانا لحقوق الناس وخوفا من عدم قدرة الشركة على الوفاء بالتزاماتها أمام حوادث كبيرة تعجز بسببها عن السداد.

المبحث الثاني: أبرز الفروق بين التأمين التكافلي والتأمين التقليدي

عقد معاوضات مقابل عقد تبرعات

يعد عقد التأمين الذي تبرمه شركة التأمين التقليدية مع عميلها عقد معاوضة فهو يدفع القسط التأميني الذي يقابله قيام الشركة بتقديم بوليصة التأمين على الخطر المؤمن منه في حين أن عقد التأمين التكافلي عقد تبرعي تضامني تغلب عليه التعاون والتضامن ضد خطر محتمل.

وقد استقر الرأي عند جمهور الفقهاء المعاصرين أن عقود التأمين التكافلي فيها عقود تبرعات يغلب عليها طابع التضامن والتكافل والتعاون وليست عقود معاوضات، ومع ذلك فإن

بعض كتأب الاقتصاد الإسلامي رأوا بأن طبيعة عمل الشركات التكافلية لها "منطقة وسطى هي بين التبرع والمعاوضة المطلقة، ويمكن تسميتها بالمعاوضة المقيدة أو غير الاسترباحية، ولها أمثلة في الشريعة والفقه. فهي معاوضة من جنس المعاوضات المقيدة، المختلفة عن التبرع المطلق وعن المعاوضات التجارية الاسترباحية، من أمثلة هذه المنطقة الوسطى -المعاوضات المقيدة- معاوضات أبحاثها الشريعة أو الفقه لكن بلا استرباح مثل القرض الحسن، فيه تبرع وفيه معاوضة غير استرباحية. وهو يختلف عن الصدقة التي ليس فيها أي معاوضة. وعن الربا الذي فيه معاوضة مع استرباح"¹³.

ويرى آخر أن هذه العقود التكافلية لها طبيعة مختلفة؛ لذا فإنه يقترح تسميتها بعقود مواسة، وتعاون، والمواسة قد يكون فرضا لزاميا وقد يكون طوعيا، وهذا تصنيف فقهي جديد يضاف إلى عقود المعاوضات وعقود التبرعات.¹⁴

وبناء على هذه التكييفات المختلفة بين شركات التأمين التقليدية وشركات التأمين التكافلي فإن القسط التأميني المدفوع يصبح ملكا لشركة التأمين التقليدي كأي عملية معاوضة أخرى بشراء سلعة أو خدمة، فالعميل اشترى بوليصة التأمين وموضوعها الخطر المحتمل كتأمين ضد حوادث الطريق كتأمين المركبات أو تأمين المنازل ضد الحريق وغيرها. في حين أن العميل في شركات التكافل يقدم مساهمة مالية هي بمثابة تبرع ضد حوادث قد تصيبه أو تصيب أحد الأفراد المشتركين في العملية التضامنية.

العلاقة بين المساهمين والمشاركين

في شركات التأمين التقليدي تكون العلاقة بين الشركة ممثلة بالمساهمين والعملاء (المؤمن لهم) تقتصر بأنها تجارية محضة، حيث يشترى العميل بوليصة تأمين كأي عقد معاوضة. أما في حال شركات التأمين التكافلي فيختلف التوصيف: ففي العلاقة بين المؤسسين أنفسهم علاقة تجارية تتمثل باستثمار أموالهم في الشركة التي ينشئونها، كما أن المؤسسين يتعهدون تعهدا ملزما على أنفسهم للمشاركين بتغطية العجز إن وجد بقرض حسن، وكذلك علاقتهم مع المشتركين علاقة تجارية تقوم على المضاربة أو الوكالة بأجر نظير قيام الشركة بسائر أعمال الشركة الفنية والإدارية. أما العلاقة بين المشتركين أنفسهم فهي علاقة تعاون بالتبرع من الصندوق لمن يصيبه الضرر.¹⁵

ولتوضيح الأمر فإن العلاقة بين المساهمين المالكين لأسهم في شركة التأمين التكافلي والمشاركين المتضامنين في الشركة تتميز عن شركات التأمين التقليدية. ففي الوقت الذي يعد المساهم في الشركات التقليدية مالكا للشركة وهو يمثل الجهة الضامنة (المؤمن) فإنه يقدم خدمات مدفوعة الأجر للعميل حيث يقوم العميل (المؤمن له) بشراء بوليصة تأمين في عقد معاوضة مقابل تعويضه عن أخطار محتملة الوقوع. في حين أن المساهمين في شركات التكافل

¹³ محمد أنس الزرقا، نظرة اقتصادية إسلامية إلى خمس قضايا في التأمين التعاوني: مؤتمر مؤسسات التأمين التكافلي والتأمين التقليدي بين الأسس النظرية والتجربة التطبيقية، (الجزائر، جامعة فرحات عباس، 25-26/4/2011)، 9.

¹⁴ شوقي دنيا، الدور التنموي للتأمين التعاوني، الدورة العشرون لمؤتمر مجمع الفقه الإسلامي الدولي، (الجزائر، منظمة التعاون الإسلامي، 2012)، 14.

¹⁵ عجيل النشمي، مبادئ التأمين الإسلامي، الدورة العشرون لمؤتمر مجمع الفقه الإسلامي الدولي، (الجزائر، منظمة التعاون الإسلامي، 2012)، ص 3.

يرتبطون بالمشتركين بعلاقة أخرى قوامها أن المشترك قد يكون مؤمن تارة ومؤمن له تارة أخرى يحصل على مال نظير تعويضه عن ضرر أصابه.

من ناحية أخرى فإن المساهم ينتخب أعضاء مجلس إدارته في شركات التأمين التقليدية مع عدم تمثيل ممثلي المشتركين الذين يحملون بوليصة التأمين، في الوقت نفسه الذي يحصل أعضاء صندوق المشتركين (صندوق التعويضات) على ممثل لهم في عضوية مجلس الإدارة لزيادة شريحة التمثيل ولإثراء المجلس ونقل صوت المشتركين. حيث يكون هناك في شركات التكافل هيئة للمديرين تمثل مساهمي الشركة، وهيئة أخرى للمشتركين تمثل حملة وثائق التأمين باعتبارهم متبرعين، ومن مزايا هذه التقسيمة أنها تمكن المشتركين بنصيب في إدارة الشركة عبر هيئة المشتركين وعلى تمثيل المشتركين في مجلس الإدارة باعتبارات وشروط معينة، حيث تعرض عليهم الحسابات الختامية والتقارير السنوي وهذا النظام لا وجود له في شركات التأمين التقليدية مما يعطي للتعاون حقيقة ملموسة، ويكون تمثيل هيئة المشتركين في مجلس الإدارة لتحقيق مصالح الجميع.¹⁶

الالتزام بالأحكام والضوابط الشرعية

يتضمن عقد التأمين التقليدي الغرر والجهالة والمقامرة، وهو غير جائز شرعاً بحسب جمهور الفقهاء المعاصرين، بينما يقوم عقد التأمين التعاوني أو التكافلي على التعاون، وهذا جائز شرعاً بحسب جمهور من الفقهاء المعاصرين؛ أي أن عقد التأمين التعاوني أو التكافلي أو الإسلامي من عقود التبرعات التي يقصد بها أصالة التعاون على تفتيت الأخطار، فالأقساط المقدمة من حملة الوثائق في هذا التأمين التكافلي تأخذ صفة الهبة أي التبرع، أما التأمين التجاري فهو من عقود المعاوضات المالية الاحتمالية.¹⁷

وبعكس شركات التأمين التقليدية التي تشتبك مع السوق بقواعد الربح والخسارة والمصلحة فإن شركات التأمين الإسلامية مقيدة بأحكام الشريعة وضوابطها في مجالات متعددة أهمها مجال المعاملات الإسلامية سواء بخلو المعاملات من الربا أو القمار أو الغرر وما يتداخل العقود ويكتنفها من حرمة تطراً عليه من جهالة وغيرها. ومن جهة أخرى فإن شركات التأمين التقليدية تلتزم بالضوابط الشرعية لأليات عمل التأمين التكافلي بما يجتنب آليات عمل شركات التأمين وما تضمنه من ربا ومقامرة وغرر وجهالة. ومن جهة ثالثة فإن شركات التأمين التكافلي تمتنع عن أي استثمارات لتنمية أموالها بطريقة محرمة كالحصول على عائد من ودائعها في البنوك التقليدية أو أي استثمارات بمشاريع محرمة أصلاً كصالات القمار أو المراقص أو تاجير ممتلكاتها لمن يبيعون أموراً محرمة كالخمر وغيرها.

ويأتي مبدأ الالتزام بأحكام الشرع وضوابطها من وجوه أربعة هي: تعيين جهاز رقابة شرعي يتابع أعمالها وعقودها وموازنتها، واستثمار أموالها عبر قنوات لا تتعارض مع أحكام

¹⁶ علاء الزعترى، الفروق المؤثرة بين التأمين التعاوني والتأمين التجاري، ملتقى التأمين التعاوني الثاني، الهيئة الإسلامية العالمية للاقتصاد والتمويل، (الرياض، رابطة العالم الإسلامي، 2010)، ص 24.

¹⁷ حسام عفانة، فتاوى التأمين الإسلامي، (فلسطين، الناشر: تمكين للتأمين برؤية إسلامية)، ص 10.

الشريعة، وتقديم خدمات تأمينية لا تتعارض مع الشرع، والحرص على التعامل مع المؤسسات والوسطاء وشركات إعادة التأمين الذين لا يتعاملون بطرق مباحة.¹⁸

أسس التغطيات التأمينية:

من أبرز الفروق التي تميز التأمين التكافلي عن التأمين التقليدي أن نطاق التغطيات التأمينية تحكمه الضوابط الشرعية، فلا يمكن أن يكون التأمين على الديون الربوية من مديونيات مباشرة أو سندات ربوية، كما لا يجوز التأمين على مقر المؤسسات الربوية وكذا مناشط الفساد الأخلاقي والتجاري وشحنات الخمر وكل ما يضر الجسم ويدخل في إطار المحظور الشرعي، كل ذلك لا يمكن أن يكون محلاً وتعاملاً في شركات التكافل، في حين أن مختلف الشركات التأمينية التقليدية تتفنن في إيجاد الصور التأمينية التي غايتها الأولى تحقيق الربح دون اعتبار لعامل الشرعية والمنظور الأخلاقي.¹⁹

وبينما يتخذ التأمين التكافلي طابع التبرع والعلاقة التعاونية لدفع التعويضات فإن التأمين التجاري يتخذ المقامرة كمدى للتعويض من حيث وقوع الحادث أو عدمه، فضلاً عما فيه من الغرر المجهول، غير المقدر: كمأ ونوعاً وصفةً، زيادة على الأمور المؤثرة الأخرى، طريقاً لحصوله على المال.²⁰

ونظراً لاختلاف أسس التغطيات في التأمين التكافلي وطرق التعامل بها فإن قيمة الاشتراك تتغير لكون القسط المطلوب عرضة للزيادة أو النقص تبعاً لما يتحقق من المخاطر سنوياً، وما يترتب على مواجهتها من تعويضات فإذا انقضت التعويضات كان للأعضاء حق استرداد الزيادة، وإذا حصل العكس أمكن مطالبة الأعضاء باشتراكات إضافية.²¹

الوساطة في عمل الشركة

تكون شركة التأمين التكافلي وسيطاً فعلياً بين المستأمنين المتعاونين، وعقود الوساطة (إجارة، أو وكالة بأجر)، بينما تمثل شركة التأمين التجاري الوساطة القائمة على الضمان فعقودها عقود ضمان. فشركات التكافل تنصرف بالنيابة في حين أن شركات التأمين التجاري تنصرف كأصيلة فهي امتلكت مبلغ القسط وهي من تقرر أمر التعويض، أما يد شركة التكافل فإنها يد أمانة وليست ضماناً، والوساطة القائمة على النيابة أكثر كفاءة اقتصادياً من الوساطة القائمة على الضمان. فالنموذج الإسلامي للوساطة في التأمين والتمويل أكثر استقراراً وكفاءة لأنه قائم على النيابة والأمانة وأقرب إلى قواعد الشرع من أي نموذج آخر.²²

18 السيد حامد حسن محمد، التأمين التعاوني: الأحكام والضوابط الشرعية، الدورة العشرون لمؤتمر مجمع الفقه الإسلامي الدولي، (الجزائر، 2012)، ص 10.

19 رياض الخليلي، تقييم تطبيقات وتجارب: التأمين التكافلي الإسلامي، ملتقى التأمين التعاوني الثاني، الهيئة الإسلامية العالمية للاقتصاد والتمويل، (الرياض، رابطة العالم الإسلامي، 2009)، ص 14.

20 إبراهيم العبيدي، حقيقة الفرق بين التأمين التجاري والتأمين التعاوني: دراسة مختصرة، ط1، (الإمارات- دبي، دائرة الشؤون الإسلامية والعمل الخيري، 2013)، ص 76.

21 حضري دليلة، صناعة التأمين التكافلي الإسلامي في دول مختارة: الواقع، الأفق والتحديات: الملتقى الدولي السابع حول: الصناعة التأمينية، الواقع العملي وأفاق التطوير: تجارب الدول، (الجزائر، جامعة حسبية بن بوعلی بالشلف، 2012)، ص 7.

22 سامي سويلم، وقفات في قضية التأمين، ملتقى التأمين التعاوني الثاني، الهيئة الإسلامية العالمية للاقتصاد والتمويل، (الرياض، رابطة العالم الإسلامي، 2009)، ص 33.

وقيام شركات التأمين التكافلي بعملها التشغيلي القائم على الإدارة وتنظيم العقود وتنسيق شؤون الصناديق وإدارة العمليات التأمينية عبر دور وسيط فاعل ومشغل عمليات تكافل كفؤ من المأمّل أن ينعكس ذلك على صندوق المشتركين وحسن إدارته مما يخلق أجواء تنافسية جاذبة مع شركات التأمين التقليدية.

اختلاف آليات العمل والتشغيل

تمثل الإدارة التنفيذية لشركات التأمين التقليدية الملاك وأصحاب المؤسسة وما يتبع ذلك من علاقة بين طرفي عقد أحدهما الشركة التي تباع بوليصة تأمين لطرف ثانٍ يبتغي الانتفاع منها بدرء المخاطر المتوقعة، حيث تقوم هذه الإدارة التنفيذية المختارة من مجلس إدارة الشركة والتي تمثل جمهور المساهمين باستثمار أموالها وقيمة الاشتراكات والفوائض، ومن ثم دفع ما يترتب عليها من تعويضات ونفقات إدارية وغيرها من حساب واحد، وما يتبقى بعد النفقات والمصاريف والاحتياطيات والتعويضات هو ربح صافي لها، وهذا يختلف عن آلية عمل شركات التكافل، حيث تعمل شركات التكافل بآليات متعددة ونماذج توائم بين تحقيق الهدف والجانب الشرعي.

ففي نموذج المضاربة تكون مؤسسة التأمين التكافلي بحكم (المضارب)، والمشتركون في عملية التكافل (أرباب المال)، ويلقى على المؤسسة إدارة الاستثمار وأعمال التأمين نيابة عن المشتركين، وبناء على ذلك فإنها تتقاضى نصيباً على شكل نسبة مئوية من أرباح الاستثمار أو الفائض التكافلي، ونسبة المشاركة تخضع لاتفاق الطرفين، ويتحمل المشتركون في التكافل وحدهم بوصفهم أرباب المال أية خسائر في الاستثمار أو الأنشطة التأمينية. أما في نموذج الوكالة حيث تعمل مؤسسة التكافل بصفقتها (وكيلاً) نيابة عن المشتركين في التكافل، بينما يمثل المشتركون (الموكل)، الذي يتصرف بأعمال التأمين وأنشطة الاستثمار ويتلقى رسوماً إدارية تسمى (رسوم الوكالة) وهي نسبة من الاشتراكات، وتغطي رسوم الوكالة تكاليف الإدارة والتوزيع وهامش ربحي للمؤسسة.²³

وثمة نماذج أخرى أبرزها نموذج الوكالة- المضاربة حيث يتم المزج بين عقدي الوكالة والمضاربة حيث تستخدم الوكالة لأنشطة التأمين التكافلي بينما يستخدم عقد المضاربة لأنشطة الاستثمار.

الأقساط التأمينية

يدفع المؤمن له قسطاً تأمينياً مقابل العقد الذي أبرمه مع شركة التأمين التقليدية، ويتجدد الدفع سنوياً بمجرد انتهاء موعد العقد سواء كان سنوياً أو غير ذلك، وفي حال عدم وقوع الخطر لا يحق له بالعودة على الشركة أو مطالبتها بأي استرداد أو مطالبات ما لم يقع حادث حسب نص العقد، وقد يزيد قيمة العقد أو يقل بما تقدره الشركة أو تطمح لتحقيق مكاسب أو ربحية تصبو إليها من هذا العقد.

في حين يكون القسط في شركات التأمين التكافلي مرتبطاً بصندوق المشتركين ومقدار المدفوعات التي تمت خلال فترة العقد ومن ثم إن نقص المال المتوفر من مدفوعات

²³ تقرير المبادئ الإرشادية لضوابط التأمين التكافلي، (كواليمبور، مجلس الخدمات المالية الإسلامية، ديسمبر 2009)، ص

المشتركون يتم دعوة المشتركون إلى الاكتتاب بقسط تأميني يتناسب مع حجم الخطر المحتمل الذي يُؤمّن ضده. بمعنى آخر قد لا يكون القسط ثابتاً بمعدل ربحي إنما تحدده معادلات فنية تهدف إلى تحقيق التضامن بين المشتركون وبما يحقق المصلحة لهم.

ولما كان القسط التأميني تبرعياً وتضامنياً فإن المؤمن له يمكنه استرداد بعض أقساطه المدفوعة في حال وجود فوائض مع أرباحها في حين أن القسط المدفوع مقابل بوليصة التأمين في الشركات التقليدية أصبح ملكاً للشركة. وبحسب المعيار الشرعي للتأمين فإنه يجوز أن تشمل اللوائح المعتمدة على التصرف في الفائض بما فيه المصلحة حسب اللوائح المعتمدة مثل تكوين الاحتياطات، أو تخفيض الاشتراكات، أو التبرع به لجهات خيرية، أو توزيعه أو جزء منه على المشتركون على ألا تستحق الشركة المديرية شيئاً من ذلك الفائض.²⁴

وما يبنى على تكييف طبيعة الأقساط التأمينية المدفوعة أن الشركة في التأمين التجاري ملزمة بالتعويض؛ لأن المعاوضة في العقد قائمة بين القسط وضمن التعويض، فالتعاقدات في شركات التأمين التقليدي تتضمن التزاماً تعاقدياً بالتعويض، وهي بنفس الوقت لا تستطيع أن تعوض المستأمنين إذا تجاوزت نسبة المصابين النسبة التي قدرتها الشركة لنفسها. أما في التأمين التعاوني فإن مجموع المستأمنين متعاونون في الوفاء بالتعويضات التي تصرف للمصابين منهم ويتم التعويض بحسب المتاح من اشتراكات الأعضاء، فيكون ذلك ضمن المتاح من الأموال بلا إلزام؛ إذ ليس هناك إلزام عليها بالتعويض.²⁵

الفائض التأميني

في شركات التأمين التقليدية تعدّ الفوائض التأمينية المتحققة ربحاً لمساهمي الشركات بعد خصم المصاريف الإدارية والتعويضات المدفوعة لحملة بوليصة التأمين، وهو ما يعبر عنه عملية المقاصة التي تتم بين الأقساط التأمينية وبين التعويضات المدفوعة فهي أرباح تضاف إلى ملكية المساهمين بحسب مساهماتهم. أما في شركات التأمين التكافلي فإن الفائض من اشتراكات التأمين وعوائد استثماراته يعود للمشتركون بعد خصم التعويضات وباقي الاستحقاقات الأخرى مثل بدل حصة التشغيل الإدارية وحصة المفوضين بالاستثمار من نسبة الأرباح المتحققة على المحفظة الاستثمارية لصندوق المشركين. من ناحية أخرى فإنه في حال حصول عجز أو خسارة في صندوق التعويضات في شركات التأمين التكافلي فإن المشركين بالتضامن مطالبون بسداده والعمل على تأمين أقساط تقوم على استمرارية عمله. في حين أن هذه الخسائر وهذا العجز يتحملة المساهمون وحدهم في شركات التأمين التقليدية.

هذا وتختلف الاتجاهات في توزيع الفائض التأميني بين أربعة اتجاهات هي: يتم التوزيع حسب نسبة اشتراك كل مشترك إلى إجمالي الفائض، وعلى جميع حملة الوثائق دون تفریق بين من حصل على تعويض ومن لم يحصل، وكذلك دون إشراك المساهمين. والطريقة الثانية: يتم التوزيع حسب نسبة اشتراك كل مشترك إلى إجمالي الفائض، مع الاقتصار على من لم يحصل على تعويض مطلقاً خلال الفترة المالية لعقد التأمين، ودون إشراك المساهمين. أما الطريقة الثالثة: فيتم التوزيع حسب نسبة اشتراك كل مشترك إلى إجمالي الفائض، ودون إشراك المساهمين مع الاقتصار على: من لم يحصلوا على تعويضات، ومن حصلوا على

²⁴ المعايير الشرعية، ص 688.

²⁵ سامي سويلم، وقفات في قضية التأمين، ص 32 و 34.

تعويضات أقل من أقساطهم أو اشتراكاتهم على أن ينحصر حق هؤلاء في الفرق بين أقساطهم وتعويضاتهم خلال الفترة المالية. أما الطريقة الرابعة: التوزيع بين حملة الوثائق (حسب واحدة من الطرق الثلاثة سالفة الذكر) والمساهمين، وذلك بتحديد نسبة 10 % على سبيل المثال للمساهمين والباقي للمشاركين.²⁶

الربحية في العقود

الأساس الذي تقوم عليه شركات التأمين التقليدي هو أساس ربحي كأي مشروع استثماري بحيث يقدم عدد من المستثمرين مساهماتهم لتأسيس شركة هدفها الربح أولاً، عن طريق بيع بوليصة التأمين لجمهور المستفيدين من خدماتها، واستثمار الفوائض المالية وأموال المساهمين بمشاريع تدر ربحاً على مساهميها.

في حين أن المنطلق الأساسي لتأسيس شركات التكافل هو التضامن والتكافل والتعاون ضد الأخطار التي يتضامن الناس فيما بينهم لتلافي أضرارها والتقليل ما أمكن من آثارها وتقديم تعويض مناسب لهم عما أصابهم، ولا يعني ذلك عدم وجود ربحية؛ فالربحية قد تنتج للمساهمين من استثمار أموالهم من حسابهم الخاص وكذلك العمولات أو حصة إدارة الشركة، أو كثرة من حصتهم من تنمية أموال المكتتبين في عملية التأمين التكافلي نظير مساهمتهم في إدارة الشركة من خلال عقد وكالة أو مضاربة أو غير ذلك من تكييفات العقود المتبعة في هذه الشركات.

من جهة أخرى فإن عقد التأمين يتضمن طرفاً رابحاً وآخر خاسراً فليس من الممكن اجتماع النقيضين: فعقد التأمين التقليدي يقوم أساساً على عقد معاوضة يدفع العميل أو المؤمن له قسطاً تأمينياً مقابل قيام الشركة بتغطية الخسارة في حال وقوع الخطر المؤمن منه، وهذا يعني إنه إن لم يقع الضرر والخطر فإن مآل الأموال ستذهب إلى شركة التأمين فهي رابحة والمؤمن له يعد قد خسر قسطه التأميني، وفي حال وقوع المؤمن منه وحدث ضرر فإن المستفيد من عقد التأمين هو العميل المؤمن له فهو ضمن إرجاع حجم الضرر الذي وقع عليه في حين خسرت الشركة ما دفعته له وما رافقه من مصاريف إدارية وتشغيلية للشركة.

خلاصة الأمر فإن شركة التأمين التجاري تربح من جهتين: جهة الضمان وجهة الإدارة. أما شركة التأمين التعاوني فهي تربح من جهة الإدارة، لكن لا وجود للضمان؛ ولهذا السبب يقال إن التأمين التعاوني لا يراد به الربح، أي في مقابل الضمان، لا أنه خال من الربح مطلقاً.²⁷ ويضاف لربحيته ما تولد عن الاستثمارات كما تقدم.

الرقابة والهيئات الشرعية:

صاحب القرار الرئيس في شركات التأمين التقليدي هم مجلس الإدارة المنتخبين من الهيئة العامة، ومن عيّنهم من إدارة تنفيذية، أما في شركات التأمين التكافلي فإن ثمة هيئات أخرى تستند إليها الشركة التكافلية في كثير من القرارات المتعلقة بالعمل الفني، وآليات تطبيقات الصيغ التمويلية أهمها هيئة الرقابة الشرعية في هذه المؤسسات حيث يتوجب النص على وجودها في عقد التأسيس، ويكون لها الكلمة الفصل في المعاملات ضمن منظومة العمل

²⁶ موسى القضاة، حقيقة التأمين التكافلي، ص 18-19.

²⁷ سامي سويلم، وفتات في قضية التأمين، ملتقى التأمين التعاوني الثاني، الهيئة الإسلامية العالمية للاقتصاد والتمويل، (الرياض، رابطة العالم الإسلامي، 2009)، ص 35.

التأمين في الشركة. ويعد وجود هذه الهيئة إضافة إلى دوائر التدقيق الشرعي في الشركة عاملاً مميزاً لها لضمان حسن الحوكمة الشرعية في هذه المؤسسات، وقد تكون هذه الهيئات داخلية يعينها مجلس الإدارة وتكون متصلة بشكل مباشر معه، وقد تكون خارجية يعينها البنك المركزي أو الدولة للتأكد من سلامة الإجراءات المتعلقة بالسلامة الشرعية للمعاملات.

كما تسترشد شركات التكافل الإسلامية بكثير من قرارات الهيئات والمجامع الشرعية والفقهية مثل قرارات مجمع الفقه الإسلامي، والاتحاد العالمي لشركات التكافل والتأمين الإسلامي، وهيئة المحاسبة والمراجعة للمؤسسات المالية الإسلامية (أيوبي) وغيرها، وتعمل على تطبيق ما يصدر عنها من معايير أو ألة استرشادية أو قرارات أو توصيات كما أن هذه الهيئات تقوم بالتنسيق فيما بين شركات التكافل لما فيه مصلحة الصناعة التكافلية.

الاحتياط النقدي

نظراً لما يكتنف عمل الشركات عامة وطبيعة شركات التأمين خاصة فإن الدول توجب على مؤسسي هذه الشركات باعتماد احتياطي قانوني سنوي بعضه إلزامياً والجزء الآخر اختياريًا، وقد نصت القوانين المحلية في الدول على تخصيص الشركات لاحتياطيات نقدية سنوية ولما كانت مالية شركات التأمين التقليدية لها نفس الحساب فإنها تقوم بتخصيص هذه الاحتياطيات وتخصص ذلك من نفس حساباتها، بخلاف شركات التكافل الإسلامي التي تقتطع الاحتياطيات من حساب صندوق المساهمين ويعد ملكاً لها وليس من حساب صندوق المشتركين.

وقد جاء في قرارات ندوة البركة: يقتطع الاحتياطي القانوني من عوائد استثمار أموال المساهمين ويكون من حقوقهم، وكذلك كل ما يتوجب اقتطاعه مما يتعلق برأس المال.²⁸

ولا شك أن في وجود مبلغ مالي يمثل احتياطياً للمؤسسة ويعمل على تقوية المركز المالي لها أمر مهم، كما يعمل على تحسين المؤسسة من أي هزات مالية أو ظروف اقتصادية طارئة قد تؤثر على سير عمل المؤسسة.

مبدأ الحلول:

في التكييف القانوني فإن المؤمن يحل محل المؤمن له، فالأصل أن يرجع المؤمن له على المتسبب بالضرر مباشرة، ولكن مع وجود عقد التأمين بينه وبين المؤمن جعل له حق الرجوع على المؤمن مباشرة بائناً بذلك في العقد، ويترتب على الحلول بأن ترجع الشركة على المسؤول المتسبب بمقدار ما دفعه للمؤمن له دون زيادة. وفي شركات التأمين التكافلي فإن حق الحلول أو اشتراطه يختلف بالنظر إلى طبيعة العلاقة بين الشركة والمؤمن له، فالشركة هي مدير حسابات ووكيل للمؤمن له، والشركة تمثل المشتركين المؤمنين الموكلين تفعل ما فيه مصلحتهم وفق شروط العقد.

²⁸ قرار (11/12): ندوة البركة الثانية عشرة للاقتصاد الإسلامي، (عمان-الأردن، مجموعة دلة البركة، 2001)، ص 213.

ويترتب على ذلك أن شركة التأمين التكافلي دفعت التعويض من أموال المؤمن لهم وكالة وليس من صندوقها، وبالتالي فإنها لا تحل محل المؤمن له حلولاً قانونياً في حين أن شركة التأمين التجاري أو التقليدي دفعت ذلك لأنها حلت قانوناً محل المؤمن له.²⁹

ويرى باحثون أن مبدأ الحلول جائز قانوناً على أساس الحلول القانوني، وشرعاً على أساس الوكالة، وأن المؤمن يحل قانوناً محل المؤمن له في ملاحقة المتسبب بالضرر وذلك في حدود ما دفعه للمؤمن له، ويحل شرعاً في جميع قيمة التعويض الواجبة في ذمة المتسبب بالضرر، وتكون ملكية جميع التعويض لحساب المؤمن لهم، وفي هذا نفع ظاهر يتمثل في تقوية الملاءة المالية للوعاء التأميني بما يعود على المؤمن لهم بالنفع والخير.³⁰

فما يعود للشركة التقليدية من مال بعد كسب قضية الحلول والعودة على المتسبب سيكون من نصيب ملاك الشركة، بعكس الشركة التكافلية حيث سيعود المال إلى صندوق المؤمن لهم.

النتائج:

تتشرك شركة التأمين التكافلي مع شركات التأمين التقليدي بطبيعة عملها التأميني بالمعنى العام واعتبارها ضمن شركات التأمين وتقديمها منتجات تأمينية، كما ثمة توافقات بينهما من حيث أن كليهما يخضعان لقوانين وأنظمة وتعليمات القطاع المالي وقانون الشركات ورقابة الجهات المختصة لقطاع التأمين، كما أن ثمة توافقات متعلقة بالجهد الاستثماري والقيام باستثمارات، وكذلك خضوع شركات التكافل والشركات التقليدية للضرائب والرسوم المستحقة حسب القوانين النافذة، وكذلك إلزامية خضوعهما لإعادة التأمين حيث تلزم القوانين النافذة في الدول جميع شركات التأمين بالتأمين لدى شركة تأمين كبرى.

ثمة خصائص مميزة لشركات التأمين التكافلي تميزها عن غيرها من الشركات التأمينية التقليدية أبرزها احتكام شركات التكافل لمبادئ وأحكام الشرع حيث تكون معاملاتها مقيدة بأحكام الشريعة وضوابطها سواء بخلو المعاملات من الربا أو القمار أو الغرر أو الجهالة، كذلك طبيعة عمل الشركة من حيث كونها عقود تبرعات تغلب عليها التعاون والتضامن ضد خطر محتمل، مقابل عقود معاوضات في شركات التأمين التقليدية تهدف إلى الربح المحض. ويعد القسط التأميني المدفوع في شركة التأمين ملكاً لشركة التأمين التقليدي كأى عملية معاوضة أخرى في حين أن العميل في شركات التكافل يقدم مساهمة مالية هي بمثابة تبرع ضد حوادث قد تصيبه أو تصيب أحد الأفراد المشتركين في العملية التضامنية. وحول المرجعية فإن المرجعية الأساسية في شركات التأمين التقليدي هي مجلس الإدارة في حين أن مرجعية القرار تستند إلى قرارات جمعية وهيئات شرعية ورقابية متعلقة بالحوكمة الشرعية إضافة للمرجعيات التقليدية.

ثمة فروق أخرى متعلقة بالوساطة في عمل الشركة حيث تكون شركة التأمين التكافلي وسيطاً فعلياً بين المستأمنين المتعاونين، وعقود الوساطة (إجارة، أو وكالة بأجر)، بينما تمثل شركة التأمين التجاري الوساطة القائمة على الضمان فعقودها عقود ضمان، وحول

²⁹ عجيل النشمي، مبادئ التأمين الإسلامي، ص 21.

³⁰ أبو سرحان، أحمد، "مبدأ الحلول في التأمين التجاري والإسلامي (دراسة مقارنة)"، مجلة دراسات، علوم الشريعة والقانون، (الأردن، الجامعة الأردنية، 2016)، ص 1453.

الفروق المتعلقة بآليات العمل في شركات التكافل فإن هذه الشركات التكافلية تطبق نماذج مستمدة من الفقه الإسلامي كنموذج المضاربة حيث تكون مؤسسة التأمين التكافلي بحكم (المضارب)، والمشترون في عملية التكافل (أرباب المال)، وكذلك نموذج الوكالة حيث تعمل مؤسسة التكافل بصفتها (وكيلا) نيابة عن المشتركين بإدارة عملية التحصيلات والتعويضات وصندوق المشتركين.

من الفروق بين شركات التكافل وشركات التأمين التقليدي أن شركة التأمين التكافلي تدفع التعويض من أموال المؤمن لهم وكالة وليس من صندوقها، وبالتالي فإنها لا تحل محل المؤمن له حولا قانونيا في حين أن شركة التأمين التجاري أو التقليدي دفعت ذلك؛ لأنها حلت قانونا محل المؤمن له.

يكون القسط في شركات التأمين التكافلي مرتبطا بصندوق المشتركين ومقدار المدفوعات التي تمت خلال فترة العقد ومن ثم فإن حصل نقص في صندوق المشتركين فإنه يتم دعوة المشتركين إلى الاكتتاب بقسط تأميني يتناسب مع حجم الخطر المحتمل الذي يؤمن ضده. بمعنى آخر قد لا يكون القسط ثابتا بمعدل ربحي إنما تحدده معادلات فنية تهدف إلى تحقيق التضامن بين المشتركين وبما يحقق المصلحة لهم.

لما كانت الأقساط التأمينية المحصلة من شركات التأمين التقليدية تعد بحسب التكييف القانوني لعمل هذه الشركات هي ملك للشركة ممثلة بمساهميها فإن الحساب الرئيس التي تملكه هو حساب الشركة، حيث تمتلك صندوق واحد رئيس يؤخذ منه التعويض ومنه المصاريف الإدارية وإليه تأتي مختلف الإيرادات من رسوم أو أقساط، وفيه تتم عملية خلط الأموال بين أموال المشتركين وأموال المساهمين ومنه تدفع النفقات الإدارية ومبالغ التعويض. وهذا يختلف عما هو عليه الحال في شركات التكافل الإسلامي التي لها تكييف شرعي مختلف لطريقة عملها وأدواتها؛ حيث تتضمن صندوقين أحدهما للمشاركين والآخر لمساهمي الشركة ولكل منهما إيراداته وطرق إنفاقه بما يتناسب مع الضوابط الشرعية ويحفظ حقوق المساهمين والمشاركين.

ولما كانت مالية شركات التأمين التقليدية لها نفس الحساب فإنها تقوم بتخصيص الاحتياطات من نفس حساباتها، بخلاف شركات التكافل الإسلامي التي تفتتح الاحتياطات من حساب صندوق المساهمين، ويعد ملكا لها وليس من حساب صندوق المشتركين.

في شركات التأمين التقليدية تعدّ الفوائض التأمينية المتحققة ربحا لمساهمي الشركات أما في شركات التأمين التكافلي فإن الفائض من اشتراكات التأمين وعوائد استثماراته يعود للمشاركين.

التوصيات

يوصي الباحث بما يأتي:

- القيام بحملات إعلامية لتوعية أبناء المجتمع بآليات عمل شركات التأمين التكافلي.
- تحقيق مزيد من التشاركية للمؤمن لهم والعملاء في صنع القرار في شركات التأمين التكافلي.
- إظهار الجانب التكافلي والتضامني لشركات التأمين التكافلي.

- إنشاء شركات تكافلية ذات طابع تكافلي محض بحيث يتم تمكين المشتركين من شراء حصص بها، وبالتالي فإن الربحية المتحققة تعود للمشاركين أنفسهم.

المراجع والمصادر

- Afâne, Hüsâm. *Fetâvâ't-te'mîni'l-İslâmî*. Filistin: Temkînü li't-te'mîni bi rü'yeti'l-İslâmiyye, t.y.
- Buharî, Muhammed b. İsmâil. *el-Câmi'u's-Sahîh*. thk. Muhammed Züheyr Nâsir. 1. Basım, Beyrut: Dâru Tavkî'n-Necât, 1422 h.
- Dâğî, Alıyyü'l-Kurrah. "et-Te'mînü't-tekâlûfî ve devrihi fı'l-mesuliyeti'l-müctemeiyye". *el-Mü'temer el-âlemî li's-şeraketi ve'l-mesuliyeti'l-müctemeiyye li'l-müessesâti'l-mâliyyeti'l-İslâmiyye*, Doha: 2018.
- Delile, Hudrî. "Sînâatü't-te'mîni't-tekâfuli'l-İslâmî fı düvelin muhtâra: el-vâki', el-âfâk ve'tehaddiyât". *El-mültekâ'd-düvelî es-sâbi' havle: es-sinâti't-te'mîniyye, el-vâki'i'l-amelî ve âfâki't-tatvîr: tecârübi'd-düvel*. Cezayir: Câmiatü Hassibe Benbouali, 2012.
- Dünyâ, Şevkî. "ed-Devrüt'tenmevî li't-temîni't-teâvunî". *ed-Devratü'l-işrûne limu'temeri mecma'i'l-fıkhî'l-İslâmî ed-düvelî*. Cezayir: Munazzamatü't-teâvünî'l-islâmî, 2012.
- El-Meâyîrüş-şeriyye. nşr. Hey'etü'l-Muhâsebe ve'l-Mürâca'ti li'l-müessesâti'l-mâliyyeti'l-İslâmiyye. Menâme: Fihresetü Mektebetü'l-Melik Fehd el-vataniyye, 2017.
- Ensârî, Cemalü'd-dîn İbn Manzûr el-. *Lisânü'l-Arab*. 3. Basım, Beyrut: Daru Sâdir, 1414 h.
- Halîfî, Riyâd el-. "Takyîm tatbîkât ve tecârib: et-te'mîni't-tekâfuli el-İslâmî". *el-heyetü'l-İslâmiyyetü'l-âlemiyye li'l-iktisâd ve't-temvîl*. Riyad: Râbitatü'l-âlemi'l-İslâmî, 2009.
- Hasan, Hüseyin Hâmid. *Hukmu's-şerîa fı ukûdi't-te'mîn*. Mısır: Dâru'l-İ'tisâm, 1396 h.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn İbn Ömer el-Hanefî. *Reddü'l-muhtâr alâ'd-dürri'l-muhtâr*. 2. Basım. Beyrut: Dâru'l-fıkr, 1992.
- Kudât, Musa el-. *Hakikatü't-te'mîn't-tekâfulî*, Mu'temer: Müessesâtü't-te'mîni't-tekâfulî ve'te'mîni't-taklîdî beyne'l-üsüsü'n-nazariyye ve't-tecrübeti'-tatbikiyye. Cezayir: Câmiatü Ferhât Abbas, 2011.
- Mecma'u'l-fıkhî'l-İslâmî ed-düvelî. 145. Karar 3/16 (2005). "Karâru bişe'ni'l-âkileti ve tatbîkâtühâ el-muâsarati li'l-âkileti fı tahammulî'd-diyeti". Dubai: Munazzamatü'l-mu'temeri'l-İslâmî. <https://www.iifa-aifi.org/en/7332>. Erişim Tarihi: 25 Nisan 2021.

- Muhammed, es-Seyyid Hâmid Hasan. "Et-te'mînü't-teâvünî: el-ahkâmü ve'd-davâbitü's-şerîyyeti" *ed-devatü'l-işrune limu'temeri mecmai'l-fikhi'l-İslâmî ed-düvelî*. Cezayir: Munazzamatü'l-mu'temeri'l-İslâmî, 2012.
- Mustafa, İbrahim vd. *el-Mu'cemu'l-vasîf*. nşr. Mecma'u'l-luğatî'l Arabiyye fi Kahire, İstanbul, Dâru'd-Da'veh, 1989.
- Müslim b. Haccâc. *el-Câmi u's-Sahîh*. Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Dâru İhyâi't Turâs Arabî, 1954.
- Neşmî, Acîl el-. "Mebâdî'i't-te'mîni'l-İslâmî". *ed-devatü'l-işrûne li mu'temeri mecma'i'l-fikhi'l-İslâmî ed-düvelî*. Cezayir: Munazzamatü'l-mu'temeri'l-İslâmî, 2012.
- Senhûrî, Abdürrezzâk el-. *el-Vesît fî şerhi'l-kanûn el-medenî*. Beyrut: Dâru İhyâi't Turâs Arabî, t.y.
- Süveylim, Sâmi. "Vekafât fi kadiyyeti't-te'mîn". *Mültekâ et-te'mîni't-teâvünî es-sânî*, nşr. el-heyetü'l-İslâmiyye'l-âlemiyye li'l-iktisâd ve't-temvîl. Riyad: Râbitatü'l-âlemi'l-İslâmî, 2009.
- Takrîru'l-mebadii'l-irşâdiyyeti li davâbiti't-te'mîni't-tekâfulî. Kuala Lumpur: Meclisü'l-Hidamâti'l-mâliyyeti'l-İslâmiyye, Aralık 2019. www.ifsb.org
- Ubeydî, İbrâhîm el-. *Hakikatü'l-farki beyne't-te'mîni't-ticârî ve't-te'mîni't-teâvünî: dirâsetün muhtasaratün*. 1. Basım. Dubai: Dâiratü's-şuûni'l-İslâmiyye ve'l-ameli'l-hayrî, 2013.
- Za'terî, Alâuddîn el-. "El-furûki'l-müessirati beyne't-te'mîni't-teâvünî ve't-te'mîni't-ticârî". *Mültekâ et-te'mîni't-teâvünî's-sânî*, nşr. el-heyetü'l-İslâmiyyetü'l-âlemiyye li'l-iktisâd ve't-temvîl. Riyad: Râbitatü'l-âlemi'l-İslâmî, 2010.
- Zerkâ, Muhammed Enes el-. *Nazratün iktisâdiyyetün İslâmiyyetün ilâ hamsi kadâyâ fi te'mîni't-teâvünî*: Mu'temer: Müessesâtü't-te'mîni't-tekâfulî ve't-te'mîni't-taklîdî beyne'l-üsüsü'n-nazariyye ve't-tecribeti'-tatbikiyye. Cezayir: Câmiatü Ferhât Abbas, 2011.

**TÜRKİYE’DE FAALİYET GÖSTEREN GELENEKSEL
BANKALARIN, KATILIM BANKACILIĞI PENCERESİ AÇMASININ
OLASI YANSIMALARI**

Possible Repercussions of Opening Participation Banking Window of
Conventional Banks Operating in Turkey

ATILLA ÜNLÜ

Öğr. Gör., Şırnak Üniversitesi, Silopi Meslek
Yüksekokulu, Finans Bankacılık ve Sigortacılık
Bölümü, Şırnak, Türkiye

Lect., Şırnak University, Silopi Vocational
School, Department of Finance, Banking and
Insurance, Şırnak, Turkey

atilla_unlu_84@hotmail.com
orcid.org/0000-0002-4900-3144

KAMURAN YILDIZ

Öğr. Gör., Şırnak Üniversitesi, Silopi Meslek
Yüksekokulu, Finans Bankacılık ve Sigortacılık
Bölümü, Şırnak, Türkiye

Lect., Şırnak University, Silopi Vocational School,
Department of Finance, Banking and Insurance,
Şırnak, Turkey

Kamuran206@gmail.com
Orcid.org/0000-0002-2313-199X

MAKALE BİLGİSİ / ARTICLE INFORMATION

Makale Türü /Article Types: Research Article

Geliş Tarihi /Received: 29 Nisan 2021

Kabul Tarihi/Accepted: 31 Temmuz 2021

Yayın Tarihi/Published: 30 Aralık 2021

Doi: <https://doi.org/10.14395/hid.929632>

ATIF/CITE AS:

Ünlü, Atilla - Yıldız, Kamuran, “Türkiye’de Faaliyet Gösteren Geleneksel Bankaların, Katılım Bankacılığı Penceresi Açmasının Olası Yansımaları”, Hitit İlahiyat Dergisi, (Aralık/December 2021) 20/3

İNTİHAL/PLAGIARISM:

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software.
Copyright © Published by Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi – Hitit University Divinity Faculty,
Çorum, Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hid>

Possible Repercussions of Opening Participation Banking Window of Conventional Banks Operating in Turkey

Abstract

With the establishment of the Islamic Development Bank in 1975, a strong foundation was laid for the existence of the participation banking sector in the world and the establishment process of participation banks in many countries began. The success of the development trend of participation banks and the possibility of reaching a size that will dominate the sector in the coming years caused many banks operating in the traditional banking sector to turn to this area. In this direction, traditional banks that want to get a share from the participation banking market have implemented alternative practices to enter the sector. The most widely used of these applications is the Islamic window opening model of a traditional bank. In this direction, there are 526 participation banks in the world as of 2020, and the fact that 219 banks within these banks serve within the participation banking window is a proof that the model is widely applied throughout the World.

The lack of consensus among Islamic scholars on the implementation of the window system is seen as the most important problem in the adoption of the system. In this context, some Islamic scholars did not express a positive opinion on this issue, for reasons such as the establishment of a window system with the capital of traditional banks and their inability to contribute to the development of Islamic finance. Some Islamic scholars agreed that it would be more reasonable to receive services within the window system instead of working with a purely traditional bank. In addition, they did not see any inconvenience in the implementation of the said application due to the possibility of turning into a full-fledged participation bank by eliminating the interest-bearing structure of traditional banks included in the window system. The fact that Islamic scholars have basically two different views on the window system is reflected in Islamic financial markets. Accordingly, while in some countries there is no problem for traditional banks to become actors in Islamic finance markets through the window system, in some countries it is seen that these institutions cannot be included in Islamic finance markets. Saudi Arabia, Bahrain, Pakistan, United Arab Emirates, Indonesia and Bangladesh are the leading countries that actively use the window system among the countries with a large Muslim population. These countries (excluding Pakistan) are also among the top ten countries with the highest value for Islamic banking assets globally. Countries that are among the top ten countries with the highest value in terms of Islamic banking assets, but are not included in the window system or have abandoned the application; Iran, Kuwait, Qatar and Turkey.

Turkey’s institutional acquaintance with Islamic finance culture dates back to 1985. Participation banks, which initially operated under the name of a private financial institution, took the title of bank as a result of the amendment made in the banking law in 2005. Although participation banks in Turkey have a 36-year history, their market shares in both the national banking sector and international Islamic finance markets are relatively low. The inability of the participation banking sector to increase its market share in the Turkish banking sector is seen as a problem that needs to be solved for the participation banking sector and its stakeholders. In the face of this situation, while some actors in the sector tried to get rid of the problem by offering new products and services, the public authority announced that the participation banking window model could be put into use. (“Medium Term Program (2019-2021)” was published on September 20, 2018). In this direction, the main purpose of the study is; It presents an analysis of the potential impacts that could arise if traditional banks in Turkey were allowed to operate within the Islamic window system. When the literature on the window system is examined, it is seen that although there are many studies in the world, there is only one study on the application in Turkey. Within the scope of the research, the document review method, which is one of the qualitative research techniques, was used. As a result of the research, it was concluded that the possible effects of the window application on the participation banking sector are multidimensional. In this direction, the strengths, weaknesses, opportunities and threats of the system were tried to be determined in order to analyze the possible effects.

Keywords: Finance, Islamic Finance, Traditional Banking, Participation Banking, Window Participation Banking,

Türkiye’de Faaliyet Gösteren Geleneksel Bankaların, Katılım Bankacılığı Penceresi Açmasının Olası Yansımaları

Öz

İslam Kalkınma Bankası’nın 1975 yılında kurulması ile dünyada katılım bankacılığı sektörünün varlığı adına güçlü bir temel atılmış ve birçok ülkede katılım bankalarının kuruluş süreci başlamıştır. Son yıllarda katılım bankalarının gelişim trendinin başarılı tablolar çizmesi ve gelecek yıllarda sektörü domine edecek bir büyüklüğe kavuşma ihtimali geleneksel (Konvansiyonel) bankacılık alanında faaliyet gösteren birçok bankanın da bu sektöre yönelme sürecini hızlandırmıştır. Bu kapsamda katılım bankacılığı pazarından pay almak isteyen geleneksel bankalar, sektöre giriş yapmak amacıyla alternatif uygulamaları hayata geçirmişlerdir. Bu uygulamalar arasında en yaygın olanı

ise geleneksel bir bankanın İslami pencere açması modelidir. Dünya genelinde katılım bankası bulunmakta olup, bu bankalar içerisinde yer alan 219 bankanın katılım bankacılığı penceresi dâhilinde hizmet vermektedir. Bu durum konu uygulamanın dünyada yaygın bir şekilde uygulandığının göstergesi niteliğindedir.

Pencere Sistemi'nin uygulanmasına yönelik İslam bilginleri arasında görüş birliğinin olmaması sistemin kabulü noktasında en önemli sorun olarak görülmektedir. Bu doğrultuda bir kısım İslam bilgini, pencere sisteminin geleneksel bankaların sermayesiyle kurulması ve İslami finansın gelişmesine herhangi bir katkı sağlayamayacağı gibi sebepleri gerekçe göstererek konu uygulama hakkında olumlu görüş belirtmemişlerdir. İslam bilginlerinin bir kısmı ise, pür bir geleneksel banka ile çalışmaktansa pencere sistemi dâhilinde hizmet gösteren banka ile çalışmanın daha makbul olacağını ve pencere sistemine dâhil olan geleneksel bankaların faizli yapısından arındırılarak tam teşekküllü bir katılım bankasına dönüşmesi ihtimalinin göz önünde bulundurarak, konu uygulama hakkında olumlu görüş belirtmişlerdir. İslam bilginlerinin pencere sistemi yönelik temelde iki farklı görüşe sahip olmaları İslami finans piyasalarına yansımıştır. Bu doğrultuda bazı ülkelerde geleneksel bankaların pencere sistemi aracılığıyla İslami finans piyasalarının bir aktörü konumuna gelmesi hususunda bir beis görülmez iken, bazı ülkelerde ise konu sistemin uygulanmasına izin verilmemiştir. Müslüman nüfusun yoğun olduğu ülkeler arasında pencere sistemini aktif bir şekilde kullanan ülkelerin başında; Suudi Arabistan, Bahreyn, Pakistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Endonezya ve Bangladeş gelmektedir. Bu ülkeler (Pakistan hariç) ayrıca küresel ölçekte İslami bankacılık varlıkları açısından en yüksek değere sahip ilk 10 ülke içerisinde de yer almaktadır. İslami bankacılık varlıkları açısından en yüksek değere sahip ilk 10 ülke içerisinde yer alan fakat pencere sistemine dâhil olmayan veya konu uygulamadan vazgeçen ülkeler ise; İran, Kuveyt, Katar ve Türkiye'dir.

Türkiye'nin kalıcı anlamda İslami finans kültürü ile tanışması 1985 yılında gerçekleşmiştir. Başlangıçta özel finans kurumu adı altında faaliyet gösteren katılım bankaları 2005 yılında bankacılık kanununda yapılan değişiklik sonucunda banka unvanını almışlardır. Türkiye'de katılım bankaları 36 yıllık bir geçmişe sahip olmasına rağmen, hem ulusal bankacılık sektöründeki payı hem de uluslararası İslami finans piyasalarından aldığı pay nispi olarak düşük seviyelerde seyretmektedir. Türkiye'de katılım bankacılığı sektörünün bankacılık sektörü içerisindeki payının artırılmaması, katılım bankacılığı sektörü ve paydaşları için çözülmesi gereken bir sorun olarak görülmektedir. Bu durum karşısında bir taraftan sektördeki aktörler alternatif ürün ve hizmetler sunarak konu sorundan arınmaya çalışırken, diğer taraftan kamu otoritesi ise 20 Eylül 2018 tarihinde yayınladığı "Orta Vadeli Program (2019-2021)" kapsamın-

da katılım bankacılığının yaygınlaştırılması amacıyla yeni iş modeli/pencere sisteminin uygulanmasına yönelik düzenlemeler yapılacağını beyan etmiştir. Bu doğrultuda çalışmanın temel amacı; Türkiye’deki geleneksel bankaların, katılım (İslami) bankacılığı pencere sistemi dâhilinde faaliyet göstermelerine izin verilmesi durumunda, ortaya çıkacak olası etkilerin çözümlenmesini sağlamaktır. İslami pencere uygulamasına yönelik alan yazını incelendiğinde, dünya genelinde konu uygulama kapsamında çok sayıda araştırmanın yer aldığı, fakat Türkiye’de bu durumun oldukça sınırlı düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Çalışma kapsamında nitel (Kalitatif) araştırma tekniklerinden doküman incelemesi kullanılmıştır. ATürkiye’de geleneksel bankaların katılım penceresi açmak suretiyle, faizsiz finans sektörü içerisinde yer almalarının; katılım bankacılığı sektörü ve geleneksel bankacılık sektörü üzerinde çok boyutlu etkiler yaratacağı sonucuna varılmıştır. Bu doğrultuda olası etkileri detaylı bir şekilde çözümlenmek amacıyla sistemin güçlü yönleri, zayıf yönleri, fırsatları ve tehditleri belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Finans, İslami Finans, Geleneksel Bankacılık, Katılım Bankacılığı, Pencere Katılım Bankacılığı,

Giriş

Gresham Yasası kötü paranın (gümüş) iyi parayı kovduğu (altın) temeline dayanmaktadır.¹ Bu yasa temelinde geleneksel bankaların faizli işlemlerini kötü para, katılım bankalarının faizsiz işlemlerini iyi para olarak nitelendirildiğinde, faizli paranın (kötü para) faizsiz parayı (iyi para) kovmasının engellenmesi ve ekonomide iyi paranın artırılması görevinin sadece katılım bankalarının sorumluluğuna bırakılmaması gerekmektedir. Bu sorumluluğun sadece katılım bankalarına yüklenmesi dünyada kötü paranın uzun yıllar boyunca hükümdarlık sürmesine sebebiyet verecektir. Bu nedenle finansal piyasalarda faaliyet gösteren diğer aktörlerin, devletlerin ve toplumların kötü paradan arınma arzusu içerisinde olması ve bu yönde eyleme geçmeleri gerekmektedir. Bu doğrultuda kötü paradan (faizli para) kurtulma amacıyla geliştirilen ve yirmi yıllık geçmişe sahip olan İslami pencere uygulamasının, bu amaca hizmet edip etmediği konusunda İslam âlimleri arasında fikir birliği bulunmaktadır. Dünyada İslami pencere uygulamasın yoğun bir şekilde kullanan ülkelerin mevcudiyetinin yanı sıra bu uygulamadan vazgeçmiş veya bu alana kapılarını açmamış ülkeler de bulunmaktadır.

Türkiye’de katılım bankalarının küresel ve ulusal boyutta pazar paylarının görece düşük olması sektörün sorgulanmasına sebebiyet vermektedir. Bu kapsamda katılım bankacılığının gelişiminin ivme kazanması adına kamu otoritesi tarafından 20 Eylül 2018 tarihinde ilan edilen “Orta Vadeli Program (2019-2021)” kapsamında Türkiye’de pencere sisteminin uygulan-

¹ İlker Parasız, Para Politikası Türkiye Uygulaması (Bursa Ezgi: Kitap Evi,1998), 18.

masına yönelik düzenlemeler yapılacağı beyan edilmiştir. Bu çalışmada pencere sisteminin Türkiye’de uygulanması veya uygulanmaması hususu tartışmaya açılacak ve konu sistemin uygulanması durumunda ortaya çıkaracağı olası etkiler tespit edilmeye çalışılacaktır. Türkiye’de pencere sistemi üzerine yapılan çalışmalar incelediğinde; konu uygulamaya yönelik kapsamlı bir araştırma yapılmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu doğrultuda yapılan alan yazın incelemesinde tek bir çalışmaya ulaşılmış ve bu çalışma Ergeç vd². tarafından 2014 yılında yapılmıştır. Ergeç vd. çalışmasında pencere sistemine yönelik Eskişehir özelinde 500 banka müşterisinin görüşlerine başvurmuşlardır. Araştırma sonucunda ise; Türkiye’de pencere sistemine olan eğilimin yüksek olduğunu tespit etmişlerdir. Bu çalışma, Türkiye’de konu uygulama üzerine yapılan ikinci araştırma niteliğine sahip olmakla birlikte literatürde derinliğin sağlaması adına önemli görülmektedir. Bununla birlikte çalışmanın yapılacak yeni araştırmalara rehber niteliği taşıyacağı düşünülmektedir. Çalışma kapsamında net bir çerçeve oluşturulması için nitel araştırma tekniklerinden doküman incelemesi kullanılmıştır. Bu kapsamda İslami pencere uygulamasının dünya örnekleri incelenerek Türkiye ile ilişkisi kurulmaya çalışılmıştır. Çalışma sonucunda Türkiye’de pencere sisteminin uygulanması durumunda sisteme katılacak geleneksel bankaların misyon beyanlarında değişikliğe gitmesi ve tam teşekküllü katılım bankası açmasına veya dönüşmesine yönelik teşvikler sağlanması hususunda önerilerde bulunulmuştur.

1. Katılım (İslami) Pencere Uygulamasına Yönelik Kavramsal Çerçeve

Finansal piyasalarda İslami usullere uygun olarak hizmet sunan kuruluşlar temelde üç farklı yapılanma dâhilinde hizmet vermektedirler. Bu kuruluşlar; İslami bankalar, İslami bankacılık penceresi ve İslami yan kuruluşlar şeklinde adlandırılmaktadır. Bu sistemler içerisinde yer alan İslami pencere modeli, ikili bankacılık sistemine sahip bazı ülkeler tarafından uygulanmakta ve konu sistem aracılığıyla geleneksel bankalar İslami usullere uygun olarak bankacılık hizmeti sunmaktadır.³ Diğer bir ifadeyle geleneksel bankalar pencere uygulaması sayesinde İslami hassasiyeti olan müşterilerine İslami kuralarla uyumlu araçları kullanma olanağı sunmaktadır.⁴

Pencere modeli, geleneksel bankaların, faizli yapısından ayrı oluşturu-

² Ethem Ergeç vd., "Katılım Bankası Müşterilerinin Bankacılık Sistemi Kullanım Tercihleri: Mevduat Bankaları İçin İslami Bankacılık Penceresi", *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi* 6/2 (2018), 89.

³ Humayon Dar - Mufti Azami, *Global Islamic Finance Report* (Cambridge Institute of Islamic Finance, 2011), 44.

⁴ . Abdul-Razzaq A. Alora- A. Zubair, "Legal and Operational Frameworks of Islamic Windows in Conventional Financial Institutions in Nigeria" *Journal of Islamic and Comparative Law* (2010), 1-16.

lan, bankacılık işlemlerini kar/zarar paylaşımı temelinde sürdüren ve İslami finans ilkeleri dâhilinde faaliyet gösteren bölümler olarak tanımlanmaktadır. Bu kapsamda İslami pencereler bağımsız finans kurumları olmayıp daha ziyade, İslami finans ilkelerine uygun ürünler sunan geleneksel finans kurumları içinde uzmanlaşmış kurulumlardır.⁵ 2014 yılında yayınlanan Küresel İslami Finans Raporuna göre, geleneksel bankaların İslami pencere açmasını tetikleyen iki önemli neden bulunmaktadır. Bunlardan ilki, geleneksel bankacılık sistemi içerisinde yer alan müşterilerinin katılım bankalarına geçişini engelleyerek, kendi portföylerinde tutulmasını sağlama arzusu diğeri ise; İslami bankalar ve diğer geleneksel bankaların portföyünde yer alan müşterileri kendi bünyesine çekmek arzusudur.

Tablo 1'de İslami yan kuruluşlar, pencere sistemi ve katılım bankalarına ait farklılıklar yer almaktadır.

Tablo:1. İslami Bankacılık Sistemi Karşılaştırması

	Katılım Bankacılığı	İslami Yan Kuruluşlar	İslami Pencere Modeli
Yönetim	İslami Yönetim Ekibi	İslami Yönetim Ekibi	Geleneksel Bankacılık Yönetim Ekibi
Sistem	İslami Ana Bankacılık Sistemi	Geleneksel Bankacılık Ana Bankacılık Sistemi	Geleneksel Bankacılık Çekirdek Bankacılık Sistemi
Belgeleme	Şeriat İlke ve İçeriğine Göre Dokümantasyon	Şeriat İlke ve İçeriğine Göre Dokümantasyon	Şeriat İçeriğine Uygun Doküman Geliştirme
Süreçler	Şeriat Temelli Süreçler	Süreçleri Geliştirmek İçin Şeriat Temas Noktalarının Belirlenmesi (Kaldıraç)	İşlemleri Geliştirmek İçin Şeriat Temas Noktalarının Belirlenmesi
Sözleşme	İslami Sözleşmelere Dayalı Tasarım	İslami Sözleşmelere Dayalı Tasarım	İslami Sözleşmelere Dayalı Tasarım
Hazine	İslami Hazine Yapısı	Bağımsız Olarak İnşa Edilecek ve Yönetilecek Ayrı Hazine Yapısı	Bağımsız Olarak İnşa Edilecek ve Yönetilecek Ayrı Hazine Yapısı

Kaynak: Islamic Bankers Resource Center (IBRC), "Bilgi Merkezi" (Erişim 18 Şubat 2021).

İslami finans piyasalar içerisinde faaliyet gösteren İslami bankaların, İslami pencerelerin ve İslami yan kuruluşların faaliyet amaçları ortaktır. Bu ortak amaca rağmen, kurulan organizasyonların yapılarında büyük farklılıklar bulunmaktadır. Bu doğrultuda pencere modeli ile İslami yan kuruluş modeli

⁵ Henne Van Greuning- Zamir Iqbal, Risk Analysis for Islamic Banks (IMF, 2008), 15.

karşılaştırıldığında; pencere modelinin geleneksel bankaların sermayeleri⁶, çalışanları ve şubeleri kapsamında kurgulanan bir model olduğu, organizasyon yapılarının ise geleneksel bankacılık yapısı kapsamında oluşturulduğu görülmektedir. İslami yan kuruluş uygulamasında ise; İslami kurallara uyumlu ürünlerin hizmetinin sunulmasında bağımsız olarak kurulan bir yapı mevcuttur ve bu kuruluşlar ayrı bir organizasyon dâhilinde hizmet vermektedirler. İslami yan kuruluşlar, geleneksel bankalara dolaylı olarak bağlantılı olmasına rağmen, farklı fon kaynaklarına da sahiptirler.⁷ Pür katılım bankacılığı sistemi ise, yönetim, belgeleme, muhasebe sistemi ve sermaye temini açısından diğer iki modelden farklıdır. Katılım bankaları İslam hukuk ile uyumlu kaynakları kullanırken, diğer bankalar ana bankalarına bağlı hareket etmektedirler.

2. Katılım (İslami) Pencere Uygulamasına Yönelik Esaslar

İslam âlimlerinin, geleneksel bankaların İslami pencere açmasına yönelik değerlendirmelerinde görüş birliği bulunmamaktadır. Bu doğrultuda pencere sistemine yönelik olumsuz görüşe sahip olan din alimlerinin temel yaklaşımlarını incelediğinde; pencere sistemi dahilinde faaliyet gösteren geleneksel bankaların misyon beyanlarında, katılım bankacılığının desteklenmesi veya ilerletilmesine yönelik herhangi bir atıfta bulunulmadığı,⁸ geleneksel bankaların sermayesi ile kurulmasından dolayı meşruiyeti konusunda şüphelerin oluşacağı hususunda görüşler bildirerek konu uygulamadan uzak durulması gerektiğini vurgulamışlardır.⁹ Yukarıdaki görüşlerin aksine bazı İslam âlimleri ise; geleneksel bankaların finansman havuzlarının faize dayalı uygulamalardan ve helal olmayan kaynaklardan oluşmasına rağmen herhangi bir gelir (faizli) kaynağının arındırılıp temizlenebileceğini ve bu arındırma işlemi yapıldıktan sonra İslami finans ilkeleri doğrultusunda faaliyet gösterebileceği hususunda görüş beyan etmişlerdir.¹⁰ İslami pencere uygulaması özelinde ise; bazı ülkelerde İslami bankaların faaliyet izni almasının zor olduğu için bu ülkelerde İslami finans kültürünün oluşması adına İslami finans pencerelerinin açılmasının tek alternatif olduğunu belirtmişlerdir. Bu uygulama neticesinde faizli işlemlerin veya tefeciliğin azalacağına, saf geleneksel bankalarla işlem yapmak yerine İslami şubeler veya pencereler aracılığı ile bankacılık hizmet-

⁶ Pencere modelinde istisnalar olmakla birlikte, genel ekseriyeti geleneksel bankaların sermayesi ile finanse edilmektedir.

⁷ İslamicmarkets (İM), "Tapping into Islamic banking universal principles" (Erişim 18 Şubat 2021).

⁸ Global Islamic Financial Services (GIFS), Global Islamic Finance Report (Londra, 2014), 110.

⁹ Fatma Ahmed-Khaled Hussainey, "Conversion into Islamic Banks: Jurisprudence, Economic and AAOIFI Requirements", European Journal of Islamic Finance 3/3 (2015), 4.

¹⁰ GIFS, Global Islamic Finance Report, 111.

lerinin yapılmasının daha makbul olacağını ifade etmişlerdir.¹¹ Bu kapsamda İslami pencere modelinde bu görüşler doğrultusunda temellendirilmiş ve günümüzde birçok ülke tarafından uygulanan bir model haline getirilmiştir. İslami Mali Hizmetler Kurulu (IFSB) İslami pencere uygulamasına yönelik bir çerçeve oluşturulması amacıyla yayımladığı İslami finans yönetmeliğine ilişkin temel ilkeler kılavuzunda konu uygulamaya yönelik temel gereksinimleri kapsamlı şekilde açıklamıştır. Bu doğrultuda konu uygulamanın temel esasları incelemek için: Bkz. Tablo 2.

Tablo.2. İslami Pencere Uygulamasına Yönelik Temel Esaslar

İslami Pencere Uygulamalarının, İslam Dini Kurallarına ve Katılım Bankacılığı İlkelerine Uygun Olması
Geleneksel Bankacılık İşlemleri İle İslami Pencere İşlemlerinin Açık Bir Şekilde Ayrıtılması
Operasyonel İşlemlerde Şeffaf Olunması ve Kamuoyu İle Paylaşması
Banka Nezdinde Danışma Kurulu Oluşturulması
Uygun Risk Yönetimi ve Bankacılık Uygulamalarının Takip Edilmesi

Kaynak: Islamic Financial Services Board (IFSB), Core Principles For Islamic Finance Regulation (Banking Segment) (Malezya: İslami Finansal Hizmetler Kurulu, 2015), 5/61.

Geleneksel bankaların İslami pencere modeli dâhilinde hizmet vermeleri durumunda, İslami ve geleneksel varlık/yükümlülüklerin birbirine karışmasını önlemek için uygun güvenlik duvarları kurulması gerekmektedir.¹² Geleneksel banka yöneticilerinin İslami pencere modeli dâhilinde faaliyet gösteren birimleri için şeffaflığı sağlamalı ve danışma kurulların verdiği kararlara katıyen uyulmasını hususunda gerekli süreçleri oluşturmalıdırlar. Ayrıca İslami finansın gelişimine katkı sağlamak amacıyla araştırma, eğitim, ürün ve hizmet geliştirme hususunda aktif olarak rol almalıdırlar.

İslami pencere uygulamasının işleyiş süreci incelendiğinde;

- ❖ Kanunlar veya yönetmelikler dâhilinde İslami pencere uygulamasının kapsamı belirlenmelidir.
- ❖ Denetim yetkisine sahip kuruluş tarafından, geleneksel bankacılık faaliyeti yürüten ve İslami pencere uygulamasına dâhil olan bankanın, kanun ve yönetmeliklerinin gerektirdiği şekilde sermaye yeterliliği ve likidite gereksinimini ana şirketten asgari miktarda fon sağladığı belirlenmelidir.

¹¹ Ahmed- Hussainey, "Conversion into Islamic Banks: Jurisprudence, Economic and AAOIFI Requirements", 5.

¹² Juan Solé, Introducing Islamic Banks into Conventional Banking Systems (IMF, 2007), 7.

- ❖ Denetim yetkisine sahip kuruluş tarafından geleneksel bankacılık faaliyeti yürüten ve İslami pencere uygulamasına dâhil olan bankanın, İslami varlıkları ve fonlarının, İslami ilkelere uygun olmayan varlıklar ve fonlardan ayrılmasını şeffaf hale getirecek bir sisteme sahip olduğu belirlenmelidir.¹³
- ❖ Denetim yetkisine sahip kuruluş tarafından geleneksel bankacılık faaliyeti yürüten ve İslami pencere uygulamasına dâhil olan bankanın, pencere uygulamalarının İslami finans ilkelerine uygun olduğuna dair gerekli güveni sağlamak adına; iç sistemlere, prosedürlere ve kontrollere sahip oldukları belirlenmelidir.
- ❖ Denetim yetkisine sahip kuruluş tarafından geleneksel bankacılık faaliyeti yürüten ve İslami pencere uygulamasına dâhil olan bankanın, ayrı bir mali tablolar seti yayınlamasını talep etmeli ve ek olarak aşağı belirtilen olgulara ait bilgileri kamuoyu ile paylaşması gerektiğini belirtmelidir. Bunlar;
  - Pencere sistemine dâhil olan bankanın likidite açığı oluşması durumunda bu açığı hangi fon kaynaklarıyla kapatacağı belirtilmelidir.
  - Sermaye yeterliliğiyle ilgili açıklama yapmalıdır.
  - Risk yönetimi ve yönetişimi sağlamalıdır.
  - Danışma kurulunun atanmasını beyan etmelidir.
  - İslami pencereler kapsamında yapılan işlemlerin İslami finans ilkelerine uygunluğu hakkında raporlar hazırlamalı ve kamuoyu ile paylaşılmalıdır.¹⁴

Yukarıda belirtilen açıklamalar neticesinde İslami pencere uygulamasına ait temel esasların özü belirtilmiştir. Bu doğrultuda geleneksel bankacılık alanında hizmet veren bankaların İslami pencere (Katılım Penceresi) açması yönelik verilen bilgiler rehber niteliği sahip olmakta ülke veya bölgeler nezdinde farklılıklar göstermektedir.

3. Katılım (İslami) Pencere Uygulamasının Dünya Örnekleri

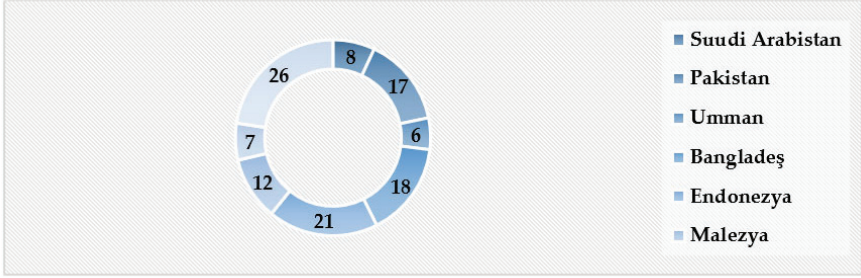
İslami finans alanında önemli bir yere sahip olan İslam İşbirliği Teşkilatı'na (OİC) bağlı ülkelerin pencere sistemi dâhilinde hizmet veren kurum sayıları Şema 1'de gösterilmiştir. İİT içerisinde yer alan Birleşik Arap Emirlikleri, Endonezya, Pakistan ve Bangladeş'te pencere sistemi yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Suudi Arabistan'da pencere sisteminde faaliyet gösteren kurum sayısı diğer ülkelere kıyasla az olmasına rağmen, aktif büyüklükleri ve sektör içerisinde aldığı pay açısından dünya katılım bankacılığı sektörü içinde önemli bir aktör haline gelmiştir.

¹³ Sistem, hem İslami pencere uygulaması doğrultusunda faaliyet gösteren kurumun İslami finansa ile uyumlu olmayan varlıklara yatırım yapmasını engellemeli hem de yatırımcıların fonlarını geleneksel ana işletmeye kanalize etmesini önlemelidir.

¹⁴ IFSB, Core Principles For Islamic Finance Regulation (Banking Segment), 5/63.

Şema 1. İTT İçerisinde Yer Alan Ülkelerin Pencere Sistemi Ait Kurum Sayıları

Kaynak: Islamic Corporation for Development of the Private Sector (ICD), Islamic Finance Development Report (Suudi Arabistan: 2019).

3.1. Endonezya

Endonezya'da 2004 yılında yapılan kanun değişikliği ile birlikte İslami bankacılık işlemlerinin gerçekleştirilmesine yönelik önemli bir adım atılmıştır.¹⁵ Endonezya Müslüman ülkeler arasında en fazla İslami finansal kuruluşa sahip olan ülke konumundadır. 2020 yılı itibarıyla Endonezya'da, İslami banka sayısı 332 olup bu bankaların aktif büyüklüğü ise 130 milyar dolar seviyesindedir. Ülkede 14 banka pür İslami bankacılık modeli kapsamında hizmet verirken, 21 banka ise İslami pencere modeli dâhilinde hizmet vermektedir. Endonezya'da İslami pencere sistemi altında faaliyet gösteren bankaların toplam İslami bankacılık varlıkları içerisindeki payı %33 tür.

Tablo:3. Endonezya'da İslami Bankalar ve Varlıkları

İslami Banka Modeli	Banka Sayısı	Banka Sayısı	Varlıklar (Milyar Endonezya Rupiahı)
İslami Ticari Bankalar	14	478	349,949
İslami Pencere	21	161	172,610
İslami Kırsal Bankalar	163	545	14,950
Genel Toplam	322	1184	537,509

Kaynak: Financial Services Authority (OJK) , "Islamic Banking In Indonesia In Brief" (Erişim 25 Şubat 2021).

Endonezya'da, son yıllarda İslami pencere modeli ile hizmet veren iki banka tam teşekküllü İslami bankaya dönüşmüştür. İslami banka pencerelerinin sayısındaki düşüğe rağmen, bu kategorideki şube sayılarında artışlar gözlenmiştir. 2013 yılında 125 şube ile hizmet veren pencere modeli 2020 yılında

¹⁵ Ayfer Gedikli-Seyfettin Erdoğan, "Endonezya'da İslami Finans Ve İslami Bankacılık Uygulamaları", Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi 13/2 (2018), 161-195.

şube sayısını 161'e çıkarmıştır. İslami pencereler 2013-2020 yılları arasında varlıklarını %179 oranında artırarak, Endonezya'da İslami bankacılık sektörünün toplam varlığının artırmasına da önemli oranda katkı sağlamışlardır.

Tablo 4: Endonezya' da Pencere Sistemine Ait Temel Göstergeler

Temel Göstergeler	2013	2014	2017	2018	2019	2020
İslami Bankacılık Pencere Sayısı	23	22	21	21	20	21
Yurtiçi Şube Ofis Sayısı	125	138	154	150	160	161
Çalışan Sayısı	11.511	4.425	4.678	4.955	5.186	5.189
Varlıklar (Milyar Ulusal Para Biriminde)	62	67	136	139	174	173
Net Gelir - Milyon Ulusal Para Biriminde	1.828	1.202	2.763	3.131	3.391	3.999
Net Kâr Aralığı	%32,0	%33,4	%44,9	%39,2	%35,8	%40,5

Kaynak Financial Services Authority (OJK) , "Islamic Banking In Indonesia In Brief" (Erişim 25 Şubat 2021).

3.2. Birleşik Arap Emirlikleri

Birleşik Arap Emirlikleri (BAE)'nde ikili (dual) bankacılık sistemi bulunmaktadır. 1975 yılında Birleşik Arap Emirlikleri'nde kurulan Dubai İslam Bankası (Dubai Islamic Bank), İslami prensiplere uygun olarak kurulan ilk özel katılım bankası özelliğine sahiptir. BAE'de 2020 yılı itibarıyla 58 banka faaliyet göstermekte olup bunun 23'ü yerli, 35'i ise yabancı banka statüsündedir.¹⁶ İslami bankacılık alanında faaliyet gösteren toplam kurum sayısı 34 olup, bu kurumların 26'sı pencere sistemi dâhilinde faaliyet göstermektedir.

Tablo 5. BAE'deki İslami Finans Şirketlerinin Dağılımı

İslami Bankacılık Türleri	Sayıları
İslami Banka	8
İslami Pencere Sayısı	26
İslami Finans Şirketi	12
İslami Yatırım Şirketi	1
Toplam	47

Kaynak: İbrahim Akoum, *Workshop on Islamic Finance in National Accounts* (RAK Center for Statistics & Studie), 11.

¹⁶ Central Bank Of The UAE (CB), "Financial Institutions" (Erişim 26 Şubat 2021).

3.3. Suudi Arabistan

Suudi Arabistan'da İslami finans piyasalarında faaliyet gösteren dört tip İslami finansal kuruluş bulunmaktadır. Bunlar; İslami ticaret bankaları, İslami banka dışı kuruluşlar, İslami yatırım şirketleri ve İslami sigorta şirketleridir.¹⁷ Suudi Arabistan'da, İslami finans ilkeleri kapsamında hizmet veren bankalar incelendiğinde; beş bankanın tam İslami bankacılık anlayışı kapsamında hizmet verdiği, sekiz bankanın ise İslami pencere modeli dahilinde faaliyet gösterdiği görülmektedir. Ayrıca bu bankalar genel ekseriyetle küresel İslami finans piyasalarının da önemli aktörleri olarak görülmektedir. Bu doğrultuda National Commercial Bank'ın yalnızca İslami pencere kapsamında hizmet vermesine rağmen dünyadaki üçüncü büyük İslami banka özelliğine sahip olması bu durumu destekler niteliktedir. Tablo 6'da Suudi Arabistan'da faaliyet gösteren İslami ticari bankalar yer almaktadır.

Tablo 6. Suudi Arabistan'daki İslami Ticari Bankalar

Kuruluşlar	Toplam Varlıklarda İslam hukuku Uyumlu, Varlıkların %'si
Al Rajhi Bank	Tam İslami Banka
National Commercial Bank	İslami Pencere (45.73)
Saudi British Bank (SABB)	İslami Pencere (52.75)
Alinma Bank	Tam İslami Banka
Arab National Bank	İslami Pencere (43.13)
Samba Financial Group	İslami Pencere (30.66)
Riyad Bank	İslami Pencere (31.90)
Banque Saudi Fransi	İslami Pencere (38.54)
Bank Al Jazira	Tam İslami Banka
Bank Albilad	Tam İslami Banka
Saudi Hollandi Bank	İslami Pencere (38.86)
Saudi Investment Bank	İslami Pencere (34.82)
Islamic Development Bank	Tam İslami Banka

Kaynak: The Banker, "Markets & İslamic Finance (2016).

¹⁷ The Banker, "Markets & İslamic Finance" (Erişim 27 Şubat 2021).

4. Türkiye’de Geleneksel Bankaların Katılım Bankacılığı Penceresi Açmasının Olası Etkileri

Türkiye’de pencere sistemine yönelik ilk adım 2017 yılında 5684 sayılı Kanun’da yapılan değişiklik neticesinde geleneksel sigortacılık faaliyetleri yürüten şirketlere pencere usulü faaliyet göstermesine izin verilmesi ile atılmıştır.¹⁸ İkinci adım ise; Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından hazırlanan ve 20 Eylül 2018 tarihinde yürürlüğe giren “Orta Vadeli Program (2019-2021)” kapsamında katılım bankacılığının yaygınlaştırılması amacıyla yeni iş modeli/pencere sisteminin uygulanmasına yönelik düzenlemeler yapılacağı beyan edilmesi şeklinde gerçekleştirilmiştir.¹⁹ Türkiye’de geleneksel bankalara katılım bankacılığı penceresi açmasına yönelik yasal bir hak verilmesi veya verilememesi tartışılması gereken bir husus olarak değerlendirilmektedir. Bu kapsamda konu uygulamanın tartışmaya açılabilmesi için, öncelikle Türkiye’de bankacılık sektörü içerisinde faaliyet gösteren katılım bankalarının güncel görünümü tespit edilecektir. Ardından Türkiye’deki mevcut katılım bankacılığı yapısı ile pencere uygulamasını gerçekleştiren seçili ülkelerin karşılaştırmalı analizi yapılacaktır ve son olarak Türkiye’de geleneksel bankaların katılım bankacılığı penceresi açmasının olası etkileri çözümlenecektir.

4.1. Türkiye’de Bankacılık Sektörü İçerisinde Katılım Bankacılığının Güncel Görünümü

Türkiye’de geleneksel bankalar ile katılım bankalarını seçili finansal büyüklükler bakımından karşılaştırıldığında; katılım bankalarının finansal büyüklüklere ait yüzdesel değişimlerde sektöre göre daha iyi bir performans göstermesine rağmen hacim açısından sektörün oldukça gerisinde yer aldığı görülmektedir. Bkz. Tablo 7.

Tablo 7. Katılım Bankacılığı ve Sektör Açısından Başlıca Finansal Büyüklüklerin Kıyaslanması (Milyar TL)

Finansal Büyüklükler	Katılım Bankaları			Sektör		
	2020 Aralık	2019 Aralık	Değişim %	2020 Aralık	2019 Aralık	Değişim %
<i>Toplam Aktifler</i>	437.092	284.450	53,7	6.107.832	4.491.708	36
<i>Öz Varlıklar</i>	27.603	21.762	26,8	600,84	492,384	22
<i>Toplanan Fonlar</i>	322.017	215.983	49,1	3.464.221	2.576.404	34,5
<i>Kullandırılan Fonlar</i>	240.133	149.475	60,7	3.675.203	2.739.736	34,1
<i>Takipteki Alacaklar</i>	8.713	7.763	12,2	152.202	150.108	1,4
<i>Net Kar</i>	3.716	2.438	52,4	59.973	49.043	22,3
<i>Şube Sayısı</i>	1.255	1.179	6,4	11.189	11.374	-1,6
<i>Personel Sayısı</i>	16.849	16.040	5	203.224	204.626	-0,7

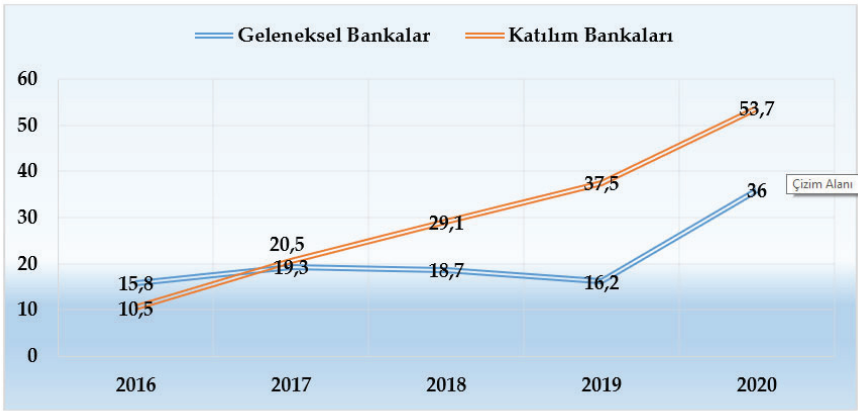
Kaynak: Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB), “Finansal Raporlar” (Erişim 27 Şubat 2021).

¹⁸ Yasin Laçınbala- Hilmi Ünsal, “Katılım Sigortacılığında (Tekafülde) Pencere Sisteminin Değerlendirilmesi”, *Sosyoekonomi* 27/42 (2019), 189.

¹⁹ Orta Vadeli Program, 30541 (20 Eylül 2018), 5018.16, 7.

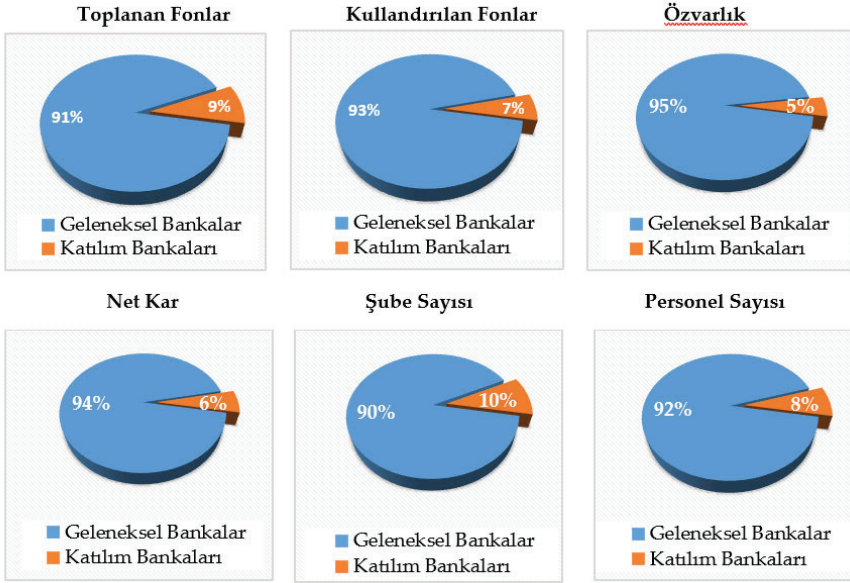
Türkiye'de geleneksel bankalar ile katılım bankalarının aktiflerindeki gelişim trendi incelendiğinde katılım bankalarının 2017 yılından itibaren sektörün üzerinde bir gelişim gösterdiği görülmektedir. Fakat 2020 yılı itibarıyla aktif toplamaları bakımından incelendiğinde geleneksel bankacılık sektörünün toplam aktiflerinin katılım bankalarının toplam aktiflerinden yaklaşık on üç kat büyük olduğu görülmektedir. Bu durum katılım bankalarının, bankacılık sektörü içerisindeki rekabet gücünün görece düşük olduğunun ispatı niteliğindedir.

Şema 2. Türkiye'de Geleneksel Bankalar ile Katılım Bankalarının Aktif Gelişim Trendi % (2016-2020)

Kaynak: TKBB, "Finansal Raporlar, 2021"

Şema 3. Türkiye’de Geleneksel Bankalarla ile Katılım Bankalarının Seçili Göstergeler Bağlamında Kıyaslanması

Kaynak: TKBB, “Finansal Raporlar, 2021

Yukarıdaki tablolar ışığında katılım bankalarının bankacılık sektörü içerisindeki güncel görünümü tespit edilmiştir. Bu doğrultuda bir sonraki bölümde Türkiye katılım bankaları ile katılım bankacılığı penceresi uygulamasına izin veren seçili ülkelerin karşılaştırması yapılacaktır.

4.2. Türkiye’deki Katılım Bankaları ile Katılım Bankacılığı Penceresi Uygulamasına İzin Veren Seçili Ülkelerin Karşılaştırması

Tablo 8. incelendiğinde; 9 ülkeden 119 bankanın pencere sistemi kapsamında katılım bankacılığı hizmeti verdiği ayrıca BAE, Endonezya, Bangladeş ve Pakistan’da pencere banka sayısının diğer ülkelere kıyasla daha fazla olduğu görülmektedir. 2011-2018 yılları arasında pencere sistemi aktiflerinin, katılım bankacılığı aktifleri içerisindeki değişimi incelendiğinde; BAE, Bahreyn, Pakistan, Suudi Arabistan ve Endonezya’da pencere sistemi aktiflerinin toplam katılım bankacılığı aktifleri içerisinde paylarını artırdığı görülmektedir. Malezya’da üç geleneksel bankanın tamamen İslami bankacılık yapısına dönüşmesi pencerelerin ,sektör içerisindeki payı önemli derecede azaltmıştır. Umman’da ise, katılım bankaları 2012 yılında faaliyet göstermeye başlamış olup, pencere sistemi aktiflerinin toplam katılım bankacılığı aktiflerine oranı % 63 seviyelerine ulaşmıştır.

Tablo 8. Bankacılıkta Pencere Sistemine İzin Veren Ülkelerde Pencere ve Tam Katılım Bankalarının Sayısı ve Aktif Oran Değişimlerinin Karşılaştırılması (2011)-(2018)

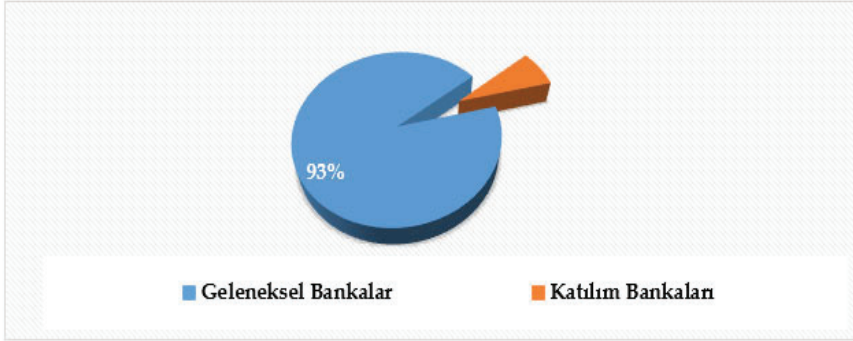
Ülkeler	Pencere Banka Sayısı	Tam Katılım Bankası Sayısı	Pencere Sistemi Aktiflerinin Toplam Katılım Bankacılığı Aktiflerine Oranı % (2011)	Pencere Sistemi Aktiflerinin, Toplam Katılım Bankacılığı Aktiflerine Oranı (2018)	
Endonezya	21	13	23	33	↑
Suudi Arabistan	8	8	49	58	↑
Malezya	12	26	23	3	↓
Bahreyn	4	31	23	45	↑
Bangladeş	18	8	6	5	↓
BAE	26	8	7	76	↑
Pakistan	17	5	35	48	↑
Umman	6	2	-	63	
Afganistan	7	-	100	100	==

Kaynak: Ethem Ergeç vd., "Katılım Bankası müşterilerinin bankacılık sistemi kullanım tercihleri: Mevduat bankaları için İslami Bankacılık penceresi", Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi 6/2 (2018), 68; Islamic Financial Services Board (IFSB), "Ülkelere Göre Veriler" (Erişim 28 Şubat 2021); State Bank of Pakistan (SBP), "Para Politikası Beyanı".

Şema 4 ve Şema 5'te Türkiye ile pencere sistemi uygulamasına izin veren ülkelerin bankacılık sektörüne ait pazar payı dağılımları incelendiğinde konu uygulamaya izin veren ülkelerde katılım bankalarının pazar payı dağılımlarının daha yüksek (Endonezya hariç) olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bu doğrultuda Suudi Arabistan, Bahreyn, Bangladeş, Malezya ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) gibi ülkelerde katılım bankalarının pazar paylarının Türkiye'ye kıyasla yüksek olması, konu ülkelerde katılım bankalarının geleneksel bankalara göre rekabet gücünün daha yüksek olduğunun göstergesi niteliğindedir.

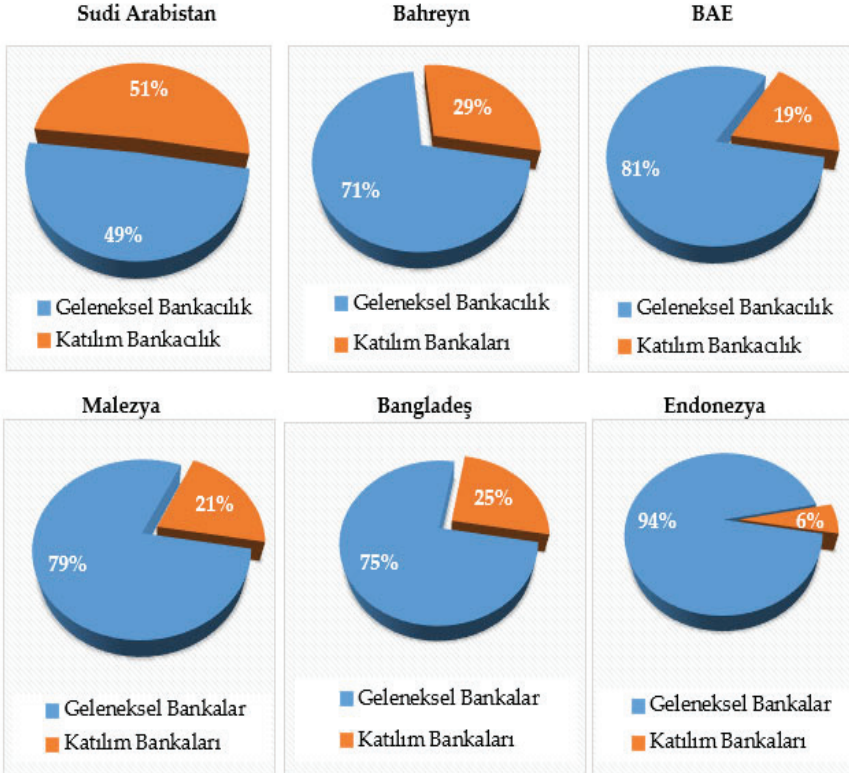

Şema 4. Türkiye’de Bankacılık Sektörünün Pazar Payı Dağılımı

Kaynak: TKBB, “Finansal Raporlar, 2021

Şema 5. Pencere Sistemine Dâhil Olan Seçili Ülkelerde Bankacılık Sektörünün Pazar Payı Dağılımı

Kaynak: Ernst & Young Global Limited (EY), World Islamic Banking Competitiveness Report (2016).

Tablo 9.'da Küresel İslami bankacılık varlıkları açısından en yüksek değere sahip olan 10 ülkenin pencere uygulaması (dâhil olanlar ve olmayanlar) kapsamında analizi yapılmıştır. İslami pencere uygulamasının gerçekleştiren ülkeler, küresel İslami bankacılık varlıklarının %56'sına sahip iken, bu uygulamanın gerçekleştirilmediği ülkelerde ise bu oran %44 seviyelerindedir. İslami bankacılık varlıkları açısından en yüksek değere sahip olan ülkeler arasında Türkiye'nin küresel payı % 2,36 olup, konu ülkeler arasında katılım bankalarının ulusal pay sıralamasında % 7'lik değerle son sıralarda yer almaktadır.

Tablo 9. Pencere Uygulamasına Dâhil Olan ve Olmayan Ülkelerin Toplam Varlık (Küresel) Dağılımları

Ülkeler	Varlıklar Milyar USD	Katılım Bankacılındaki Küresel Pay Dağılımı %	Pencere Uygulaması
İran	641	30,9	—
Katar	123	5,93	—
Kuveyt	125	6,03	—
Türkiye	49	2,36	—
Suudi Arabistan	477	23,0	+
Malezya	297	14,3	+
BAE	194	9,36	+
Bangladeş	41	1,97	+
Bahreyn	87	4,19	+
Endonezya	99	1,83	+

Kaynak: Islamic Corporation for Development of the Private Sector (ICD), Islamic Finance Development Report (Suudi Arabistan: 2020).

Bölüm değerlendirmesi:

Yapılan analizler sonucunda Türkiye'de katılım bankacılığı sektörünün küresel ve ulusal boyutta pazar payının artırılması hususunda iki yaklaşımın ortaya çıktığı görülmektedir. Bunlar;

- ✓ Türkiye'nin pencere sistemini dâhil olmadan kendi gizilgücünü (Potansiyelini) ortaya çıkaracak politikalar ve stratejiler geliştirmek suretiyle arzu edilen pazar payına ulaşılması (Katar ve Kuveyt gibi ülkelerin pencere sistemine dâhil olmadan, ulusal ve küresel boyutta yakaladığı hacim Türkiye için örnek teşkil etmektedir) hususunu içerir
- ✓ Türkiye'nin pencere sistemine dâhil olması temeline dayanmaktadır (Suudi Arabistan, Malezya ve BAE gibi ülkelerin pencere sistemi kapsamında, ulusal ve küresel boyutta yakaladığı hacim Türkiye için örnek teşkil etmektedir). Bu doğrultuda pencere sisteminin Türkiye'de uygulanmasının olası etkileri bir sonraki bölümde kapsamlı şekilde analiz edilecektir.

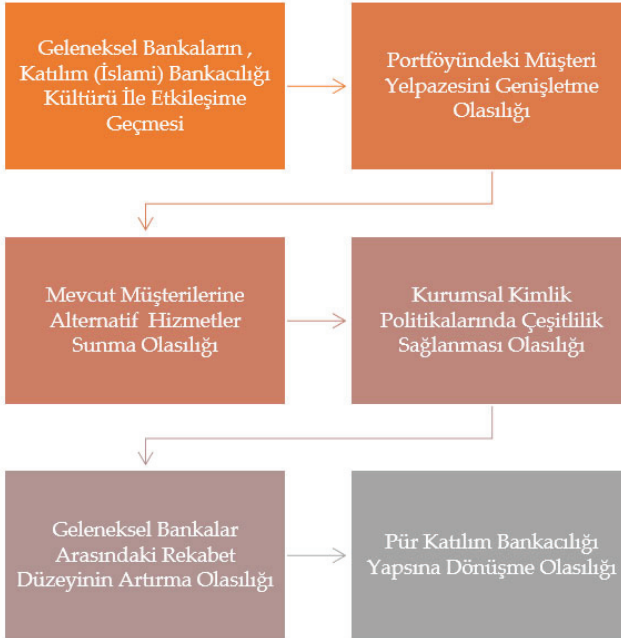
4.3. Türkiye’de Geleneksel Bankaların Katılım Bankacılığı Penceresi Açmasının Olası Etkileri

Türkiye’de katılım bankacılığı sektörünün genel görünümünü ile dünyada pencere katılım bankacılığı modelini uygulayan veya uygulamayan ülkelerin genel görünümleri yukarıda belirtilen tablo ve grafikler dâhilinde incelenmiştir. Bu veriler ışığında Türkiye’de geleneksel bankaların katılım bankacılığı penceresi açmasının olası etkilerini; geleneksel bankacılık sektörü açısından, katılım bankacılığı sektörü açısından ve banka müşterileri açısından incelenecektir. Ayrıca incelemeler doğrultusunda konu uygulamanın Türkiye’de uygulanması durumunda ortaya çıkabilecek olası etkiler üzerine temel bir çerçeve oluşturmak adına, sistemin güçlü yönleri, zayıf yönleri, fırsatları ve tehditleri belirlenmeye çalışılacaktır.

Geleneksel Bankacılık Sektörü Üzerine Olası Etkileri:

Türkiye’de geleneksel bankacılık anlayışı çerçevesinde hizmet sunan bankalar, bankacılık sektöründeki toplam aktiflerin yaklaşık olarak %87’sine sahiptirler. Bankacılık sektörünün en önemli aktörleri olarak görülen geleneksel bankaların, katılım (İslami) bankacılığı ilkeleri çerçevesinde hizmet sunması durumunda ortaya çıkacak etkiler birden fazla bileşeni içinde barındırmaktadır. Bu durum Tablo 10. kapsamında sunulmuştur.

Tablo 10. Türkiye’de Geleneksel Bankaların Katılım Bankacılığı Penceresi Açmasının, Geleneksel Bankacılık Sektörü Üzerine Olası Etkileri

Kaynak: Yazarlar Tarafından Oluşturulmuştur.

Geleneksel bankaların katılım (İslami) penceresi açmalarının Türkiye'de katılım bankacılığı alanında farkındalık yaratacağı, diğer bir ifadeyle katılım bankacılığı sisteminin işleyişine yönelik toplumsal bilinç düzeyinin artıracacağı ve katılım bankacılığı sektörünün pazar payını artırması hususunda katkı sağlayacağı öngörülmektedir.

Katılım Bankacılığı Sektörü Üzerine Olası Etkileri:

Katılım bankacılığı sektörüne yeni aktörlerin girmesi, sektör içerisindeki mevcut bankaların rekabet şartlarını önemli derecede etkileyeceği öngörülmektedir. Bu doğrultuda Tablo 11'de geleneksel bankaların katılım (İslami) bankacılığı penceresi açmasının, katılım bankacılığı sektörü üzerine olası etkileri sunulmuştur.

Tablo 11. Türkiye'de Geleneksel Bankaların Katılım Bankacılığı Penceresi Açmasının Katılım Bankaları Üzerine Olası Etkileri

Kaynak: Yazarlar Tarafından Oluşturulmuştur.

Türkiye'de katılım bankacılığı sektörünün aktif gelişimi, geleneksel bankalara kıyasla son yıllarda daha başarılı bir tablo çizmektedir. Fakat gerek ulusal gerekse küresel pazar payı açısından arzu edilen seviyelerin oldukça gerisindedir. Pencere sistemi aracılığıyla sektöre yeni aktörlerin dâhil olması durumunda, katılım bankalarının mevcut pazar paylarını korumak veya artırmak hususunda üzerlerinde baskı oluşacağı, rekabet şartlarının artmasından dolayı alternatif uygulamaların geliştirilmesi sürecinin hızlandırılacağı ve hizmet kalitelerinde artış yaşanacağı öngörülmektedir.

Banka Müşterileri Üzerine Olası Etkileri:

Pencere sistemi aracılığıyla, katılım bankacılığı sistemi ile etkileşim içerisinde girememiş müşterilerin; katılım bankacılığı sistemini tanınması ve bankacılık uygulamalarını katılım bankacılığı ilkeleri doğrultusunda gerçekleştirme olasılığı bulunmaktadır. Bu bağlamda katılım bankacılığı sisteminin ilkeleri kapsamında hizmet alınmasına ek olarak, bu sistemin iktisadi gerçekler bakımında da geleneksel bankalara kıyasla daha üstün olduğuna yönelik bilinç düzeyinde de artış sağlayacağı öngörülmektedir.

Tablo 12. Türkiye’de Geleneksel Bankaların Katılım Bankacılığı Penceresi Açmasının Banka Müşterileri Üzerindeki Olası Etkileri

Kaynak: Yazarlar Tarafından Oluşturulmuştur.

Katılım (İslami) Pencere Sisteminin Olası Genel Etkileri:

Türkiye’de, katılım (İslami) pencere sisteminin gerçekleştirilmesi durumunda ortaya çıkabilecek muhtemel sonuçların birçok bileşeni etkilediği görülmektedir. Şema 6 kapsamında bu etkiler sunulmuştur.

Şema 6. Türkiye'de Geleneksel Bankaların Katılım Bankacılığı Penceresi Açmasının Genel Kapsamda Değerlendirilmesi;

Kaynak: Yazarlar Tarafından Oluşturulmuştur

5. Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Türkiye'de 1985 yılında finans kurumu adı altında faaliyete başlayan katılım bankaları 36 yıllık bir geçmişe sahip olmalarına rağmen, küresel ve ulusal boyutta bankacılık sektörü içerisindeki pazar paylarının görece düşük olması sistemin sorgulanmasına sebebiyet vermektedir. Bu sorgulama neticesinde sektörün ivme kazanması adına oluşturulacak yeni yol haritalarının katılım bankacılığı ilkelerine bağlılığının yüksek seviyede olması sistemin varlığı sürdürmesi için elzemdir. Bu doğrultuda pencere uygulamasının katılım bankacılığı sektörü üzerine etkilerinin çok boyutlu olduğu görülmektedir. Bu etkiler arasında yer alan en önemli husus ise, İslam âlimlerinin konu uygulama üzerinde görüş birliğinin olmamasıdır. Bu çerçevede Türkiye'de pencere sisteminin uygulanması veya uygulanmamasına yönelik kararın sadece kanun yapıcı tara-

findan belirlenmesi, sağlıklı bir sonucun ortaya çıkmasının önündeki engellerden en önemlisi olarak görülmektedir. Bu doğrultuda çalışma kapsamında konu uygulamaya yönelik aşağıdaki hususlar önerilmektedir;

- ✓ Dünyada ve Türkiye’de katılım bankacılığı alanında uzmanlaşmış din âlimleri ile sektör yetkililerinin katıldıkları konferanslar yapılarak pencere sistemi tartışmaya açılabilir.
- ✓ Türkiye’de katılım bankacılığı alanında çalışmalar yapan akademisyenlerden pencere sistemine yönelik görüşler alınabilir.
- ✓ Dünya örneklerinin kapsamlı şekilde analizi yapılabilir ve fikhî açıdan tartışmalı olan süreçlerin konu uygulamadan arındırılmasının makul yolları aranabilir.
- ✓ Pencere uygulamasına yönelik amaç-araç ilişkisi tam olarak belirlenerek bu ilişkinin temeli katılım bankacılığı ilkelerine dayandırılabilir.
- ✓ Geleneksel bankaların pencere uygulamasına katılması durumunda misyon beyanlarında değişikliğe gitmesi sağlanabilir.
- ✓ Geleneksel bankaların pencere sistemine dâhil olması durumunda, pencere sisteminin kuruluş için gerekli olan sermaye ihtiyacının faiz unsuru içermeyen kaynaklardan temin edilmesine yönelik alternatif yollar aranabilir.
- ✓ Konu uygulamaya dâhil olmak isteyen geleneksel bankaların, tam teşekküllü katılım bankası açmasına/dönüşmesine yönelik teşvikler sağlanabilir.
- ✓ İslami finansal piyasalarda pencere sistemi dâhilinde faaliyet gösteren çok uluslu bankaların Türkiye pazarına girişinde kolaylıklar sağlanabilir ve bankaların tam teşekküllü katılım bankası açması/dönüşmesi yönelik teşvikler sağlanabilir.
- ✓ Pencere uygulamasına dahil olan geleneksel bankaların yönetim kademelerinde katılım bankacılığı alanında uzmanlaşmış yetkililerin yer alması sağlanabilir.
- ✓ Pencere uygulamasına dâhil olan geleneksel bankaların katılım bankacılığının gelişmesine katkı sağlamak adına eğitim, araştırma ve geliştirme faaliyetlerinde yer alması sağlanabilir.
- ✓ Pencere uygulamasına dâhil olan geleneksel bankaların bankacılık uygulamalarına yönelik şeffaflığının artırılması adına alternatif yollar aranabilir.
- ✓ Pencere uygulamasına dâhil olan geleneksel bankaların resmî internet sayfalarında kullanılan ürün ve hizmetlere yönelik icazet belgelerinin eksiksiz şekilde sunulması sağlanabilir.

Kaynakça

- Ahmed Fatma- Hussainey Khaled" Conversion into Islamic Banks: Jurisprudence, Economic and AAOIFI Requirements". European Journal of Islamic Finance 3/3 (2015), 3-5. <https://www.ojs.unito.it/index.php/EJIF/issue/view/146> .
- A. Alora, Abdul-Razzaq- Zubair. A, "Legal and Operational Frameworks of Islamic Windows in Conventional Financial Institutions in Nigeria". *Journal of Islamic and Comparative Law* (2010).
- Akoum, Ibrahim. *Workshop on Islamic Finance in National Accounts*. RAK Center for Statistics&Studie. https://unstats.un.org/unsd/nationalaccount/RA_meetings/TFOct2017/UAE_1.PDF.
- CB, Central Bank Of The UAE. "Financial Institutions". Erişim 26 Şubat 2021. <https://www.centralbank.ae/ar/financial-institutions>.
- Dar, Humayon-Azami Mufti, *Global Islamic Finance Report*. BMB, 2011.
- Ergeç, Ethem vd." Katılım Bankası müşterilerinin bankacılık sistemi kullanım tercihleri: Mevduat bankaları için İslami Bankacılık penceresi". *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi* 6/2 (2018), 53-90.
- EY, Ernst & Young Global Limited. *World Islamic Banking Competitiveness Report*. (2016). <https://ceif.iba.edu.pk/pdf/EY-WorldIslamicBankingCompetitivenessReport2016.pdf>
- Gedikli, Ayfer-Erdoğan , Seyfettin." Endonezya'da İslami Finans Ve İslami Bankacılık Uygulamaları". *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi* 13/2 (2018), 161-195. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/615132>
- Greuning, Hennie Van- Iqbal Zamur. *Risk Analysis for Islamic Banks*. IMF, 2008. <http://documents1.worldbank.org/curated/en/688471468143973824/pdf/424810PU-B00ISB101OFFICIAL0USE0ONLY1.pdf>
- GIFS, Global Islamic Financial Services. *Global Islamic Finance Report*. Londra, 2014. http://www.gifr.net/gifr_2014.htm
- IBRC, Islamic Bankers Resource Center. "Bilgi Merkezi". Erişim 18 Şubat 2021. <https://islamicbankers.me/>
- ICD, Islamic Corporation for Development of the Private Sector.", *Islamic Finance Development Report 2020*. Erişim Tarihi:05.03.2021. https://icd-ps.org/uploads/files/ICD-Refinitiv%20IFDI%20 Report%2020201607502893_2100.pdf
- ICD, Islamic Corporation for Development of the Private Sector.", *Islamic Finance Development Report 2019* . Erişim Tarihi:01.03.2021. https://icd-ps.org/uploads/files/ICD-Refinitiv%20IFDI%20 Report%20 20201607502893_2100.pdf
- IFSB, Islamic Financial Services Board. *Core Principles For Islamic Finance Regulation (Banking Segment) (CPIFR)*. Malezya: İslami Finansal Hizmetler Kurulu, 2015 <https://www.ifsb.org/published.php>
- IFSB, Islamic Financial Services Board. "Ülkelere Göre Veriler". Erişim 28 Şubat 2021. https://www.ifsb.org/psifi_03.php

- İM, İslamic Market." Tapping into Islamic banking universal principles". Erişim 18 Şubat 2021. <https://islamicmarkets.com/articles/tapping-into-islamic-banking-universal-principles>
- Laçınbala, Yasin vd. Katılım Sigortacılığında (Tekafülde) Pencere Sisteminin Değerlendirilmesi". *Sosyoekonomi* 27/42 (2019), 181-202. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/833029>
- OJK, Financial Services Authority. "Islamic Banking In Indonesia In Brief". Erişim 25 Şubat 2021. <https://www.ojk.go.id/en/kanal/syariah/tentang-syariah/Pages/Perbankan-Syariah.aspx>
- Parasız, İlker. Para Politikası Türkiye Uygulaması. Bursa: Ezgi: Kitap Evi, 5.Basım, 1998.
- SBP, State Bank of Pakistan. "Para Politikası Beyanı". Erişim 28 Şubat 2021. https://www.sbp.org.pk/m_policy/2020/MPS-Mar-2020-Eng.pdf
- Solé Juan, Introducing Islamic Banks into Conventional Banking Systems. IMF, 2007. <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2007/wp07175.pdf>
- SYEP, Yeni Ekonomi Programı Dengeleme- Disiplin- Değişim (5018). 30541 (20 Eylül 2018). 26.02.2021. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/09/20180920M2.htm>
- The Banker, "Markets & İslamic Finance". Erişim 27 Şubat 2021. <https://www.thebanker.com/Markets/Top-Islamic-Financial-Institutions-2020>
- Türkiye Katılım Bankaları Birliği/TKBB. "Finansal Raporlar" (27 Şubat 2021). <https://tkbb.org.tr/veri/istatistikler>.

**ANALYSIS OF THE WORKING CAPITAL MANAGEMENT
EFFICIENCY OF THE MANUFACTURING COMPANIES IN THE
ISLAMIC INDEX**

İslami Endekste Yer Alan İmalat Sanayi Şirketlerinin Çalışma Sermayesi
Yönetimi Etkinlik Analizi

İLKER SAKINÇ

Doç. Dr., Hitit Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Bankacılık ve Finans Bölümü, Çorum,
Türkiye

Assoc. Prof., Hitit University Faculty of Economics And Administrative Sciences, Banking and
Finance Department, Çorum, Turkey

ilkersakinc@hitit.edu.tr

orcid.org/ 0000-0002-9549-8563

MAKALE BİLGİSİ / ARTICLE INFORMATION

Makale Türü /Article Types: Research Article

Geliş Tarihi /Received: 30 Nisan 2021

Kabul Tarihi/Accepted: 22 Eylül 2021

Yayın Tarihi/Published: 30 Aralık 2021

Doi: [https://doi.org/ 10.14395/hid.930402](https://doi.org/10.14395/hid.930402)

ATIF/CITE AS:

Sakinç, İlker, "Analysis of the Working Capital Management Efficiency of the Manufacturing
Companies in the Islamic Index", Hitit İlahiyat Dergisi,
(Aralık/December 2021) 20/3

İNTİHAL/PLAGIARISM:

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software.
Copyright © Published by Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi – Hitit University Divinity Faculty,
Çorum, Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hid>

Analysis of the Working Capital Management Efficiency of the Manufacturing Companies in the Islamic Index^{1*}

Abstract

Unlike the traditional finance model, Islamic finance is based on its own principles, outlined by the sharia provisions regarding the management of money in Islamic law. The most important of these principles are profit and loss sharing, risk sharing, interest prohibition, the principle of basing transactions on goods, and the prohibition of investing in extreme uncertainty. In addition to these principles, Islamic law prohibits investing in interest-based financial institutions and some sectors that Islam does not approve of such as alcohol, adult films, pork, etc., and refrains from cooperating with these sectors. The Islamic financial system has been established to take into account social and moral issues as well as acting on religious principles.

Islamic finance has implemented Islamic indices as a guide for those who want to invest in Sharia-compliant stocks. The main purpose of Islamic indices is to inform which company stocks are suitable in terms of sharia. Qualitative and quantitative criteria must be met in order to be included in Islamic indices. Qualitative criteria are related to the fields of activity of companies. However, quantitative criteria consist of financial constraints. One of the financial constraints is the rate of investment in working capital components in total assets. The most important reason for this is that some of the working capital components generate interest income. Working capital is the portion of companies' assets that are expected to be converted into cash within one year. Therefore, the ratio of these assets in total assets is important for companies' risk, profitability, and liquidity. In conclusion, the main research question of this study is how financial restrictions in Islamic indices affect the working capital management of companies.

There are quite a few studies on Islamic indices in the literature. Most of the studies are related to the structural characteristics of these indices. Likewise, there are many publications on the financial performance of these indices. However, studies on working capital management of companies included in Islamic indices are quite limited. In these studies, the relationship between working capital and profitability has been examined. As a result of the literature review, no academic study was found on the working capital management efficiency of companies in Islamic indices. Therefore, this study is the first study done on this subject. In particular, the effect of restrictions on current assets (working capital components) on working capital management has been investigated for the first time.

¹ * This study is an extension of the study that was presented as a verbal statement at the International Islamic Insurance and Banking Symposium held between March 25-26, 2021.

Calculation of working capital management efficiency in the study was determined by the index method developed by Bhattacharya (1997). This method consists of calculating three indices. These are performance, utilization, and efficiency indices. Working capital components (cash and equivalents, trade receivables, other trade receivables, inventories, prepaid expenses, and other current assets) and sales of the company are taken into account in the calculation of the three indices. In this study, Participation 30 index companies serving as an Islamic index were selected as the universe of the research. However, not all of the 30 companies that make up this index are included in the analysis. In addition, not all types of companies need working capital management. Working capital management is essential for manufacturing industry companies. Therefore, only manufacturing industry companies were selected in this study. Since there are 17 manufacturing companies in the Participation 30 index, these companies constitute the universe of the study. Financial sector companies supplying the financing of manufacturing industry activities were excluded from the scope of the study. In addition, companies in the retail sector that do not produce commodities are not included in the analysis. In the study, the six-year balance sheet and income statement data of the companies between 2013 and 2018 were used, and these data were obtained from the public disclosure platform.

According to the results obtained from the study, the performance index of 65.69% of the companies, the usage index of 55.89%, and the efficiency index of 67.65% were higher than 1. In other words, these companies have been successful in managing working capital. To sum up, it is concluded that the restrictions imposed by Islamic indices on working capital components do not adversely affect the effectiveness of companies' working capital management.

Keywords: Islamic Law, Islamic Finance, Islamic Indices, Working Capital Management Efficiency, Participation 30 Index

İslami Endekste Yer Alan İmalat Sanayi Şirketlerinin Çalışma Sermayesi Yönetimi Etkinlik Analizi^{2*}

Öz

İslami finans, geleneksel finans modelinden farklı olarak İslam hukukunda paranın yönetimi ile ilgili şeri hükümlerin çerçevesini çizdiği, kendine has ilkelere dayanmaktadır. Bu ilkelere en önemlileri, kar ve zarar paylaşımı, risk paylaşımı, faiz yasağı, işlemleri mala dayandırma ilkesi ve aşırı belirsizlikte yatırım yapma yasağıdır. Bu ilkelere ek olarak, İslam hukuku faize dayalı finans kurumlarına, içki, müstehcen içerikli film, domuz eti vb. gibi İslam'a göre etik olmayan bazı sektörlerde yatırım yapılmasını yasaklamakta

² * Bu çalışma, 25-26 Mart 2021 tarihleri arasında yapılan Uluslararası İslami Sigortacılık ve Bankacılık Sempozyumunda sözlü bildiri olarak sunulmuş çalışmanın genişletilmiş halidir.

ve bu sektörlerle işbirliği yapmaktan kaçınılmaktadır. İslami finans sistemi dini esaslara göre hareket etmesinin yanı sıra sosyal ve ahlaki konulara da dikkate alacak şekilde oluşturulmuştur.

İslami finans şeri açıdan uygun hisse senetlerine yatırım yapmak isteyenlere yol gösterici olarak İslami endeksleri hayata geçirmiştir. İslami endekslerin temel amacı şeri açıdan uygun şirket hisse senetlerinin hangileri olduğunun bilgilendirmesini yapmaktır. İslami endekslerde yer almak için niteliksel ve niceliksel kriterleri yerine getirmek gerekmektedir. Niteliksel kriterler şirketlerin faaliyet alanları ile ilgili iken niceliksel kriterler finansal kısıtlamalardan oluşmaktadır. Finansal kısıtlamalardan bir tanesi toplam varlıklar içerisindeki çalışma sermayesi unsurlarına yapılacak yatırım oranıdır. Bunun en önemli nedeni çalışma sermayesi unsurlarından bazılarının faiz geliri getirme durumudur. Çalışma sermayesi, şirketlerin varlıklarından bir yıl içerisinde nakde dönüşmesi beklenen kısmıdır. Dolayısıyla, bu varlıkların toplam varlıklar içerisindeki oranı şirketlerin riski, karlılığı ve likidite açısından önemlidir. Bu çalışmanın temel araştırma sorusu da İslami endekslerdeki finansal kısıtlamaların şirketlerin çalışma sermayesi yönetimini nasıl etkilediği şeklindedir.

Literatürde İslami endekslerle ilgili oldukça fazla çalışma bulunmaktadır. Çalışmaların büyük kısmı bu endekslerin yapısal özellikleri ile ilgilidir. Yine aynı şekilde bu endekslerin finansal performansı üzerine oldukça yayın vardır. Ancak, İslami endekslerde yer alan şirketlerin çalışma sermayesi yönetimi ile ilgili çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bu çalışmalarda da çalışma sermayesi ile karlılık arasındaki ilişki incelenmiştir. Literatür taraması sonucunda İslami endekslerdeki şirketlerin çalışma sermayesi yönetimi etkinliği üzerine akademik çalışmaya rastlanmamıştır. Bu yüzden, makalemiz bu konuda yapılan ilk çalışmadır. Özellikle, şeri kurallara göre çalışma sermayesi unsurlarına yapılan kısıtlamaların çalışma sermayesi yönetimine olan etkisi ilk kez araştırılmıştır.

Çalışmada, çalışma sermayesi yönetimi etkinliğinin hesaplanması, Bhattacharya (1997) tarafından geliştirilen endeks yöntemi ile tespit edilmiştir. Bu yöntem üç endeksin hesaplanmasıyla oluşmaktadır. Bunlar, performans, kullanım ve etkinlik endeksleridir. Üç endeksin hesaplanmasında çalışma sermayesi unsurları (nakit ve benzerleri, ticari alacaklar, diğer ticari alacaklar, stoklar, peşin ödenmiş giderler ve diğer dönen varlıklar) ve şirketin satışları dikkate alınmaktadır. Bu çalışmada da araştırmanın evreni olarak bir İslami endeks olarak hizmet veren Katılım 30 endeksi şirketleri seçilmiştir. Ancak bu endeksi oluşturan 30 şirketin tamamı analize dâhil edilmemiştir. Ayrıca her tür şirketin çalışma sermayesi yönetimine ihtiyacı yoktur. İmalat sanayi şirketleri için çalışma sermayesi yönetimi zaruridir. Dolayısıyla bu çalışma-

da sadece imalat sanayi şirketleri seçilmiştir. Katılım 30 endeksi içerisinde 17 adet imalat şirketi yer aldığı için çalışmanın evrenini bu şirketler oluşturmaktadır. İmalat sanayi faaliyetlerinin finansmanını tedarik eden mali sektör şirketleri, çalışma kapsamından çıkarılmıştır. Ayrıca, ticari mal üretimi yapmayan perakende sektöründeki şirketler de analize dâhil edilmemiştir. Çalışmada şirketlerin 2013-2018 yılları arası altı yıllık bilanço ve gelir gider tablosu verileri kullanılmış olup bu veriler halka açık kamu aydınlatma platformundan temin edilmiştir.

Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre şirketlerin 65.69%'nun performans endeksi, 55.89%'nun kullanım endeksi ve 67.65%'nin etkinlik endeksi bir değerinden yüksek çıkmıştır. Diğer bir deyişle, bu şirketler çalışma sermayesinin yönetiminde başarılı olmuşlardır. Özetlersek, İslami endekslerin çalışma sermayesi unsurlarına getirdiği kısıtlamaların şirketlerin çalışma sermayesi yönetiminin etkinliğini olumsuz yönde etkilemediği sonucu çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, İslami Finans, İslami Endeksler, Çalışma Sermayesi Yönetim Etkinliği, Katılım 30 Endeksi

Introduction

A wide variety of securities are bought and sold in capital markets. The investor does not have to know the features of every security. However, fund managers trading in this market must know all the features of the securities. Usually, investors' savings are managed by portfolio management companies. Therefore, companies compose portfolios of securities according to their customers' targets, preferences, and attitudes to risk. First of all, a fund manager needs to determine the investment conditions that her/his client never wants to invest in. This exclusion may arise from religious beliefs as well as ethical, social, or economic reasons. Also, restrictions may not be due solely to the characteristics of the securities. The investor has the freedom to gather his savings in certain countries or exclude certain sectors³. Some investors may only prefer investment tools in their home country. Others may choose markets that allow them to invest correctly in terms of their beliefs. These kinds of investments are possible in the global world. Therefore, every portfolio company manager is expected to offer all kinds of alternatives for the preferences of their customers.

Due to the interest prohibition, the need for stock markets is higher in Islamic finance. And also, stock markets keep investors away from interest. In terms of Islam, these markets are halal since they do not provide interest

³ Ulrich Derigs - Shehab Marzban, "Review and Analysis of Current Shariah-Compliant Equity Screening Practices", *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management* 1/4 (01 Ocak 2008), 285-286.

income. However, it is not totally halal. Not all traded stocks meet Islamic requirements. This has highlighted the need for ethical financial investment instruments that profit ethically. To meet this need, Islamic indices in accordance with Sharia were created. The main purpose of these indices was to keep them away from forbidden investments according to Sharia. In terms of principles, Islamic indices are similar to ethical or social indices. In both types of indices, there are supervisory boards that advise on companies' compliance. The main difference between them is that the reference for Islamic indices is religion, and the activities of the companies included in these indices are approved by the Sharia boards. The Islamic indices, which started locally, later started to serve globally. Sharia-compliant indices have been introduced to the world by globally trusted index providers such as Standard & Poor's, FTSE Morgan Stanley, and Dow Jones⁴. The main purpose of these global index providers to popularize Islamic indices is to lead the spread of capital from Muslim countries to the world.

Islamic finance is becoming an important factor in the world economy. There are more than 1000 institutions providing Islamic financial services in 75 countries around the world. The Islamic finance sector grew by 28% annually between 2006-2009 (despite the 2007-08 Global Financial Crisis). While the value of the Islamic finance sector was USD 2.4 trillion in 2017, this figure is expected to reach USD 3.8 trillion by 2023⁵. As can be seen, the capital value of Islamic investors in the global sense is constantly increasing. Even financial institutions that have been providing conventional banking services for years have established Islamic banks to get a share from the Islamic finance market⁶. Thanks to the increasing importance of Islamic finance, Islamic indices have been created in many Muslim and non-Muslim countries.

Chronologically, Islamic indices started to take place in the field of finance for the first time in the late nineties. DMI 150 (Dar al-Mal al-Islami) was first launched in April 1998 by two private banks (Faisal Finance and Bank Vontobel) to monitor the performance of 150 global companies that are publicly traded. In November of the same year, another index SAMI (Socially Aware Muslim Index) was created. The purpose of this index was to measure the performance of 500 Sharia-compliant companies. Following this beginning,

⁴ Abdelbari El Khamlichiet. al., "Are Islamic Equity Indices More Efficient Than Their Conventional Counterparts? Evidence From Major Global Index Families", *Journal of Applied Business Research (JABR)* 30/4 (30 Haziran 2014), 1137.

⁵ Thomsen Reuters, *State of the Global Islamic Economy Report 2018/19* (Dubai: Thomson Reuters, 2018).

⁶ Hakan Aslan - Mücahit Özdemir, "Development of The Islamic Finance in Turkey: A Questionnaire Study" (Kuala Lumpur International Business, Economics and Law Conference 7, Hotel Putra, Kuala Lumpur, Malaysia. I: KLIBEL, 2015), 29-42.

some financial markets launched their own Islamic indices. Thus, Dow Jones Islamic Market Index (February 1999) and Global Islamic Index Series (October 1999) at the London Stock Exchange were created. Global Benchmark Shariah indices (December 2006) and the global family of Islamic indices (March 2007) were launched by Standard and Poor's and MSCI Barra, respectively. Stoxx limited composed the first Islamic indices in Europe in February 2011. The purpose of these indices is to measure companies that comply with the Sharia in the Stoxx Europe 600 index. In addition, Islamic indices were created locally in other countries (Malaysia, India, Pakistan, Saudi Arabia, Taiwan, Bahrain, Turkey, and Egypt)⁷.

An investor who wants to invest in accordance with Islamic rules must comply with a series of laws and rules. These laws and rules are called sharia and consist of the sources of the Qur'an, Hadith, and Ijtihad. There is no single high institution in Islam (such as the Catholic Church) that determines the rules to be followed by all Muslims. The absence of such an institution brings along different views on sharia issues. If there had been a single institution, the situation would be simpler in terms of Islamic finance. The decision of the institution as to whether the security was suitable in terms of sharia would be uniform and there would be no different interpretations. However, due to the absence of such a high institution, Islamic index providers sought to cooperate with Islamic scholars to interpret different sources of Sharia. Scholars have created a series of sharia guidelines that classify securities in terms of halal and haram⁸. Thanks to these guidelines, Islamic indices were offered to investors. Managers of Islamic indices constantly monitor these companies. Companies to be included in these indices must comply with the sharia rules of the index. In addition, companies that were previously included in the index must continue to comply with these rules. Otherwise, they may be excluded from the index.

Companies that are included in Islamic indices have to meet certain criteria determined by Islamic scholars. However, the criteria of all indices are not common. While the criteria of some Islamic indices are common, some criteria may differ. The reason for differentiation is the differences in interpretation of Islamic scholars. Even though there are different interpretations, the criteria of Islamic indices are basically divided into two as qualitative (sectoral) and quantitative (financial) criteria. Quantitative criteria are also grouped under four sub-headings as liquidity, interest income, interest expenses, and unacceptable income criteria. Qualitative criteria are the first step in evaluating

⁷ El Khamlichi et. al., "Are Islamic Equity Indices More Efficient Than Their Conventional Counterparts?"

⁸ Derigs - Marzban, "Review and Analysis of Current Shariah-compliant Equity Screening Practices

companies. Even if a company that does not meet these criteria meets the quantitative criteria, they cannot be included in Islamic indices⁹.

Qualitative criteria are the criteria by which companies are investigated whether they operate in sectors that are not allowed in terms of sharia. Companies that produce prohibited products such as alcohol and pork, according to Sharia, are generally not included in the Islamic indexes.

Quantitative criteria, which are evaluated according to financial ratios, come after the qualitative criteria. Quantitative criteria are slightly more complex than qualitative criteria. Sharia prohibits the buying and selling of money and riba. However, in today's world economies, no company can completely isolate itself from interest. An Islamic index of companies that have never been involved in interest seems impossible in the current financial system. In such a situation, Islamic indices show flexibility in interest due to some necessity. However, this flexibility also has a limit. Islamic indices examine in-depth to what extent companies are involved in interest. In Islamic indices, the contagion is measured by how much interest-based income the company receives and how much interest the company pays for its debt. Also, since money in Islam itself is not an allowable asset that can be bought and sold for money, the level of a company's cash and cash equivalents must be measured and compared to the maximum allowable threshold. This has necessitated the definition of thresholds that limit the amount of interest acceptable from an Islamic perspective. There is no direct provision in the Qur'an and Hadith for these thresholds. Therefore, scholars have determined the threshold levels for interest-based on ijihad and sharia practices. These threshold levels should not be exceeded. However, these threshold values do not grant companies complete freedom. In other words, interest earnings up to the threshold level should not be interpreted as permissible. Scholars expressed their views on what to do with non-Sharia earnings. Thus, they underlined the necessity of purifying earnings from interest.

Islamic indices examine companies' publicly disclosed financial statements to measure the extent to which companies are involved in interest. These financial statements are balance sheets and income statements.

The first of the quantitative criteria is the liquidity criterion. The most liquid assets of companies are mainly cash, checks received, banks, securities invested in order to generate short-term returns, and receivables accounts. For traditional financial experts, the more liquid assets of the company, the higher its ability to pay its short-term debts. As long as companies pay their debts, they can continue their continuity. Companies that cannot pay their debts on time are doomed to bankruptcy. However, from the sharia perspective,

⁹ Derigs - Marzban, "Review and Analysis of Current Shariah-Compliant Equity Screening Practices"

ctive, the earning must be earned from company assets other than cash and cash equivalents. In other words, companies only have to earn from the sale of illiquid assets. Generally, the ratio of liquid assets in the total assets of a company cannot exceed fifty percent in Islamic indices.

The second quantitative criterion is the interest income criterion. Earnings from interest are generally not allowed, according to Sharia rules. However, a threshold has been set for the interest income that companies will receive in cases where they have to work with banks. Permitted interest income is measured in two ways with the determined threshold. The measurement is made either by the amount of interest earned or by the amount of cash and short-term investments that can generate interest income. For example, the amount of interest income of a company cannot exceed five percent of its total income.

The third quantitative criterion is the interest expense criterion. Companies are obliged to pay interest against debts to be obtained from outside. The restriction on interest income is also applied to interest expenses. Accordingly, the amount of debt that will require companies to pay interest cannot exceed a certain threshold level. For example, the amount of debt in a company's total assets is limited to thirty percent.

The last of the quantitative criteria is the income not accepted criterion. This criterion is particularly complementary to the qualitative criterion. Qualitative criteria are the criteria for whether a company produces goods and services in the fields of activity in accordance with Sharia. If a company's main field of activity does not comply with Sharia, it cannot be included in Islamic indices. However, while the main field of activity of the company is following Sharia, its subsidiary fields of activity may not be in accordance with Sharia. In this case, what will be the status of the company in Islamic indices? Will it be included in the index? Islamic scholars have ruled that a company cannot be completely excluded from Islamic indices if its subsidiary fields do not comply with Sharia. However, there is also a threshold value in this criterion. In other words, the ratio of the income obtained from the activities of the company, which is not accepted in Islamic terms, to the total income cannot exceed a certain level. For example, this ratio is determined as five percent in some indices.

There are four Islamic indices in Turkey: Participation 30, Participation 50, Participation Model Portfolio, and Ziraat Portfolio Participation Index. The qualitative criteria of these four indices are the same. Accordingly, since companies of conventional financial services, alcoholic beverages, products of the genre, gambling and games of chance, food containing pork, press, publishing, advertising, tourism, entertainment, gold and silver futures trading deal with interest, they cannot be included in Islamic indices in Turkey¹⁰.

¹⁰ Salih Ülev - Mücahit Özdemir, "Katılım Endeksi ile Piyasa Faiz Oranları Arasındaki Neden-sellik İlişkisi" *International Congress on Islamic Economics and Finance*, Sakarya/Turkey: ICISEF,

The quantitative criteria of Participation 30, Participation 50, and Participation Model Portfolio are the same. Accordingly, the ratio of companies' total interest loans to market value has to be less than 30%, the ratio of interest-earning cash and securities to market value has to be less than 30%, and the income obtained from the fields specified in the field of activity criteria (fields of activity prohibited by the Sharia) to the total income has to be less than 5%.

The restrictions imposed on the quantitative criteria of Islamic finance are closely related to working capital management. Working capital management is the management of the company's current assets. Finance literature generally focuses on long-term financial decisions, namely capital budgeting, capital structure, dividends, and company valuation. However, the management of current assets and short-term debt has a significant impact on the firm's risk, liquidity, and profitability. Effective working capital management, which takes a large part of the financial managers' time, plays an important role in company performance¹¹.

One of the most important issues in business finance is working capital management. Working capital consists of current assets, cash equivalents, short-term investment securities, trade receivables, and stocks accounts. Management of these components is important for many reasons. Investing in excess current assets negatively affects the profitability of the company and causes a low return on investment. However, having less current assets may cause customers not to meet their demands on time. Therefore, an optimum level of investment should be made in every current asset combination. This is essential to keep the activities running smoothly. Effective working capital management eliminates the risk of not meeting the obligations due. It also ensures that decisions are made to prevent overinvestment in these assets. However, an accurate estimate of sufficient working capital is a difficult task for company management. It is difficult because the amount of working capital varies according to the nature of the job, the scale of operation, the production cycle, credit policy, raw material status. Therefore, a substantial amount of funds must be invested permanently in various current assets. For example, although the time between the sale of goods on credit and the collection of receivables is likely to be prolonged, the company must hold a sufficient amount of working capital¹².

2015, 47-54.

¹¹ Keith Smith, "Profitability Versus Liquidity Tradeoffs in Working Capital Management", *Readings on the Management of Working Capital* 42 (1980), 549-562.

¹² Harsh Vineet Kaur - Sukhdev Singh, "Managing Working Capital Efficiency in Capital Goods Sector in India", *Global Business Review* 14/2 (June 2013), 344.

The next part of the study will include the literature on working capital management efficiency. Then, the data and method used in the study will be mentioned. The results obtained from the method will be summarized in the findings section. In the conclusion and discussion part, the results will be interpreted and recommendations will be made on issues that need to be considered in future studies.

1. Literature Review

There are many scientific studies on working capital in the finance literature. Since the subject of the study is the working capital management efficiency index, only the relevant studies will be given below in this section. The calculation method of the working capital management index invented by Bhattacharya¹³ will be explained in the next section.

Afza and Nazir¹⁴ analyzed the working capital management efficiency of companies operating in the Pakistani cement industry between 1988-2009. Instead of using the classical working capital ratios, which are frequently used in the literature, they used the working capital management efficiency index method created by Bhattacharya.

Ghosh and Maji¹⁵ analyzed the working capital management efficiency of 20 companies operating in the Indian cement industry between 1992-2002. The efficiency index of these companies was greater than one in only four years of the ten years considered.

Kasiran et al.¹⁶ examined the working capital management efficiency of 24 small and medium-sized companies operating in Malaysia between 2010-2013. They found that the selected small and medium-sized companies could not achieve efficiency in working capital management.

Kamua and Basweti¹⁷ investigated the relationship between corporate governance and working capital management efficiency of forty-two companies operating in the Nairobi Stock Exchange between 2006-2012. According to the results of the study, they found that there is no statistically significant

¹³ Hrishikes Bhattacharya, *Total Management by Ratios* (India: SAGE Publications, 1997).

¹⁴ Talat Afza - Mian Sajid Nazir, "Working Capital Management Efficiency of Cement Sector of Pakistan", *Journal of Economics and Behavioral Studies* 2 (May 2011), 223-235.

¹⁵ Santanu Kr Ghosh - Santi Gopal Maji, "Working Capital Management Efficiency: A Study On The Indian Cement Industry", *Management Accountant-Calcutta*- 39 (2004), 363-372.

¹⁶ Farrah Wahieda Kasiran et al., "Working Capital Management Efficiency: A Study on the Small Medium Enterprise in Malaysia", *Procedia Economics and Finance* 35 (January 2016), 297-303.

¹⁷ Simon M. Kamau - Kefah A. Basweti, "The Relationship Between Corporate Governance and Working Capital Management Efficiency of Firms Listed at The Nairobi Securities Exchange", *Research Journal of Finance and Accounting* 4/19 (2013), 190-199.

relationship between corporate governance and working capital management efficiency.

Kaur and Singh¹⁸ measured the working capital management efficiency of 14 capital goods-producing companies operating in the Bombay Securities market. Accordingly, they found that 35 to 78 percent of the companies surveyed between 2000 and 2010 managed their working capital effectively.

Prasad and Lakshmi¹⁹ studied the working capital management efficiency of 15 randomly selected companies operating in the Indian pharmaceutical industry. They found that the working capital management efficiency results of enterprises classified as small, medium, and large between 2006 and 2016 were at average levels when compared to the group in which they were included. However, the authors concluded that when companies were considered individually, their efficiency levels were low or high.

Mohanraj²⁰ examined the relationship between working capital management efficiency and profitability in the period 1997-98 to 2004-05 of a cement company operating in India. Accordingly, there is a positive relationship between working capital efficiency and return on assets. Moreover, empirical findings show that leverage and asset structure have a significant effect on profitability, while the cash conversion cycle has a negative effect.

As can be seen in the literature summary given above, the majority of the studies are on companies operating in India and Far East Asian countries. The most important reason for this is that Bhattacharya, who brought the working capital management efficiency index to the literature, is an Indian academic. The author has many generally accepted scientific publications on business finance. However, there is a limited number of cited publications on the working capital management efficiency index in the Western literature.

This method was first tested by Kandil Göker²¹ on companies operating in Borsa Istanbul in Turkey. Kandil Göker determined the working capital management efficiency of 24 food industry companies between 2010 and 2017. She concluded that the companies are effective in working capital management.

¹⁸ Harsh Vineet Kaur - Sukhdev Singh, "Managing Working Capital Efficiency in Capital Goods Sector in India", *Global Business Review* 14/2 (June 2013), 343-355.

¹⁹ R. Siva Rama Prasad - B. Hima Lakshmi, "Working Capital Management Efficiency: a Study on Selected Pharmaceutical Companies in India", *International Journal of Information and Computing Science* 5/1 (2018), 40-45.

²⁰ V. Mohanraj, "Working Capital Efficiency: A Case Study of Associated Cement Company Limited India", *CLEAR International Journal of Research in Commerce & Management* 7/2 (February 2016), 21-23.

²¹ İlkut Elif Kandil Göker, "Çalışma Sermayesi Yönetiminde Etkinlik Durumunun Tespiti: Bist Gıda Sektörü Firmaları Üzerine Bir Araştırma", *Uluslararası Yönetim Eğitim ve Ekonomik Perspektifler Dergisi* 6/3 (2018), 69-79.

Güler and Konuk²² calculated the working capital management efficiency of 21 companies traded in Borsa Istanbul in 2009-2016. The most important feature of the study is that it gives details on how the working capital management efficiency is calculated.

In her second study on working capital management efficiency, Kandil Göker²³ preferred companies included in the sustainability index as the universe of the study. In the study, it was analyzed whether there is a significant difference in the working capital management efficiency results of the companies before the date the sustainability index was started to be calculated and after the index was implemented. As a result of the analysis, it was concluded that there is a statistically significant difference in the working capital management efficiency results of companies before and after the sustainability index.

Sakınç²⁴ calculated the working capital management efficiency of 15 companies operating in the retailing sector in Turkey between the years 2011-2018. The author found that most companies manage their working capital effectively.

2. Data and Methodology

This study analyzes the working capital management efficiency of manufacturing industry companies included in the Participation 30 index, which is an Islamic index. Within the index, 17 out of 30 companies operate in the manufacturing industry. The reason for choosing manufacturing industry companies is that working capital management is vital for these companies. Financial sector companies that supply the funds needed to finance the economic activities of the manufacturing industry were excluded from the scope of the study. In addition, companies in the retail sector that do not produce commercial goods, only intermediaries in the sales of goods produced by other companies, are not included in the analysis. The study covers a six-year period between 2013-2018. The data of the companies have been collected from secondary sources. These data are obtained from the balance sheet and income statement of the companies' public disclosure.

In the study, attention was paid to choosing companies from Participation 30, which is an Islamic index. The most important reason for this is the

²² Emine Güler - Filiz Konuk, "Çalışma Sermayesi Etkinlik Ölçümünde Alternatif Bir Araç: İndeks Yöntemi", *Muhasebe ve Finansman Dergisi* (Ekim 2019), 35-48.

²³ İlkut Elif Kandil Goker, "An Analysis of Working Capital Efficiency of Companies Listed on Sustainability Index By Index Method", *Journal of Economics Finance and Accounting* 7/2 (June 2020), 94-102.

²⁴ Öznur Sakınç, "İşletme Sermayesinin Etkinliğinin Ölçülmesi ve BİST'de Bir Uygulama", *Ulusal, Uluslararası ve Küresel Ölçekte Finans Uygulamaları* (Ankara: Gazi Kitabevi, 2021), 411-428.

limitation of Islamic indices on the current assets of companies. How is working capital management affected by the restrictions imposed on current assets by companies in the Islamic index? This is the main research question of the study. In other words, it is investigated how effectively the company managed its working capital between 2013-2018. Table 1 shows 17 companies whose working capital management efficiency was calculated in the study.

Table 1. Manufacturing Industry Companies in Participation 30 Index Between 2013-2018

Company Codes	Company Full Names
ALKİM	Alkim Alkali Kimya A.Ş
AYGAZ	Aygaz A.Ş
COLA	Coca Cola İçecek A.Ş
CEMAS	Çemaş Döküm Sanayi A.Ş
DEVA	Deva Holding A.Ş
EĞEEN	Ege Endüstri ve Ticaret A.Ş
EREGL	Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları T.A.Ş
GUBFR	Gübre Fabrikaları T.A.Ş
ISDMR	İskenderun Demir ve Çelik A.Ş
KARTN	Kartonsan Karton Sanayi ve Ticaret A.Ş
KERTV	Kereviş Gıda Sanayi ve Ticaret A.Ş
KONYA	Konya Çimento Sanayii A.Ş
OYAKC	Oyak Çimento Fabrikaları A.Ş
RTALB	RTA Laboratuvarları Biyolojik Ürünler İlaç ve Makine Sanayi Ticaret A.Ş
TUKAS	Tukaş Gıda Sanayi ve Ticaret A.Ş
TTRAK	Türk Traktör ve Ziraat Makineleri A.Ş
YATAS	Yataş Yatak ve Yorgan Sanayi ve Ticaret A.Ş

Financial ratios have traditionally been used in publications on working capital in the literature. However, in order to measure the working capital management efficiency, the index method developed by Bhattacharya was preferred in this study. Bhattacharya²⁵ measures the working capital management efficiency with three index methods developed by him. These indices are; performance index, usage index, and efficiency index.

Performance Index (PI): The performance index shows the average performance of the elements in current assets. If the rate of increase in sales volume in a certain period of time is higher than the increase rate of current asset components, it can be said that the firm manages its working performance effectively. Numerically, a firm's performance index greater than 1 indicates that the firm manages its working capital efficiently.

²⁵ Bhattacharya, *Total Management by Ratios*.

$$\text{Performance Index (PI)} = \frac{I_s \sum_{t=1}^n \frac{W_{i(t-1)}}{W_{it}}}{N}$$

Is = Sales Index (St/St-1)

Wi= Current Assets Main Account Group Amounts

N= Number of Account Groups in Current Assets

Utilization Index (UI): While the performance index represents the average overall performance in managing the current asset components, the utilization index shows the company's ability to use its current assets as a whole for the purpose of generating sales. If there is an increase in total current assets with the proportional increase in sales, it indicates that the utilization degree of these assets compared to sales has improved. Ultimately, this situation reflects the operating cycle of the company. The shortening of the operating cycle is a factor that increases the profitability of the company. Therefore, increasing the utilization degree can shorten the activity cycle. As a result, a company's usage index value greater than 1 is a sign of improvement.

$$\text{Utilization Index (UI)} = \frac{A_{t-1}}{A_t}$$

A = Current Assets / Sales

Efficiency Index (EI): The efficiency index is a performance scale that measures the combined effect of both the performance index and the utilization index. In other words, this index consists of the product of the performance index and the utilization index and measures the ultimate working capital efficiency index of a company.

$$\text{Utilization Index (UI)} = \frac{A_{t-1}}{A_t}$$

Elwcm = Working Capital Management Efficiency Index

Plwcm = Working Capital Management Performance Index

Ulwcm = Working Capital Management Utilization Index

3. Findings

In order to calculate working capital management efficiency, first of all, performance, utilization, and efficiency indices should be calculated. The main factor in the calculation of these three indices is the working capital components. In the study, cash and equivalents, trade receivables, inventories, prepaid expenses, and other current assets accounts were used as working capital components. The findings are summarized in the tables below.

Table 2 contains the six-year (2013-2018) working capital performance index results of the real sector companies included in the Participation 30 index. The fact that the working capital performance index (PI) is greater than one means that the proportional increase in the sales of the companies in that period is more than the average increase in each working capital component. If this ratio (PI) is greater than one, it is an indicator that the company is successful in working capital management. When the performance index results of companies are examined on a yearly basis, the percentage of companies that get greater than one value is 59, 82, 65, 59, 71, 59 in 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, and 2018, respectively. When Table 2 is examined on a company basis, the performance index value of KARTN and YATAS companies in all years and ALKIM and GUBFR companies in five years is greater than one. The performance index value of AYGAZ and TTRAK companies is greater than 1 for only two years. The reason why KARTN's performance index value in 2016 was very high (1101.40) is that the value of other current assets of the company decreased significantly in 2016 compared to the previous year.

Table 2: Working Capital Performance Index (PI) of Manufacturing Industry Companies in Participation 30 Index

Companies	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Company Basis
ALKIM	1.09	1.26	0.76	2.42	1.67	1.24	5
AYGAZ	0.96	1.53	0.97	0.90	0.86	1.25	2
CCOLA	0.79	1.10	1.07	0.99	1.04	1.23	4
CEMAS	1.11	3.51	0.64	1.77	2.36	1.51	5
DEVA	1.00	1.12	1.23	1.16	0.97	0.91	4
EGEEN	1.66	2.28	1.73	0.70	0.85	8.58	3
EREGL	0.92	1.05	1.10	0.91	1.29	0.96	3
GUBRF	0.64	1.13	1.08	1.34	1.05	1.55	5
ISDMR	7.06	1.23	1.07	0.89	1.49	0.80	4
KARTN	1.50	2.05	1.33	1101.40	1.35	5.45	6
KERTV	0.91	1.28	0.85	1.02	1.23	3.26	4
KONYA	1.36	13.48	0.85	0.56	4.70	0.76	3
OYAKC	0.80	5.22	0.87	1.15	1.93	0.88	3
RTALB	0.98	0.97	1.12	2.11	1.44	0.59	3
TUKAS	1.18	0.87	3.75	1.04	0.68	3.87	4
TTRAK	1.27	0.82	2.97	0.89	0.99	0.99	2
YATAS	1.88	1.30	1.32	1.08	1.16	5.33	6
Year Basis	10	14	11	10	12	10	
Percentage	59%	82%	65%	59%	71%	59%	65.69%

Table 3 shows the working capital utilization index (UI) results of companies. The utility index indicates how well companies benefit from their current assets in order to generate sales income. The fact that the UI value is greater than one indicates that the company's ability to benefit from current assets is high. When the utilization index results of companies are examined on a yearly basis, the percentage of companies that get greater than one value is 71, 41, 41, 76, 47, and 59 in 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, and 2018, respectively. When the UI values on a company basis are examined, only KARTN Company has been successful for five years. It has been determined that EREGL company successfully utilized its current assets for only one year.

Table 3: Working Capital Usage Index (UI) of Manufacturing Industry Companies in Participation 30 Index

Companies	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Company Basis
ALKIM	1.22	0.82	0.90	1.25	1.04	0.96	3
AYGAZ	1.43	0.63	0.84	1.01	1.11	1.09	4
CCOLA	1.44	0.95	0.89	0.65	1.59	0.96	2
CEMAS	3.18	0.54	1.04	1.33	0.69	1.27	4
DEVA	1.08	1.07	1.26	0.84	0.84	1.02	4
EGEEN	1.11	0.74	0.72	1.01	1.27	1.50	4
EREGL	0.96	0.96	0.71	1.20	0.95	0.95	1
GUBRF	1.15	0.98	1.18	1.02	1.07	0.83	4
ISDMR	0.89	1.04	0.63	1.23	0.88	1.12	3
KARTN	1.47	1.02	1.09	1.12	0.84	1.03	5
KERTV	1.21	0.68	0.88	1.24	1.03	1.21	4
KONYA	0.98	0.93	0.95	1.12	1.09	0.97	2
OYAKC	1.05	0.85	1.01	1.05	0.52	1.38	4
RTALB	0.65	1.19	0.98	1.11	0.66	0.78	2
TUKAS	0.87	1.35	1.09	0.90	1.23	1.26	4
TTRAK	1.03	1.09	0.96	0.97	0.86	1.09	3
YATAS	1.10	1.15	1.30	1.26	0.86	0.94	4
Year Basis	12	7	7	13	8	10	
Percentage	71%	41%	41%	76%	47%	59%	55.88%

Table 4 shows the working capital management efficiency index results of companies. The efficiency index is calculated by multiplying the performance and utility indices. When this ratio is greater than one, it is interpreted that the working capital of the company is managed effectively. When the efficiency index results of companies are examined on a yearly basis, the percentage of companies that get greater than one value is 76, 82, 47, 59, 71, 71 in 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, and 2018, respectively. When the EI values on a company basis are examined, KARTN and YATAS Companies have been successful for all years. It is seen that only AYGAZ managed the working capital of the company effectively for only two years.

Table 4: Working Capital Efficiency Index (EI) of Manufacturing Industry Companies in Participation 30 Index

Companies	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Company Basis
ALKIM	1.33	1.03	0.69	3.03	1.74	1.18	5
AYGAZ	1.37	0.97	0.82	0.90	0.95	1.36	2
CCOLA	1.13	1.05	0.95	0.64	1.65	1.17	4
CEMAS	3.54	1.89	0.67	2.36	1.62	1.92	5
DEVA	1.08	1.20	1.55	0.98	0.81	0.93	3
EGEEN	1.84	1.70	1.25	0.70	1.08	12.84	5
EREGL	0.88	1.01	0.78	1.09	1.22	0.91	3
GUBRF	0.74	1.10	1.28	1.36	1.13	1.29	5
ISDMR	6.25	1.27	0.67	1.10	1.31	0.89	4
KARTN	2.21	2.09	1.45	1233.75	1.14	5.60	6
KERVT	1.11	0.87	0.75	1.26	1.27	3.93	4
KONYA	1.33	12.56	0.82	0.63	5.12	0.74	3
OYAKC	0.84	4.45	0.88	1.21	1.00	1.21	4
RTALB	0.64	1.16	1.10	2.34	0.95	0.46	3
TUKAS	1.02	1.18	4.08	0.94	0.83	4.87	4
TTRAK	1.30	0.90	2.86	0.86	0.85	1.08	3
YATAS	2.06	1.51	1.71	1.35	1.00	5.00	6
Year Basis	13	14	8	10	12	12	
Percentage	76%	82%	47%	59%	71%	71%	67.65%

Conclusion and Suggestions

Companies included in / to be included in Islamic indices must abide by sharia rules. Some of these rules relate to the nature of companies’ assets. The ratio of current assets to total assets cannot exceed the threshold values according to Islamic index rules. Therefore, in this study, the effect of these limitations on working capital management has been examined. For this, seventeen manufacturing companies included in Participation 30 were analyzed.

The six-year average of the manufacturing companies included in the Islamic index according to the working capital performance index is 65.69%. It is seen that approximately two-thirds of the companies have demonstrated successful performance. In other words, the rate of increase in the sales volume of these companies is higher than the increase rate of current asset components. It is clear that this situation will have a positive effect on profitability.

The six-year average of the working capital utilization index value of the manufacturing companies included in the Islamic index is 55.58%. It is observed that more than half of the companies use their working capital effectively. In other words, these companies actively used their current assets as a whole to generate sales.

The working capital efficiency index is calculated by multiplying the working capital performance and utilization index. In other words, it is the process of making two indices into a single index. The six-year average of the efficiency index is 67.65%. According to this result, two out of every three enterprises managed their working capital effectively.

It can be said that the company performances expressed in the percentages above are good for the real sector companies included in the Islamic index. In the first place, it is seen that the restrictions on current assets in Islamic indices do not negatively affect the performance of companies. Thus, it can be concluded that the religious restrictions imposed on current assets by Islamic indices are financially beneficial for companies. However, in order to interpret this situation clearly, it is necessary to calculate the working capital efficiency indices of the manufacturing companies that are not included in the Islamic index. Then, these calculated values should be compared statistically with the companies in the Islamic index. After the comparison, it will be determined objectively which types of companies manage their working capital more effectively. Considering this situation in future studies will make a significant contribution to the literature.

References

- Afza, Talat - Nazir, Mian Sajid. "Working Capital Management Efficiency of Cement Sector of Pakistan". *Journal of Economics and Behavioral Studies* 2 (Mayıs 2011), 223-235. <https://doi.org/10.22610/jebbs.v2i5.240>
- Aslan, Hakan - Özdemir, Mücahit. "Development of The Islamic Finance in Turkey: A Questionnaire Study". 1/29-42. Hotel Putra, Kuala Lumpur, Malaysia. I: KLIBEL, 2015. https://www.researchgate.net/profile/Hakan-Aslan-4/publication/283148529_Development_of_The_Islamic_Finance_in_Turkey_A_Questionnaire_Study/links/56643af108ae192bbf90805f/Development-of-The-Islamic-Finance-in-Turkey-A-Questionnaire-Study.pdf
- Bhattacharya, Hrishikes. *Total Management by Ratios*. India: SAGE Publications, 1997.
- Derigs, Ulrich - Marzban, Shehab. "Review and Analysis of Current Shariah-Compliant Equity Screening Practices". *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management* 1/4 (Ocak 2008), 285-303.
<https://doi.org/10.1108/17538390810919600>
- El Khamlichi, Abdelbari et al.. "Are Islamic Equity Indices More Efficient Than Their Conventional Counterparts? Evidence From Major Global Index Families". *Journal of Applied Business Research (JABR)* 30/4 (Haziran 2014), 1137-1150. <https://doi.org/10.19030/jabr.v30i4.8660>

- Ghosh, Santanu Kr - Maji, Santi Gopal. "Working Capital Management Efficiency: A Study on the Indian Cement Industry". *Management Accountant-Calcutta*- 39 (2004), 363-372.
- Kandil Goker, Ilkut Elif. "An Analysis of Working Capital Efficiency of Companies Listed on Sustainability Index By Index Method". *Journal of Economics Finance and Accounting* 7/2 (Haziran 2020), 94-102. <https://doi.org/10.17261/Pressacademia.2020.1206>
- Kandil Göker, İlcut Elif. "Çalışma Sermayesi Yönetiminde Etkinlik Durumunun Tespiti: Bist Gıda Sektörü Firmaları Üzerine Bir Araştırma". *Uluslararası Yönetim Eğitim ve Ekonomik Perspektifler Dergisi* 6/3 (2018), 69-79.
- Güler, Emine - Konuk, Filiz. "Çalışma Sermayesi Etkinlik Ölçümünde Alternatif Bir Araç: İndeks Yöntemi". *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 35-48. <https://doi.org/10.25095/mufad.625699>
- Kamau, Simon M. - Basweti, Kefah A. "The Relationship Between Corporate Governance and Working Capital Management Efficiency of Firms Listed at the Nairobi Securities Exchange". *Research Journal of Finance and Accounting* 4/19 (2013), 190-199.
- Kasiran, Farrah Wahieda et al. *7th International Economics & Business Management Conference (IEBMC 2015)*. "Working Capital Management Efficiency: A Study on the Small Medium Enterprise in Malaysia". *Procedia Economics and Finance* 35 (Ocak 2016), 297-303. [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(16\)00037-X](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(16)00037-X)
- Kaur, Harsh Vineet - Singh, Sukhdev. "Managing Working Capital Efficiency in Capital Goods Sector in India". *Global Business Review* 14/2 (Haziran 2013), 343-355. <https://doi.org/10.1177/0972150913477526>
- Mohanraj, V. "Working Capital Efficiency: A Case Study of Associated Cement Company Limited India". *CLEAR International Journal of Research in Commerce & Management* 7/2 (Şubat 2016), 21-23.
- Prasad, R. Siva Rama - Lakshmi, B. Hima. "Working Capital Management Efficiency: a Study on Selected Pharmaceutical Companies in India". *International Journal of Information and Computing Science* 5/1 (2018), 40-45.
- Sakıncı, Öznur. "İşletme Sermayesinin Etkinliğinin Ölçülmesi ve BİST'de Bir Uygulama". *Ulusal, Uluslararası ve Küresel Ölçekte Finans Uygulamaları*. 411-428. Ankara: Gazi Kitabevi, 2021. https://www.researchgate.net/publication/349142699_Isletme_Sermayesinin_Etkinliginin_Olculmesi_ve_BIST'de_Bir_Uygulama

Smith, Keith. "Profitability Versus Liquidity Tradeoffs in Working Capital Management". *Readings on the Management of Working Capital* 42/ (1980), 549-562.

Thomsen Reuters. *State of the Global Islamic Economy Report 2018/19*. Dubai: Thomson Reuters, 2018. <https://www.salaamgateway.com/story/state-of-the-global-islamic-economy-report-201819-islamic-economy-marks-steady-growth>

Ülev, Salih- Özdemir, Mücahit. "Katılım Endeksi ile Piyasa Faiz Oranları Arasındaki Nedensellik İlişkisi". 47-54. Sakarya/Turkey: ICISEF, 2015. https://www.researchgate.net/profile/Muecahit-Oezdemir/publication/312045836_Katirim_Endeksi_ile_Piyasa_Faiz_Oranlari_Arasindaki_Nedensellik_Iliskisi/links/586cda5b08ae329d62122ba9/Katirim-Endeksi-ile-Piyasa-Faiz-Oranlari-Arasindaki-Nedensellik-Iliskisi.pdf

دراسة فقهية لنظام التقاعد الفردي التشاركي في تركيا

Fiqh Analysis of The Participation Individual Pension
System in Turkey (BES)

Türkiye’de Katılım Bireysel Emeklilik Sisteminin Fıkhî Analizi (BES)

ZEYNELABİDİN HAYAT

Dr. Öğr. Üyesi., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslâm Bilimleri
Bölümü, Erzincan, Türkiye

Asst. Prof., Erzincan Binlai Yıldırım University, Faculty of Theology, Department of İslamic Studies,
Erzincan, Turkey

zeynel.hayat@erzincan.edu.tr

orcid.org/0000-0002-9073-6681

MAKALE BİLGİSİ / ARTICLE INFORMATION

Makale Türü /Article Types: Research Article

Geliş Tarihi /Received: 08 Haziran 2021

Kabul Tarihi/Accepted: 29 Ekim 2021

Yayın Tarihi/Published: 30 Aralık 2021

Doi: <https://doi.org/10.14395/hid.949772>

ATIF/CITE AS:

Hayat, Zeynelabidin, "دراسة فقهية لنظام التقاعد الفردي التشاركي في تركيا",
Hitit İlahiyat Dergisi, (Aralık/December 2021) 20/3

İNTİHAL/PLAGIARISM:

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software.

Copyright © Published by Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi – Hitit University Divinity Faculty,
Çorum, Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hid>

Fiqh Analysis of The Participation Individual Pension System in Turkey (BES)

Abctract

The Individual Pension System in Turkey (BES) is an optional system through which specialized investment portfolios invest part of the money of people who want to save a certain part of their money on a regular basis in order to obtain these funds developed with a grant from the government after reaching a certain age. Investment portfolio companies invest these funds in investment funds with different investment fields and the subscriber in this system chooses the fund he prefers. Starting in 2008, the participatory financial institutions in Turkey began directing their clients to invest in the joint pension investment funds of traditional companies. And this continued until the middle of 2012, when the first company for individual participatory pension appeared in Turkey, before another company followed suit in 2013. This research dealt with the individual participatory pension system in Turkey in three sections: The first topic talked about the individual pension system in Turkey by giving an overview of its history and the types and expenses of participating in it, and by explaining the differences between it and the social retirement system, and then addressing the advantages and disadvantages of this system. The second topic deals with the individual participatory pension system in Turkey by studying the companies of this system and its investment funds. althrough more than seven years have passed, no third company for individual participatory pension has been established, out of the fifteen companies for individual pension in Turkey. And the participatory investment funds related to individual pension companies reached 53 out of 266 investment funds for individual pension in Turkey as a whole. And the amount of money invested in these funds exceeded 22 billion Turkish liras. As for the third topic, the doctrinal aspect of the individual participatory pension system in Turkey was studied. In it, the jurisprudential rule of the relationship between the parties to the system, including companies, subscribers, mediators, and the state, was mentioned. And it has been shown that paid wakala is the optimal jurisprudential rule for the relationship between individual pension companies and their subscribers. And the same applies to jurisprudential rule of the relationship between the individual pension company and the mediators and between the individual

pension company and the state. As for the relationship between the participants themselves, it is considered a profit and loss partnership, while the relationship between the state and the subscribers is a promise of donation by the government to the subscribers. Then, the jurisprudential rule of investment areas for individual participatory pension companies was discussed. These funds are invested either in stocks which meets the rules and limits set by the Sharia Committee of the Union of Turkish Participatory Banks, or the government and private sukuk, gold and money market instruments traded therein, sukuk and stock traded in foreign currencies, or revenue-sharing bonds. In addition, in this topic, some doctrinal issues related to this system have been discussed, such as making repurchase agreements, forward exchange contracts and swap exchange contracts in the unregulated market (outside the stock market) and in the form of a dating that is not binding on both parties together, and as a control mechanism. And the Sharia committees in the companies of this system, and as the ruling on investing in individual pension investment partnership funds affiliated with traditional institutions, and as the ruling on early withdrawal from the system, and as the ruling on obtaining a pension when retirement is due from this system by subscribing to the annual income insurance.

Keywords: Islamic law, Individual pension, investment funds, Sukuk, Stocks, Repurchase agreements, Forward, Swap.

Türkiye’de Katılım Bireysel Emeklilik Sisteminin Fıkhî Analizi (BES)

Öz

Bireysel Emeklilik Sistemi, kişilerin aktif çalışma yaşamları süresince yaptıkları tasarrufları uzun vadeli yatırma yönlendirerek emeklilik dönemlerinde bir gelir elde etmelerine imkân sağlayan gönüllü bir sistemdir. Bu sistem aracılığıyla portföy yönetim şirketleri, biriken tasarrufları farklı alanlarda yatırmakta, ona göre de katılımcı istediği alanı seçebilmektedir. 2008 yılından itibaren Türkiye’de katılım finans kurumları, müşterilerini geleneksel finans kurumlarına bağlı olan katılım bireysel emeklilik yatırım fonlarına yönlendirmiştir. Bu durum ise 2012 yılının ortasında ilk katılım bireysel emeklilik şirketi kurulana kadar devam etmiştir. İkinci şirket ise 2013 yılında kurulmuştur. Bu çalışmada Türkiye’de Bireysel Emeklilik Sistemi üç başlık altında ele alınmıştır. Birinci başlıkta Türkiye’de Bireysel Emeklilik Sistemin tarihçesi, çeşitleri, katılım masrafları, avantajları, dezavantajları ve sosyal emeklilik sistemi ile farklarından bahsedilmiştir. Türkiye’de katılım bireysel emeklilik şirketleri ve bu şirketlere bağlı olan yatırım fonları ise ikinci başlık altında zikredilmiştir. İlk katılım bireysel emeklilik şirketi kurulmasının üzerinden yedi yılı aşkın bir süre geçmesine rağmen toplam 15 bireysel emeklilik şirketi kurulmuş, bunların içinde katılım bireysel emeklilik şirketlerinin sayısı ikiye geçmemiştir. Türkiye genelinde bireysel emeklilik şirketlerine bağlı olan toplam 266 bireysel emeklilik yatırım fonu bulunmakta, bunların içinde katılım yatırım fonlarının sayısı 53’e ulaşmaktadır. Bu fonlara yatırılan para hacmi ise 22 milyar TL’yi geçmiştir. Üçüncü başlık altında ise katılım bireysel emeklilik sistemin fıkhî boyutu ele alınmıştır. Bu sistemin tarafları bireysel emeklilik şirketleri, katılımcılar, aracı kurumlar ve devletten oluşmaktadır. Şirketler ile katılımcılar arasındaki ilişkiye fıkhî açıdan bakılınca ücretli vekalet (vakala) olduğu görülmektedir. Aynı şekilde şirketlerin aracı kurumlarla ve şirketler ile arasındaki ilişkilere fıkhî açıdan bakılınca, bu ilişkinin de ücretli vekalet (vakala) olduğu anlaşılmaktadır. Katılımcılar aralarındaki fıkhî ilişki ise kâr ve kaybı katılımcılara ait olan bir şirket olduğu görülmektedir. Devlet ile katılımcılar arasındaki ilişkinin fıkhî boyutu incelenince, devletin ileri bir tarihte katılımcılara şartlı bir hibede bulunacağına dair bir söz (vaad) verdiği anlaşılmaktadır. Öte yandan bu başlık altında katılım bireysel emeklilik şirketlerin yatırım alanları ile ilgili

fıkhî hükümlere değinilmiştir. Bu alanlardan biri Türkiye Katılım Bankaları Birliğine (TKBB) bağlı olan danışma kurulu tarafından yayınlanan pay senedi ihracı ve alım-satım standardı'nın şartları sağlayan şirketlerin hisse senetleridir. Diğer yatırım alanı ise ihracı ve tedavülü açısından bazı fikhî itiraz ihtiva eden ve faizli borçlanma senetlerin yerine İslamî alternatif olarak sunulan devlet ve özel kira sertifikalarıdır (sukuk). Ayrıca katılım bireysel emeklilik şirketleri altına veya altına dayalı sermaye piyasası araçlarına yatırım yapabilmektedir. Bu araçların en yaygını ise altına dayalı kira sertifikalarıdır. Bu şirketlerin diğer yatırım yaptığı alan ise yabancı döviz ile tedavülü olan hisse senetleri ve kira sertifikalarıdır. Bazı katılım bireysel yatırım fonları, izahnamelerinde gelir ortaklığı senetlerine yatırım yapabileceğini zikretmesine rağmen bazı fikhî itirazlar ihtiva ettiği için fiilen yatırım yapmamaktadır. Bu başlık altında konu ile ilgili ele alınan diğer fikhî meseleler ise katılım bireysel emeklilik yatırım fonlarının borsa dışında ve tek tarafı bağlayıcı şekilde yapılan geri alım vaadi ile satım, döviz forward ve döviz swap sözleşmelerine yatırım yapmasıdır. Ayrıca bu sistemin katılım şirketlerindeki danışma komitesinden bahsedildikten sonra geleneksel bireysel emeklilik şirketlerine bağlı olan yatırım fonlarına yatırım yapmanın hükmüne değinilmiş, sistemden erken çekilmeyle ilgili fikhî hüküm zikredilmiştir. Bu başlık altında son olarak, yıllık gelir sigortası olan bir katılımcının bireysel emeklilik sisteminden emeklilik hakkı kazandıktan sonra düzenli bir maaş alması ile ilgili hüküm ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Bireysel Emeklilik, Yatırım fonları, Sukuk, Hisse senetleri, Forward, Swap.

دراسة فقهية لنظام التقاعد الفردي التشاركي في تركيا

المستخلص

نظام التقاعد الفردي في تركيا (BES) نظام اختياري تقوم من خلاله محافظ استثمارية مختصة باستثمار جزء من أموال الأشخاص الذين يرغبون في ادخار جزء معين من أموالهم بشكل منتظم ليحصلوا عليه بعد وصولهم سناً معيناً ممنى مع منحة من الحكومة، وتقوم شركات المحافظ الاستثمارية باستثمار هذه الأموال في صناديق استثمارية ذات مجالات استثمارية، مختلفة فيختار المدخر الصندوق الذي يناسبه وابتداءً من سنة 2008 بدأت المؤسسات المالية التشاركية في تركيا بتوجيه زبائنها للاستثمار في صناديق الاستثمار التعاقدية التشاركية التابعة لشركات تقليدية، واستمر هذا الحال إلى منتصف عام 2012 حيث ظهرت أول شركة للتقاعد الفردي التشاركي في تركيا قبل أن تتبعها شركة أخرى سنة 2013، وقد تناول هذا البحث نظام التقاعد الفردي التشاركي في تركيا في ثلاثة مباحث، المبحث الأول: تم فيه الحديث عن نظام التقاعد الفردي في تركيا من خلال إعطاء لمحة عن تاريخه وأنواع ومصاريف الاشتراك به، ومن خلال بيان أوجه الاختلاف بينه وبين نظام التقاعد الاجتماعي، ومن ثم التطرق لمزايا وسلبيات هذا النظام، أما المبحث الثاني فهو يتناول نظام التقاعد الفردي التشاركي في تركيا من خلال دراسة شركات هذا النظام والصناديق الاستثمارية التابعة لها، حيث ظهرت أول شركة عام 2012 ثم ظهرت شركة ثانية سنة 2013، وعلى الرغم من مرور أكثر سبع سنوات إلا أنه لم تنشأ شركة ثالثة للتقاعد الفردي، التشاركي وذلك من أصل خمس عشرة شركة للتقاعد الفردي في تركيا، أما الصناديق الاستثمارية التابعة لها فقد بلغ عددها 53 صندوقاً من أصل 266 صندوقاً استثمارياً للتقاعد الفردي في تركيا، ككل أما الدراسة الفقهية لنظام التقاعد الفردي التشاركي في تركيا فهي مدار المبحث الثالث، حيث تم فيه ذكر التكيف الفقهي للعلاقة بين أطراف النظام من شركات ومشاركين ووسطاء والحكومة حيث تبين أن الوكالة بأجر هي التكيف الفقهي الأمثل للعلاقة بين شركات التقاعد الفردي والمشاركين لديها كذا الأمر في تكيف العلاقة بين شركة التقاعد الفردي والمؤسسة الوسيطة وفي تكيف العلاقة بين شركة التقاعد الفردي وبين الحكومة، أما العلاقة بين المشاركين أنفسهم فتكيف على أنها شراكة بالربح، والخسارة فيما تعتبر العلاقة بين الحكومة والمشاركين وعد بالهبة من قبل الحكومة للمشاركين، ثم تم التطرق إلى حكم مجالات استثمار أموال شركات التقاعد الفردي، التشاركي حيث تستثمر هذه الأموال إما في أسهم الشركات المستوفية للشروط والضوابط التي وضعتها اللجنة الشرعية لاتحاد البنوك التشاركية التركية (TKBB)، أو في الصكوك الحكومية والخاصة التي تعتبر بديلاً شرعياً عن السندات الربوية مع وجود بعض الإشكالات الشرعية في آلية إصدارها وتداولها أو في الذهب وأدوات سوق النقد المتداولة به التي من أشهرها الصكوك المتداولة بالذهب، أو في الصكوك وأسهم الشركات المتداولة بالعملة الأجنبية أو في سندات المشاركة بالإيراد التي لا يستثمر فيها فعلياً على الرغم من نص النظام الداخلي لبعض صناديق الاستثمار التشاركية على إمكانية الاستثمار، فيها كما تم في هذا المبحث التطرق لبعض المسائل الفقهية المتعلقة بهذا النظام كإجراء اتفاقيات إعادة الشراء وعقود الصرف الآجلة (Forward) وعقود مبادلة العملات (Swap) في السوق غير المنظمة (خارج البورصة) وعلى شكل مواعيد غير ملزمة لكلا الطرفين، معاً وكآلية الرقابة واللجان الشرعية في شركات هذا النظام، وكحكم الاستثمار في صناديق تقاعد فردية استثمارية تشاركية تابعة

لمؤسسات تقليدية وكحكم الانسحاب المبكر من النظام، وكحكم الحصول على راتب تقاعدي عند استحقاق التقاعد من هذا النظام من خلال الاشتراك بتأمين الدخل السنوي.

الكلمات المفتاحية: الفقه التقاعد الفردي، الصناديق، الاستثمارية الصكوك، الأسهم، اتفاقيات إعادة الشراء، عقود الصرف، الأجلة عقود مبادلة العملات.

المقدمة

ضمن سياسة الحكومة التركية في تشجيع المواطنين على الادخار صدر سنة 2001 قانون نظام الاستثمار والادخار التقاعدي الفردي،¹ ثم تم تغيير اسم هذا النظام عام 2012 مع صدور اللائحة التنظيمية لنظام التقاعد الفردي ليطلق عليه نظام التقاعد الفردي، وهو الاسم المعروف والمنتشر، الآن أما نظام التقاعد الفردي التشاركي فلم يكن له وجود في تركيا قبل سنة 2008، وذلك بسبب إلزام قانون ما قبل 2008 لشركات التقاعد الفردي باستثمار ما لا يقل عن ثلاثين في المائة من أموال مشتركيها في السندات والأوراق المالية الربوية،² ومع إلغاء هذا الشرط عام 2008 بدأت المؤسسات المالية التشاركية في تركيا بتوجيه زبائنهم للاستثمار في صناديق الاستثمار التقاعدية التشاركية التابعة لشركات تقليدية، واستمر هذا الحال إلى منتصف عام 2012 حيث ظهرت أول شركة للتقاعد الفردي التشاركي في تركيا قبل أن تتبعها شركة أخرى سنة 2013، ولهذا النظام في تركيا نوعان الأول جماعي إجباري (OKS) والآخر فردي اختياري (BES)، وسيعمل هذا البحث على دراسة التقاعد الفردي الاختياري التشاركي في تركيا من خلال بيان آلية عمل هذا النظام ومعرفة مدى مراعاته لقواعد وأحكام الشريعة، الإسلامية وعلى الرغم من وجود مقاليتين في هذا الموضوع إلا أنهما لم يستوفياه بالبحث والدراسة، فبينما اقتصر دادة ويازجي على الجانب الاقتصادي ولم يتطرقا للناحية الفقهية إلا عرضاً³ لم يتوسع أوضاباشي في حكم مجالات استثمار أموال هذا النظام.⁴

1. نظام التقاعد الفردي في تركيا

1.1. آلية عمله وأنواعه ومصاريه الاشتراك به⁵

بالإمكان تعريف نظام التقاعد الفردي في تركيا (BES) بأنه نظام خاص اختياري تقوم من خلاله شركات (محاظ استثمارية) مختصة باستثمار جزء من أموال الأشخاص الذين يرغبون في ادخار جزء معين من أموالهم بشكل منتظم ليحصلوا عليه بعد وصولهم سناً معينة منمى مع منحة من الحكومة، وتقوم شركات

¹ Bireysel Emeklilik Tasarruf Ve Yatırım Sistemi Kanunu, *Resmî Gazete* 24366 (07.04.2001), Kanun Numarası: 4632, mevzuat no: 7875.

² Mehmet Altuncuoğlu, *Faizsiz Bireysel Emeklilik Sisteminin İşleyişi: 2008 Sonrası Türkiye Örneği* (İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2017), 1.

³ Kenan Dede-Abdurrahman Yazıcı, "Bireysel Emeklilik Sistemi (BES) ve Faizsiz BES'in Analizi", *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi* 6/1 (2020).

⁴ Mehmet Odabaşı, "Bireysel Emeklilik Sisteminin İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi", *Van İlahiyat Dergisi*, İslam Kongresi Özel Sayısı (2018).

⁵ Bireysel Emeklilik Sistemi Hakkında Yönetmelik, *Resmî Gazete* 28462 (09.11.2012).

المحافظ الاستثمارية باستثمار هذه الأموال في صناديق استثمارية ذات مجالات استثمارية، مختلفة فيختار المدخر الصندوق الذي يناسبه، كما يحق له تغيير المجال الذي يريد الاستثمار فيه أربع مرات سنوياً والذمة المالية لهذه الصناديق تكون مستقلة عن الذمة المالية للشركاء، وبالإمكان توضيح آلية عمل هذا النظام بالآتي:

- يشترط أن يكون المشترك تركيا راشداً لا يقل عمره عن ثماني عشرة سنة.

- للحصول على حق التقاعد يشترط ألا تنقصر مدة ادخار المشترك واستثماره في هذا النظام عن عشر سنوات مع تجاوزه سن السادسة والخمسين.

- تقوم شركات نظام التقاعد الفردي باستثمار أموال المشترك المدخرة في المجال الذي يختاره كما تقوم باستثمار منحة الحكومة استثماراً مستقلاً عن استثمار أموال المشترك.

- في حال استيفاء شروط التقاعد يحصل المشترك على كل من: أمواله المدخرة⁶ وأرباح استثمار هذه الأموال ومنحة الحكومة وأرباح استثمار هذه المنحة.

- في حالة الإعاقة أو الوفاة يعتبر المشترك مستوفياً لشروط التقاعد.

- منحة الحكومة تضاف إلى أموال المشترك المدخرة، وهي عبارة عن 25 في المائة مما يدخره المشترك في هذا النظام.

- الحد الأعلى لمنحة الحكومة هي الحد الأدنى للأجور في تركيا، وقد تم تحديده سنة 2021 بـ10.732 ليرة تركية.

- في حال الانسحاب من هذا النظام بعد مرور عشر سنوات على الاشتراك وقبل الوصول إلى سن السادسة والخمسين يحصل المشترك على 60 % من منحة الحكومة، أما في حالة الانسحاب بعد مرور ست سنوات على الاشتراك فيحصل على 35 % من منحة الحكومة، فيما في حالة الانسحاب بعد مرور ثلاث سنوات من الاشتراك فلا يحصل إلا على 15 % من هذه المنحة.

- في حال استيفاء شروط التقاعد يحصل المستثمر على مستحقاته المذكورة سابقاً إما دفعة واحدة أو على ثلاث دفعات أو على شكل راتب شهري إن كان مشتركاً بتأمين الدخل السنوي.

- يحق للمشارك الانسحاب من النظام خلال ستين يوماً من اشتراكه ولا يقتطع من المال المدخر خلال هذه المدة سوى بدل المصاريف الفعلية، أما في حالة الانسحاب بعد ذلك فيقتطع منه أجره إضافية مع ضريبة الربح.

والاشتراك بهذا النظام له نوعان فردي (BES): حيث يقوم الأفراد بالاشتراك بهذا النظام بشكل اختياري⁷ وجماعي (OKS): حيث يقوم أصحاب الأعمال الذين يتجاوز عدد العاملين لديهم خمسة أشخاص

⁶ إن لم تكن هناك خسارة في استثمارها فيتحملها عندئذ.

⁷ سبق في المقدمة بيان أن هذا النوع سيكون مدار هذا البحث.

بإشراك عمالهم إجباريا في هذا النظام كل واحد على حدة، من خلال اقتطاع جزء من رواتبهم (3 %) مع إمكانية رفع هذه النسبة من قبل العامل وسواء أكان الاشتراك بهذا النظام فرديا أو جماعيا اختيارا أو إجباريا فإن المشترك يحق له الانسحاب من هذا النظام في الوقت الذي يريد، وبالإمكان توضيح الفرق بين هذين النوعين من خلال الجدول الآتي:

جدول بالفروق بين نظام التقاعد الفردي الاختياري (BES) والجماعي الإجباري (OKS)

الجماعي الإجباري (OKS)	الفردي الاختياري (BES)	
إجباري	اختياري	نوع الاشتراك
45 سنة على الأقل	18 سنة على الأقل	العمر
عامل	أي شخص	المشترك
يوجد	لا يوجد	منحة 1000 ليرة من قبل الحكومة في حالة عدم الانسحاب المبكر

أما مصاريف الاشتراك بهذا النظام فلها ثلاثة أنواع: أجره الاشتراك بالنظام وبدل مصاريف الإدارة وبدل مصاريف صناديق التقاعد الاستثمارية.

أجره الاشتراك وبدل مصاريف الإدارة: يتم تأخير تحصيلها، أحيانا بل إن بعض الشركات تقوم بإعادتها بعد مرور مدة معينة على الاشتراك، ويجب ألا تتجاوز أجره الاشتراك وبدل مصاريف الإدارة سنويا حاجز 8.5 % من الحد الأدنى للأجور الشهري في تركيا وذلك في السنوات الخمس الأولى للاشتراك، كما فيما لا تقوم شركات النظام التقاعد الفردي باقتطاع هذين النوعين من الأجور بعد مرور خمس سنوات من الاشتراك بحكم القانون.

بدل مصاريف إدارة الأموال المدخرة: في السنوات الخمسة الأولى يتم اقتطاعها بشكل يومي وتختلف نسبتها حسب مجال الصندوق، الاستثماري فهي تتراوح ما بين (1,09%) و (1,91%)، و (2,28%) سنويا أما بعد مرور خمس سنوات من الاشتراك فإن بدل مصاريف إدارة الأموال المدخرة تتم إعادتها بنسب ترتفع سنويا.

2.1. أوجه الاختلاف بين نظام التقاعد الاجتماعي ونظام التقاعد الفردي (BES)

على الرغم من أن نظام التقاعد الفردي يعتبر بمثابة المكمل لنظام التقاعد الاجتماعي المعروف إلا أنه لا يوجد أي ارتباط بين النظامين، بل يمكن للفرد الاشتراك بالنظامين معا في وقت واحد، بالإمكان بيان الفروق بين النظامين من خلال الجدول الآتي:⁸

جدول بالفروق بين نظام التقاعد الاجتماعي والفردي

نظام التقاعد الفردي	نظام التقاعد الاجتماعي
نظام ادخار	نظام تكافل اجتماعي
تديره مؤسسات خاصة	تديره مؤسسات حكومية
اختياري	إلزامي
يهدف إلى رفع مستوى رفاهية الأفراد من خلال توفير دخل إضافي للمشاركين به بعد وصولهم سنا محددة.	يهدف إلى تقليل نسبة الفقر وتخفيف آثار البطالة من خلال توفير دخل للعاملين بعد تقاعدهم ووصولهم إلى سن معينة.
عند الوصول إلى سن التقاعد يحصل المشترك على مدخراته المستثمرة مع أرباحها بالإضافة إلى منحة الحكومة مع أرباحها	عند الوصول إلى سن التقاعد يستحق المشترك راتبا تقاعديا
يقتصر الدعم الذي يقدمه على الجانب المادي	يقدم الدعم الصحي بالإضافة إلى الدعم المادي

3.1. مزايا وسلبيات نظام التقاعد الفردي في تركيا

بالإمكان إيجاز مزايا هذا النظام بالنقاط الآتية:⁹

- رفع مستوى معيشة الأفراد بعد وصولهم سن التقاعد من خلال المنحة المالية التي تقدمها الحكومة.
- تحريك عجلة الاقتصاد من خلال إيجاد مورد مالي للاستثمار الطويل الأمد.

⁸ Kenan Dede, Katılım Bankalarında Hazine Ürünleri ve Sermaye Piyasası Uygulamaları (İstanbul: TKBB Yayınları, 2017), 232.

⁹ Murat Altay, *Türkiye'de Bireysel Emeklilik Sistemi: Aydın İli Örneği* (Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013), 27.

- تنشيط السوق المالية كسوق الصناديق الاستثمارية وسوق الصكوك وغيرهما.
  - تعزيز الضمان الاجتماعي للأفراد.
  - المساعدة على مكافحة التضخم وتعزيز الانتعاش الاقتصادي من خلال استثمار الأموال العاطلة.
  - مرونة هذا النظام حيث يسمح للمشاركين به اختيار مجال الاستثمار الذي يناسبهم، كما يعطيهم الحق في الانسحاب منه متى ما شاؤوا.
  - خضوعه للرقابة: حيث تخضع جميع عناصر هذا النظام لرقابة عدة جهات كمركز مراقبة نظام التقاعد ومجلس سوق المال ووزارة المالية ومؤسسات أخرى، مستقلة وهو ما يمنح المشترك ثقة بهذا النظام.
  - الشفافية: حيث يتم الإعلان عن كافة التفاصيل كالمصاريف والأرباح وغيرها عبر الإنترنت بشكل دوري ومنتظم.¹⁰
- أما سلبياته فبالإمكان تلخيصها في الآتي: ¹¹
- تعدد مصاريف هذا النظام: فهناك مصاريف المحافظ الاستثمارية ومصاريف شركة التقاعد (أجرة الاشتراك ومصاريف الإدارة وغيرها) ومصاريف الوسطاء الموزعين.
  - الضريبة: حيث تخضع أرباح الأموال المستثمرة للنظام الضريبي وتتراوح نسبة الضريبة ما بين 5 و15 في المائة وذلك حسب عدد سنوات الاشتراك بالنظام.
  - استمرار الحكومة في دفع منحة للمشاركين بهذا النظام سيشكل عبئا ماليا ثقيلا على خزينة الحكومة مع مرور الزمن.

2. نظام التقاعد الفردي التشاركي في تركيا

1.2. شركات التقاعد الفردي التشاركي في تركيا

مع بداية نشأة نظام التقاعد الفردي في تركيا لم يكن من الممكن إنشاء أي شركة للتقاعد الفردي تراعي مبادئ الشريعة الإسلامية في أعمالها فقبل تعديل سنة 2008 كانت شركات التقاعد الفردي ملزمة باستثمار ما لا يقل عن ثلاثين في المائة من أموال مشتركها في السندات الربوية بل إن أكثر من 80 % من أموال هذه الشركات كانت تودع في مجالات استثمار ربوية¹² وبعد هذا التاريخ بدأت المؤسسات التشاركية بتوجيه زبائنها للاستثمار في صناديق الاستثمار التقاعدية التشاركية التابعة لشركات تقليدية، واستمر هذا الحال

¹⁰ Tefas Fon Bilgilendirme Platformu (TEFAS), (Erişim 26 Şubat 2021).

¹¹ Kenan Dede, Katılım Bankalarında Hazine Ürünleri ve Sermaye Piyasası Uygulamaları, 237.

¹² Mehmet Altuncuoğlu, Faizsiz Bireysel Emeklilik Sisteminin İşleyişi, 1.

إلى منتصف عام 2012 حيث ظهرت أول شركة للتقاعد الفردي التشاركي في تركيا وهي شركة بر،¹³ قبل أن تتبعها سنة 2013 شركة التقاعد التشاركي (Katılım Emeklilik) التي تم إنشاؤها بالتعاون بين بنكي البركة والكويتي التركي،¹⁴ وعلى الرغم من مرور أكثر سبع سنوات إلا أنه لم تنشأ شركة ثالثة للتقاعد الفردي التشاركي وذلك من أصل خمس عشرة شركة للتقاعد الفردي في تركيا.

2.2. صناديق التقاعد الفردي الاستثمارية التشاركية في تركيا

على الرغم من أن عدد شركات التقاعد الفردي التشاركي في تركيا لا يتعدى الاثنتين إلا أن إحدى عشرة شركة من أصل ثلاث عشرة شركة تقاعد تقليدية فتحت نوافذ للتقاعد الفردي التشاركي من خلال إنشائها للعديد من صناديق التقاعد الاستثمارية التشاركية التي بلغ عددها في الوقت الحالي 36 صندوقاً، وثلاثة عشر صندوقاً منها لاستثمار منحة الحكومة، أما صناديق التقاعد التشاركية التي تديرها هاتان الشركتان التشاركيتان فقد بلغ عددها 17 صندوقاً، وثان منها لاستثمار منحة الحكومة، مما يجعل مجموع صناديق التقاعد الفردي الاستثمارية التشاركية ككل 53 صندوقاً من أصل 266 صندوقاً استثمارياً للتقاعد الفردي في تركيا، ككل¹⁵ وقد قارب حجم أموال المشتركين المستثمرة في الصناديق التشاركية 22 مليار ليرة تركية من أصل 137 مليار ليرة تركية مدخرة ومستثمرة في جميع صناديق التقاعد الفردي الاستثمارية التشاركية، أما منحة الحكومة فإن مجموع المنح المستثمرة في الصناديق التشاركية قد تجاوزت المليارين من أصل 21 مليار ليرة تركية مستثمرة في كل صناديق التقاعد الفردي التشاركية¹⁶ وبإمكان المشترك استثمار أمواله المدخرة في أحد صناديق التقاعد الاستثمارية أو توزيع مدخراته بين أكثر من صندوق، وعلى الرغم من تعدد أسما صناديق التقاعد الفردي الاستثمارية التشاركية في تركيا إلا أنه يمكن تصنيفها كالتالي¹⁷: صناديق الاستثمار الأساسية وعددها أحد عشر صندوقاً، وصناديق الاستثمار في الذهب وعددها ثمانية صناديق، وصناديق الاستثمار في الأسهم وعددها أربعة صناديق، وصناديق الاستثمار في الصكوك وهي صندوق واحد، وصناديق الاستثمار في العملات الأجنبية وهي صندوق واحد كذلك، وصناديق الاستثمار المتغير وعددها ثلاثة عشر صندوقاً، وصناديق استثمار منحة الحكومة وهي خمسة عشر صندوقاً، وعلى الرغم من تنوع مجالات استثمار كل صندوق من هذه الصناديق إلا أن تسميتها تابعة للمجال الذي تم تركيز الاستثمار عليه.

* صناديق الاستثمار الأساسية: هي صناديق يشترط ألا تقل نسبة استثمارها في الصكوك وسندات المشاركة بالإيرادات عن ستين في المائة من حجمها الإجمالي.¹⁸

¹³ Bereket Emeklilik, "Bereket Emeklilik Hakkında" (Erişim 26 Şubat 2021).

¹⁴ Katılım Emeklilik, "Katılım Emeklilik Hakkında" (Erişim 26 Şubat 2021).

¹⁵ Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP), "Emeklilik Yatırım Fonları" (Erişim 26 Şubat 2021).

¹⁶ Emeklilik Gözetim Merkezi, "Bilgi Merkezi, BES Özet Verileri" (Erişim 11 Şubat 2021).

¹⁷ وذلك باستثناء صناديق التقاعد الجماعي الإلزامي (OKS) التي هي خارج نطاق هذا البحث.

¹⁸ Katılım Emeklilik ve Hayat A.Ş. Katılım Standart Emeklilik Yatırım Fonu İzahnamesi.

- * صناديق الاستثمار في الذهب: هي صناديق لا تقل نسبة استثمارها في الذهب وأدوات سوق النقد المرتبطة به عن ثمانين في المائة من حجمها الإجمالي.¹⁹
- * صناديق الاستثمار في الأسهم: هي صناديق يجب ألا تقل نسبة استثمارها في أسهم الشركات عن ثمانين في المائة من حجمها الإجمالي.²⁰
- * صناديق الاستثمار في الصكوك: هي صناديق يشترط ألا تقل نسبة استثمارها في الصكوك عن ثمانين في المائة من حجمها الإجمالي.²¹
- * صناديق الاستثمار في العملات الأجنبية: وهي صناديق يشترط ألا تقل نسبة استثمارها في أدوات سوق النقد (الصكوك وما شابهها) المصدرة والمتداولة بالعملات الأجنبية (خصوصا الدولار الأمريكي) عن ثمانين في المائة من حجمه الإجمالي.²²
- * صناديق الاستثمار المتغير: هي صناديق لا يوجد حد أدنى أو أعلى للاستثمار في أي مجال بل إن إدارتها حرة في اختيار مجال الاستثمار الذي تراه مناسباً.²³
- * صندوق استثمار منحة الحكومة: سبق بيان أن الحكومة تعطي المشترك بهذا النظام نسبة معينة وبشروط، معينة وهذه المنحة لا تبقى معطلة بل تقوم شركات نظام التقاعد الفردي باستثمارها في صناديق استثمارية، مختصة وهي صناديق يشترط ألا تقل نسبة استثمارها في الصكوك وسندات المشاركة بالإيرادات عن سبعين في المائة من حجمها الإجمالي.²⁴

¹⁹ Bereket Emeklilik ve Hayat A.Ş. Altın Katılım Emeklilik Yatırım Fonu İzahnamesi.

²⁰ Katılım Emeklilik ve Hayat A.Ş. Katılım Hisse Senedi Emeklilik Yatırım Fonu İzahnamesi.

²¹ Katılım Emeklilik ve Hayat A.Ş. Kamu Kira Sertifikaları Katılım Emeklilik Yatırım Fonu İzahnamesi.

²² Katılım Emeklilik ve Hayat A.Ş. Agresif Katılım Değişken (Döviz) Emeklilik Yatırım Fonu İzahnamesi.

²³ Türkiye Hayat ve Emeklilik A.Ş. Hem Katılım Dinamik Değişken Emeklilik Yatırım Fonu İzahnamesi.

²⁴ Bereket Emeklilik ve Hayat A.Ş. Katılım Katkı Emeklilik Yatırım Fonu İzahnamesi.

جدول بصناديق التقاعد الفردي الاستثمارية التشاركية في تركيا²⁵

جدول بصناديق التقاعد الفردي الاستثمارية التشاركية في تركيا				
نوع الصندوق	العدد	عدد المشتركين	الحجم الإجمالي	نسبة الأرباح خلال سنة
استثمار منحة الحكومة	15	1,912,841	2,296,032,774	25 - 17 %
الأساسية	11	612,019	2,994,352,106	30 - 15 %
الاستثمار في الذهب	8	1,828,018	15,145,237,335	37 - 35 %
الاستثمار في الأسهم	4	162,470	709,041,703	99 - 75 %
الاستثمار في الصكوك	1	17,702	1,999,944	3 %
الاستثمار في العملات الأجنبية	1	75,452	187,664,083	19 %
المتغير	13	443,765	1,891,797,412	41 - 12 %
المجموع	53	5,052,267	23,226,125,357	-

²⁵. تم تجهيز هذه اللائحة وفقا لإحصائيات منصة معلومات الصناديق الاستثمارية التركية بتاريخ 12 شباط 2021، انظر: Tefas Fon Bilgilendirme Platformu (TEFAS), "Fon Karşılaştırma", (Erişim 12 Şubat 2021).

3. المبحث الثالث: الدراسة الفقهية لنظام التقاعد الفردي التشاركي في تركيا

1.3.1. التكيف الفقهي للعلاقة بين أطراف نظام التقاعد الفردي التشاركي

على الرغم من ذهاب البعض إلى أن نظام التقاعد الفردي هو نوع من أنواع الضمان الاجتماعي إلا أن عند تدقيق النظر في آلية عمل هذا النظام والقوانين المنظمة له نجد أن الصحيح والراجح اعتباره نوعاً من أنواع الادخار، والاستثمار²⁶ أما تكيف العلاقة بين أطراف هذا النظام فهي كالآتي:

1.1.3. العلاقة بين إدارة شركات التقاعد الفردي والمشاركين

مبدئياً يمكننا تكيف العلاقة بين شركات التقاعد الفردي والمشاركين بهذا النظام على أنها مضاربة أو وكالة بأجر، لكن القوانين المنظمة لهذا النظام في تركيا تمنع من إنشاء هذه العلاقة على أساس المضاربة إذ تفرض للإدارة أجراً محدداً (نسبة مئوية من قيمة الوحدات الاستثمارية) سواء أربحت الشركة أم خسرت، وفي المضاربة الشرعية يستحق المضارب نسبة من الأرباح حال تحققها ويخسر جهده عند الخسارة ولا يستحق شيئاً من أموال المضاربة فيبقى التكيف الوحيد لها هو اعتبارها وكالة بأجر،²⁷ وبالتالي يكون المشترك بهذا النظام موكلاً وشركة التقاعد الفردي وكيلًا بأجر متفق، عليه والوكالة بأجر تتحول إلى إجارة لازمة عند الجمهور²⁸ خلافاً للشافعية الذين يعتبرونها جائزة غير لازمة لطرفي الوكالة وذلك ما لم تعقد بلفظ، الإجارة²⁹ وبما أن أجرة شركة التقاعد (الوكيل) تحتسب وتقتطع بشكل يومي فبإمكاننا اعتبار هذه الوكالة هنا بمثابة وكالة أو إجارة يومية تتجدد ما لم ينسحب أحد الطرفين، ولا بأس بجعل الأجرة مبلغاً مقطوعاً أو نسبة معينة من المبلغ المستثمر، وبالإمكان وضع حد أدنى وأعلى لها.³⁰

1.1.3.2. العلاقة بين إدارة شركة التقاعد الفردي والوسطاء

أكثر شركات التقاعد الفردي في تركيا تقوم باستقبال طلبات الاشتراك بهذا النظام من خلال بنك أو مؤسسة بسيطة عملها تحصيل بدل الاشتراك وسداد المستحقات حالة انحساب المشترك، والعلاقة بينهما هي وكالة بأجر، حيث توكل شركة التقاعد هذا الوسيط في التحصيل والسداد.

²⁶ Odabaşı, "Bireysel Emeklilik Sisteminin İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi"; Dede-Yazıcı, "Bireysel Emeklilik Sistemi (BES) ve Faizsiz BES'in Analizi", 28.

²⁷ Bireysel Emeklilik Tasarruf Ve Yatırım Sistemi Kanunu, *Resmî Gazete* 24366 (07.04.2001), Kanun Numarası: 4632, mevzuat no: 7875.

²⁸ محمد بن يوسف المواق والتاج والإكليل لمختصر خليل (بيروت: دار الكتب، العلمية 1994)، 214/7؛ وهبة الزحيلي، *الفقه الإسلامي وأدلته* (دمشق: دار الفكر، الطبعة الثانية عشرة، بدون تاريخ)، 4/2997.

²⁹ الخطيب الشرعيني، *مغني المحتاج إلى معرفة معاني ألفاظ المنهاج* (بيروت: دار الكتب، العلمية 1994)، 3/257.

³⁰ "معييار الوكالة بالاستثمار (46)"، هيئة المحاسبة والمراجعة للمؤسسات المالية الإسلامية (AAOIFI)، *المعايير الشرعية* (البحرين: هيئة المحاسبة والمراجعة للمؤسسات المالية، الإسلامية 1437)، 1144.

3.1.3. العلاقة بين إدارة شركة التقاعد الفردي والحكومة

تقوم الحكومة بتسليم منحة المشتركين المشروطة لشركة التقاعد الفردي لاستثمارها وتسليمها المشتركين عند الاستحقاق وبالتالي يمكن اعتبار العلاقة هنا أيضا وكالة بالاستثمار والتسليم مقابل أجر، فالحكومة موكل بالاستثمار والشركة وكيل بالاستثمار والتسليم مقابل أجر معين.

4.1.3. العلاقة بين المشتركين

أما العلاقة بين المشتركين بهذا النظام فبالإمكان اعتبارهم شركاء في الاستثمار ولكل واحد منهم حصته من الربح والخسارة.

5.1.3. العلاقة بين الحكومة والمشاركين

قبل استحقاق المشترك حق التقاعد تكون العلاقة بين الحكومة والمشاركين عبارة عن وعد من الحكومة للمشاركين بمنحهم مبلغا من المال عند استحقاقهم التقاعد، أما قبل استحقاق المشترك المنحة فالظاهر عدم إمكانية اعتبار المسألة بمثابة هبة مشروطة، لعدة أمور، أولاها: أن الهبة عبارة عن تملك للموهوب له وهو ما لا يتحقق في منحة الحكومة التي تسلمها لشركة التقاعد لتوضع في حساب، مستقل وثانيها: ما ذهب إليه جمهور الفقهاء من أن الهبة لا تنتقل إلى ورثة المتوفى إن لم يقبضها الموهوب له في حياته أما منحة الحكومة فتنتقل إلى الورثة عند وفاة المشترك وثالثها: أن ما سيتم تسليمه للمشارك عند استحقاق التقاعد هو منحة الحكومة بالإضافة إلى، أرباحها والهبة إنما تكون في الموجود دون المعدوم وأرباح منحة الحكومة عند تسليم المنحة لشركة التقاعد معدومة³¹ وبالتالي لم يبق أمامنا سوى اعتبارها وعدا من الحكومة للمشارك بمنحه مبلغا من المال مع أرباح استثماره وذلك إن استوفى شروط الحصول على حق التقاعد التي بينها سابقا أما إلزامية هذا الوعد فهي مبنية على الرجح لدى المالكية من أن الوعد إن كان معلقا على سبب

³¹ شمس الدين السرخسي، *المبسوط*، تح: خليل محيي الدين الميس (بيروت: دار الفكر، 2000)، 99/12؛ أحمد بن غانم النفر، *أوي الفواكه العوانية على رسالة ابن أبي زيد القيرواني* (بيروت: دار الفكر، 1995)، 153/2؛ يحيى بن شرف النووي، *مناجح الطالبين*، تح: عوض قاسم أحمد عوض (بيروت: دار الفكر، 2005)، 171/1؛ موفق الدين بن قدامة، *المغني* (القاهرة: مكتبة القاهرة، 1968)، 43/6؛ الزحيلي، *الفتاوى الإسلامية*، وأدلته 3987/5؛ وزارة الأوقاف الكويتية، *الموت*، *الموسوعة الفقهية الكويتية* (الكويت: وزارة الأوقاف والشؤون الإسلامية، الطبعة الثانية، 1427)، 280/39.

وأدخل الموعد بالتزام وجب الوفا به ديانة³² وقضا³² وهو الرأي الذي عليه كثير من المعاصرين³³ وهو ما نص عليه كذلك قرار مجمع الفقه الإسلامي بجد،³⁴ كما نصت المعايير الشرعية على أن "الوعد بالتبرعات مثل الهبة أو العارية يجب إيفاءه ديانة إلا لعذر، ولا يلزم قضا إلا إذا كان الوعد معلقا بفعل يفعله الموعد له بنا على ذلك الوعد وفيه، كلفة فحينئذ يكون لازما في القضا أيضا"،³⁵ أما عند حصول المشترك على هذه المنحة فعندئذ تكون الحكومة واهبة والمشارك موهوب له استلم الهبة من وكيل الواهب الذي هو شركة التقاعد الفردي.

2.3. حكم مجالات استثمار أموال شركات التقاعد الفردي التشاركية

سبق بيان أن صناديق الاستثمار التقاعدية الفردية التشاركية في تركيا تستثمر إما في الأسهم أو في الصكوك أو في الذهب أو في العملات الأجنبية أو في سندات المشاركة بالإيراد، وسيتم العمل هنا على بيان الحكم الشرعي لكل واحد من هذه المجالات الاستثمارية على حدة:

1.2.3. الاستثمار في الأسهم

لا خلاف في جواز شراء أسهم الشركات ذات الأغراض والأنشطة مشروعة كذا لا خلاف في حرمة شراء أسهم الشركات التي غرضها الأساسي محرم كتصنيع الخمر وبيع الخنزير، أما الشركات التي غرضها الأساسي حلال مع تعاملها في بعض الأحيان بالمحرمات كالربا ونحوه فالأصل حرمة شراء أسهمها إلا أنه نظرا لندرته الشركات التي لا تتعامل بالمحرمات نهائيا ارتأت اللجنة الشرعية التابعة لاتحاد البنوك التشاركية التركية (TKBB) وضع استثناء لذلك،³⁶ حيث أجاز تداول أسهم الشركات التي قد تتعامل بالمحرمات أحيانا بشرط، وط أهمها ألا يبلغ إجمالي المبلغ المقترض بالربا 33% من مجموع القيمة الإجمالية للشركة وألا

³² بل إن بعض السلف وبعض المالكية جعلوا الوعد ملزما مطلقا سواء أدخل الموعد في التزام أم لم يد، خله انظر: ابن حزم الأندلسي، *المحلى بالآثار*، (بيروت: دار المعرفة، بدون تاريخ)، 278/6؛ شهاب الدين القرافي، *أبواب البروق في أنواع الفروق* (بيروت: دار الكتب، العلمية 2009)، 54/4؛ ابن حجر، *العسقلاني أحمد بن، علي فتح الباري في شرح صحيح البخاري* (بيروت دار المعرفة، 1379)، 290/5.

³³ إبراهيم الفاضل الدبوي، "الوفا بالوعد"، مجلة المجمع الفقه الإسلامي المنبثق عن منظمة المؤتمر الإسلامي بجد، 2/5 (الكويت، 10-15 ديسمبر 1988)، 802؛ يوسف القرضاوي "الوفا بالوعد"، مجلة المجمع الفقه الإسلامي المنبثق عن منظمة المؤتمر الإسلامي بجد، 2/5 (الكويت، 10-15 ديسمبر 1988)، 857؛ عبد الله بن سليمان بن منيع "الوفا بالوعد وحكم الإلزام به"، مجلة المجمع الفقه الإسلامي المنبثق عن منظمة المؤتمر الإسلامي بجد، 3/5 (الكويت، 10-15 ديسمبر 1988)، 879.

³⁴ قرار مجمع الفقه الإسلامي المنعقد بالكويت رقم (302) بشأن الوفا بالوعد، والمراجعة للأمر بالشرع مجلة مجمع الفقه الإسلامي بجد، 2/5 (الكويت، 10-15 ديسمبر 1988)، 1599.

³⁵ "معيان الوعد والمواعدة (49)"، هيئة المحاسبة والمراجعة للمؤسسات المالية الإسلامية (AAOIFI)، *المعايير الشرعية*، 1190.

³⁶ هذه اللجنة الشرعية تم إنشاؤها من قبل لاتحاد البنوك الإسلامية التركية سنة 2018، وتعتبر قراراتها ملزمة للبنوك التشاركية التركية.

يبلغ إجمالي المبلغ المودع بالربا 33 % من مجموع القيمة الإجمالية للشركة وألا يتجاوز نسبة أرباحها من أنشطة محرمة 5 % من إجمالي أرباح الشركة،³⁷ والمؤسسات المالية التشاركية في تركيا ملزمة بتنفيذ قرارات هذا الاتحاد وقد بلغ عدد الشركات التركية المستوفية للشروط السابقة 145 مدرجة في لائحة خاصة أنشأتها لجنة مختصة مكونة من أحد عشر شخصا مهمتها مراقبة آلية عمل هذه الشركات بشكل دوري للتأكد من استيفائها للشروط الموضوعية وبالتالي إخراج الشركات التي تخل بأحد هذه الشروط وإدخال الشركات التي تستوفيها من خارج القائمة³⁸ وبالتالي تلتزم صناديق الاستثمار التشاركية في الأسهم - بما في ذلك صناديق استثمار التقاعد الفردي التشاركية- بتداول أسهم هذه الشركات دون غيرها.

2.2.3. الاستثمار في الصكوك

للصكوك في تركيا خمسة أنواع فهي إما صكوك مرابحة أو صكوك مشاركة، ومضاربة أو صكوك وكالة، بالاستثمار أو صكوك، استصناع أو صكوك، إجازة³⁹ وتعد الأخيرة هي الأشهر والأكثر انتشارا في تركيا كونها توفر دخلا ثابتا من خلال عائد، الإيجار وتقوم على شراء أو استئجار أصول تجارية كالألات الصناعية وتأجيرها لمن باعها أو أجرها أو لطرف ثالث، وتكون الإجازة فيها إجازة منتهية بالتمليك، عادة ومن الناحية الشرعية تعتبر الصكوك بديلا شرعيا للسندات الربوية، إلا أن بعض المسائل المتعلقة بآلية إصدارها وتداولها لم تخل من خلاف بين المعاصرين في مدى مشروعيتها، وعيبتها من ذلك مسألة ضمان المصدر إعادة شراء الصكوك بقيمتها، الاسمية وتعهد مصدر الصكوك بإعادة الشراء بالقيمة الاسمية الذي يجعل بيع الصكوك أشبه بالبيع بالاستغلال الذي أجاز به بعض متأخري الحنفية وإن كان مخالفا للقواعد، وذلك لتعارف الناس عليه وتعاملهم به واحتجهم، إليه فالقواعد كما يقولون تنترك بالتعامل، كالأستصناع⁴⁰ لكن الراجح والله أعلم عدم جواز ذلك لما فيه من احتيال على الربا، والبديل هو ضمان المصدر للقيمة السوقية أو ضمان طرف ثالث كالمستأجر أو غير المصدر للقيمة، الاسمية ومن الإشكالات الشرعية كذلك مسألة تأجير العين لمن باعها إجازة منتهية بالتمليك لما فيه من احتيال على الربا إن كان التأجير مشروطا في عقد، البيع وبديله تأجير العين لغير من باعها إجازة منتهية بالتمليك مع مراعاة شروطها الشرعية، أما أهم المسألة فهي ما تقوم به بعض المؤسسات المالية التشاركية بعد انتهاء مرحلة إصدار الصكوك، حيث تقوم بفك الارتباط بين هذه الصكوك وما تمثله من أعيان وحقوق، فمهما ارتفعت أو نقصت قيمة الأعيان أو الحقوق الممثلة لهذه الصكوك تبقى قيمة هذه الصكوك، ثابتة وبالتالي تحافظ على قيمتها، الاسمية وهذا الأمر فيه إشكال شرعي قد يمنع من جواز تداول هذه الصكوك، لأن مشتري الصكوك في هذه الحالة يكون قد اشترى ورقة ليس لها قيمة، حقيقية

³⁷ Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB), Pay Senedi İhracı ve Alım-Satımı (Türkiye: TKBB Danışma Kurulu, Yayın tarihi 26.08.2020, Standart no.1).

³⁸ Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB), Pay Senedi İhracı ve Alım-Satımı (Türkiye: TKBB Danışma Kurulu, Yayın tarihi 26.08.2020, Standart no.1).

³⁹ Kira Sertifikaları Tebliği (III-61.1), *Resmî Gazete* 28670 (7 Haziran 2013).

⁴⁰ محمد أمين بن عابدين، رد المحتار على الدر المختار (حاشية ابن عابدين) (بيروت: دار الفكر، الطبعة الثانية 1992)، 279/5؛
Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı, "Altın Tahvili ve Altına Dayalı Kira Sertifikası caiz midir?" (Erişim 17 Şubat 2021).

ولا يكون قد اشترى حقيقة منافع هذه الأعيان أو حقوقها والحل هو إيجاد آلية تقوم على استمرارية الربط بين قيمة الصكوك وبين قيمة ما تمثله من أعيان وحقوق.

3.2.3. الاستثمار في الذهب

من مجالات استثمار أموال المشتركين بنظام التقاعد الفردي هو الاستثمار في الذهب أو في أدوات سوق النقد (مثل الصكوك) المتداولة بالذهب، ولعل أهم شرط يجب مراعاته عند تداول الذهب هو التقابض، وبالتالي لا بد من تسليم البدلين (الذهب والتمن) في مجلس العقد، إما من خلال القبض الحقيقي أو من خلال القبض الحكمي الذي يتم من خلال قبض شهادة تمثل ملك السبيكة الذهبية على أن يتم القبض يوم إنشأ التعاقد (T+0)، أما التأخير في التسليم مدة يوم أو يومين فإن كان بسبب المعاملات الإدارية أو المحاسبية فهو معفو عنه عرفاً⁴¹ هذا فيما يخص الاستثمار في الذهب، أما الاستثمار في أدوات سوق النقد المتداولة بالذهب كالصكوك فهو عبارة عن استثمار الذهب من خلال شراء الصكوك الاستثمارية بالذهب مع تسليمه نقدًا، ويقوم المصدر بدفع عوائد هذه الصكوك بالليرة التركية مع ضمانه إعادة شراء هذه الصكوك بالذهب الذي باعه، به مما يجعل المسألة أشبه بالبيع بالاستغلال الذي أجاز به بعض متأخري الحنفية وإن كان مخالفًا للقواعد وإن كان مخالفًا للقواعد لتعارف الناس عليه وتعاملهم به وحاجتهم إليه فالقواعد تترك بالتعامل كالاستصناع⁴² وما ذكر في مسألة الاستثمار في الصكوك يذكر هنا.

4.2.3. الاستثمار في العملات الأجنبية

يقصد بهذا النوع من الاستثمار الاستثمار في الصكوك وأسهم الشركات المتداولة بالعملات الأجنبية وبالأخص الدولار الأمريكي وما ذكرناه في حكم الاستثمار في الأسهم والصكوك يذكر، هنا فلا توجد حاجة للإعادة والتطوير.

5.2.3. الاستثمار في سندات المشاركة بالإيراد

سندات المشاركة بالإيراد هي سندات تصدرها الدولة تعطي حاملها حق المشاركة بجزء من أرباح بعض المشاريع الحكومية وتضمن النولة لحاملي هذه السندات حداً أدنى من الأرباح وعلى الرغم من نص النظام الداخلي لبعض صناديق الاستثمار التشاركية (صناديق استثمار منحة الدولة والصناديق الأساسية) على إمكانية استثمارها في سندات المشاركة بالإيراد إلا أنه لا يوجد فعلياً أي صندوق تشاركي يستثمر في هذه السندات وذلك بسبب الإشكالات الشرعية الموجودة فيها.⁴³

⁴¹ ويؤكد ذلك قرار مجمع الفقه الإسلامي بشأن القبض، حيث ورد فيه بعد اشتراطه على المصارف مراعاة قواعد عقد الصرف في الشريعة الإسلامية "ويغتفر تأخير الفيد المصرفي بالصورة التي يتمكن المستفيد بها من التسلم، الفعلي للمد المتعارف عليها في أسواق التعامل.."، انظر: قرارات مجمع الفقه الإسلامي المنبثق عن منظمة مؤتمر العالم الإسلامي (4/6)، قرار رقم: 53.

⁴² محمد أمين بن عابدين، 5 رد المحتار على الدر المختار، / 279.

⁴³ لا تجيز اللجان الشرعية المختصة في تركيا هذا النوع من السندات، فيما أجازها خير الدين كرم، مان انظر: Sorularla İslamiyet, "Gelir Ortaklığı Senetler (GES) nedir? Caiz midir?" (Erişim 17 Şubat 2021).

3.3. مسائل فقهية متعلقة بنظام التقاعد الفردي التشاركي في تركيا:

إن الصناديق الاستثمارية التي تستثمر فيها أموال نظام التقاعد الفردي التشاركي في تركيا تقوم بإجراء بعض المعاملات التي ينبغي إيرادها هنا لما يثور حولها من إشكالات واعتراضات شرعية، وفيما يلي بيان لأبرز هذه المعاملات:

1.3.3. إجراء اتفاقيات إعادة الشراء:

تقوم بعض الصناديق الاستثمارية باستثمار جزء من فائض أموالها في اتفاقيات إعادة الشراء⁴⁴ كما تجري هذه الصناديق اتفاقيات عكس إعادة الشراء في حالة نقص السيولة، المالية⁴⁵ واتفاقية إعادة الشراء التي تجريها المؤسسات المالية التشاركية في تركيا هي عبارة عن بيع الصكوك الاستثمارية التي تملكها المؤسسة بسعر محدد مع مواعيد بين البائع والمشتري على إعادة الشراء في تاريخ محدد وبسعر محدد يذكر في الاتفاقية كما يشترط ألا تكون المواعيد ملزمة لكلا الطرفين، معاً وعند النظر إلى آلية إجراء هذه الاتفاقية يتبين لنا أن ملكية الصكوك المباعة في هذه الاتفاقية وملكيتها عوائدها لا تنتقل إلى المشتري بل يتم حفظها من قبل مؤسسة وسيطة،⁴⁶ مما يجعل من البائع في الاتفاقية المذكورة مستقرضاً ومن المشتري مقرضاً ومن الثمن الأول قرضاً ومن الثمن الثاني بلل القرض ومن الصكوك المباعة، رهناً فبالتالي لدينا هنا قرض مضمون برهن، وبما أن ثمن إعادة الشراء (بلل القرض) سيكون أكثر من ثمن الشراء (القرض)، فإن هذا القرض هو عبارة عن قرض ربوي مضمون برهن، لا يجوز التعامل به، وعلى هذه المؤسسات الابتعاد عنها وإيجاد البديل.⁴⁷

2.3.3. إجراء عقود الصرف الآجلة (Forward)

عقود الصرف الآجلة هي عقود تتم في سوق غير منظمة (خارج البورصة) يلتزم من خلالها الطرف الأول ببيع والثاني بشراء كمية محددة من السلع أو الأوراق المالية في تاريخ مستقبلي وبسعر محدد، مسبقاً⁴⁸ أما ما تقوم به المؤسسات المالية التشاركية التركية فهو إجراء هذا العقد على شكل مواعيد ملزمة لأحد الطرفين لا لكلاهما وقد ذهب بعض المعاصرين كمحيي الدين علي القره داغي وسامي حمود⁴⁹ وأحمد محيي الدين وصالح المرزوقي وحمد عبد العظيم وعلي السالوس وثروت بايندر وعبد الله دورموش إلى

⁴⁴ بشرط ألا يتجاوز حجم هذه العقود 10 % من الحجم الإجمالي للصندوق.

⁴⁵ بشرط ألا يتجاوز حجم هذه العقود 10 % من الحجم الإجمالي للصندوق.

⁴⁶ Takasbank, "T.C. Merkez Bankası'nın repo işlemlerine ilişkin talimatı hak." İstanbul, 26/09/2012.

⁴⁷ للتوسع في اتفاقية إعادة الشراء وبدائلها الشرعية، انظر: Zeynelabidin Hayat, Eser Aksu, "Katılım Finans Kurumlarında Repo Alternatifleri", *Tasavvur Dergisi* 6/2 (Aralık 2020).

⁴⁸ مبارك آل سليمان أحكام التعامل في الأسواق المالية، (الرياض: كنوز، إشبيلية 2005)، 928، Kenan Dede, *Katılım Bankalarında Hazine Ürünleri ve Sermaye Piyasası Uygulamaları*, 113.

⁴⁹ ذهب سامي حمود إلى جواز المواعدة على الصرف بالسعر الحاضر، أما عقد الصرف بالسعر الآجل فهي محرمة في رأيه لأن سعر صرف هذا العقد سيكون مربوطاً بسعر الفائدة، انظر: سامي حمود، *تطوير الأعمال المصرفية بما يتفق مع الشريعة الإسلامية* (عمان: مطبعة الشرق، ومكتبتها الطبعة، الثانية 1982)، 318.

تحريم عقود الصرف الآجلة مطبقاً⁵⁰ إلا أن وهبة الزحيلي وغيره من المعاصرين ذهبوا إلى جواز هذا العقد باعتبارها مواعدة بشرط ألا تكون المواعدة ملزمة لكلا الطرفين وألا يكون في المواعدة ما يدل على أنها عقد بيع وبأن يتم تسليم البديلين بعقد جديد وليس بشكل تلقائي⁵¹ وهو ما نصت عليه المعايير الشرعية لهيئة المحاسبة والمراجعة للمؤسسات المالية التشاركية وفتاوى اللجان الشرعية لكثير من البنوك التشاركية⁵² بل إن بعض المعاصرين كموسى آدم وإسحاق أمين أفتية أجازوا العقود بسبب الحاجة ولو لم تكن على شكل مواعدة غير ملزمة لكلا الطرفين،⁵³ والذي يراه الباحث: أن الأصل عدم جواز عقد الصرف الآجل كما تجريه البنوك اليوم، لما فيه من غرر، فقد يرتفع سعر الصرف كثيراً وقد ينخفض، كما يتم حساب سعر صرفه من خلال احتساب الفرق بين سعري فائدة العملتين، لكن مع ذلك قد تجوز هذه العقود في حالتين، الحالة الأولى: حالة الحاجة، إليها كتفادي مخاطر تقلب أسعار، العملات والحاجة تقدر بقدرها وتتحقق عند عدم وجود البديل الحالة الثانية: حالة ما إذا كانت هذه العقود عبارة عن مواعدة غير ملزمة لكلا الطرفين، معاً وبما أن المواعدة غير الملزمة لكلا الطرفين معاً هي مجرد مواعدة وليست بمثابة العقد ولمنع تحول هذه المواعدة إلى أداة للمقامرة يشترط لجواز هذه المواعدة الشروط، الآتية أولها: ألا تكون أداة للمضاربة على، العملات ثانياً: ألا

50 علي محيي الدين القره داغي "الأسواق المالية في ميزان الفقه الإسلامي"، مجلة مجمع الفقه الإسلامي الدولي بجنّة، 1/7 (جدة، 9-14 مايو 1992)، 169؛ حمود "التعقيب والمناقشة"، مجلة مجمع الفقه الإسلامي الدولي بجنّة، 1/11 (البحرين، 14-19 نوفمبر 1998)، 573 أحمد محيي الدين أحمد، "المضاربة في العملة والوسائل المشروعة لتجنب أضرارها الاقتصادية"، مجلة مجمع الفقه الإسلامي الدولي بجنّة، 1/11 (البحرين، 14-19 نوفمبر 1998)، 455؛ صالح المرزوقي "التعقيب والمناقشة"، مجلة مجمع الفقه الإسلامي الدولي بجنّة، 1/11 (البحرين، 14-19 نوفمبر 1998)، 566؛ حمدي عبد العظيم، *التعامل في أسواق العملات الدولية* (فريجينا: المعهد العالي للفكر الإسلامي، 1996)، 47؛ علي السالوس "التعقيب والمناقشة"، مجلة مجمع الفقه الإسلامي الدولي بجنّة، 1/11 (البحرين، 14-19 نوفمبر 1998)،

Servet Bayındır, *Vadeli İşlem Sözleşmeleri* (İstanbul: Süleymaniye Vakfı, 2008), 64; 592

Abdullah Durmuş, *Fıkhî Açından Günümüz Para Mübadelesinde İşlemleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 100.

51 فيما ذهب فريق يونس المصري إلى جواز المواعدة غير الملزمة في عقد الصرف إن تم العقد بنأ على سعر الصرف وقت العقد لا وقت الوعد، انظر: وهبة الزحيلي، *المعاملات المالية المعاصرة*، (دمشق: دار الفكر، الطبعة الثالثة، 2006)، 168؛ آل سليمان أحكام التعامل في الأسواق المالية، 891؛ فريق يونس المصري، *بحوث في الاقتصاد الإسلامي* (دمشق: دار المكتبي الطبعة الثانية، 2009)، 180.

52 لكن الهيئة الشرعية لبنك تركيا فينانس أجازت هذا العقد على أساس المواعدة غير الملزمة لكلا الطرفين وعند الحاجة فقط، انظر: عيد الستار أبو غدة وعز الدين خوجة (جمع وتنسيق)، *قرارات وتوصيات ندوات البركة للاقتصاد الإسلامي*، 1981-2001 (جدة: مجموعة دلة البركة، ط6، 2001)، 107؛ المتاجرة في العملات، هيئة المحاسبة والمراجعة للمؤسسات المالية الإسلامية (AAOIFI)، *المعايير الشرعية*، 56؛ موقع البنك الإسلامي، الأردنّي "الفتاوى الشرعية"، الجزء الثالث، 2017 (تاريخ الوصول: 08 ديسمبر 2020)؛ "Forward İcazet" Türkiye Finans Bankası, Belgesi" (Erişim 08 Aralık 2020).

53 نقل أحمد محيي الدين أحمد رأي موسى آدم أحمد عيسى هذا من كتابه *الصرف وبيع الذهب بالفضة* (51-53)، انظر: أحمد محيي الدين، "المضاربة في العملة والوسائل المشروعة لتجنب أضرارها الاقتصادية"، 456.

يتم دفع أي جزء من البديلين قبل التسلم والتسليم الفعلين، ثالثها: ألا يكون فيها هناك طرف ثالث وسيط، رابعها: ألا يتم الصرف بشكل تلقائي بنا على المواعدة، بل لا بد من إجراء عقد جديد، خامسها: ألا يسمح فيها بالتسوية النقدية التي تنتهي بها عادة عقود الصرف المستقبلية (Future) والتي تتم من خلال الدفع أو الحصول على الفرق ما بين سعر الصرف يوم التسوية وبين سعر الصرف المتفق، عليه سواء أحدثت هذه التسوية في تاريخ التسليم أو قبله.⁵⁴

3.3.3. إجراء عقود مبادلة العملات (Swap)

عقد مبادلة العملات أو ما يسمى بمقايضة الصرف هو عبارة عن عقد صرف فوري (Spot) مشروط فيه عقد صرف عكسي أجل (Forward)، فمن خلال هذا العقد يتفق الطرفان على أن يشتري أحدهما من الآخر مبلغا محددًا من عملة ما مقابل مبلغًا محددًا من عملة أخرى، على أن يكون الشراء بسعر الصرف الحالي وأن يتم تسليم البديلين فوراً، وفي العقد نفسه يتم الاتفاق بين الطرفين على إجراء عقد صرف عكسي، أجل وبسعر يحدد في صلب العقد، وتجري المؤسسات المالية التشاركية التركية - بما في ذلك صناديق الاستثمار التشاركية التي تديرها شركات القواعد الفردي- هذا العقد على شكل مواعدة ملزمة لأحد الطرفين لا لكلاهما وقد ذهب جل المعاصرين إلى عدم جواز هذا النوع من العقود،⁵⁵ وهو ما نصت عليه قرارات المجامع الفقهية والمعايير الشرعية لهيئة المحاسبة والمراجعة للمؤسسات المالية التشاركية،⁵⁶ فيما ذهب إسحاق أمين أقتبة من المعاصرين الأتراك إلى إعطاء هذه العقود حكم عقود الصرف الأجلة (Forward) التي يجيزها عند الحاجة لكن بشرط ألا يتم فيها تبادل فوائد العملتين المتفق على إعادة صرفهما في المستقبل⁵⁷ والذي يراه الباحث: أن هذه العقود فيها شبهة القروض، المتبادلة بل هي قرض في حقيقتها وإن أجريت تحت مسمى عقد الصرف فهذه العقود كما ذكرنا سابقاً تتكون من عقدين، الأول: عقد الصرف الفوري (Spot)، والثاني: عقد الصرف الأجل (Forward) وهو مشروط في العقد، الأول وعند تدقيق النظر في هذين العقدين وآلية إجرائهما نجد أن أحد الطرفين أقرض الآخر مبلغاً بعملة ما مقابل إقراض الآخر له مبلغاً بعملة أخرى تحت مسمى عقد الصرف الفوري (Spot)، وبما أن أحد الطرفين يشترط على الآخر زيادة على ما أقرضه - إذا كان سعر صرف عقد الصرف الأجل (Forward) مغايراً لسعر الصرف الفوري (Spot) وهو الغالب -

⁵⁴ لا يجوز السماح بالتسوية النقدية قبل إجراء عقد الصرف، الأجل لأن المواعدة غير الملزمة ليست بمثابة العقد ولا تترتب آثارها قبل إجراء عقد الصرف، الأجل، فينظر على ماذا تتم التسوية النقدية والمقاصة.

⁵⁵ الزحيلي، المعاملات المالية المعاصرة، 168؛ أحمد محيي الدين، "المضاربة في العملة والوسائل المشروعة لتجنب

أضرارها الاقتصادية"، 458؛ 101، Durmuş, *Fıkıh Açadan Günümüz Para Mübadelesinde İşlemleri*,

⁵⁶ قرار مجمع الفقه الإسلامي المنعقد بجدة رقم: 65 بشأن الأسواق، المالية مجلة مجمع الفقه الإسلامي بجدة، 1/7 (1992)، 716؛ قرار مجمع الفقه الإسلامي المنعقد بالبحرين رقم: 65 بشأن الأسواق، المالية مجلة مجمع الفقه الإسلامي بجدة، 1/11 (1998)، 613؛ قرارات المجمع الفقهي الإسلامي، بمكة القرار الأول بشأن بيع العملات ببعضها ببعض وحكم الاتفاق على تأجيل القبض، 311؛ "المتاجرة في العملات"، هيئة المحاسبة والمراجعة للمؤسسات المالية الإسلامية (AAOIFI)، المعايير الشرعية، 59.

⁵⁷ İshak Emine Aktepe, *Katılım Finans* (İstanbul: TKBB Yayınları, ty), 141.

وذلك تحت مسمى عقد الصرف الآجل (Forward) فإن هذه العملية ما هي إلا عبارة عن قرض ربوي، وهو محرم شرعاً، وكما هو معلوم فإن المواعدة على إعطاء زيادة ربوية غير جائزة كذلك وإن كانت غير ملزمة لكلا الطرفين، معاً وبالتالي يتبين لنا عدم جواز عقود مبادلة العملات أو ما يسمى بمقايضة العملات خاصة مع وجود البديل الشرعي.

4.3.3. الرقابة واللجان الشرعية في شركات التقاعد الفردي

على الرغم من أن النظام الداخلي لكثير من صناديق التقاعد الفردي الاستثمارية التشاركية ينص على أن استثمارها يقتصر على المجالات الجائزة شرعاً إلا أن أكثرها لا يملك هيئة رقابة شرعية، ولعل هذا الأمر هو أكبر إشكال تواجهه هذه الصناديق خاصة إن علمنا أن هيئة المحاسبة والمراجعة للمؤسسات المالية التشاركية نصت في معيار الضبط للمؤسسات المالية التشاركية على وجوب تعيين هيئة رقابة شرعية⁵⁸ لكن مؤخراً صدر قرار من قبل مؤسسة مراقبة وتنظيم شركات التأمين والتقاعد الفردي ينص على وجوب قيام شركات التقاعد الفردي التشاركية (التشاركية) بتعيين هيئة رقابة شرعية تتكون من ثلاثة أشخاص على الأقل⁵⁹، وبما أن صناديق التقاعد الاستثمارية التشاركية ملزمة بتطبيق هذا القرار فإن هذا يعني انتهاكها إشكال عدم وجود هيئات رقابة شرعية قريباً.

5.3.3. الاستثمار في صناديق تقاعد فردية استثمارية تشاركية تابعة لمؤسسات تقليدية

سبق بيان أن أكثر صناديق التقاعد الاستثمارية التشاركية تابعة لمؤسسات تقليدية، فهل يجوز الاستثمار فيها؟ قد يذهب البعض إلى عدم جواز ذلك باعتبار الاستثمار فيها مساعدة على الربا، حيث تحصل هذه المؤسسات الربوية على أجر ونسبة معينة من هذا، الاستثمار لكن الراجح - والله أعلم - جواز ذلك لثلاثة نقاط النقطة الأولى: سبق وأن بينا أن التكيف الفقهي لهذه المسألة هي وكالة، بالاستثمار وعدم تعامل الوكيل -في غير ما وكل به- بالربا وغيرها من المحرمات ليس من شروط الوكالة بل المهم في المسألة أن يكون مجال الاستثمار الموكل به شرعياً والتأكد من ذلك يحصل من خلال رقابة الهيئات الشرعية لصناديق التقاعد الاستثمارية التشاركية الترتيبية الثانية: أن النبي صلى الله عليه وسلم تعامل مع اليهود على الرغم من تعاملهم بالربا وأكلهم السحت كما وصفهم القرآن الكريم، النقطة الثالثة: الاستثمار في هذه الصناديق قد يكون فيه تشجيعاً لهذه المؤسسات على التقليل من التعامل بالربا وتوجيه استثماراتهم إلى المجالات الجائزة شرعاً، لكن مع ذلك يرى الباحث أن الاستثمار في صناديق تابعة لمؤسسات تشاركية أفضل لما فيه من تقوية لهذه المؤسسات مما يساعدها على الاستمرار والتطور.

⁵⁸ "صناديق الاستثمار (14)"، هيئة المحاسبة والمراجعة للمؤسسات المالية الإسلامية (AAOIFI)، معايير المحاسبة والمراجعة والحوكمة والأخلاقيات (الرياض: دار، الميمان 1437)، 642.

⁵⁹ Sigortacılık ve Özel Emeklilik Düzenleme ve Denetleme Kurumundan: Katılım Esasları Çerçevesinde Sigortacılık ve Bireysel Emeklilik Faaliyetlerine İlişkin Yönetmelik, *Resmî Gazete* 31339 (19 Aralık 2020), madde 5.

6.3.3. حكم الانسحاب المبكر من النظام

يحق للمشارك الانسحاب من نظام التقاعد الفردي قبل مرور 60 يوما على اشتراكه، وفي هذه الحالة يحصل على أمواله المستثمرة مع اقتطاع أجره الاشتراك فقط لا غير، أما في حالة انسحابه بعد مرور 60 يوما على اشتراكه فإن شركة التقاعد الفردي تقتطع أجره، إضافة وبالإمكان تخريج الانسحاب المبكر على أن العقد هنا وكالة وللموكل عزل وكيله متى شأه أو على أنه إجارة يومية بلليل اقتطاعه بشكل يومي، أما مسألة اقتطاع أجره إضافة عند الانسحاب بعد مرور ستين يوما فيخرج على أنه تعويض للضرر الناشئ عن عدم التزام المشارك بوعده باستمرار هذا العقد إلى حصوله على حق التقاعد، خاصة إن علمنا بأن اقتطاع هذا الأجر الإضافي غايةه تقليل الانسحاب المفاجئ من هذه الصناديق الذي قد يضر بالمستثمرين الآخرين.

7.3.3. حكم الحصول على راتب تقاعدي عند استحقاق التقاعد من هذا النظام:

الاشتراك بنظام التقاعد الفردي يعطي الفرد الذي استوفى شروط التقاعد الحق في الحصول على مستحقته إما دفعة واحدة وعلى دفعات ولا تعطيه الحق في الحصول على راتب مستمر إلا إن كان مشتركا بتأمين الدخل السنوي، والاشتراك بهذا التأمين يكون مستقلا عن الاشتراك بنظام التقاعد الفردي والاشتراط بتأمين الدخل السنوي يختلف حكمه حسب عقد التأمين، فإن كان تشاركيا مبنيا على نظام التكافل جاز وإلا حرم.

الخاتمة

نظام التقاعد الفردي التركي هو نظام خاص اختياري يقوم من خلاله شركات (محافظة استثمارية) مختصة باستثمار جزء من أموال الأشخاص الذين يرغبون في ادخار جزء معين من أموالهم بشكل منظم ليحصلوا عليه بعد وصولهم سنا معينة منمى مع منحة من الحكومة وتقوم شركات المحافظ الاستثمارية باستثمار هذه الأموال في صناديق استثمارية ذات مجالات استثمارية، مختلفة وتعتبر شركة بركة التي تم إنشاؤها سنة 2012 أول شركة تشاركية للنظام التقاعد الفردي وبالإمكان تكييف العلاقة بين شركات التقاعد الفردي والمشاركين لديها على أنها وكالة بأجر، كذا الأمر في تكييف العلاقة بين شركة التقاعد الفردي والمؤسسة الوسيطة وفي تكييف العلاقة بين شركة التقاعد الفردي وبين الحكومة أما العلاقة بين المشتركين أنفسهم فتكيف على أنها شراكة بالربح، والخسارة فيما تعتبر العلاقة بين الحكومة والمشاركين وعد بالهبة من قبل الحكومة للمشاركين، وهو ملزم ديانة وقضا بنا على الرأي الراجح، أما فيما يخص في مجالات استثمار صناديق التقاعد الفردية التشاركية فهي لا تخرج عن الاستثمار في الأسهم والصكوك والذهب وسندات المشاركة بالإيراد، وقد تبين أن هذه الصناديق تستثمر في أسهم الشركات التي تستوفي الشروط والضوابط التي وضعتها اللجنة الشرعية لاتحاد البنوك التشاركية التركي (TKBB)، أما الصكوك فهي البديل الشرعي للسندات الربوية مع وجود بعض الإشكالات الشرعية التي اختلف المعاصرون في جوازها فيما لا حرج في الصناديق التي تستثمر في الذهب طالما تحقق قبض البديلين حقيقة أو، حكما أما سندات المشاركة بالإيراد فعلى الرغم من نص النظام الداخلي لبعض الصناديق التشاركية على إمكانية الاستثمار فيها إلا أن هذا النوع من الاستثمار غير متحقق على أرض الواقع نظرا للإشكالات الشرعية الموجودة، فيها كما تستثمر بعض صناديق الاستثمار التقاعدية التشاركية جزءا من فائض أموالها في اتفاقيات إعادة الشراء التي هي عبارة عن قرض ربوي مضمون برهن لا يجوز التعامل به كما تجري هذه الصناديق عقود الصرف الآجلة (Forward)

وعقود مبادلة العملات (Swap)، وقد تبين رجحان جواز الأول عند الحاجة أو إن كان على شكل مواعدة غير ملزمة لكلا الطرفين وبشروط تم ذكرها، سابقاً أما الاستثمار في عقود مبادلة العملات فقد ظهر للباحث رجحان القول، بالمنع باعتبارها قرصاً ربوياً أجري تحت مسمى عقد الصرف كما تبين للباحث جواز الاستثمار في صناديق تقاعد فردية تشاركية تابعة لمؤسسات تقليدية، وجواز الانسحاب المبكر من هذا النظام باعتبارها وكالة أو إجارة يومية، وجواز اقتطاع أجرة إضافية في حالة الانسحاب المبكر باعتباره تعويضاً للضرر الناشئ عن عدم التزام المشترك بوعده باستمرار هذا العقد إلى حصوله على حق التقاعد، أما أكبر إشكال تعاني منه شركات وصناديق التقاعد الفردي التشاركية هي افتقار أكثرها لهيئات الرقابة واللجان الشرعية، لكن هذا الإشكال قد ينتهي قريباً مع إصدار الجهات المختصة قراراً مؤخراً بالإنذار هذه الصناديق بتعيين هيئة رقابة شرعية.

Kaynakça

- Abdu'l-Azîm, Hamdî. *et-Te'âmul fi'l-esvâki'l-'umlâti ed-devliyye*. Virginia: el-Ma'hedü'l-Âli li'l-Fikri'l-İslâmî, 1996.
- Ahmed, Ahmed Muhyiddin. "el-Muđârabetu fi'l-'umle ve'l-vesâilu'l-meşrû'a li'tecennubi ağrârîha el-iktisâdiyye". *Mecelletü Mecmai'l-Fıkhi'l-İslâmî* 11/1 (Aralık 1998), 435-483.
- Aktepe, İshak Emine. *Katılım Finans*. İstanbul: TKBB Yayınları, ty.
- Âl Süleymân, Mubâarak b. Süleymân. *Ahkamu't-t'amuli fi'l-esvâki'l-mâliyye*. 2 Cilt. Riyâd: Kunûz İşbîlye, 2005.
- Altay, Murat. *Türkiye'de Bireysel Emeklilik Sistemi: Aydın İli Örneği*. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.
- Altuncuoğlu, Mehmet. *Faizsiz Bireysel Emeklilik Sisteminin İşleyişi: 2008 Sonrası Türkiye Örneği*. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2017.
- Bayındır, Servet. *Vadeli İşlem Sözleşmeleri*. İstanbul: Süleymaniye Vakfı, 2008.
- Bereket Emeklilik "Bereket Emeklilik Hakkında".
<https://www.bereket.com.tr/bereket-emeklilik>
- Bireysel Emeklilik Sistemi Hakkında Yönetmelik. *Resmî Gazete* 28462 (09.11.2012). Erişim 11 Şubat 2021.
<https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4632.pdf> .
- Bireysel Emeklilik Tasarruf Ve Yatırım Sistemi Kanunu (Kanun No. 4632, Mevzuat No. 7875). *Resmî Gazete* (07.04.2001). Erişim 11 Şubat 2021.
<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=4632&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- Bizim Menkul Değerler A.Ş. "1 Ocak 2021 itibariyle şirketlerin katılım endeksi kriterlerine uygunluk durumu & arındırma oranları". Erişim 17 Şubat 2021.
[https://bmd.com.tr/upload/files/B%C3%BCt%C3%BCn%20Hisseler%20ve%20Ar%C4%B1nd%C4%B1rma%20Oranlar%C4%B1%20010121\(1\).pdf](https://bmd.com.tr/upload/files/B%C3%BCt%C3%BCn%20Hisseler%20ve%20Ar%C4%B1nd%C4%B1rma%20Oranlar%C4%B1%20010121(1).pdf)
- Debu, İbrahîm Fâdîl. "el-Vefâu bi'l-va'd". *Mecelletü Mecmai'l-Fıkhi'l-İslâmî* 5/2 (Aralık 1988), 785-804.
- Dede, Kenan. *Katılım Bankalarında Hazine Ürünleri ve Sermaye Piyasası Uygulamaları*. İstanbul: TKBB Yayınları, 2017.
- Dede, Kenan-Yazıcı, Abdurrahman. "Bireysel Emeklilik Sistemi (BES) ve Faizsiz BES'in Analizi". *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi* 6/1 (2020).
- Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı. "Altın Tahvili ve Altına Dayalı Kira Sertifikası caiz midir?". Erişim 17 Şubat 2021. <https://kurul.diyenet.gov.tr/Cev-ap-Ara/38204/altin-tahvili-ve-altina-dayali-kira-sertifikasi-caiz-midir?enc=QisAbR4bAkZg1HIImMxXRn2t8ij%20beDtMkJdRGirgyeb8%3d>.

- Durmuş, Abdullah. *Fikhî Açıdan Günümüz Para Mübadelesinde İşlemleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Ebû Gudde, Abulsettâr - Hûca. *‘İzzü’ d-Dîn, Karârâtü ve tavsiyyâtü nedeavâti’ l-Baraketi li’ l-iktisâdi’ l-İslâmî 1981-2001*. Cidde: Mecmu’atü Delle’i’ l-Baraka, 6.basım, 2001.
- Emeklilik Gözetim Merkezi. “Bilgi Merkezi, BES Özet Verileri”. Erişim 11 Şubat 2021. <https://www.egm.org.tr/bilgi-merkezi/istatistikler/>
- Faizsiz Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetleme Kurumu (AAOIFI). *Faizsiz Finans Standartları*. Bahreyn: AAOIFI Yayınları, 1437.
- Faizsiz Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetleme Kurumu (AAOIFI). *Muhasebe, denetim, yönetim ve etik standartları*. Riyad: Darü’l-Meymân, 1437.
- Fon Bilgilendirme Platformu (Tefas). Erişim 26 şubat 2021. <https://www.tefas.gov.tr/>
- Hamûd, Sami. *Tatvîru’ l-a’ mâli’ l-marsifiyye bimâ yettefikü ve’ ş-şertati’ l-İslâmiyye*. Amman: Matbaatü’ l-Şark, 2.basım, 1982.
- Hamûd. “et-Ta’ kîb ve’ l-Munâ kaşa”. *Mecelletü Mecmai’ l-Fikhî’ l-İslâmî*, 11/1 (Aralık 1998), 572-574.
- Hayat, Zeynelabidin - Aksu, Eser. “Katılım Finans Kurumlarında Repo Alternatifleri”. *Tasavvur Dergisi* 6/2 (Aralık 2020).
- İbn Abidin. Muhammed Emin. *Reddü’ l-Muhtâr Alâ’ d-Dürri’ l-Muhtar*. 6 Cilt. Beyrut: Daru’ l-Fikr, 2.basım, 1992.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Alî. *Fethu’ l-Bârî fi Sharh Şaḥîḥ al-Bukhârî*. 13 Cilt. Beyrut: Darü’ l Ma’ rife, 1379.
- İbn Hazm, Ali b. Ahmed ez-Zâhirî. *el-Muhallâ bi’ l-Âsâr*. 12 Cilt. Beyrut: Daru’ l-Fikr, ty.
- İbn ḳudâme, Muvaffaḳuddin. *el-Muğnî fi Fıkhî’ l-İmâm Ahmed*. 10 Cilt. Kâhire: Mektebetü’ l-Kâhire, 1388/1968.
- Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP). “Emeklilik Yatırım Fonları”. Erişim 26 Şubat 2021, <https://www.kap.org.tr/tr/YatirimFonlari/EYF>
- Karadağî, Ali Muhyiddin. “el-Esvâkü’ l-mâliyye fi mizânî’ l-fıkhî’ l-İslâmî” *Mecelletü Mecmai’ l-Fikhî’ l-İslâmî*, 7/1 (Mayıs 1992), 73-194.
- Karadâvî, Yusuf. “el-Vefâu bi’ l-va’ d”. *Mecelletü Mecmai’ l-Fikhî’ l-İslâmî*, 5/2 (Aralık 1988), 839-859.
- Karâfî, Şihâbüddin. *Envâru’ l-Burûk fi Envâi’ l-Furûk (el-Furûk)*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’ l-Kütübi’ l-İlmiyye, 2009.
- Katılım Emeklilik. “Katılım Emeklilik Hakkında”. Erişim 26 Şubat 2021. <https://www.katilimemeklilik.com.tr/hakkimizda/katilim-emeklilik-hakkinda/>

- Kira Sertifikaları Tebliği (III-61.1). *Resmî Gazete* 28670 (7 Haziran 2013). Erişim 18 Şubat 2021. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/06/20130607-14.htm>
- Kuveyt Vakıflar Bakanlığı. “Mevt”, *Mevsûatü'l-Fıkhiyyetü'l-Küveytiyye*. Kuveyt: Daru'l-Selâsil, 2.basım, 1404-1427. 39/248-314.
- Marzûkî, Sâlih. “et-Ta' kib ve'l-Munâkaşa”. *Mecelletü Mecmai'l-Fıkhi'l-İslâmî* 11/1 (Aralık 1998), 566-570.
- Meni, Abdullah b. Süleyman. “el-Vefâu bi'l-va'd ve hükmü'l-iltizâmî bihi”. *Mecelletü Mecmai'l-Fıkhi'l-İslâmî* 5/2 (Aralık 1988), 861-880.
- Mevvâk, Muhammed b. Yûsuf. *et-Tâc ve'l-iklîl alâ (bi-şerhi) Muhtaşarı Halîl*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.
- Mısrî, Refîk Yûnus. *Buhûsun fi'l-iktisâdi'l-İslâmî*. Dımaşk: Daru'l-Mektebî, 2.basım, 2009.
- Nefrâvî, Ahmed b. Ğanim. *el-Fevakih'üd-Devanî alâ Risâleti Ebî Zeyd el-Kayravanî*. 2 Cilt. Dâru'l-Fıkr, Beyrut, 1415/1995.
- Nevavî, Yahyâ b. Şeref. *Minhâcû'ç- tâlibîn*. Thk. Avad Kâsim Ahmed Avad. Dımaşk: Dâru'l-Fıkr, 2005.
- Odabaşı, Mehmet. “Bireysel Emeklilik Sisteminin İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi”. *Van İlahiyat Dergisi*, İslam Kongresi Özel Sayısı (2018), 172-194.
- Sâlûs, Ali. “et-Ta' kib ve'l-Munâkaşa”. *Mecelletü Mecmai'l-Fıkhi'l-İslâmî* 11/1 (Aralık 1998), 590-594.
- Serahsî, Ebû Bekr Muhammed. *el-Mebsût*. thk. Halil Muhyiddin el-Meys. 30 Cilt. Beyrut: Daru'l-Fıkr, 1421/2000.
- Sigortacılık ve Özel Emeklilik Düzenleme ve Denetleme Kurumundan: Katılım Esasları Çerçevesinde Sigortacılık ve Bireysel Emeklilik Faaliyetlerine İlişkin Yönetmelik. *Resmî Gazete* Sayısı (19 Aralık 2020). Erişim 11 Şubat 2021. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2020/12/20201219-2.htm>
- Sorularla İslamiyet. “Gelir Ortaklığı Senetler (GES) nedir? Caiz midir?”. Erişim 17 Şubat 2021. <https://sorularlaislamiyet.com/gelir-ortakligi-senetleri-ges-nedir-caiz-midir-0>
- Şirbînî, Hatîb. *Muğni'l-muhtâc ilâ ma rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*. 6 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.
- Takasbank. “T.C. Merkez Bankası'nın repo işlemlerine ilişkin talimatı hak.” Erişim 18 Şubat 2021. <https://www.takasbank.com.tr/documents/Announcement/1089.pdf>
- Türkiye Finans Bankası. “Forward İcazet Belgesi”. Erişim 08 Aralık 2020. <https://www.turkiyefinans.com.tr/Documents/forward-icazet-yazisi.pdf>

- Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB). Pay Senedi İhracı ve Alım-Satımı (Türkiye: TKBB Danışma Kurulu, Yayın tarihi 26.08.2020, Standart no.1). Erişim 18 Mart 2021.
<https://tkbbdanismakurulu.org.tr/uploads/standartlar/15b3a6ab7a9c402b52ec6b7b52722e3a.pdf0>
- Zühaylî, Vehbe. *el-Fıkhü'l-İslâmî ve edilletühü*. 10 Cilt. Dımaşık: Dâru'l-Fıkr, 12.basım, ty.
- Zühaylî, Vehbe. *el-Mu'âmelatü'l-mâliyetü'l-mu'â şıra*. Dımaşık: Dâru'l-Fıkr, 3.basım, 2006.

İSLAM HUKUKUNA UYGUN KOOPERATİF SİGORTACILIĞI MODELİ

Cooperative Insurance Model According to Islamic Law

AYTAÇ AYDIN

Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt
Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam
Hukuku Anabilim Dalı, Ankara, Türkiye
Asst. Prof., Assistant Professor, Ankara Yıldırım
Beyazıt University, Faculty of Islamic Studies,
Department of Islamic Law, Ankara, Turkey

ofisaytac@hotmail.com
orcid.org/0000-0001-9016-5711

YUSUF ÜSTÜN

Ticaret Başmüfettişi, Cumhurbaşkanlığı Devlet
Bilgi ve Koordinasyon Merkezi Ticaret Bakanlığı
Temsilcisi, Ankara, Türkiye
Chief Commercial Inspector, Representative
of the Presidential State Information and
Coordination Center, Ministry of Commerce,
Ankara, Turkey

y.ustun@gtb.gov.tr
orcid.org/0000-0001-6720-0590

MAKALE BİLGİSİ / ARTICLE INFORMATION

Makale Türü /Article Types: Research Article

Geliş Tarihi /Received: 28 Nisan 2021

Kabul Tarihi/Accepted: 04 Temmuz 2021

Yayın Tarihi/Published: 30 Aralık 2021

Doi: <https://doi.org/10.14395/hid.929501>

ATIF/CITE AS:

Aytıç, Aydın – Üstün, Yusuf “İslam Hukukuna Uygun Kooperatif Sigortacılığı Modeli”, Hitit İlahiyat
Dergisi,
(Aralık/December 2021) 20/3

İNTİHAL/PLAGIARISM:

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software.
Copyright © Published by Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi – Hitit University Divinity Faculty,
Çorum, Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hid>

Cooperative Insurance Model According to Islamic Law

Abstract

The cooperatives are a type of company that works by using the means of “mutual assistance, social solidarity and guarantee between its partners” and has a widespread practice area in our country and in the world. The practice of cooperatives in our country has a long history starting from the Ottoman period. Cooperatives are essentially regulated today, Law No. 1163.

Cooperatives are also born out of the need for social solidarity like insurance companies, but differ from them in many ways. The fact that insurance companies are profit-oriented and that the collected funds belong entirely to the company, regardless of whether the provided risk has materialized or not in conventional insurance, brings up the search for a more equitable solution for those who need insurance. In this context, the cooperative insurance business in accordance with the principles of Islamic law stands out as a suitable model.

Independent academic studies examining the legal nature of the cooperative in terms of Islamic law are not sufficient. Therefore, the aims of our study; to determine the legal nature of cooperatives in terms of Islamic law, to evaluate participation insurance through cooperatives in terms of Islamic Insurance and Islamic Law, and to make suggestions for a cooperative insurance structure that can be applied according to Islamic law.

In this study, the nature and practice of today’s cooperative practices are presented by taking into consideration the cooperative principles accepted by the International Cooperatives Association (ICA), and the financial stability and incentive incentives in the country are evaluated by analyzing the difference from associations from capital companies. The opportunities offered by the platform cooperatives, which combines the traditional cooperative structure as a continuation of traditional cooperatives and the digital economy, are presented and the issue of cooperatives has been analyzed in terms of Islamic law. The basic principles of Islamic finance in accordance with the Islamic legal philosophy of a cooperative insurance system operating in accordance with Islamic law; consensual trade; compliance with the requirements of the contracts; interest avoidance; avoiding gambling and extreme uncertainty; avoiding illicit goods and industries; It has been demonstrated that it can be constructed in accordance with the principles of avoiding mixed contracts containing forbidden. In addition, it has been emphasized that the takaful insurance model applied today is different from the capital company and the cooperative. In the cooperative insurance model, the contributions of the members are considered as compensation, not as donations as in ta-

kaful. In this context, contributions of cooperative partners; a certain labor, a certain financial contribution and surety. In return for these contributions, they receive; It is the opportunity to meet their needs for their profession and livelihood under more favorable conditions, to have a positive income-expenditure difference in direct proportion to their labor, and to receive a share in non-company transactions at the rate of their capital shares.

Consequently cooperative insurance; it receives its reference from the Quran itself by means of taawun, coincidence and devotion. It is suitable to be constructed in a structure that complies with the basic rules of Islamic economics such as consent-based trade between stakeholders, obeying the contract, avoiding interest, avoiding gharar and gambling, protection haram goods and sectors. While conventional insurance companies are based on risk selling, mutual/cooperative insurance is shared (returned) among those included in the fund when the money increases in the fund at the end of the period based on the risk-benefit sharing basis. There is a profit-oriented operation in insurance companies, but in this system, the increasing part of the payment they make to the fund according to a certain risk account is shared among those included in the fund at the end of the period, that is, it is returned to them, if the loss is more It is being closed by the stakeholders. So, the risk/premium balance is achieved more equitably. The basis of the system is the principle of “al-harâc bi’d-dhaman” (balance of gain-compensation/benefaction-charge), which is one of the main rules of Islamic law. This system is more suitable for a solidarity and fair economic system. In order for the cooperative insurance model in accordance with Islamic law to be used safely in Muslim societies, it is important that the cooperative contract is prepared in accordance with the Islamic contract theory. This is seen as a model that can find application all over the world as a partnership structure suitable for the Islamic economic system.

Keywords: Islamic Law, Cooperative Insurance, Risk Selling, Risk Sharing, Mutual, Takaful.

İslam Hukukuna Uygun Kooperatif Sigortacılığı Modeli^{1*}

Özet

Kooperatifler, “ortakları arasında karşılıklı yardım, sosyal dayanışma ve kefâlet” araçlarını kullanarak çalışan bir şirket türü olup ülkemiz ve dünyada yaygın bir uygulama alanına sahiptir. Ülkemizde kooperatifçilik uygulaması Osmanlı döneminden başlayan uzun bir geçmişe sahiptir. Kooperatifler günümüzde esas itibarıyla 1163 sayılı kanun düzenlenmiştir.

* Bu makale 25-26 Mart 2021 tarihleri arasında Hitit Üniversitesi tarafından düzenlenen “Uluslararası İslami sigortacılık ve Finans Sempozyumu”nda sunulan bildirinin genişletilmiş ve geliştirilmiş halidir.

Kooperatifler, sigorta şirketleri gibi sosyal dayanışma ihtiyacından doğmuş olmakla birlikte pek çok yönden bunlardan ayrılmaktadır. Sigorta şirketlerinin kâr odaklı olması ve konvansiyonel sigortacılıkta, temin edilen riskin gerçekleşip gerçekleşmediğine bakılmaksızın, toplanan fonların tamamen şirkete ait olması, sigortaya ihtiyaç duyanlar açısından daha adil çözüm arayışını gündeme getirmektedir. Bu bağlamda İslam hukuku ilkelerine uygun kooperatif sigortacılığı uygun bir model olarak dikkat çekmektedir.

İslam hukuku açısından kooperatifin hukuki niteliğini inceleyen müstakil akademik çalışmalar yeter sayıda değildir. Bu nedenle çalışmamızın amaçlarını; İslam hukuku açısından kooperatiflerin hukuki niteliğini belirlemek, kooperatif üzerinden yapılan katılım sigortacılığını İslami Sigortacılık ve İslam Hukuku açısından değerlendirmek ve İslam hukukuna göre uygulanabilir bir kooperatif sigortacılığı yapısı için öneriler getirmek olarak ifade edebiliriz.

Bu çalışmada, günümüzdeki kooperatifçilik uygulamalarının mahiyeti ve işleyişi, Uluslararası Kooperatifler Birliği (ICA) tarafından kabul edilen kooperatif ilkeleri de göz önünde bulundurularak ortaya konulmuş; derneklerden, sermaye şirketlerden farkı tahlil edilerek ülkedeki mali istikrar ve katılımı teşviki değerlendirilmiştir. Geleneksel kooperatifçiliğin devamı olarak gelişen, geleneksel kooperatif yapısı ile dijital ekonominin entegre hale geldiği platform kooperatifçiliğinin sunduğu fırsatlar ortaya konularak İslam hukuku açısından kooperatifçilik konusu tahlil edilmiştir. İslam hukukuna uygun olarak işleyen bir kooperatif sigortacılığı sisteminin makâsıd-ı ş-şerîa (İslam hukuk felsefesi) ile uyumlu olarak İslami finansın temel ilkeleri olan; karşılıklı rızaya dayalı ticaret; sözleşmelerin gereğine riayet; faizden kaçınma; kumar ve aşırı belirsizlikten kaçınma; haram mal ve sektörlerden kaçınma; haram içeren karma sözleşmelerden kaçınma ilkelerine uyumlu olarak kurgulanabileceği ortaya konulmuştur. Ayrıca günümüzde uygulanan tekâfül sigortacılığı modelinin sermaye şirketi ve kooperatiften farklı olduğu vurgulanmıştır. Kooperatif sigortacılığı modelinde üyelerin katkıları, tekâfülde olduğu gibi teberru olarak değil ivaz olarak değerlendirilir. Bu kapsamda kooperatif ortaklarının verdiği katkılar; belirli bir emek, belirli bir finansal katkı ve kefalettir. Bu katkılara karşılık olarak aldıkları ise; meslek ve geçimlerine dair ihtiyaçlarını daha uygun şartlarda karşılanması, emeği ile doğru orantılı olarak olumlu gelir-gider farkı ve ortak dışı işlemlerden sermaye payları oranında pay alma imkânıdır.

Sonuç olarak kooperatif sigortacılığını, sigortacılığı, teâvün, tesanüd ve tekâfül suretiyle referansını bizzat Kur'an-ı Kerim'den alan, taraflar arası rızaya dayalı ticaret, ahde vefa, faizden sakınma, garar ve kumardan kaçınma, haram mal ve sektörlerden korunma gibi İslam iktisadının temel kurallarına uyumluluk gösteren bir yapıda kurgulanmaya uygundur. Konvansiyonel si-

gorta şirketleri, risk satılması temeline dayalı iken mütüel/karşılıklı/kooperatif sigortacılığı risk-menfaat paylaşımı temeline dayalıdır. Sigorta şirketlerindeki kâr odaklı işleyişin aksine, bu sistemde, belli bir risk hesabına göre fona yaptıkları ödemenin artan kısmı, riskin tahmin edilenden düşük gerçekleşmesi nedeniyle, fona dahil olanlar arasında dönem sonunda paylaşılır, yani onlara iade edilmekte, zararın daha fazla gerçekleşmesi halinde ise, bunun ilgili paydaşlar tarafından kapatılması yoluna gidilmektedir. Böylece risk-prim dengesi daha adil bir şekilde sağlanmış olmaktadır. Sistemin dayanağı, İslam hukukunun külli kaidelerinden olan “el-harâc bi’d-damân” (kazanç-tazmin sorumluluğu/nimet-külfet dengesi) prensibidir. Bu sistem yardımlaşma ve adil bir iktisat sistemine daha uygundur. İslam hukukuna uygun kooperatif sigortacılığı modelinin Müslüman toplumlarda yaygın olarak güvenle kullanılabilmesi için kooperatif sözleşmesinin İslam akit teorisi ile uyumlu olarak hazırlanması önemlidir. Bu, İslam iktisat sistemine uygun bir ortaklık yapısı olarak tüm dünyada uygulama alanı bulabilecek bir model olarak görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Kooperatif Sigortacılığı, Risk Satımı, Risk Paylaşımı, Mütüel, Tekâfül.

Giriş

Kooperatifler, “ortakları arasında karşılıklı yardım, sosyal dayanışma ve kefâlet” araçlarını kullanarak çalışan ortaklık yapısı olup dünyada yaygın bir uygulama alanına sahiptir. Sigorta şirketleri gibi sosyal dayanışma ihtiyacından ortaya çıkan kooperatifler pek çok yönden sigorta şirketlerinden ayrılmaktadır.

Ülkemizde kooperatifçilik uygulaması Osmanlı döneminden itibaren uzun bir geçmişe sahiptir ancak halen yürürlükte olan 1163 sayılı kanun ile uygulama alanı bulan kooperatifçiliğin İslam hukukuna göre işleyişini ve hukuki niteliği” ni inceleyen müstakil çalışmalar yeter sayıda değildir. Bu alanda literatür incelendiğinde pozitif hukuk kapsamında “kooperatif hukuku”nu ele alan pek çok çalışma mevcuttur. Bu kapsamda bizim makalemizde istifade ettiğimiz Yusuf Üstün ve Muhittin Aydın’ın kaleme aldığı “Kooperatifler Hukuku” kitabı² ve Reha Poroy ve arkadaşlarının kaleme aldığı “Ortaklıklar ve Kooperatif Hukuku” kitabı³ en geniş çalışmalardandır. Ayrıca, Yusuf Üstün ve İbrahim Hak’ın kaleme aldığı “Kooperatiflerin Vergisel Boyutu”

² Yusuf Üstün - Muhittin Aydın, *Kooperatifler Hukuku* (Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2014); Üstün, Yusuf - Aydın, Muhittin, *Kooperatifler Hukuku* (Ankara: Seçkin Yayınları, 2017).

³ Reha Poroy, vd., *Ortaklıklar ve Kooperatif Hukuku* (İstanbul: Arıkan Basım Yayın, 2005).

kitabı⁴ da konuyu vergisel boyutunun ele alındığı önemli çalışmalardan biridir. Konumuzla ilgili İslam hukuku literatürü incelendiğinde “İslam Hukuku Açısından Kooperatiflerin Hukuki Niteliği” başlıklı makale⁵ ve Faizsiz Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetleme Kurumu’nun (AAOIFI) “Faizsiz Finans Standartları” çerçevesinde “tekâfül” sigortası ile ilgili standartları mevcuttur.⁶ Ayrıca kooperatif sigortacılığı ile ilgili olarak ifade edebileceğimiz Nihat Dalgın’ın “Sigorta”;⁷ ve Hasan Hacak’ın “İslâm Hukukunda Sigorta ve Fıkıh Bilginlerinin Sigortaya Yaklaşımının Genel Bir Değerlendirmesi”⁸ başlıklı makaleleri kooperatif konusunu ele almaksızın özellikle sigortanın fihhi tahlilini yapmıştır. 1996 yılında düzenlenen 1. Uluslararası İslâm Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi ve 2015 yılında düzenlenen 2. Uluslararası İslâm Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi’nde sigorta konusu müstakil bir oturumda ele alınmıştır.⁹ Ancak Özellikle “sigorta kooperatifi modeli”ni müstakil olarak ele alan bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Çalışmamızın amacı, 1163 sayılı kanun ile düzenlenen kooperatifçiliğin İslam hukukuna göre hukuki niteliğini ortaya koyarak Uluslararası Kooperatifler Birliği (ICA) tarafından kabul edilen kooperatif ilkelerine göre idealize edilen kooperatifçilik ile ülkemizdeki kooperatifçiliğin arasındaki farkları inceleyip kooperatif metoduyla yapılan İslami sigortacılığın İslam Hukuku açısından bir değerlendirilmesini yapmak ve İslam hukukuna göre uygulanabilir bir kooperatif sigortacılığı yapısı için öneriler getirmektir.

1. Kooperatifin Tanımı ve Özellikler

1.1. Tanımı

Kooperatifler, kanunda “tüzel kişiliği haiz olmak üzere ortaklarının belirli ekonomik menfaatlerini ve özellikle meslek veya geçimlerine ait ihtiyaçlarını işgücü ve parasal katkılarıyla karşılıklı yardım, dayanışma ve kefâlet suretiyle sağlayıp korumak amacıyla gerçek ve tüzel kişiler tarafından kurulan değişir ortaklı ve değişir sermayeli ortaklıklar” olarak tanımlanmaktadır.¹⁰

⁴ Yusuf Üstün - İbrahim Hak, *Kooperatiflerin Vergisel Boyutu* (İstanbul: İSMIMO Yayınları, 2020).

⁵ Aytaç Aydın, “İslam Hukuku Açısından Kooperatiflerin Hukuki Niteliği”, *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi* 6/1 (2021).

⁶ *The Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions Shari’ah Standards (AAOIFI) (2015). Faizsiz Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetleme Kurumu Faizsiz Finans Standartları*, 2015. çev. Sabahattin Zaim Üniversitesi. İstanbul: TKBB, 2018).

⁷ Nihat Dalgın, “Sigorta”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 20 Ocak 2020).

⁸ Hasan Hacak, “İslâm Hukukunda Sigorta ve Fıkıh Bilginlerinin Sigortaya Yaklaşımının Genel Bir Değerlendirmesi”, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30/1 (2006).

⁹ 1. Uluslararası İslâm Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi (1996), “Sigorta Sonuç Bildirisi”, (Erişim 10 Eylül 2020); 2. Uluslararası İslâm Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi (2015), “Sigorta Sonuç Bildirisi”, (Erişim 10 Eylül 2020).

¹⁰ Kooperatifler Kanunu (KK), *Resmî Gazete* 13195 (10 Mayıs 1969), Kanun No. 1163, md. 1.

Bu tarife göre, kooperatiflerin çalışma prensibi ya da amaca ulaşmak için kullanacağı en önemli araç “ortakları arasında karşılıklı yardım, dayanışma ve kefâlet” olarak belirlenmiştir. Bu araç seti, yalnızca Türk Hukukuna özgü olmayıp kooperatifçilik ilke ve prensiplerinden ileri gelmektedir.

“Kooperatif” kelimesi etimolojik olarak incelendiğinde tüm dillerde hayata yansımalarıyla da örtüşecek şekilde “ortaklaşa iş yapmak, bireyin tek başına yapamayacağı işi elbirliği ve bir koordinasyon içerisinde yapabilmek” anlamında kullanıldığı görülmektedir.

Kooperatifler kişilerin gönüllülük esasına üzere bir araya gelerek ekonomik ihtiyaçlarını karşılamak, yardımlaşmak üzere meydana getirdikleri, kendi kendini yöneten ve denetleyen bir ortaklık yapısıdır. Asıl amaç, kâr etmekten ziyade tasarrufla yetinerek, sahibi ve denetimi ile sorumlu ortakların kooperatif vasıtasıyla sosyo-ekonomik ihtiyaçlarını karşılamaktır.

Kooperatif, ortaklaşa iş yapma esasına dayalı olarak çalışan çok önemli bir kalkınma aracıdır. Küçük birikimlerin “yatırım yapılabilir bir sermaye” büyüklüğüne ulaşmasında kooperatifler diğer organizasyonlardan çok daha etkilidirler.

Kooperatifler, özel ve tüzel kişi ve grupların, kazançlarını ve üretimlerini artırmak veya tüketim mallarına daha ucuza sahip olmak amacıyla maddi-manevi imkânlarını birleştirdikleri örgütler olarak da tanımlanmaktadır.¹¹

Bu ortaklığın tabii sonuçlarından biri de ortakların meslek veya geçimlerine ait ihtiyaçlarını sağlamanın yanında bireyin sosyo-kültürel açıdan gelişimidir. Bu doğal sonucun bir uzantısı olarak sosyo-kültürel hedefler gözetilen kooperatifler kurma imkânı da vardır.

Yukarıdaki açıklamalardan hareketle kooperatif; sermaye, karşılıklı yardımlaşma, tekâfül araçlarını kullanarak özünde ortaklarının finansal durumunu ortaklarına tasarruf ettirerek iyileştirmeyi amaçlayan, üyeleri dışındaki kişilerle de işlem yapabilen; eşitlikçi ve sermayenin bir hakimiyet aracı olarak kullanılmadığı, değişir ortaklı ve değişir sermayeli, kendine has özellikleri olan bir ortaklık türüdür.

Kooperatifleri esasen üç ana faaliyet alanında görmekteyiz:

1. Üretim (mal ve hizmet sektöründe; tarım, konut, enerji, taşımacılık vd.),
2. Tüketim (mal ve hizmet sektörü tüketim, temin tevzi, tedarik, vd.),
3. Finans (kredi, kefâlet, sigorta ve bankacılık)

¹¹ Üstün - Aydın, *Kooperatifler Hukuku*, 4.

Karşılıklılık esasına dayalı kooperatifçilik faaliyetleri bu üç ana alanda yürütülse de ülkemizde ya unvanlarına göre ya da faaliyet alanları (tarımsal, yapı üretim, kredi kefâlet vd.) ile ilgili bakanlığın yürüttüğü kamusal hizmete göre sınıflandırılmaktadır.¹²

Kooperatifler dünya üzerinde ekonominin hemen hemen her alanında aktif işletmeler olmakla beraber yalnızca kâr odaklı olmamaları, yardımlaşma ve dayanışmayı merkeze alan bir yapı olmaları sebebiyle diğerlerinden ayrılmaktadır. Kooperatifler ve diğer yardımlaşma-dayanışma amacıyla kurulmuş işletmeler (ör. mütüeller) sosyal dayanışma ekonomisinin bir parçası olarak kamu kesimi ve mevcut işletmeler tarafından karşılanmayan mal ve hizmet ihtiyacını karşılamak üzere ortaya çıkmıştır. Bu işletmeler, mal ve hizmet üretirken sosyo-ekonomik menfaatleri de gözetmek ortak paydasında birleşmektedirler. Ayrıca, kooperatifler ve mütüeller diğer işletmelerden farklı olarak demokratik olarak karar alma mekanizmasına sahip olan, ortakların kooperatifin sahibi olduğu üyelik tabanlı işletmelerdir.¹³

Kooperatiflerin niteliklerinin anlaşılması bakımından yeri gelmişken, Uluslararası Kooperatifler Birliği (International Cooperatives Alliance, ICA) tarafından kabul edilen “kooperatifçilik ilkeleri”ni ifade etmekte yarar vardır. Bu ilkeler:

- Gönüllü ve herkese açık üyelik yapısı,
- Üyeler tarafından gerçekleştirilen demokratik kontrol sistemi,
- Üyelerin ekonomik katılımı,
- Özerklik ve bağımsızlık,
- Eğitim, öğretim ve bilgilendirme,
- Kooperatifler arasında işbirliği,
- Topluma karşı sorumlu olma şeklinde sıralanmakta olup, tüm kooperatif örgüt tiplerinin (ülkemiz açısından birlik ve merkez birliklerinin) gerçek bir kooperatif olup olmadığının test edilmesi bakımından da önemlidir.

Bu ilkeler kooperatifçiliğin temel ilkeleri olarak özü itibarıyla günümüze kadar gelmiş ve ICA tarafından yeniden düzenlenerek kabul edilmiştir.¹⁴

¹² Üstün – Hak, *Kooperatiflerin Vergisel Boyutu*, 5.

¹³ Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), *Çalışma Dünyasının Geleceği Notları Dizisi 6* (Erişim 20 Aralık 2020).

¹⁴ 1895 yılında kurulan ICA, dünya ölçeğinde kooperatifleri temsil eden bağımsız, hükümet dışı bir kuruluştur. En büyük çatı kuruluş olması nedeniyle tanımlar ve ilkeler söz konusu olduğunda ICA çalışmaları genel kabul görmektedir. Kuruluşunun 100. yılı olan 1995’te,

1.2 Kooperatif Organizasyonların Başat Özellikleri

Kooperatiflerin amacı ortakların ekonomilerinin geliştirilmesidir. Kooperatifler; birincil amacı kâr etmek olmayan, faaliyetlerinde ve elde ettiği sonuçlarda ekonomik fayda özelliğinin baskın bulunduğu, yönetimde mutlak eşitlik, olumlu gelir gider farkı paylaşımında nispi eşitlik kuralının esas alındığı, sermayenin bir egemenlik aracı olarak kullanılmadığı, giriş ve çıkışta gönüllülük esasının benimsendiği, kooperatifin varlık ve hayatiyetinin birincil öncelik sırasında yer aldığı, değişir ortaklı ve değişir sermayeli, yardımlaşma esası üzerine kurulu, paydaşların güçlerinin aktif bir şekilde birleştirilmesi amacını gözetilen bir ortaklık yapısıdır.¹⁵

Kooperatifler, ortakların menfaatlerini korumak, ihtiyaçlarını sağlamak üzere kurulan işletmelerdir. Hangi alanda çalışıyor olursa olsun kooperatiflerin:

- İktisadi işletme olması,
- Sahibinin, hizmetlerini kullananlar -yani ortakları- olması,
- Ortakları tarafından yönetilmesi,
- Yönetim şeklinin kişiye odaklı ve demokratik olması,
- Gönüllü ve açık bir ortaklık ilişkisinin bulunması,
- Ortakların elde ettikleri faydaların, yatırdıkları sermayeden ziyade kooperatifle yaptıkları işle orantılı olması,
- Değişir ortaklı ve değişir sermayeli esnek ve dinamik bir yapıya sahip olması,
- Toplumsal duyarlılığa sahip kuruluşlar olması gibi diğer işletme ve organizasyon tiplerinden farklı ve olumlu olarak ön plana çıkan özellikleri vardır.

Ayrıca, kooperatif organizasyonlarının temel belirleyici niteliklerinden birisi de ortaya çıkan olumlu-olumsuz gelir gider farkının ortaklar arasında dürüst ve adil dağılımıdır. Bu çerçevede, ortaklarının meslek ve geçimlerine ait ihtiyaçlarının giderilmesi, piyasa olumsuzluklarına karşı tedbir alınması ve ortakların ekonomik menfaatlerinin artırılması gibi amaçlarla kurulabilmektedir.

ICA, gözden geçirilerek yeniden düzenlenen Kooperatif Kimliği Bildirgesi'ni kabul etmiştir. Bildirge, kooperatif tanımını, kooperatiflerin değerlerini ve kooperatifçilik ilkelerini içermektedir (ICA). Tahmin edilebileceği üzere bildirgedeki değer ve ilkeler dünya genelinde benimsenmiştir.

¹⁵ Reha Poroy, vd., 948.

Bir kooperatif kurmaktaki birincil amaç faydanın (maslahat) optimum seviyeye çıkartılması; ikincil amacı ise, kooperatif üyelerinin risklerinin olabildiğince düşük tutulmasıdır.

Ekonomik menfaat açısından kooperatif, başlıca ekonomik ihtiyaçların (kredi, konut üretim, tüketim, pazarlama, vd.) en uygun şartlarda sağlanması amacıyla kurulan bir girişimdir. Kooperatifçiliği diğer ekonomik girişimlerden farklı ve üstün yönü, ekonomik ihtiyaçları gidermesinin yanında farklı insani ihtiyaçlara da hitap etmesidir.¹⁶

2. Kooperatiflerin Derneklerden Farkı

Kooperatiflerin sosyal yönünün öne çıkması sebebiyle zaman zaman derneklerle karıştırılmakta ve dernek kurulması gereken durumlarda kooperatif kurulabilmektedir.

Amaç bakımından incelendiğinde birbiri ile kesişen noktalar olmakla birlikte en önemli fark, ortakların ekonomik menfaatleridir. Dernekler Kanunu'na göre dernekler;¹⁷ “kazanç paylaşma dışında, kanunla yasaklanmamış belirli ve ortak bir amacı gerçekleştirmek üzere en az yedi gerçek veya tüzel kişinin bilgi ve çalışmalarını sürekli olarak birleştirmek suretiyle oluşturdukları tüzel kişiliğe sahip kişi topluluklarıdır.” Dolayısı bir teşekkülün “dernek” sayılabilmesi için “kişi birlikteliğine dayanması ve kazanç paylaşımı gayesi dışında” kurulmuş olması şartı aranır. Neticede bu iki yapı arasındaki en önemli fark “amaç”ta görülür.

Tacir sayılan tüzel kişilikler TTK'da belirtilmiş (TTK md. 16) ve gayesine ulaşmak için ticari işletme işleten derneklerin “tacir” sayılacağı ifade edilmiştir. Dolayısı ile ticari işletmesi bulunan bir dernekte tacir olarak kabul edilen kişilik dernek tüzel kişiliğinin kendisidir. Dernekler tarafından kurulan iktisadi işletmeler kanunen tacir sayılmayıp, tacir niteliği ve ticaretten kaynaklanan mükellefiyetler tüzel kişi olarak derneğe verilmektedir.

Diğer taraftan Kurumlar Vergisi Kanunu'na göre¹⁸ dernekler, kurumlar vergisi mükellefi değildir fakat derneklerin iktisadi işletmesince elde edilen kazanç dolayısı ile bu işletme adına ödenmesi gereken kurumlar vergisinin sorumlusu ilgili derneklerdir.

¹⁶ Yusuf Üstün - Muhittin Aydın, Kooperatifler Hukuku (Ankara: Seçkin Yayınları, 2014), 3.

¹⁷ Dernekler Kanunu (DK), *Resmî Gazete* 25649 (23 Kasım 2004), Kanun No. 5253.

¹⁸ Kurumlar Vergisi Kanunu (KVK), *Resmî Gazete* 26205 (21 Haziran 2006), Kanun No. 5520.

Hal böyle iken dernek ve iktisadi işletmeyi ayrı ayrı kurmak yerine doğrudan kooperatif kurmak daha makul ve pratik hayata daha uygundur. Çünkü kooperatifler;

- Karşılıklılık (mütualizm),
- Değişir ortaklı ve değişir sermayeli oluş,
- Yılsonu kazancın¹⁹ ya da zararın (gelir-gider farkı) ortakların çalışması ile doğru orantılı olarak dağıtılması, nispi paylaşım,
- Kooperatifin “ortaklık içi” bir faaliyet olması ve “ortaklık dışı” işlem yaptığında bu işlemin boyutu oranında herhangi bir sermaye şirketine farkının kalmaması,
- Ortaklarının aynı zamanda kooperatifin sahibi olması,
- Kooperatife ortaklık şartlarının serbestçe belirlenebiliyor olması (objektif kriterleri esas almak kaydıyla; aylık belirli bir seviyede gelire sahip olmak, belirli bir meslek sınıfında faaliyet göstermek, vd.),
- Organizasyon yapısının anasözleşmeyle farklı olarak kurgulanabilme imkânı (böylece kooperatif faaliyetlerinde İslam hukukuna uygun çalışmasını denetleyen bir danışma kurulu seçilebilir),
- Faaliyetlerinin denetiminin kooperatifin bizzat kendisince ve ortakların kendi değerleri ile örtüşen objektif kriterlere göre kontrol edilebilme imkânı, vd. daha birçok hususiyetinden dolayı derneklere göre daha avantajlıdır.

3. Kooperatifler Sermaye Şirketi Türü Dışında Bir Ticaret Şirkettir

Türk Ticaret Kanunu’nda (124 md.) “Ticaret şirketleri; kollektif, komandit, anonim, limited ve kooperatif şirketlerden ibarettir. Bu Kanunda, kollektif ile komandit şirket şahıs; anonim, limited ve sermayesi paylara bölünmüş komandit şirket sermaye şirketi sayılır.” denilmektedir.²⁰

Kooperatif şirketini diğer ortaklık yapılarından ayıran en önemli hususiyet “amaç/gaye” yönünden ortaya çıkmaktadır. Diğer ortaklıklar (limited, anonim, kollektif, komandit) elde edilen kârı paylaşmak gayesi ile kurulurken kooperatif ortaklıklarında esas gaye, ortağın ihtiyaçlarını sağlamak ve ekonomisini iyileştirmektir. Sermaye ve şahıs şirketlerinin sermaye kullana-

¹⁹ Muhasebe tekniği açısından “kâr” olarak finansal tablolara yansısı da, ortaklık içi işlemlerden dolayı “olumlu gelir-gider farkı” dediğimiz rakam, her bir ortağın kooperatifle yaptığı işlemler sonucu kooperatife emaneten bırakmış olduğu, yılsonunda da “risturn” adıyla geri alabileceği tasarrufudur.

²⁰ Türk Ticaret Kanunu (TTK), *Resmî Gazete* 27846 (14 Şubat 2011), Kanun No. 6102.

rak yaptığını kooperatifler, parasal katkı, yardımlaşma, dayanışma ve kefâlet araçlarını kullanarak gerçekleştirir.

Belirli miktarda sermaye payı koymaları, rasyonel kurallara göre çalışmaları açısından ortak paydaya sahip olan kooperatif ve sermaye şirketleri iktisadi amaç gütmeleri açısından da benzer özelliklere sahiptir ancak bazı noktalarda farklılık göstermektedir. Yukarıda belirtilen farka ek olarak diğer farkları aşağıdaki şekilde özetleyebiliriz:

Sermaye şirketleri sermaye hâkimiyeti esasına dayalı ortaklık yapıları olup, sermaye paylarına optimum seviyede kâr sağlamak için çalışmalarına karşın, kooperatiflerde pay sahipleri de müşterileri de kendi ortaklarıdır.

Sermaye şirketlerinde sosyal amaç, kâr amacının çok gerilerinde olmasına karşın, kooperatiflerde sosyal amaç ve paydaşına hizmet ön sıralarda yer alan unsurlardan birisidir.

Sermaye şirketi, amacını hissedarlarının koydukları sermaye aracı ile gerçekleştirmesine karşın kooperatif şirketi, ortaklarının iş gücü ve parasal katkıları yanında yardımlaşma ve kefalet araçlarını kullanır.

Şirketlerde elde edilen kâr “temettü” adıyla ortaklarına hisse oranına göre dağıtılmasına karşın kooperatiflerde elde edilen olumlu gelir-gider farkının bir bölümü ortakların kooperatif ile yaptıkları alışveriş miktarına göre (nispi olarak) “risturn” adıyla dağıtılır.

Şirketlerde hisse senedi alış-verişi serbest olmasına karşın kooperatiflerde ortaklık hakkı ancak yönetim kurulunun kabulünü bağlı olarak devredilebilir.

Şirketlerde ortağın satın alabileceği paya bir sınır getirilmemesine karşın, kooperatiflerde bir üyenin sahip olabileceği ortaklık payı sınırlandırılmıştır.

Şirketlerde sermaye miktarı sabit olup belirli kanun ve kurallar çerçevesinde artırılabilmesine karşın, kooperatiflerde sermaye ve ortak sayısı değişkendir.

Şirket ortakları sahip oldukları hisse oranıyla doğru orantılı olarak oy hakkına sahip olabilmelerine karşın, her bir kooperatif ortağı (hisse oranı esas alınmaksızın) ancak bir oy hakkına sahiptir.²¹

4. Kooperatiflerin Mali İstikrarı ve Katılımı Teşviki

Kooperatiflerin ekonomik krizlerde, içinde buldukları sektörlerde diğer işletme türlerine göre daha dayanıklı işletmeler olduğu tecrübe edilmiştir.

Örneğin konvansiyonel bankalarla finans alanında faaliyet gösteren ko-

²¹ Üstün - Aydın, Kooperatifler Hukuku (2017), 15.

operatifler kıyaslandığında; üyelik yapısı, denetim, kontrol, kâr elde etme sistemi, vd. avantajları sebebiyle krizle başa çıkma konusunda kooperatifler daha başarılı olmuştur.²² Kredi birlikleri, kooperatif bankaları, tasarruf ve kredi kooperatifleri özellikle küçük ve orta ölçekli işletmelere konvansiyonel bankalar ve finans kuruluşlarına oranla daha üst seviyede bir kredi imkanı sunmuştur.²³

Kooperatiflerin de içinde bulunduğu dayanışma esasına dayalı mekanizmalar; fon elde etmede (finansla erişimde) demokratikleşmeyi; finansal sahada dayanışmayı, karşılıklılık uygulamalarını ve değerlerini yeniden yapılandırmayı; yerel ekonomik gelişimi desteklemeyi; topluluk yapılarını dinamik hale getirmeyi amaçlar. Kendiliğinden örgütlenme ve kooperatifçilik esasına dayalı bu yapılar; etik bankacılık, finansal kooperatifler, kalkınma kooperatifleri, yardımlaşma, mikro finans, tamamlayıcı para akışı, toplumsal temelli para tasarruf planları, katılımcı bütçe, kitlesel fonlama, dijital para akışı, sosyal amaçlı yatırımlar vd. içerir.²⁴

5. Ortaklık İçi ve Dışı İşlem Kavramı

Kooperatif kanunu 38. md. 1-3. fıkrasında ortaklık içi işlemlerden, 4. fıkrasında ise ortaklık dışı işlemlerden bahsedilmiştir:

“Madde 38 - Anasözleşmede aksine hüküm bulunmadığı takdirde ortaklarla yapılan muamelelerden bir yıllık faaliyet sonunda elde edilen hasılanın tamamı gelir gider farkı olarak kooperatifin yedek akçelerine eklenir.

Gelir gider farkının ortaklar arasında bölüşülmesi öngörülmüş ise bu bölünme ortakların muameleleri oranında yapılır.

Gelir-gider farkının en az %50’si ortaklara dağıtıldıktan sonra, ortakların sermaye paylarına genel kurul kararı ile Devlet Tahvillerine verilen en yüksek faiz haddini geçmemek üzere faiz ödenebileceği anasözleşme ile hükme bağlanabilir.

Ortak dışı işlemlerden elde edilen hasılanın ortaklara sermaye payları oranında dağıtılabileceği anasözleşmede hükme bağlanabilir. Dağıtılmadığı takdirde, bunlar kooperatifin gelişmesine yarayacak işlerde kullanılmak üzere özel bir fonda toplanır.

²² F. Serkan Öngel - Uygur Dursun Yıldırım, *Krizle Karşı Kooperatifler* (İstanbul: Nota Bene Yayınları, 2020).

²³ Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), *Çalışma Dünyasının Geleceği Notları Dizisi 6* (Erişim 20 Aralık 2020).

²⁴ The United Nations Research Institute for Social Development (UNRISD), “Social Drivers of Sustainable Development” (Erişim 11 Kasım 2020).

Bir yıllık faaliyet neticeleri menfi olduğu takdirde açık, yedek akçelerden ve bunların kâfi gelmemesi halinde ek ödemelerle veya ortak sermaye paylarıyla karşılanır.

Menfi neticeler ortadan kaldırılmadıkça gelir gider farkı ve faiz dağıtımı yapılamaz.” şeklindedir.

Konu 5520 sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu’nun (KVK) md.4. k bendinde:

“... Kooperatiflerin ortakları dışındaki kişilerle yaptıkları işlemler ile kooperatif ana sözleşmesinde yer almayan konularda ortakları ile yaptıkları işlemler “**ortak dışı**” işlemlerdir. Kooperatiflerin faaliyetin icrasına tahsis ettikleri ve ekonomik ömrünü tamamlamış olan demirbaş, makine, teçhizat, taşıt ve benzeri amortismanına tabi iktisadi kıymetleri elden çıkarmaları ile yapı kooperatiflerinin kendilerine ait arsalarını kat karşılığı vererek her bir hisse için bir işyeri veya konut elde etmeleri **ortak dışı işlem sayılmaz**. Kooperatiflerin **ortak dışı işlemleri nedeniyle** kooperatif tüzel kişiliğine bağlı ayrı bir iktisadi işletme oluşmuş kabul edilir. Kooperatiflerin, iktisadi işletmelerinden ve tam mükellefiyete tabi başka bir kurumun sermayesine katılımlarından kazanç elde etmelerinin ve bu kazançların daha sonra ortaklara dağıtılmasının muafiyete etkisi yoktur. **Ortak dışı işlemlerden elde edilen kazançların vergilendirilmesine ilişkin usul ve esaslar** Maliye Bakanlığınca belirlenir.)...” şeklinde açıklamada bulunulmuştur.

KVK md. 5 (i) bendinde de aynı ayrıma gidilmek suretiyle ortaklardan başka kimselerle yapılan işlemlerden bahsedilmiştir. Dolayısıyla, kooperatiflerin ortaklarıyla, kooperatif konusuna giren konularda yaptığı işlemler, “ortaklık içi” işlemler olup bu işlemlerden dolayı ortağın kooperatife bıraktığı hasıladan/primden, maliyetler/zararlar çıkarıldıktan sonra kalan tutar kooperatif açısından kâr olmayıp, ortak adına kooperatif hesaplarında tutulan ortağın tasarrufu ve iade edilmesi halinde de “risturn” olarak adlandırılan bir değer hükmündedir. Ancak ortaklık dışı bir işlemde dolayı kooperatifte kalan bir hasıla olduğunda, kooperatif hesaplarında bu işlemlerden doğan olumlu fark, bir tasarruf olarak değerlendirilmeyip “vergilendirmenin konusuna giren bir kazanç”²⁵ olarak karşımıza çıkar. Dolayısı ile, kooperatiflerin çalışma prensipleri ile ortaklık içi işlem ve ortaklık dışı işlem arasındaki farkın doğru anlaşılması oldukça önemlidir.

²⁵ Gelir Vergisi Kanunu (GVK), *Resmî Gazete* 10700 (6 Ocak 1961), Kanun No. 193, md. 2.

6. Platform Kooperatifçiliği

Kooperatifçilik alanında kullanılan “platform” kelimesi, temel olarak üreticilerle tüketicileri bir araya getiren dijital yapılar olarak açıklanabilir. “Platform kooperatifçiliği” ise, geleneksel kooperatifçilik yaklaşımı ile dijital ekonomiyi birleştiren bir yapıdır. Bu yapıyı internet mülkiyeti ve teknolojik altyapıların ortaklaşa kullanılan; kişisel verilerin korunması, çalışanların hak kayıplarının ve tekelleşmenin önüne geçmeyi amaçlayan uluslararası bir kalkınma hareketi olarak tarif etmek mümkündür.²⁶

Platform kooperatifçiliği hareketinde aynı iş kolundaki insanlar finansal katkı, dayanışma ve yardımlaşma amacıyla dijital ortamda buluşarak iş yapmakta ve her bir paydaş yaptığı iş oranında ekonomik fayda elde etmektedir. Ülkemizdeki “armut.com” örneğinde olduğu gibi “bir bölgede tadilat, tamirat, temizlik, nakliyat işi ile uğraşanlar bir kooperatif kurarak kullanıcılara hizmetlerini ulaştırıyorlar.²⁷ Arada komisyon alan bir şirket olmuyor. Yurtdışından bir örnek olarak Denver’deki bir taksi kooperatifini (Green Taxi Cooperative) verebiliriz. 600’den fazla göçmen 2015 yılında bir taksi kooperatifi kurarak, bir telefon uygulaması üzerinden 7/24 Uber ile benzer bir hizmeti veriyorlar. Taksi şoförleri aynı zamanda kooperatifin sahibi oldukları için ayrıca komisyon alan bir şirket yok. Gelir, yaptıkları işle doğru orantılı olarak paylaşılıyor.²⁸ Ayrıca Yurtdışından ikinci bir örnek olarak bir araç paylaşım kooperatifi olan “modo” örneği verilebilir.²⁹

Teknolojik değişiklikler dinamik bir süreci tetikleyerek büyüme ve kalkınmanın temel itici gücünü oluşturmuştur. Bu süreç bazı işleri yok olma ile karşı karşıya getirmesine karşın, yeni bazı iş alanlarının ortaya çıkmasına ve var olan bazı işlerin de dönüşüme uğramasına vesile olmuştur. Kaldı ki bu değişim/dönüşüm küresel Covid-19 salgınında oldukça hızlanmış ve artık birçok alanda mal ve hizmetlerin karşılıklı değiştiği, görevlerin mobil uygulamalar ya da çevrimiçi platformlar aracılığı ile tamamlandığı, “paylaşımçı çevrimiçi platform ekonomisi” diye tabir edilen dijital platform faaliyetleri yoğunluk kazanmıştır.

Günümüz şartlarında platform ekonomisi, çoğunlukla ekonomik bir fırsat olarak görülmektedir. Platform kooperatifçiliği, çalışanların kooperatifin ortağı vasfı ile sisteme üye olup geçimini elde ettiği dijital platform olarak; üretimi, dijital emek aracılığını, topluca sahip olunan ve demokratik olarak

²⁶ Platform.coop, “Platform kooperatifleri Karar Vericilere nasıl fayda sağlayabilir?” (Erişim 11 Kasım 2020); Platform.coop, “Vision & Advantages” (Erişim 11 Kasım 2020). <https://platform.coop/about/vision-and-advantages>

²⁷ armut.com. “Armut Nasıl Çalışır?” (Erişim 11 Kasım 2020).

²⁸ Green Taxi Cooperative, “About” (Erişim 7 Mart 2021).

²⁹ modo.coop, “Why modo-We are co-op” (Erişim 7 Mart 2021).

denetlenen web tabanlı market alanlarını ve bu ekonomik modellerle ilgili diğer faaliyetleri destekleyen çevrimiçi uygulamalar yoluyla mevcut teknolojileri düzenler. Kooperatif çalışanlarının mülkiyete ortak sahip olduğu bu kooperatiflerde yönetim şekli ve organizasyonu, karar alma süreçlerine katılım, risk paylaşımı ve daha iyi sonuçlara ulaşmak üzer müzakere imkânı bulunmaktadır. Türkiye’den diğer bir örnek olarak “Türkiye’de S.S. İhtiyaç Haritası Yardımlaşma Fikri Mülkiyet Hakları ve Proje Danışmanlığı Kooperatifi” verilebilir. Bu kooperatif, ihtiyaç sahipleri ile ihtiyacı karşılama isteyen gönüllüleri buluşturan bir platform kooperatifidir. Farklı konularda destek sahibi kurum ve kişilerin kullanabildiği bu platformu Türkiye’nin tüm bölgelerinde kullanma imkânı vardır.³⁰

Sigortacılık alanında da riskin paylaşılması üzerine kurgulanan sigorta kooperatifleri, “Büyük Sayılar Kanunu”nun (The Law of Large Numbers) gereği, riski ne kadar çok kişiye/ortağa paylaştırabilirse prim maliyeti o kadar çok azalacaktır. Örneğin, ülkemizde ilk etapta 200 kişi ile kurulan Doğa Sigorta Kooperatifinin anonim şirkete dönme kararının alındığı andaki yaklaşık ortak sayısı 1,3 milyon civarındaydı. Böyle birçok ortaklı yapıyı yönetebilmenin yolunun da ancak platform kooperatifçiliği olarak uygulanan modelin sigorta kooperatiflerince iyi anlaşılması sayesinde olacağı değerlendirilebilir.

7. İslâm Hukuku ve Kooperatifçilik

Görünürde kooperatifçilik alanında uğraş verenlerin çoğu kez kooperatifçiliğin dinamiklerini, gelir dağılımının dengeli olduğu kalkınmış ülkelerde kooperatifçiliğin nasıl uygulandığını, ülkemizde uygulanan kooperatifçiliğin ne derece kooperatifçilik olduğunu, kooperatifçiliğin başarıyla uygulandığı ülkeler ile aramızdaki yapısal farklılıkları analiz etmeden; asimetrik algı yönetiminin bir parçası olarak yıllardır “kooperatif” diye anlatılan ancak kooperatiften farklı bir düzeneğin kamuflejine katkı verdikleri görülmektedir.

Günümüzde gelinen noktada, kendi mecrasından çıkmış, güven veremeyen bir kurguyu “İslam” kelimesiyle yan yana kullanırken de dikkat etmek gerekir. Ancak, baştan beridir anlatılmaya ve portresi çizilmeye çalışılan kooperatifçilik, uluslararası kabul görmüş ilke ve kuralları çerçevesinde, her ülkenin kendi ekonomik ve toplumsal dinamiklerini de bünyesinde barındıran sürdürülebilir, denetlenebilir ve muteber bir sistem öngörüsünü bünyesinde barındırmaktadır. Öyle ki, bu kooperatifçilik öngörüsü ile İslami bir ekonomik düzen öngörüsü; yardımlaşma, dayanışma, hak ve menfaatlerin adil paylaşımı ve nihayet tasarruf temelinde kalkınma prensipleri gereği aynı ufka yelken açmaktadır.

³⁰ ihtiyacharitasi.org, “Hakkımızda” (Erişim 8 Kasım 2020); ekoharita.org, “Hakkında” (Erişim 8 Kasım 2020); ekoharita.org, “Platform Kooperatifler” (Erişim 8 Kasım 2020).

Yukarıda Kooperatifler Kanunu'nun 1.maddesinden bahsederken kooperatiflerin amaçlarına ulaşmak için "karşılıklı yardımlaşma, dayanışma ve kefâlet"i kullandığından bahsetmiştik. Söz konusu kavramların İslami terminolojideki karşılıklarına bakıldığında karşılıklı yardımlaşma yerine "teâvün", karşılıklı dayanışma yerine "tesânüd" ve karşılıklı kefâlet yerine de "tekâfül" kavramlarının kullanıldığını görürüz.³¹

Yani kooperatifler referansını bizzat Kur'an-ı Kerim'den alan teâvün, tesânüd ve tekâfül suretiyle ortaklarının sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarını karşılayan, ortaklık içi işlemler yapıldığında tasarruf ettiren, hak ve yükümlülükleri ortaklarına işlemleri oranında adilce paylaştıran; ortaklık dışı işlem yapıldığında ise elde edilen kârı ortaklarına bu kez sermaye payları oranında yine adilce paylaştıran dinamik bir ortaklık yapısıdır. Bu bakış açısıyla ve teorik çalışma tarzı itibariyle kooperatiflerin, İslâm'a en uygun ortaklık modellerinin başında geldiği ifade edilebilir.

Kooperatiflere özgü bazı özellikler, aynı zamanda İslâm iktisat felsefesi ile birebir örtüşür ve bu özellikler yalnızca kooperatif teşkilatlanmasında mevcuttur. Yani İslâm hukukuna uygun bir ekonomik düzen arzu ediliyorsa, mevcut kurumsal yapılar arasında bunun en uygun yollardan biri kooperatifçiliktir.

Bir sistemin "İslâmî" ya da "İslâm'a uygun" olarak nitelendirilebilmesi için, öncelikle İslam hukuk kuralları ile örtüşmesi gerekir. Bu çerçevede, sistem dâhilinde gerçekleştirilen tüm iş ve işlemler makâsıd-ı ş-şerîa (İslam hukuk felsefesi) ile uyumlu olarak ve ilgili İslam hukuk pratiği ile örtüşecek şekilde kurgulanmalıdır.

İslam hukukuna uygun finansal hayata ilişkin genel ilkeler 6 başlık altında ifade edilebilir.³² Bu ilkelerin sigorta kooperatifçiliği uygulamasına dair yorumlanmasını aşağıdaki şekilde özetleyebiliriz:

Karşılıklı rızaya dayalı ticaret ilkesi: Kooperatiflere ortak olunurken "anasözleşmede yazılı kooperatif ortaklığının getirdiği tüm hak ve yükümlülüklerin kabul edilerek" ortaklık hukuku doğar (KK m. 8). Dolayısıyla gerek anasözleşme gerekse ileride genel kurul kararlarıyla ortaya çıkacak ortakların ortak iradesini yansıtan metinler, karşılıklı rızanın ifadesidir.

³¹ "Yardım etmek" anlamındaki "avn" kökünden türeyen teâvün ve muâvene "yardımlaşma" mânâsında en sık rastlanan kelimelerdendir. Modern Arapça'da kooperatif için teâvüniyye kelimesi kullanılır. Bunların yanında sözlükte "birinin bakımını, ihtiyaçlarını üzerine almak" anlamındaki "kefl" kökünden türeyen "tekâfül" "birbirine kefil olmak, birbirinin ihtiyacını karşılamak" demektir. Modern Arapça'da "et-tekâfülü'l-ictimâî" sosyal dayanışmayı ifade eder. (Mustafa Çağrı, "Yardımlaşma", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim 21 Ocak 2020).

³² Servet Bayındır, *Fıkhi ve İktisadi Açından İslami Finans (Para ve Sermaye Piyasaları)*, (İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2015), 19-38.

Sözleşmelerin gereğine riayet ilkesi: Kooperatif faaliyetlerinde Anayasadandan poliçeye kadar normlar hiyerarşisi ilkesinin söz konusu olduğu, uygulanması zaruri ve denetime tabi olan bir kurallar bütünü vardır.

Faizden kaçınma ilkesi: Kooperatif sigortasının faizden kaçınılacak şekilde kurgulanma imkânı vardır.

Kumar ve aşırı belirsizlikten kaçınma ilkesi: Karşılıklı sigortacılık/kooperatif sigortacılığı faaliyeti riskin paylaşılması ilkesi üzerine kuruludur (TTK 1402). Bu açıdan kooperatif sigortacılığında kumar ve aşırı belirsizlik söz konusu değildir.

Haram mal ve sektörlerden kaçınma ilkesi: İslam hukukuna uygun kooperatif sigortacılığı faaliyetleri sırasında haram mal ve sektörlerden kaçınma imkânı vardır. İslam hukukuna göre haram mal ve sektörler devre dışı kalacak şekilde sözleşme düzenlenebilir. Örneğin bu çerçevede bir içki fabrikası için kooperatif sigorta poliçesi düzenlenmez. Bu kooperatifle kurulan ortaklık yapısı; faiz, kumar, zina, içki vb. açıkça yasaklanmış konulardan arındırılmıştır.

Haram içeren karma sözleşmelerden kaçınma ilkesi: Bir şeyin tek başına, iki zıt unsuru ve iki çelişkili hükmü barındırması uygun görülmemiştir. Bu çerçevede kooperatif anasözleşmesini içeriğinde haram olan sözleşme ve uygulamalardan arındırmak mümkündür.

a. Kooperatifler, Kumar ve Tekâfül

Konumuz özelinde değerlendirdiğimizde, yeri geldiğinde aynı işin sermaye şirketi modeliyle yapılması ile kooperatif modeliyle yapılması arasında “kumar” kadar büyük bir fark olabilmektedir.

Kooperatif, kuruluş amacı açısından bakıldığında; “karşılıklılık” kuralı çerçevesinde yardımlaşma, dayanışma ve kefâlet araçlarını kullanarak ortaklarının ekonomik menfaatlerini korumak ve güçlendirmek için kurulan yapılardır.

Kooperatif girişimlerini ortaya çıkaran temel motivasyon, riski minimize ederken sosyal güveni maksimize etme isteğidir. Kullanılan teknikler açısından bakıldığında kooperatifçilik ile mütüel sigortacılık birbirleri ile oldukça uyumludurlar. Her iki yapıda da dayanışma, kefâlet ve karşılıklılık özelliği vardır. Dolayısı ile yöntemleri açısından birbirleriyle örtüşmektedir.

“Karşılıklı kefâlet” anlamındaki “tekâfül”, “karşılıklılık” özelliğini pozitif hukuk alanında ancak mütüel sistem olan kooperatif sistemiyle sağlayabilmektedir. Bir şirketin adında “tekâfül” nitelemesinin olması o şirketin “İslam hukuk kuralları ile örtüşen bir “sistem” işlettiği anlamına gelmemektedir. Sermaye şirketinde temel amaç kârı maksimize etmek olup kâr da zarar da

sermaye sahipleri arasında paylaştırılırken; kooperatif olarak yapılan bir sigorta şirketinde kâr da zarar da şirketi ortağı olan poliçe sahipleri arasında paylaştırılacaktır. Dolayısıyla, İslami finans sektöründe katılımcı tüm taraflar için daha adil olarak vurgulanan “kâr-zarar” ortaklığı, sigortacılık sektörü için ancak “kooperatif sigortası” modeliyle uygulama alanı bulabilir.

Konvansiyonel sigortacılıkta fonların değerlendirilmesi hususunda faizli ya da faizsiz tüm yatırım araçları kullanılabilir. İslam hukukuna uygun tasarlanan mütüel/kooperatif sigortacılığında elde edilen fonlar, haram olmayan yatırım araçları ile değerlendirilir.

Ayrıca bazı İslam hukukçularına göre konvansiyonel sigortacılıktaki kumar³³ niteliği, İslam hukukuna uygun tasarlanan mütüel/kooperatif sigortacılığı ile ortadan kalkmış olmaktadır. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için aşağıda konvansiyonel sigorta sistemi ile İslam hukukuna uygun tasarlanan mütüel/kooperatif sisteminin çalışmasına dair iki örnek verilmiştir.

Örneğin, 180.000 TL’lik bir otomobilin kasko sigortası konvansiyonel bir sigorta şirketinde yaptırıldığında, bir yıl içinde otomobilin başına 180.000 TL’ye kadar gelebilecek risklere karşılık 6.000 TL’lik bir prim/bedel istenmektedir. Konvansiyonel sigorta şirketinin müşterisine teklifi aslında; “bir yıl içinde otomobilinin başına bir şey gelirse 180.000 TL’ye kadar risk bana aittir, gelmezse bu 6.000 TL benimdir. $6.000\text{-TL}/180.000\text{-TL}=1/30$, 1’e 30, var mısın, yok musun?” şeklindeki bir “bahis oyunu”dur.

Konvansiyonel sigortada “kumar” gerçekleştiği görüşünün savunan İslam hukukçularının bu senaryodan hareket ettikleri anlaşılmaktadır. Çünkü tıpkı kumarda olduğu gibi kişi, küçük bir miktar koyarak büyük miktarda karşılık alabilmekte ya da tamamen mahrum kalmaktadır. Konvansiyonel sigortacılıkta poliçe sahibi adına toplanan miktar ile riskin gerçekleşmesi halinde sigortalı tarafa ödenen bedel arasında aşırı bir orantısızlık bulunmaktadır.

İslam hukukuna uygun tasarlanan mütüel/kooperatif sigortacılıkta ise; müşteriler/ortaklar, söz konusu 6.000 TL’lerini kooperatifteki ilgili fona bırakır; belirli bir dönemde otomobil ile ilgili riskin gerçekleşmesi sonucu zarar görmüş ortaklara/kişilere ilgili fondan ödeme yapılır. Dönem sonunda artan para var ise ortaklara dağıtılır; zarar edilmişse ortaklar tarafından kapatılması istenir. Böylece kâr-zarar paylaşımı gerçekleştirilmiş olur.

Dikkatlice bakıldığında konvansiyonel sigorta sisteminde riskin satışı söz konusudur. Diğer bir ifade ile risk için kefil olunuyor ve bu kefâlet karşılığında ücret alınıyor. Risk gerçekleştiğinde karşılığı ödeniyor. Risk gerçekleşmediğinde ise ödenen prim ilgili sigorta şirketine kalıyor. İslam hukukuna

³³ Hayrettin Karaman, “Sigorta Sistemi ve Sigorta Akdi” (Erişim 11 Kasım 2020).

uygun tasarlanan mütüel/kooperatif sigortacılıkta ise; risk paylaşımı söz konusu ve neticede kâr-zarar paylaşımı yoluna gidiliyor.

Ayrıca, konvansiyonel sigortada, poliçe müşterisi belirli bir prim ödeyerek ürünü satın aldığı anda ürün ya da muhtemel riskin gerçekleşmesi kesin olmadığı için “garar” söz konusu olmaktadır. Bazı İslam hukukçuları da burada gerçekleşen “garar”ı akdi fasit kılan garar olarak değerlendirip caiz görmemektedirler.³⁴ Günümüzde “tekâfül sigorta sisitemi”nde bu durumdan kurtulmak için poliçe bedeli satış olarak değil “teberru” olarak değerlendirilmiştir.³⁵ Ancak İslam hukukuna uygun tasarlanan mütüel/kooperatif sigortacılıkta böyle zorlama yorumlara ihtiyaç yoktur. Zira kooperatife ortak olarak poliçe düzenlenen kişi, kooperatif anasözleşmesinde yazılı kurallar çerçevesinde “tüm hak ve yükümlülükleriyle” kooperatife ortak olmakta; bir diğer ortağın riskinin gerçekleşmesi halinde ortaya çıkan bedeli ödeyeceğini bu esnada kabul etmektedir.

Dolayısıyla, finans sektörünün en önemli ayağı olan sigortacılık faaliyetlerinin “riskin satılması” yöntemiyle yürütülen konvansiyonel metodu bir “kumar senaryosu”yla çalışırken; “riskin paylaşılması” temeline dayalı mütüel/karşılıklı/kooperatif sigortacılığı tam bir “kâr-zarar” senaryosu ile çalışmaktadır ve İslam hukukunda yasak kapsamında değerlendirilen kumar unsuru yoktur. Bu itibarla, İslam hukukuna en uygun sigortacılık sisteminin karşılıklılık esasına dayalı kooperatif sigortacılığı olduğu ifade edilebilir.³⁶

b. Tekâfül Uygulamasında Sermaye Şirketi ve Kooperatif Farkı

Konvansiyonel sigortacılıkta, sigorta şirketi sigortalılardan primleri toplar, tazminat ve hasarları öder ve kalan tutar kâr olarak sermayedara kalır. Bu süreç aşırı risk alma (meysir) olarak tanımlanmaktadır.³⁷

Aynı zamanda sigortalı, şirkete belli bir prim ödeyerek olması muhtemel risklere yönelik bu riskleri gerçekleştğinde maruz kalacakları hasara karşı koruma almaktadır. Bu süreç içerisinde de çok açıkça “garar” yani belirsizlik mevcuttur.

Mevcut işleyişi ile konvansiyonel sigorta sistemi, meysir (kumar-aşırı risk), garar ve faiz gerekçesi ileri sürülerek bazı İslam hukukçuları tarafından uygun görülmemiştir.³⁸

³⁴ Hacak, “İslâm Hukukunda Sigorta ve Fıkıh Bilginlerinin Sigortaya Yaklaşımının Genel Bir Değerlendirmesi”, 39; Dalgın, “Sigorta”.

³⁵ AAOIFI, *Faizsiz Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetleme Kurumu Faizsiz Finans Standartları*, 666.

³⁶ tekaful.net, “Fıkîhî Açısından Tekâfül” (Erişim 11 Kasım 2020).

³⁷ Dalgın, “Sigorta”.

³⁸ Hacak, “İslâm Hukukunda Sigorta ve Fıkıh Bilginlerinin Sigortaya Yaklaşımının Genel Bir Değerlendirmesi”, 44; İsmail Aydemir, “Hayat Sigortacılığında Tekâfül (Katılım

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, bir sermaye şirketi modeliyle yürütülen tekâfül sisteminin sadece faizsiz olması, onu garar ve kumar niteliğinden arındırmak için yeterli gelmemektedir. Tekâfül şirketinde üç sözleşme ilişkisi çerçevesinde; “sigorta fonu”, “şirket” ve “sigortalı kişi” mevcuttur. Sigorta fonuyla şirket arasında yönetim bakımından vekâlet ilişkisi; fon işletilmesi ile ilgili olarak “mudârebe” ilişkisi; fon ile sigortalı kişi arasındaki ilişki ise “teberru yükümlülüğü” olarak değerlendirilmektedir.³⁹ Nihayetinde kâr amacı güden katılım bankaları bünyesinde kurulan tekâfül sigorta şirketlerinin kâr amacı gütmeyeceğini iddia etmek ve bunları yardımlaşma sigortası olarak adlandırmak zordur. Şirket faizsiz çalışabilir ama toplamış olduğu primleri yardımlaşma (teavün) ile toplamadığı için, toplanılan fonları faizsiz enstrümanlarla değerlendirilse bile yardımlaşma amaçlı tekâfülden bahsetmek mümkün değildir. Belki burada, toplanan fonun faizsiz olarak değerlendirildiği bir risk satışından bahsedilebilir. Gerçi, risk satışını İslam hukuku açısından caiz gören İslam hukukçularına göre bu durumda da gerçekleştirilen işlem İslam hukukuna uygun olarak değerlendirilebilir.

Netice olarak; bazı İslam hukukçuları tarafından, garar (belirsizlik), kumar (meysir) ve riba (faiz) gerekçeleri ile İslam hukukuna uygun görülmeyen konvansiyonel sigorta sistemi bu gerekçelerden arındırılmış “İslam hukukuna uygun tasarlanan mütüel/kooperatif sigortacılık” ile kurgulanabilme potansiyeline sahiptir.

8. İslam Hukukuna Uygun Kooperatif Sigortacılığın Değerlendirilmesi

İslam hukukuna uygun kooperatif sigortacılığını hukuki niteliği, İslam hukuku akit teorisi ile uyumluluğu ve ivazlı oluşu açısından aşağıdaki şekilde değerlendirebiliriz.

8.1. Hukuki Niteliği

İslam hukuku açısından incelendiğinde yukarıda verilen tanım çerçevesinde uygulama alanı bulan karşılıklılık esasına göre işleyen kooperatif sigortacılığı ile birebir örtüşen bir sözleşme çeşidi bulunmamaktadır. Ancak kooperatif sigortacılığı içeriğindeki “yardımlaşma”, “kefâlet”, “emek-sermaye ortak kullanımı” gibi hususları içeren müstakil sözleşme uygulamaları ve Müslümanların hayırda yarışını teşvik eden çok sayıda delil mevcuttur.⁴⁰

Sigortacılığı”, *Tekâfül Teori ve Uygulama*, ed. Süleyman Kaya, vd. (İstanbul: Ensar Yayınları, İSEFAM 2017), 47.

³⁹ AAOIFI, 667.

⁴⁰ Mâide, 5/2; Asr, 103/3; Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail el- Buhârî, el-Câmiu’s-Sahîh (İstanbul, Çağrı,1992), “Mezâlim”, 3; Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim, el-Câmiu’s-Sahîh (İstanbul, Çağrı, 1991), “Birr”, 58, “Zikr”, 38; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, es-Sünen (İstanbul: Çağrı, 1981), “Mukaddime”, 17.

Yukarıda tanımı ve prensipleri verilen kooperatif yapısı dikkatlice incelendiğinde; kendine has özellikleri olan bir ortaklık yapısı olduğu görülmektedir. Bu yapıda; taraflar birbirlerinin kefil olarak hem emek hem de finansal katkı ortaya koyarak emek-sermaye ortaklığı prensipleri ile hareket ederler. Ayrıca, yönetiminde mutlak eşitlik, finansal menfaat bölüşümünde ise nispi eşitlik kurallarına göre hareket ederler.

Kooperatif sigorta sistemi İslam hukukuna göre kurgulandığında risk satışı değil risk paylaşımını içeren, garar ve kumar içermeyen, menfaat paylaşımını esas alarak paydaşlarına olumlu katkı sunmanın yanında zarar gerçekleşmesi haline tüm paydaşların zarara ortak olduğu bir yapı ile konvansiyonel sigorta yapılarından çok farklı ve daha adil bir işleyişe sahiptir. Zira konvansiyonel sigorta şirketlerinde zarara kefil olan şirket riski satarak ya hep ya hiç mantığı ile hareket etmektedir. Örneğin, muhtemel risk gerçekleşmediğinde sigorta primi ödeyen kişinin ödediği primin hepsi şirkete kalırken risk gerçekleşmesi halinde de sigortalı kişinin ödediği primin çok üstünde bir ödeme gerçekleştirilmektedir.

Tekâfül sigorta sistemlerinde üyelerin yatırdığı finansal katkı teberra olarak değerlendirmekte ve katılımcılar için muhtemel risk/zarar gerçekleştiğinde bu zarar tazmin edilmekte; tekâfül sigortalı olan kişi ayrılmak istediğinde zararlar düşüldükten sonra payına düşen miktar ödenmektedir. Ancak teberra ivazsız olmasına rağmen burada tekâfül sigortalısı olan üye verdiği finansman karşısında bir karşılık almaktadır. Dolayısıyla gerçekleşen işlemi, garar ve kumardan kaçınılmak gayesi ile teberra olarak yorumlanmak, aslında işi kitabına uydurmak noktasında bir hile-i şer'iyye niteliğindedir. Zira tekâfül sigorta sistemi bu işlemi karşılıksız yapmış değildir. Finansal olarak tekâfül sigorta sistemine ödenen prim zorunlu bir teberrudur ve onun karşılığında risk/zarar karşılanmıştır. Yani makâsıt ve meâni yönünden bu sözleşmeye bakıldığında görülür ki; teberra olarak isimlendirilerek değerlendirilse bile aslında burada ivazlı bir işlem gerçekleşmektedir. İslam hukukunun külli kaidelerinden olan "ukudda itibar mekâsıt ve meâniyedir, elfâz ve mebâniye değıldir",⁴¹ "bir işten maksat ne ise hüküm ona göredir"⁴² prensiplerinin gereği kefalet sigorta sisteminde üyelerin finansal katkısı aslında bir ivaz karşılığıdır. Dolayısı ile mesele şeffaf olarak değerlendirildiğinde en sağlıklı çözüm önerisi; İslam hukukunun ana gayeleri (mekâsıdu'ş-şer'ia) ve İslam akit teorisi ile örtüşecek şekilde; içeriğinde yardımlaşmayı barındıran; ortaklığı oluşturan tarafların finansal katkısı ve emeğini ile kefilliğini kullanan; menfaat ve zarar paylaşımı esası üzere işletilen; riskin satışı değil paylaşımını esas alan;

⁴¹ Ahmet Cevdet Paşa, Açıklamalı Mecelle, Metin ve Açıklamaları Kontrol Eden: Ali Himmet Berki (İstanbul: Hikmet Yayınları, 1985), md. 3

⁴² Mecelle, md. 2.

kendine özgü özellikleri ile uygulama alanı bulan, isimsiz akitler kapsamında değerlendirilebileceğimiz bir akit şirketi olarak nitelendirilebilir.⁴³

8.2. İslam Hukuku Akit Teorisi Kapsamında Değerlendirilmesi

İslam hukuku akit teorisi kapsamında İslam hukukuna uygun olarak kurgulanan model, kuruluş (in'ikad) şartları açısından değerlendirildiğinde; taraflar, ortaklıkta üye olan gerçek ve tüzel kişilerdir. Bu kişilerde akit ehliyeti şartlarını bulunması gerekir. İrade beyanı açısından ele alındığında; tarafların ortaklıkta üye olan akit ehliyetine sahip gerçek ve tüzel kişilerdir. Akdin konusu açısından mesele incelendiğinde ise; kooperatif anasözleşmesinin İslam hukukunun meşru saydığı alanlarla sınırlandırmak kaydıyla uygun olabileceğini ifade edebiliriz. Zira ortaklığın meşgul olduğu iş sahası İslam hukuku açısından meşru bir alan olmak kaydıyla, kooperatif ortağı tarafların ortaya koydukları emek-finansal katkı ve kefilliğin bir şirket sözleşmesinde bir arda bulunması mümkündür. Dolayısı ile bu sözleşmenin in'ikad şartları açısından İslam hukukuna göre kurulması mümkündür.

Sihhat şartları açısından değerlendirildiğinde; cehalet, garar, tek tarafın yararına şart koşturmak, cebir ve ikrahtan uzak olduğu görülmektedir. Kooperatif ortaklığında İslam hukukunun meşru saydığı alanlar ve mallar üzere yapılacak iş ve işlemler cehalete mahal olmayacak şekilde anasözleşmede ifade edilmektedir. Ayrıca sözleşme haksız kazanca yol açmayacak derecede belirsizlik taşımamaktadır. Emeklerini ve finansal katkılarını ortaya koyan her bir ortağın elde edeceği menfaat, yaptığı iş ile doğru orantılı (nispi eşitliğe göre) olarak hesaplandığı gibi zarar oluştuğunda da tarafların karşılayacakları oran çekişmeye ve zulme yol açmayacak şekilde belirlidir. Ortak sayısı arttıkça bu risk paylaşımı da o nispette gerçekleştiği için zarar olması halinde tarafların yükü hafiflemektedir. Ekonomik menfaat ve zarar dengesi vardır. İslam hukukunun temel ilkelerinden biri olan "el-harâc bi'd-damân" (menfaat/gelir tazmin nispetindedir) prensibi⁴⁴ ile de örtüştüğü ifade edilebilir.

Bu ortaklık sözleşmesi nefâz şartları açısından değerlendirildiğinde; kooperatif anasözleşmesi kapsamında gerçekleştirilen iş ve işlemlerde başkasının onay vermesine ihtiyaç olmadığı dikkate alınarak bir problem görülmemektedir.

Kooperatif sözleşmesi bağlayıcılık (luzûm) şartları açısından değerlendirildiğinde; şirket sözleşmeleri İslam hukuku açısından bağlayıcı olmadığı yö-

⁴³ Daha geniş bilgi için bkz. Aytaç Aydın, "İslam Hukuku Açısından Kooperatiflerin Hukuki Niteliği", 253-303.

⁴⁴ Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, es-Sünen, (İstanbul: Çağrı, 1981), "Buyû", 71; İbn Mâce, "Ticârât", 43; Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre b. Musâ, et-Tirmizî, es-Sünen, (İstanbul: Çağrı, 1981), "Buyû", 53.

nünde görüşler⁴⁵ olmakla beraber tarafları karşılıklı mükellefiyet altına sokan, yazılı irade beyanı ile kurulan ivazlı bir sözleşme olarak değerlendirdiğimiz için bağlayıcı olarak kabul ediyoruz. Ancak, kooperatif üyesi istediği zaman tekeffül ettiği sorumluluğu yerine getirmek kaydıyla haklarını alarak ayrılma imkânına sahiptir.

8.3. Kooperatif Üyelerinin katkılarını Teberru ve İvazlı Oluşu Açısından Değerlendirme

Kooperatif, ivazlı bir sözleşme üzerine kurulmaktadır, zira taraflar emek ve finansal katkı koymanın yanında birbirlerinin kefilisi olarak da tazmin sorumluluğu üstlenmektedirler. Kooperatif ortakları kooperatife sundukları emekleri ile doğru orantılı olarak nispi eşitlik gereği olumlu gelir-gider farkından faydalandıkları gibi zarar olduğunda da tüm üyeler bu zararı ortak olarak karşılamakla mükelleftir.

Kooperatif ortaklığı çerçevesinde gerçekleştirilen işlemlerde karşılıklı menfaatleri aşağıdaki şekilde ifade edebiliriz.

Kooperatif ortağının verdiği katkılar:

- Belirli bir emek ve iş gücü,
- Belirli bir finansal katkı,
- Zarar olduğunda payına düşen miktar kadar zararı karşılar.

Kooperatif ortağının aldığı karşılıklar:

- Meslek ve geçimlerine dair ihtiyaçlarını daha uygun şartlarda karşılar,
- Emeği ile doğru orantılı olarak olumlu gelir-gider farkı alır; ortak dışı işlemlerden sermaye payları oranında pay alma imkânı vardır.
- Netice olarak kooperatif, riski paylaşarak elde edilen menfaat ve zararda ortak olunan ivazlı bir ortaklık yapısıdır.

Sonuç

Karşılıklılık esasına dayalı kooperatif sigortası ortaklık yapısı İslam hukuku açısından isimsiz akitler çerçevesinde kurulan, kendine has özellikleri olan (sui generis) bir akit şirketi olarak İslam hukukuna en uygun sigortacılık sistemidir. Sermaye şirketlerinde bulunmayan bazı özellikler yalnızca kooperatif şirketlerine has olup bu özellikler aynı zamanda İslam ekonomisinin temel ilkeleri ile de uyumludur.

⁴⁵ Ceylan, Hadi, *İslâm Borçlar Hukukunda Akdin Bağlayıcılığı* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017), 187-188; a.m.f., "İslâm Borçlar Hukukunda Akdin Bağlayıcılığının (Lüzûm) Mahiyeti", *Şirnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/ 19, (2018), 201-215.

İslam'ın "faiz" yerine "kâr-zarar ortaklığı" anlayışı, kooperatifçiliğe özgü alışveriş oranına dayalı risturn dağıtımı ve ortak dışı işlemlerden sermaye payları oranında pay alma imkânı ile birebir örtüşmektedir. Kapitalist ekonomik sistemlerde yaygın olarak kullanım alanı bulunan klasik sermaye şirketlerinde (anonim, limited, vd.) de kâr-zarar ortaklığı olsa bile, kâr paylaşımında sırf sermaye payı oranını esas aldıklarından, İslami idealler açısından, kooperatiflerin gerisinde kalırlar.

Konvansiyonel sigortalardan farklı olarak "risk satışı" yerine "risk paylaşımı" esasını benimseyen karşılıklılık esasına dayalı kooperatif sigortacılığının uygulandığı bir sigortacılık yapılması toplumsal kalkınmaya ve İslam hukuk felsefesine (makâsıdu'ş-şerîa) daha uygundur ve Müslüman ülkelerde geliştirilmesi teşvik edilmelidir.

Kaynakça

- AAOIFI. The Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions Shari'ah Standards (2015). Faizsiz Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetleme Kurumu Faizsiz Finans Standartları 2015. çev. Sabahattin Zaim Üniversitesi. İstanbul: TKBB, 2018.
- Ahmet Cevdet Paşa. Açıklamalı Mecelle. Metin ve Açıklamaları Kontrol Eden: Ali Himmet Berki. İstanbul: Hikmet Yayınları, 1985.
- Armut.com. "Armut Nasıl Çalışır?" Erişim 11 Kasım 2020. <https://info.armut.com/nasil-calisir>
- Aydemir, İsmail. "Hayat Sigortacılığında Tekâfül (Katılım Sigortacılığı)". Tekâfül Teori ve Uygulama. ed. Süleyman Kaya, vd. İstanbul: Ensar Yayınları, İSEFAM 2017.
- Aydın, Aytaç. "İslam Hukuku Açısından Kooperatiflerin Hukuki Niteliği". Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi 6/1 (2021), 253-303. <https://doi.org/10.33432/ybuhukuk.809409>
- Bayındır, Servet. Fıkhi ve İktisadi Açısından İslami Finans (Para ve Sermaye Piyasaları). İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2015.
- Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail. el-Câmiu's-Sahîh. İstanbul, Çağrı, 1992.
- Ceylan, Hadi, "İslâm Borçlar Hukukunda Akdin Bağlayıcılığının (Lüzûm) Mahiyeti", Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 9/ 19 (2018), 201-215.
- Ceylan, Hadi. İslâm Borçlar Hukukunda Akdin Bağlayıcılığı. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Çağrı, Mustafa. "Yardımlaşma". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Erişim 21 Ocak 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/yardimlasma>
- Dalgın, Nihat. "Sigorta". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Erişim 20 Ocak 2020. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sigorta>
- DK, Dernekler Kanunu, (Kanun No. 5253), Resmî Gazete 25649 (23 Kasım 2004). Erişim 20 Aralık 2020. <https://www.mevzuat.gov.tr/Mevzuat-Metin/1.5.5253.pdf>
- Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, es-Sünen. İstanbul: Çağrı, 1981.
- Ekoharita.org. "Hakkında". Erişim 8 Kasım 2020. <https://www.ekoharita.org/hakkinda>
- Ekoharita.org. "Platform kooperatifler". Erişim 8 Kasım 2020. https://www.ekoharita.org/wp-content/uploads/2020/07/kenti_mustereklestirmek.pdf

- Green Taxi Cooperative. "About". Erişim 7 Mart 2021. <https://greentaxico-op.com/about>
- GVK, Gelir Vergisi Kanunu (Kanun No. 193). Resmî Gazete 10700 (6 Ocak 1961). Erişim 20 Aralık 2020. <https://www.mevzuat.gov.tr/Mevzuat-Metin/1.4.193.pdf>
- Hacak, Hasan. "İslâm Hukukunda Sigorta ve Fıkıh Bilginlerinin Sigortaya Yaklaşımının Genel Bir Değerlendirmesi". M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi 30/1 (2006), 21-50.
- ILO, Uluslararası Çalışma Örgütü. Çalışma Dünyasının Geleceği Notları Dizisi 6. Erişim 20 Aralık 2020. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---cabinet/documents/publication/wcms_559275.pdf
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvîni. es-Sünen. İstanbul: Çağrı, 1981.
- İhtiyacharitasi.org. "Hakkımızda". Erişim 8 Kasım 2020. www.ihtiyacharitasi.org
- Karaman, Hayrettin "Sigorta Sistemi ve Sigorta Akdi". <http://www.hayrettin-karaman.net/kitap/ekonomi/0183.htm>
- KK, Kooperatifler Kanunu (Kanun No. 1163). Resmî Gazete 13195 (10 Mayıs 1969). Erişim 20 Aralık 2020. <https://www.mevzuat.gov.tr/Mevzuat-Metin/1.5.1163.pdf>
- KVK, Kurumlar Vergisi Kanunu (Kanun No. 5520), Resmî Gazete 26205 (21 Haziran 2006). Erişim 20 Aralık 2020. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5520.pdf>
- Modo.coop. "Why modo-We are co-op". Erişim 7 Mart 2021. <https://modo.coop/why-modo/were-a-co-op>
- Müslim, Ebu'l-Huseyin Müslim b. Haccâc. el-Câmiu's-Sahîh. İstanbul, Çağrı, 1981.
- Öngel, F. Serkan – Yıldırım, Uygur Dursun. Krize Karşı Kooperatifler. İstanbul: Nota Bene Yayınları, 2020.
- Platform.coop. "Platform kooperatifleri Karar Vericilere nasıl fayda sağlayabilir?". Erişim 11 Kasım 2020. <https://platform.coop/tr/platform-kooperatifleri-karar-vericilere-nasil-fayda-saglayabilir>
- Platform.coop. "Vision & Advantages" Erişim 11 Kasım 2020. <https://platform.coop/about/vision-and-advantages>
- Poroy, Reha vd., Ortaklıklar ve Kooperatif Hukuku. İstanbul: Arıkan Basım Yayın, 9. Basıdan 10. Tıpkı Basım, 2005.
- tekaful.net. "Fikhî Açıdan Tekâfül". Erişim 11 Kasım 2020. http://tekaful.net/?page_id=49

- Tirmizî, Muhammed b. İsa b. Serve b. Musâ, es-Sünen. İstanbul: Çağrı, 1981.
- TTK, Türk Ticaret Kanunu (Kanun No. 6102). Resmî Gazete 27846 (14 Şubat 2011), Erişim 20 Aralık 2020). <https://www.mevzuat.gov.tr/Mevzuat-Metin/1.5.6102.pdf>
- UNRISD, The United Nations Research Institute for Social Development. "Social Drivers of Sustainable Development". Erişim 11 Kasım 2020. <https://www.unrisd.org/post-2015-4>
- Üstün, Yusuf - Aydın, Muhittin. Kooperatifler Hukuku. Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2014.
- Üstün, Yusuf - Aydın, Muhittin. Kooperatifler Hukuku. Ankara: Seçkin Yayınları, 2017.
- Üstün, Yusuf - Hak, İbrahim, Kooperatiflerin Vergisel Boyutu. İstanbul: İSM-MMO Yayınları, 2020.
1. Uluslararası İslâm Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi (1996), "Sigorta Sonuç Bildirisi". Erişim 10 Eylül 2020. <http://www.islamticarethukuku.org/pageflip/magazine.php?no=6>
  2. Uluslararası İslâm Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi (2015). "Sigorta Sonuç Bildirisi". Erişim 10 Eylül 2020. <http://www.islamticarethukuku.org/sigorta-oturumu-sonuc-bildirisi-70h.htm>

KATILIM HESAPLARININ SİGORTALANMASININ FIKHÎ ANALİZİ

The Analysis of Insuring Participation Accounts From a Point of Fiqh View

CEMAL KALKAN

Dr. Öğretim Üyesi, Selçuk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Fıkıh Anabilim Dalı, Konya, Türkiye

Assistant Professor, Selçuk University Divinity Faculty, Basic Islamic Sciences, Fiqh Department, Konya, Turkey

kalkancemal@gmail.com

orcid.org/0000-0002-0616-5303

MAKALE BİLGİSİ / ARTICLE INFORMATION

Makale Türü /Article Types: Research Article

Geliş Tarihi /Received: 29 Nisan 2021

Kabul Tarihi/Accepted: 04 Ağustos 2021

Yayın Tarihi/Published: 30 Aralık 2021

Doi: <https://doi.org/10.14395/hid.930102>

ATIF/CITE AS:

Kalkan, Cemal, "Katılım Hesaplarının Sigortalanmasının Fikhî Analizi", Hitit İlahiyat Dergisi, (Aralık/December 2021) 20/3

İNTİHAL/PLAGIARISM:

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software. Copyright © Published by Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi – Hitit University Divinity Faculty, Çorum, Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hid>

The Analysis of Insuring Participation Accounts From a Point of Fiqh View

Abstract

Participation accounts, which constitute the main backbone of participation banks, are based on the mudarabah contract and these accounts are operated by the bank that is considered as mudarib. Therefore, in case of loss, the bank has no obligation to guarantee the capital. Because, according to the classical mudarabah understanding, the mudarib compensates the capital only in cases of taaddî, taqdir and opposing the conditions. However, some modern studies have suggested that mudarabah capital can be guaranteed by the bank or an independent institution. At this point, there are two basic approaches: Securing the capital by the bank or by a third party outside the bank.

It has been stated that the bank can guarantee the capital of mudarabah voluntarily or compulsorily -by stipulating during cash- after the contract. Because the bank does not only employ the capital of certain persons, but also serves everyone who has capital in their hands and wants to invest by acting like a common laborer (al-acîr al-mushtarak). Therefore, the bank can guarantee mudarabah capital like al-acîr al-mushtarak. Thus, the bank is prevented from losing mudarabah assets regardless of economic balances. Those who argue that interest-free banks can guarantee the capital voluntarily did not see the bank as an element of the mudarabah contract. According to this understanding, the bank grants donations to the capitalist by guaranteeing the capital.

It has also been argued that the capital can be guaranteed by an independent institution (risk fund, treasury and similar institutions) other than the parties to the mudarabah contract. Accordingly, the bank establishes a mutual insurance company by making some deductions from the mudarabah profit within agreement with the account holders. The losses that are likely to occur later are covered by this company. The legitimacy of the deduction in question was based on the permissibility of granting dividends to persons independent of the mudarabah contract. It has been also stated that the interest-free bank can guarantee the capital of its customers through a foundation or state it has established, which can simply be a donation. However, it is also stipulated that the party that guarantees the capital shouldn't be a party to the mudarabah contract. Supporting the views put forward, fiqh academies and similar boards affiliated to various institutions have accepted that the capital can be guaranteed with the reserves allocated from the profits of the account holders. Since the aforementioned reserve aims to protect the mudarabah capital, they have considered it obligatory to meet only from the profit of the account holders. As a result, in this paper, it will be explained whether

the proposals put forward for the guarantee of mudarabah capital are within the limits permitted by the fiqh and then the most reasonable proposal put forward to compensate the capital will be tried to be determined.

Keywords: Fıqh, Mudarabah, Mudârib, Participation Accounts, Bank, Capital, Damân.

Katılım Hesaplarının Sigortalanmasının Fıkhi Analizi

Öz

Katılım bankalarının ana omurgasını oluşturan katılma hesapları, mudârabe sözleşmesine dayandırılır ve bu hesaplar mudârib konumunda değerlendirilen banka tarafından işletilir. Dolayısıyla zarar durumunda bankanın sermayeyi garanti yükümlülüğü yoktur. Çünkü klasik mudârabe anlayışına göre mudâribin sermayeyi tazmin etmesi, yalnızca teaddî, taksîr ve sermaye sahibinin şartlarına muhalefet ettiği durumlardadır. Ancak bazı modern çalışmalarda, mudârabe sermayesinin banka veya bağımsız bir kuruluş tarafından garanti edilebileceği ileri sürülmüştür. Bu noktada sermayeyi bankanın veya banka dışında üçüncü bir tarafın garantiye alması şeklinde iki temel yaklaşım söz konusudur.

Birinci yaklaşım, katılma hesabı sermayelerinin banka tarafından garanti alınmasıdır. Bu yaklaşımda bankanın, sözleşmeden sonra gönüllü ya da zorunlu olarak -akit esnasında şart koşulmak suretiyle- mudârabe sermayesini garanti edebileceği dile getirilmiştir. Çünkü faizsiz banka, yalnızca muayyen kişilerin sermayelerini çalıştırmayıp aynı zamanda ecîr-i müşterek gibi hareket ederek, elinde sermayesi olup da yatırım yapmak isteyen herkese hizmet sunmaktadır. Dolayısıyla da banka mudârabe sermayesini ecîr-i müşterek gibi garanti edebilmektedir. Böylece bankanın ekonomik dengeleri gözetmeksizin mudârabe varlıklarını zayi etmesi engellenmiş olur. Faizsiz bankaların, katılma hesabı sermayelerini gönüllü olarak garanti edebileceğini savunanlar ise bankayı mudârabe sözleşmesinin bir unsuru olarak görmemiştir. Bu anlayışa göre banka, sermayeyi garanti etmek suretiyle sermayedara teberrûda bulunmuş olmaktadır.

İkinci yaklaşım ise mudârabe sermayesinin banka dışında üçüncü bir unsur tarafından garanti alınmasıdır. Sermayenin mudârabe sözleşmesi taraflarının dışında bağımsız bir kuruluş (risk sandığı, hazine ve benzeri kurumlar) tarafından garanti edilebileceği de ileri sürülmüştür. Buna göre banka, hesap sahipleriyle anlaşarak mudârabe kârından bir miktar kesinti yapmak suretiyle bir yardımlaşma sigorta şirketi kurar. Daha sonra meydana gelmesi muhtemel olan zararlar bu şirket tarafından karşılanır. Söz konusu kesintinin

meşruluğu da mudârabeye akdinden bağımsız kişilere kârdan pay verilmesi cevazına dayandırılmıştır. Faizsiz bankanın kendi kurduğu bir vakıf veya devlet aracılığıyla müşterilerinin sermayelerini garanti altına alabileceği, bunun da salt bir teberrû olacağı belirtilmiştir. Bununla birlikte sermayeyi garanti eden cihetin mudârabeye sözleşmesinin tarafı olmaması da şart koşulmuştur. Çeşitli kuruluşlara bağlı fıkıh akademileri ve benzeri kurullar, ileri sürülen görüşleri destekler mahiyette hesap sahiplerinin kârlarından ayrılan rezervlerle sermayenin garanti altına alınabileceğini kabul etmiştir. Bahsi geçen rezervin mudârabeye sermayesini koruma maksadını taşıdığından yalnızca hesap sahiplerinin kârından karşılanmasını zorunlu görmüşlerdir.

Katılma hesabı sermayeleri ülkemizde daha farklı bir yöntemle güvenceye alınmıştır. Katılma hesabında bulunan sermayeler, Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF) tarafından kısmen ya da tamamen garanti edilmektedir. Aslında TMSF yalnızca bankanın iflas etmesi durumunda hesap sahiplerinin sermayelerini kısmen tazmin etmekte, yoksa katılma hesabı zarar ettiğinde buna müdahil olmamaktadır. Ayrıca daha önceleri ülkemiz bankacılık mevzuatı faizsiz bankalardan, kâra katıldıkları oranın yarısı kadar zarara katlanmalarını istemekteydi. Bankaların kâra katılım oranlarının en az yarısı kadar zarara katlanmaları mudârabeye sermayesini güvenceye almaları anlamına gelir ki buna da fıkhen cevaz verilmemiştir. Ancak 18/10/2018 tarih ve 30569 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren ilgili yönetmelikle katılma hesabının zarara katılma oranı %100 olarak kabul edilmiştir. Böylece katılma hesapları hakkında şerî mahzur olarak duran bu durum düzeltilmiştir. Bu meselede şerî mahzur ise tazmin sorumluluğu üstlenilmeyen maldan getiri elde etme prensibine aykırı davranmadır. Sonuç olarak bu çalışmada mudârabeye sermayesinin garantisi için ileri sürülen önerilerin, fıkıhın izin verdiği sınırlar içerisinde olup olmadığı izah edilecek ardından hâlihazırda sermayenin tazmin edilmesi için ileri sürülen en makul öneri tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Mudârabeye, Mudârib, Katılma Hesabı, Banka, Sermaye, Damân

Giriş

Faizsiz bankacılık kavramı 1940’larda tartışma konusu edilmesine rağmen faizsiz bankacılığın yapı taşları 1950’li yıllarda oluşmaya başlamıştır. Mısır’da posta idaresinin bünyesinde kurulan “tasarruf sandığı” faaliyetlerinin fıkıh uygunluğu tartışılırken aynı zamanda faizsiz bankacılığın ilk nüvesi de ortaya atılmıştır. Ardından 1963 yılında Ahmed en-Neccar’ın Mısır’da Mith Ghamr adıyla kurduğu tasarruf bankası ise bunun ilk örneği olmuştur.¹ Bu

¹ Cemal Kalkan, *Mudârabeye Sözleşmesinde Kâr* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 36.

bağlamda klasik mudârabeyi faizsiz bankacılık sistemine uyarlama düşüncesi ilk kez 1965’lerde Muhammed Abdullah Arabî tarafından ortaya atılmıştır.² Böylece tarih boyunca bireysel bir uygulama olarak işletilen mudârabenin kurumsal bir formatta işletilmesi istenmiş, bu durum mudârahe sözleşmesiyle ilgili tartışmaları beraberinde getirmiştir. Takip eden süreçte mudârahe, faizsiz bankacılık sisteminde fon toplama ve kullandırmada fiilen uygulanmıştır. Ancak söz konusu akit fon kullandırma yönüyle çok yaygın bir şekilde tatbik edilmemiş ve zamanla da terk edilmiştir. Fakat faizsiz bankalar, halihazırda fon toplarken mudârahe sözleşmesini kullanmaya devam etmektedir.

İslam İktisadı araştırmacılarından Sami Hammûd, 1982 yılında “Tatvîrû'l-a'mâlî'l-masrifiyye bimâ yettefikü ve's-ş-şerîâte'l-İslâmiyye” adlı eserinde klasik mudârabeyi faizsiz bankacılık sistemine yeni bir model olarak önermiş ve söz konusu öneride bankanın, zarar durumunda mudârahe sermayesini tazmin edeceğini ileri sürmüştür. Banka dışında üçüncü bir tarafın, mudârahe sermayesini garanti etmesini ise tespitlerimize ilk kez 1983 yılında Hasan Abdullah el-Emîn, “el-Vedâi' el-masrifiyye en-nakdiyye ve'stismârihâ fi'l-İslâm” isimli eserinde dile getirmiştir. Daha sonra da Muhammed Bakır es-Sadr, Beytû't-temvîli'l-Kuveytî için hazırlanmış olduğu “el-Benk el-lâ ribevî fi'l-İslâm” adlı eserinde, mudârahe temelli çalışan katılma hesapları sermayelerinin nasıl garanti edileceğini etraflıca incelemiş ve bankanın gönüllü olarak sermayeyi garanti edebileceğini ifade etmiştir. İslamî Finans Kuruluşları İçin Muhasebe ve Denetleme Kurumu’nun (AAOIFI) bünyesinde oluşturulan faizsiz finans standartları da (el-Meâyîru's-şerîyye) mudârahe sermayesinin güvenceye alınması ile ilgili görüşleri daha sistematik bir hale getirmiştir.

Bahsi geçen araştırmalarda, banka veya banka dışında bağımsız bir kuruluş tarafından katılma hesabı sermayelerinin garanti edilebileceği ifade edilmiştir. Söz konusu sermayelerin banka tarafından garanti edilmesi birtakım mahzurlara sebep olabilmektedir. Çünkü mudârahe sermayesi banka tarafından garanti edildiğinde, hesap sahipleri, tazmin sorumluluğu üstlenilmeyen maldan elde edilen kâr yasağını ihlal etmiş olmaktadır.³ Buna rağmen günümüz akademik çalışmalarında sermayenin garanti edilebileceğine dair iki önemli yaklaşım ileri sürülmüştür. Bunlardan ilki banka, ikincisi de banka dışında üçüncü bir tarafın sermayeyi garantiye almasıdır. Bu çalışmada söz konusu yaklaşımlar, delilleriyle birlikte incelenecek ve ardından fikhî değerlendirilmeye tabi tutulacaktır.

² Hasan Abdullah el-Emîn, *el-Vedâi' el-masrifiyye en-nakdiyye ve'stismârihâ fi'l-İslâm* (Cidde: Dârü's-ş-şurûk, 1983), 318.

³ Muhammed Abdulmünîm Ebû Zeyd, *Nahve tatvîri nizâmi'l-mudârahe fi'l-masârifi'l-İslâmiyye* (Kahire: el-Ma'hedü'l-âlemi li'l-fikri'l-İslâmî, 2000), 140.

1. Katılma Hesabı Sermayesini Bankanın Garanti Edebileceği Görüşü

Modern dönem İslam İktisadı araştırmacılarından Sami Hammûd, bankanın mudârabeye sermayesini zorunlu olarak garanti edebileceğini iki şekilde temellendirmiştir: Birinci temellendirmesine göre, banka hesap sahiplerinin sermayelerini ecîr-i müşterek (bağımsız ücretli)⁴ gibi garanti eder. Çünkü banka, yalnızca muayyen kişilerin sermayelerini çalıştırmayıp ecîr-i müşterek gibi sermayesi olup da yatırım yapmak isteyen herkese hizmet sunar. Dolayısıyla banka, mudârabeye sermayesini ecîr-i müşterek gibi garanti edebilir. Ayrıca Hammûd'a göre klasik mudârabeye akdinde olduğu gibi zarar halinde mudârib konumunda bulunan bankanın sermayeyi garanti etmemesi, birtakım mahzurlara sebep olabilir. Şöyle ki banka, kâra kısa yoldan ulaşma gayesiyle ölçsüz davranışlarda bulunabilir, örneğin ekonomik dengeleri gözetmeksizin mudârabeye varlıklarını işleterek sermayenin zayi olmasına sebep olabilir.⁵ Nitekim klasik mudârabeye mudâribin sermayeyi ölçsüz bir şekilde kullanmasını engelleyecek bir mekanizma yoktur. Hammûd, bankaya sermayeyi garanti etme sorumluluğu yüklendiğinde, bu tür tedbirsizliklerin de önüne geçilmiş olacağını iddia eder.⁶

İkinci temellendirmesine göre ise alt mudârabeye yapan mudârib, yani mudârabeye sermayesini kendisi çalıştırmayıp sermayeyi işletmesi için başka birine veren mudârib, mudârabeye işletmesine kendi sermayesini koymadığı halde kârdan bir pay almaktadır. Ayrıca mudârabeye işletmesinde bir emek katkısı da yoktur. Çünkü bu mudâribin ikinci mudârible birlikte çalışması akdin sıhhatine engeldir. Bütün bunlara rağmen birinci mudârib kârdan pay almaktadır. Hammûd'a göre söz konusu kâr payını neyin karşılığında aldığı ise açık değildir. O zaman mudârib, sermayeyi ikinci mudâribeye vererek sermayenin damânını üstlenmesi sebebiyle bu kâr hissesini hak etmiştir.⁷ Dolayısıyla birinci mudârib gibi banka da işletmeciyeye verdiği sermayenin tazmin sorumluluğunu üstlenmiş kabul edilmektedir.

Muhammed Bâkır Sadr (ö. 1980), bankanın gönüllü olarak mudârabeye sermayesini garanti edebileceğini iddia etmiştir. Ona göre, işletmeciyeye, mudârabeye akdinde mudârib'i temsil eder dolayısıyla şer'an sermayeyi garanti etmesi caiz değildir. Buna karşın sözleşmeden ayrı bir unsur olarak değerlendirilen

⁴ Ya'kub b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî Ebu Yusuf, Kitâbu'l-âsâr, thk. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî (Karaçi: Mektebetü dari'l-ülûm, 1430), 2/651.

⁵ Sâmi Hasan Ahmed Hammûd, Tatvîrû'l-a'mâlî'l-masrifîyye bimâ yettefikü ve's-şerîâte'l-İslâmiyye (Kahire, 1982), 394, 400, 402.

⁶ Hammûd, Tatvîrû'l-a'mâlî'l-masrifîyye bimâ yettefikü ve's-şerîâte'l-İslâmiyye, 402.

⁷ Hammûd, Tatvîrû'l-a'mâlî'l-masrifîyye bimâ yettefikü ve's-şerîâte'l-İslâmiyye, 404, 405; Ali Muhammed el-Hüseyn es-Savâ, "el-Fevârik et-tatbikiyye beyne'l-mudârabeye fi'l-fıkhî'l-İslâmî ve'l-mudârabeye'l-müşterek", Dirasât el-ulûmu'l-insâniyye 19/1 (1992), 203.

banka kendisine yatırılan parayı garanti altına alır ve girişilen projenin zarar etmesi halinde sermayedara zararın tamamını ödemeyi taahhüt eder. Bunda da şerî bir yasak yoktur. Çünkü yasak olan, sözleşmenin tarafı kabul edilen mudâribin sermayeyi garanti etmesidir. Banka, mudârib sıfatıyla herhangi bir işleme girmiyor ki, zarar halinde sermayeyi garanti etmesi yasaklansın. Banka, mudârobe varlığının garantisini mudârib ile sermayedar arasında bir aracı olma niteliğiyle üstleniyor. Buna göre banka, sermayeyi garanti etmek suretiyle sermayedara teberrûda bulunmuş oluyor. Bankanın garantisi de şer'an kendisini ilzam edecek bir şekilde sabit olmaktadır.⁸ Sadr, bu yaklaşımla bankayı mudârobe sözleşmesinden ayrı bir unsur kabul etmekte ve böylece bankanın da gönüllü olarak sermayeyi garanti edebileceği sonucuna ulaşmaktadır.

2. Katılma Hesabı Sermayesini Sözleşme Tarafları Dışında Üçüncü Bir Tarafın Garanti Edebileceği Görüşü

Sermayenin mudârobe sözleşmesi taraflarının dışında bağımsız bir kuruluş tarafından garanti edilebileceği de ileri sürülmüştür. İslam İktisadi araştırmacılarından Abdullah Emîn, bankanın hesap sahipleriyle anlaşarak mudârobe kârından bir miktar kesinti yapabileceğini söyler. Bu kesintilerle yardımlaşma sigorta şirketi (شركة تأمين تعاونية) kurulmasını teklif eder. Böylece mey-iniğecelibanalışrak nadnıfarat tekriş ub ad nıralraraz lemethum isemleg anad -mığab nednidka ebarâdum ad unuğulurşem ninitnisek usunok zös .ritrileb -itkİ malsİ akşab rib⁹.rırdnayad anızavec isemlirev yap nadrâk erelişik zıs uğudruk idnek nunaknab zisziaf ad ay alyısatisav telved ,fhaK riznüM ısıçtas ,iniğecelibala anıtla itnarag inireleyamres ninireliretşüm alyığılıcara fıqav rib -ag iyeyamres etkilrib alnunub¹⁰.ritrileb inığacalo ürrebet rib tlas ad nunub .raşok traş ad inısamamlo ifarat ninisemşelzös ebarâdum nitehic nede itnar

Günümüz fıkıh akademileri ve benzeri kuruluşlar, ileri sürülen görüşleri destekler mahiyette hesap sahiplerinin kârlarından ayrılan rezervlerle sermayenin garanti altına alınabileceğini kabul eder.¹¹ Söz konusu rezervin de

⁸ Muhammed Bâkir es-Sadr, *el-Benk el-lâ ribevî fi'l-İslâm* (Kuveyt: Mektebetü câmi'n-nakiyyi'l-âm-me, ts.), 32, 33.

⁹ Emîn, *el-Vedâi' el-masrifıyye en-nakdiyye ve'stismârihâ fi'l-İslâm*, 310, 324; Muhammed Osman Şübe-
beyr, *el-Muâmelâtü'l-mâliyyetü'l-muâsıra* (Ürdün: Daru'n-nefâis, 2007), 351.

¹⁰ Münzir Kahf, *el-İktisâd el-İslâmî*, "Senedâtü'l-kırâd ve damânu'l-ferîk es-sâlis ve tatbikâtuhümâ fi temvîli't-tenniyye fi büldâni'l-İslâmiyye", *Mecelletü câmiati'l-melik Abdulaziz 1/1* (1989), 57. Kahf, Ahmed Fehmi Ebu Sünn'e'den şu görüşü de nakleder: "Mudâribin sermayeyi tazmin etmesinin yasaklığı, amil haricinde üçüncü bir taraf sermayeyi tazmin etmeyi gönüllü olarak üstlenmesiyle mubah olur. Şayet bu üçüncü tarafın bunda maslahatı olsa da durum böyledir." (Kahf, s. 57).

¹¹ Münezzametü'l-mütemeri'l-İslâmî, *Mecelletü mecmai'l-fıkhı'l-İslâmî* (Mecelletü mecmai'l-fıkhı'l-İslâmî), *Mecmaü'l-fıkhı'l-İslâmî*, (2001), Kanun No. 122(5/13), 295; Kararâtü'l-mecmai'l-fıkhıyyi'l-İslâmî (Kararâtü'l-mecmai'l-fıkhıyyi'l-İslâmî), Râbitatü'l-âlemi'l-İslâmî, (2010), Kanun No. el-Karâr es-sâlis, 374. İlgili Madde şöyledir:

mudâribin kâr hissesi ayrıldıktan sonra mudârape gelirinden “yatırım riskleri” adı altında yapılması gerekir.¹² Bu rezerv, mudârape sermayesini koruma maksadını taşıdığından yalnızca hesap sahiplerinin kârından karşılanır. Mudâribin kâr hissesinin ilave edilmesi halinde sermayenin mudârib tarafından da garanti edilmesi anlamına geleceği için böyle bir rezerv caiz görülmemiştir.¹³

Ülkemizde ise katılma hesabında bulunan sermayeler, Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF) tarafından kısmen ya da tamamen garanti edilmektedir¹⁴. Banka iflas sebebiyle TMSF’ye devredildiğinde Merkez Bankası, hesap sahiplerine uğranılan zarar karşılığında kamu yararı gözetme gayesiyle tazminat öder. Bunun karşılığında faizsiz bankalar da güvenceye alınan bu hesaplar için TMSF’ye belli miktarda prim ödemesi yapmaktadır. Araştırmacılar, söz konusu prim ödemelerinin gerekçesini şöyle izah etmektedir. Zorunlu deprem sigortasında olduğu gibi katılma hesabında bulunan sermaye, devlet tarafından zorunlu olarak sigorta edilir. İşte faizsiz banka mevzubahis gerekçeye istinaden prim ödemesi yapar. Ayrıca mudârape akdinden bağımsız bir tarafın yani Merkez Bankasının zararı telafi etmeyi taahhüt etmesi meşrudur. Çünkü bu işlemin devlet tarafından yapılması sermayenin garanti edilmesinin meşruiyetini artıran bir yöndür.¹⁵

Öte yandan ülkemiz bankacılık mevzuatı, faizsiz bankalardan kâra katlıkları oranın yarısı kadar zarara katlanmalarını istemekteydi. Gerekçe olarak da zarar halinde bankanın mutlaka bir kusurunun bulunduğu düşüncesi ileri sürülürdü.¹⁶ Oysaki faizsiz bankaların, kâra katılım oranlarının en az yarısı kadar zarara katlanmaları, mudârape sermayesini kısmen güvenceye almaları demektir. Ancak 18/10/2018 tarih ve 30569 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren değişikliklerle, Mevduat ve Katılım Fonu Kabulü’ne ilişkin Yönetmeliğin dördüncü maddesinin (4) numaralı fırcasının (g) bendine göre

المضارب أمين ولا يضمن ما يقع من خسارة أو تلف إلا بالتعدي أو التقصير بما يشمل مخالفة الشروط الشرعية أو قيود الاستثمار المحددة التي تم الدخول على أساسها. ويستوي في هذا الحكم المضاربة الفردية والمشاركة. ولا يتغير بدعوى قياسها على الإجارة المشتركة، أو بالاشتراط والالتزام. ولا مانع من ضمان الطرف الثالث طبقاً لما ورد في قرار المجمع رقم ٠٣ (٤/٥) فقرة ٩، والله أعلم.

¹² Heyet, *Meâyîru’l-muhâsebe ve’l-müracaâ ve’l-havkeme ve’l-ahlâkiyyât (AAOIFI) (Menâme: Daru’l-meymân, 1437), 525.*

¹³ Abdulaziz Halife el-Kassar, “Ahkâmu tekvîni’l-muhassasât fi’l-bünûki’l-İslâmiyye eseruhâ a’lâ tevzîi’l-erbâh”, *el-Mu’temeru’l-fikhî er-râbi’ li’l-müessesâti’l-mâliyeti’l-İslâmiyye (el-Mu’temeru’l-fikhî er-râbi’ li’l-müessesâti’l-mâliyeti’l-İslâmiyye, Kuweyt: Şeriketü Şu’râ, 2011), 54.*

¹⁴ Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF), “Faaliyet İzni Kaldırılan Bankalardaki Sigortalı Mevduat Ve Sigortalı Katılım Fonunun Ödenmesi İle Bu Bankaların İflas Ve Tasfiyesine İlişkin Usul Ve Esaslar Hakkında Yönetmelik”, Resmi Gazete (02 2007), 26443, Md. 10/1, s. 2; Yusuf Dinç, “Katılım Bankalarında Havuzlar ve Birim Hesap Değeri, Vade Uyumsuzluğu ve Fon Kullanırımı Üzerine Öneriler”, *Bankacılık ve Sermaye Piyasası Araştırmaları Dergisi* 1/2 (2017), 13.

¹⁵ Ishak Emin Aktepe, *Katılım Finans (İstanbul: TKBB Yayınları, 2017), 162.*

¹⁶ Aktepe, *Katılım Finans, 157.*

katılma hesabının zarara katılma oranı %100 olarak kabul edilmiştir. İlgili madde şu şekildedir:

“MADDE 4 – (1) Kredi kuruluşlarınca, Kanununun 144 üncü maddesi esas alınarak belirlenecek mevduat faizleri ve katılma hesaplarına ilişkin kâra katılma oranları ilan edilmek suretiyle uygulanır. (...)

f) Hesap sahibinin kredi kuruluşundan talep hakkının hesabın vadesinin bittiği tarihteki faiz oranı veya birim hesap değeri üzerinden hesaplanan tutarda olacağını,

g) Katılma hesaplarında zarara katılma oranının yüzde yüz olduğu, beyan ve taahhüt ettikleri ve banka yetkilileri tarafından 11/1/2011 tarihli ve 6098 sayılı Borçlar Kanununun 15 inci maddesinin birinci fıkrasında öngörülen şekilde imzalanmış hesap cüzdanı düzenlemek zorundadır. Kredi kuruluşları, düzenledikleri hesap cüzdanını hesap sahibinin tercihi doğrultusunda basılı veya elektronik a hesap sahibine vermekle ya da hesap sahibinin hesap cüzdanını almayı reddettiğini ispatlamakla yükümlüdür.”

Böylece katılma hesapları sermayeleri hakkında şerî mahzur olarak kabul edilen bu durum düzeltilmiştir.¹⁷

Yine Merkez Bankası'nın Mevduat ve Kredi Faiz Oranları ve Katılma Hesapları Kâr ve Zarara Katılma Oranları Hakkında Tebliği ile bu durum, teyit edilmiştir. İlgili madde şu şekildedir:

“MADDE 5 – (1) Katılma hesaplarında toplanan fonların işletilmesi sonucu doğacak kâra katılma oranı, katılım bankaları ile hesap sahibi arasında düzenlenecek sözleşmeyle serbestçe belirlenir.

(2) Katılma hesaplarında oluşacak zarar hesap sahibine aittir. Katılım bankalarının kendi kasıt, kusur ve ihmal halleri dışında oluşacak zarara katılması zorunlu değildir.”

¹⁷ Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK), Mevduat ve Katılım Fonunun Kabulüne, Çekilmesine ve Zamanaşımına Uğrayan Mevduat, Katılım Fonu, Emanet ve Alacaklara İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik (Mevduat ve Katılım Fonunun Kabulüne, Çekilmesine ve Zamanaşımına Uğrayan Mevduat, Katılım Fonu, Emanet ve Alacaklara İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik), Resmi Gazete (18.10.2018) 30569, md. 5/1, s. 2.

Görüldüğü üzere Merkez Bankası'nın ilgili tebliğinde, girişimcinin (fon kullanan) herhangi bir kasıt ve kusuru olmadığı sürece, sermayede meydana gelen zararın sorumluluğu yani tazmin edilmesi tamamen sermaye sahibine yüklenmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Sermayenin garanti edilmesi ile ilgili yaklaşımları sırasıyla şöyle tahlil edebiliriz. Bankanın katılma hesabında bulunan mudâraibe sermayesini zorunlu olarak garanti edebileceği görüşü, esasen birkaç açıdan problemlidir. Birinci problemlili yön, Hammûd'un mudâribi ecîr-i müştereğe benzeterek sermayeyi garanti edeceğini söylemesi, bu ise yanlış bir kıyastır. Usûl-i fıkıh terminolojisindeki ifadesiyle *kıyâs maa'l-fârik*tir. Çünkü ecîr-i müşterek ile mudârib arasında kayda değer farklar vardır. Örneğin ecîr-i müşterek muayyen bir ücret karşılığında insanların malları üzerinde emek harcarken, mudârib gerçekleşmesi kesin olmayan kâr karşılığında hesap sahiplerinin sermayelerini çalıştırmaktadır.¹⁸ İkinci problemlili yön, ecîr-i müştereğin tazmin ettiği bir mal yani eşya iken günümüz uygulamasında bankanın tazmin etmek zorunda kalacağı şey paradır. Bu yönüyle de yapılan kıyas sağlıklı değildir. Üçüncü problemlili yön, mudâribin zarara uğrama ihtimali, ecîr-i müştereğe nispetle daha fazladır. Dördüncü problemlili yön, makîsun aleyh olan ecîr-i müştereğin elindeki eşyayı tazmin etmesi fakihler arasında genel kabul gören bir konu değildir. Ayrıca mudâribin iki kez zarara muhatap olması da adil değildir.¹⁹

Hammûd'un diğer temellendirmesine gelirsek; birinci mudâribin sermayeyi garanti etmesi sebebiyle kârdan bir hisse alacağı fikri isabetli değildir. Çünkü ikinci mudârib yani işletmeciler zarar ettiğinde birinci mudârib pozisyonunda bulunan banka, işletmecilere teslim ettiği sermayeyi tazmin etmek zorunda değildir. Bankanın meydana gelen zararı tazmin etme sorumluluğu olmadığına göre sermayeyi garanti etmesi mukabilinde kâr alması söz konusu değildir. Aslında banka, işletmecilerin emeğini taahhütle kârdan hisse almaktadır. Nitekim taahhüt fakihler nezdinde bir çeşit emek kabul edilmektedir. Ayrıca mudâribin alt mudâraibe yapma (mudâribin mudâraibe sermayesini kendisi işletmeyip başka bir kimseye işletmesi) yetkisine sahip olmadığını savunan mezheplere göre bankanın fon kullandırırken mudârib konumunda değerlendirilmesi caiz değildir. Dolayısıyla bu durumda banka, mudârib olarak sermayeyi garanti edemez. Hatalı gördüğümüz bir başka husus da şudur: Hammûd, bankanın alt mudâraibe yetkisine sahip olacağı görüşünü Hanefî mezhebinden, birinci mudâribin (banka) ortaya koymuş olduğu emeğin md-

¹⁸ Ebû Zeyd, *Nahve tâtûiri nizâmi'l-mudâraibe*, 132.

¹⁹ Ebu Yusuf, *Kitâbu'l-âsâr*, 651.

rabeden sayılmaması görüşünü de diğer mezheplerden²⁰ alarak bu meseleyi telfikle çözmektedir. Kanaatimizce böyle bir çözüm arayışı doğru değildir.

Sadr'ın faizsiz bankanın gönüllü olarak sermayeyi garanti edebileceği görüşü, fiilî durumla çelişmektedir. Çünkü hesap sahipleri (rabhu'l-mâl) işletmecilerle (mudârib) herhangi bir temas kurmadan faizsiz bankayla muamele yapmaktadır. Dolayısıyla banka mudârabe sözleşmesinin asıl unsuru kabul edilmelidir. Ayrıca Sadr bankayı, işletmecilere fonlar kullandığında hesap sahiplerinin vekili olarak değerlendirmektedir. Sermayenin garanti edilmesi meselesinde de bankanın akitten bağımsız bir unsur kabul edilmesi, mantıklı değildir.²¹ O zaman faizsiz bankacılığın diğer konvansiyonel bankalardan bir farkı kalmamış olur. Hâsılı mudârabe kârının hesap sahiplerine helal olabilmesi için, sermaye sahiplerinin sermayenin sorumluluğunu üstlenmeleri gerekir.

Sermayenin akitten bağımsız taraflarca garanti edilmesi hakkında ileri sürülen görüşler sırasıyla şöyle değerlendirilebilir. Abdullah Emîn, mudârabe kârından yapılan kesintilerle sermayenin garanti edilebileceğini öne sürmüştür. Ancak bu durumda mudâribin de zarara katlanması söz konusu olacağından bahsi geçen öneri eksik kalmaktadır. Bu öneri, kesintinin yalnızca hesap sahiplerinin kârından yapılması şartıyla tashih edilebilir. Kahf'ın teklifinde ise devlet hazinesinin toplumun bazı fertlerine tahsis edilmesi söz konusudur. Bu da kamu kaynaklarının adil bir şekilde bölüşülmesine engeldir. Bankanın kendi kurduğu vakıfla sermayeyi garanti etmesi de aynı şekilde mahzurludur. Ayrıca ilgili teklifte kesintinin nereden yapılacağı tam olarak açıklanmamıştır.

Ülkemizde TMSF tarafından katılım hesaplarının kısmen garanti edilmesi ile ilgili olarak ise şunlar söylenebilir: Kamu otoritesinin bankanın iflası durumunda katılma hesabı sermayesinin bir kısmını garanti etmesi, aslında bu hesaplarındaki sermayelerin tamamını garanti etmek değildir. Çünkü mevzubahis kesintilerin doğrudan katılma hesabıyla ilgisi olmadığı dile getirilmektedir.²² Ayrıca TMSF yalnızca bankanın iflas etmesi durumunda hesap sahiplerinin sermayelerini kısmen tazmin etmekte, katılma hesabı zarar ettiği ise buna müdâhil olmamaktadır. Ancak TMSF'ye ödenen primlerin gerekçesi tam olarak açıklanamaması meselenin açık kalan tarafıdır. Çünkü katılma hesabı sahipleri bu işlemde zarar görmektedir. Pekalâ banka bu primleri yalnızca kendi öz kaynağından ödeyebilir.

²⁰ İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab fi dirâyeti'l-mezheb*, nşr. Abdulaziz Muhammed ed-Dîb (Ciddé: Daru'l-minhâc, 2007), 7/495; Muvaffakaddîn İbn Kudâme, *el-Mugnî*, thk. Abdulmuhsin et-Türki - Abdulfettah Muhammed el-Halvu (Riyad: Dâru'l-alemi'l-kütüb, 1997), 7/158.

²¹ Refik Yunus el-Misrî, *el-Mecmû fi'l-iktisadi'l-İslâmî* (Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 2006), 228.

²² Servet Bayındır, "Katılım Bankacılığında Sermaye Toplama Yöntemleri: Cari ve Katılma Hesapları", *Teori ve Uygulama açısından İslam ve Finans*, ed. Kızılkaya Necmettin (İstanbul: İSAR Yayınları, 2019), 117.

Katılma hesabı sermayesinin sigortalanması için akit taraflarından bağımsız bir kişiye kârdan pay ayrılabilmesi, çağdaş literatürde Malîkî fakihlerin cevazına dayandırılmıştır. Malîkîlere göre, sermayedar, kârın bir kısmını ya da tamamını; miskinlere, hacılara veya üçüncü kişilere ayırabilir. Malîkîler, mudârabeye kârın bir kısmını ihtiyaç sahibi kimselere ayırmayı sadaka, kârın tamamını akit dışında üçüncü bir tarafa tahsis etmeyi de hibe kapsamında değerlendirmişlerdir. Yukarıda zikrettiğimiz bazı modern araştırmacılar da kârın akit dışında üçüncü bir tarafa tahsis edilebileceğinden hareketle, sermayenin sigortalanması için kârdan bazı kesintiler yapılabileceğini söylemiştir. Kanaatimizce mahza sadaka amaçlı yapılan söz konusu faaliyetin bu şekilde anlaşılması isabetli değildir.²³ Sonuç olarak mudârabeye sermayesinin garantisi için ileri sürülen çözüm önerileri fıkıhın izin verdiği sınırlar içerisinde olmalıdır. Kanaatimizce hâlihazırda sermayenin tazmin edilmesindeki en makul çözüm; “yatırım riskleri” için biriktirilen fonlardan karşılanmasıdır. Fakat bu durumda söz konusu kesintilerin yalnızca katılma hesabına sermaye yatıran hesap sahiplerinin varlıklarından olması gerekmektedir. Söz konusu kesinti, brüt kar üzerinden yapıldığı zaman mudârib de sermayenin zararına katlanmış olacaktır. Oysaki mudârabeye sözleşmesinin muktezası, mudâribin zarara katlanmasına izin vermemiştir.

²³ Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endelüsî İbn Rüşd el-Ced, *el-Beyân ve't-tahsil ve'ş-şerhu ve't-tevcîhu ve't-ta'lîlu fi mesâilil-mustahrece, el-Müstahrece mine'l-esmi'a (el-'Ufbiyye), thk. Üstaz Ahmed el-Habbanî (Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1988), 12/348.*

KAYNAKÇA

- Aktepe, İshak Emin. *Katılım Finans*. İstanbul: TKBB Yayınları, 2017.
- Bayındır, Servet. "Katılım Bankacılığında Sermaye Toplama Yöntemleri: Cari ve Katılma Hesapları". *Teori ve Uygulama açısından İslam ve Finans*. ed. Kızılkaya Necmettin. İstanbul: İSAR Yayınları, 2019.
- BDDK, *Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu. Mevduat ve Katılım Fonunun Kabulüne, Çekilmesine ve Zamanaşımına Uğrayan Mevduat, Katılım Fonu, Emanet ve Alacaklara İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik, Mevduat ve Katılım Fonunun Kabulüne, Çekilmesine ve Zamanaşımına Uğrayan Mevduat, Katılım Fonu, Emanet ve Alacaklara İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik. Resmi Gazete (18.10.2018) 30569. Erişim 28 Mayıs 2021. Erişim 28 Mayıs 2021. <https://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspix?MevzuatKod=7.5.10735&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=mevduat%20ve%20kat%C4%B1l%C4%B1m>*
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn el-. *Nihâyetü'l-matlab fi dirâyeti'l-mezheb*. nşr. Abdulaziz Muhammed ed-Dîb. 20 Cilt. Cidde: Daru'l-minhâc, 2007.
- Dinç, Yusuf. "Katılım Bankalarında Havuzlar ve Birim Hesap Değeri; Vade Uyum-suzluğu ve Fon Kullanırımı Üzerine Öneriler". *Bankacılık ve Sermaye Piyasası Araştırmaları Dergisi* 1/2 (2017).
- Ebu Yusuf, Ya'kub b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî. *Kitâbu'l-âsâr*. thk. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî. 2 Cilt. Karaçi: Mektebetü dari'l-ulûm, 1430.
- Ebû Zeyd, Muhammed Abdulmünîm. *Nahve tatvîri nizâmi'l-mudârabe fi'l-masâri-fi'l-İslâmiyye*. Kahire: el-Ma'hedü'l-âlemi li'l-fikri'l-İslâmî, 2000.
- Emîn, Hasan Abdullah el-. *el-Vedâi' el-masrifîyye en-nakdiyye ve'stismârihâ fi'l-İslâm*. Cidde: Dâru'ş-şurûk, 1983.
- Hammûd, Sâmi Hasan Ahmed. *Tatvîrü'l-a'mâli'l-masrifîyye bimâ yettefikü ve's-şerîate'l-İslâmiyye*. Kahire, 1982.
- Heyet. *Meâyîru'l-muhâsebe ve'l-müraca ve'l-havkeme ve'l-ahlâkiyyât (AAOIFI)*. Menâme: Daru'l-meymân, 1437.
- İbn Kudâme, Muvaffakaddin. *el-Mugnî*. thk. Abdulmuhsin et-Türkî - Abdulfettah Muhammed el-Halvu. Riyad: Dâru'l-alemi'l-kütüb, 1997.
- İbn Rüşd el-Ced, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endelüsî. *el-Beyân ve't-tahsil ve's-şerhu ve't-tevcîhu ve't-talîlu fi mesâilil-mustahrecc, el-Müstahrecc mine'l-esmi'a (el-'Utbiyye)*. thk. Üstaz Ahmed el-Habbanî. Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 2. Basım, 1988.
- Kahf, Münzir. *el-İktisâd el-İslâmî. "Senedâtü'l-kırâd ve damânu'l-ferîk es-sâlis ve tatbikâtuhümâ fi temvîli't-tenmiye fi büldâni'l-İslâmiyye"*, ". *Mecelletü câmiati'l-melik Abdulaziz* 1/1 (1989), 45-84.

- Kalkan, Cemal. *Mudârame Sözleşmesinde Kâr*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Kassar, Abdulaziz Halife el-. "Ahkâmu tekoîni'l-muhassasât fi'l-bünûki'l-İslâmiyye eseruhâ a'lâ tevzîi'l-erbâh". el-Mu'temeru'l-fikhî er-râbi' li'l-müessesâti'l-mâliyyeti'l-İslâmiyye. 40-67. Kuveyt: Şeriketü Şu'râ, 2011.
- Mısri, Refik Yunus el-. el-Mecmû fi'l-iktisadi'l-İslâmî. Dimeşk: Dâru'l-mektebî, 2006.
- Münezzametü'l-mütemeri'l-İslâmî. Mecelletü mecmâi'l-fikhî'l-İslâmî, Mecelletü mecmâi'l-fikhî'l-İslâmî (Kanun No. 122(5/13)). Mecmaü'l-fikhî'l-İslâmî, (2001).
- Sadr, Muhammed Bâkır es-. el-Benk el-lâ ribevî fi'l-İslâm. Kuveyt: Mektebetü câmi'n-nakıyyi'l-âmme, ts.
- Savâ, Ali Muhammed el-Hüseyn es-. Dirasât el-ulûmu'l-insâniyye. "el-Fevârik et-tatbikiyye beyne'l-mudârame fi'l-fikhî'l-İslâmî ve'l-mudârame'l-müştereke" 19/1 (1992), 253-275.
- Şübeyr, Muhammed Osman. el-Muâmelâtü'l-mâliyyetü'l-muâsıra. Ürdün: Daru'n-nefâis, 2007.
- TMSF. "Faaliyet İzni Kaldırılan Bankalardaki Sigortalı Mevduat Ve Sigortalı Katılım Fonunun Ödenmesi İle Bu Bankaların İflas Ve Tasfiyesine İlişkin Usul Ve Esaslar Hakkında Yönetmelik". Resmi Gazete. 02 2007. Erişim 26 Nisan 2021. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/02/20070223-8.htm>
- Kararâtü'l-mecmaî'l-fikhıyyi'l-İslâmî, Kararâtü'l-mecmaî'l-fikhıyyi'l-İslâmî (Kanun No. el-Karâr es-sâlis). Râbitatü'l-âlemi'l-İslâmî, (2010).

İSLAMİ FİNANSTA DÖNGÜSEL EKONOMİ

Circular Economy in Islamic Finance

SERPİL SUMER

Arş. Gör. Dr., Atatürk Üniversitesi Oltu Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü, Erzurum, Türkiye

Res. Asst. Dr., Atatürk University Oltu Faculty Of Humanities And Social Sciences, Finance and Banking Department, Erzurum, Turkey

serpil.sumer@atauni.edu.tr
orcid.org/0000-0001-8452-0393

RAMAZAN YANIK

Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Erzurum, Türkiye

Prof. Dr., Atatürk University Faculty of Economics and Administrative Sciences, Business Department, Erzurum, Turkey

ramazan.yanik@atauni.edu.tr
orcid.org/0000-0001-7043-0864

MAKALE BİLGİSİ / ARTICLE INFORMATION

Makale Türü /Article Types: Research Article

Geliş Tarihi /Received: 21 Mayıs 2021

Kabul Tarihi/Accepted: 24 Ekim 2021

Yayın Tarihi/Published: 30 Aralık 2021

Doi: <https://doi.org/10.14395/hid.939566>

ATIF/CITE AS:

Sumer, Serpil – Yanık, Ramazan, "İslami Finansta Döngüsel Ekonomi", Hitit İlahiyat Dergisi, (Aralık/December 2021) 20/3

İNTİHAL/PLAGIARISM:

Bu makale, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hid> adresinde yayımlanmıştır ve telif hakkı saklıdır. Bu makale, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hid> adresinde yayımlanmıştır ve telif hakkı saklıdır.

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software. Copyright © Published by Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi – Hitit University Divinity Faculty, Çorum, Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hid>

Circular Economy in Islamic Finance

Abstract

The industrialization that began with the industrial revolution has affected all countries in the world. With industrialization, the search for resources has accelerated and has started a competition between countries. In the industrialization process, only the production factor was focused on, but the depletion and the loss of natural resources were not taken into account. The industrialization race and linear economy are the underlying reasons for the rapid depletion of natural resources. In 1966, American economist Kenneth E. Boulding first mentioned the circular economy concept in his study. The circular economy is an extremely important area for economies that are in severe scarcity in terms of resources. The circular economy, which has great potential for the sustainability and efficient use of limited resources, has an important place in the realization of development goals. The circular economy is also important for sustainability and development. The changeover to circular economy facilitates the achievement of the goals set out in the United Nations Development Program regarding ecological balance. The linear economy process, which starts with the purchase of raw materials, continues with the design and construction of the product. The manufactured product is offered for consumer use and ends when the consumer becomes waste after use. Besides consuming scarce resources at an alarming rate, large amounts of waste are generated in the linear economy process. Contrary to the linear economy, the circular economy is a production process in which production is made using less raw materials and energy. In the circular economy process, the production process repeats itself in a cycle. The circular economy process starts with the use of wastes rather than the purchase of raw materials. Afterward, the process continues with the product design for the use of waste, the production of the product, the consumption of the product, and the waste. The circular production process constantly repeats the same cycle. The issue of preserving ecological balance and preventing waste is the intersection point of Islam religion and the circular economy. Islamic religion includes rules that regulate the daily life of believers such as protecting the environment and not wasting resources. These issues are discussed in verses about waste and the protection of ecological balance. Green Sukuk, which has launched to protect the ecological balance among Islamic financial products, is a product that appeals to all investors. Green Sukuk is designed to protect sustainability, adapt to climate change, and finance environmentally friendly projects. Green Sukuk is closely related to project finance that will eliminate climate change, global warming, fossil fuel consumption, and other environmental problems. Considering the types of Sukuk, Green Sukuk complies with the Istisna Sukuk based on the production of non-existent products, Ijarah Sukuk

based on leasing, and Musharaka Sukuk based on partnership. This study, it was tried to answer the question “How are the concepts of Islamic finance and circular economy tackle in the literature?” This study was designed based on the study of Rusydiana (2019). Studies in which the concepts of “Circular Economy” and “Islamic Finance” are included in the Scopus, Web of Science, Science Direct Indexes have been examined. When the data obtained from the indexes are examined, 56.570 studies have been conducted between 2010 and 2021, using the concept of circular economy as a keyword. 5.667 of these studies have been done in the field of economics, econometrics, and finance. The number of studies in which the concepts of circular economy and Islamic finance are used together is 7. Various suggestions for financing circular economy projects within the scope of Islamic finance are presented in the reviewed studies. These suggestions are that financing with the hybrid finance model, financing SMEs with the hybrid finance model, establishing contracts based on long-term risk-sharing principle, and readjustment reporting standards according to the circular economy system was made. As a result, it has been concluded that the studies that deal with the concepts of Islamic finance and circular economy, which are closely related to each other in terms of their purposes, are insufficient. In the literature, there are very few studies in which the concept of Islamic finance and circular economy are used together. There is a serious gap in this case in the literature. With this study, the deficiency in the literature was tried to be stated.

Keywords: Islamic Finance, Sustainability, Economic Growth, Circular Economy, Islamic Financial Products.

İslami Finansta Döngüsel Ekonomi

Öz

Sanayi devrimi ile başlayan sanayileşme, dünyadaki tüm ülkeleri etkilemiştir. Sanayileşme ile birlikte kaynak arayışları hızlanmış ve ülkeler arasında bir rekabet başlamıştır. Sanayileşme sürecinde sadece üretim faktörüne odaklanılmış, doğal kaynakların tükenmesi ve kaybı dikkate alınmamıştır. Sanayileşme yarışı ve doğrusal ekonomi, doğal kaynakların hızla tükenmesinin altında yatan nedenlerdir. 1966 yılında Amerikalı ekonomist Kenneth E. Boulding, yaptığı çalışmada döngüsel ekonomi kavramından ilk kez bahsetmiştir. Döngüsel ekonomi, kaynak açısından ciddi kıtlık içinde olan ekonomiler için son derece önemli bir alandır. Sınırlı kaynakların sürdürülebilirliği ve verimli kullanımı için büyük potansiyele sahip olan döngüsel ekonomi, kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesinde önemli bir yere sahiptir. Döngüsel ekonomi, sürdürülebilirlik ve gelişme açısından da önemlidir. Döngüsel ekonomiye geçiş, ekolojik denge ile ilgili Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı’nda belirlenen hedeflere ulaşılmasını kolaylaştırmaktadır.

Hammadde alımı ile başlayan doğrusal ekonomi süreci, ürünün tasarımı ve üretimi ile devam eder. Üretilen ürün tüketicinin kullanımına sunulur ve tüketicinin kullandıktan sonra atık haline gelmesi ile son bulur. Kıt kaynakları endişe verici bir oranda tüketmenin yanı sıra, doğrusal ekonomi sürecinde büyük miktarlarda atık üretilir. Döngüsel ekonomi, doğrusal ekonominin aksine, daha az hammadde ve enerji kullanılarak üretimin yapıldığı bir üretim sürecidir. Döngüsel ekonomi sürecinde üretim süreci bir döngü içinde kendini tekrar eder. Döngüsel ekonomi süreci, hammadde satın almak yerine atıkların kullanılmasıyla başlar. Daha sonra atık kullanımı, ürünün üretimi, ürünün tüketimi ve atık için ürün tasarımı ile süreç devam eder. Döngüsel üretim süreci sürekli olarak aynı döngüyü tekrar eder. Ekolojik dengenin korunması ve israfın önlenmesi konusu, İslam dini ile döngüsel ekonominin kesişme noktasıdır. İslam dini, çevreyi korumak ve kaynakları israf etmemek gibi müminlerin günlük hayatını düzenleyen kuralları içerir. Atıklar ve ekolojik dengenin korunması ile ilgili ayetlerde bu konular ele alınmaktadır. İslami finans ürünleri arasında ekolojik dengeyi korumak amacıyla lansmanı yapılan Yeşil Sukuk, tüm yatırımcılara hitap eden bir üründür. Yeşil Sukuk, sürdürülebilirliği korumak, iklim değişikliğine uyum sağlamak ve çevre dostu projeleri finanse etmek için tasarlanmıştır. Yeşil Sukuk, iklim değişikliği, küresel ısınma, fosil yakıt tüketimi ve diğer çevre sorunlarını ortadan kaldıracak proje finansmanı ile yakından ilgilidir. Sukuk türleri dikkate alındığında Yeşil Sukuk, var olmayan ürünlerin üretimine dayalı İstisna Sukuk'a, kiralamaya dayalı İcara Sukuk'a ve ortaklığa dayalı Muşaraka Sukuk'a uyum sağlamaktadır. Bu çalışmada "İslami finans ve döngüsel ekonomi kavramları literatürde nasıl ele alınmaktadır?" sorusuna cevap aranmaya çalışılmıştır. Bu çalışma Rusydiana'nın (2019) çalışmasından yola çıkarak tasarlanmıştır. Scopus, Web of Science, Science Direct veri tabanlarında "Döngüsel Ekonomi" ve "İslami Finans" kavramlarının yer aldığı çalışmalar incelenmiştir. Veri tabanlarından elde edilen veriler incelendiğinde 2010-2021 yılları arasında anahtar kelime olarak döngüsel ekonomi kavramının kullanıldığı 56.570 çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalardan 5.667'si ekonomi, ekonometri ve finans alanında yapılmıştır. Anahtar kelime olarak döngüsel ekonomi ve İslami finans kavramlarının kullanıldığı çalışmaların sayısı ise 7'dir. İncelenen çalışmalarda İslami finans kapsamında döngüsel ekonomi projelerinin finansmanına yönelik çeşitli öneriler sunulmaktadır. Bu öneriler, hibrit finansman modeli ile finansman sağlanması, KOBİ'lerin hibrit finansman modeli ile finanse edilmesi, uzun vadeli risk paylaşımı ilkesine dayalı sözleşmelerin oluşturulması ve döngüsel ekonomi sistemine göre yeniden düzenleme raporlama standartlarının yapılmasıdır. Sonuç olarak amaçları açısından birbiriyle yakından ilişkili olan İslami finans ve döngüsel ekonomi kavramlarını ele alan çalışmaların yetersiz olduğu sonucuna varılmıştır. Literatürde İslami finans ve döngüsel ekonomi

kavramlarının bir arada kullanıldığı çok az çalışma bulunmaktadır. Literatürde bu durumda ciddi bir boşluk bulunmaktadır. Bu çalışma ile literatürdeki eksiklik belirtilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslami Finans, Sürdürülebilirlik, Ekonomik Büyüme, Döngüsel Ekonomi, İslami Finansal Ürünler.

Giriş

Sanayileşme yarışı ve doğrusal ekonomi doğal kaynakların hızlı bir şekilde tüketilmesinin altında yatan sebep olarak gösterilmektedir. Endüstri devrimi ile başlayan sanayileşme dünyadaki tüm ülkeleri etkisi altına almasıyla birlikte kaynak arayışı hızlanmış ve ülkeler arası rekabet başlamıştır. Sanayileşme sürecinde sadece üretim faktörü üzerinde durulmuş ve doğal kaynakların tükenmesi ve yok olması dikkate alınmamıştır. Kalkınmada sanayileşmenin benimsenmesiyle birlikte çevre kirliliği başta olmak üzere sera gazı salınımı gibi birçok sorun da ortaya çıkmıştır (Koçan vd., 2019, 536). Çevre kirliliğinde bir diğer önemli etken teknolojik gelişim ve modadır. Teknolojik gelişim ve oluşturulan moda kültürü ürünlerin ekonomik ömürlerinin tamamlanmadan değiştirilmesine ve ürünlerin atık haline gelmesine yol açmıştır (Önder, 2018, 197). Doğal kaynakların tükenmesi ve çevre kirliliği üzerinde etkisi bulunan bir diğer faktör de doğrusal ekonomidir. Doğrusal ekonomi, üretim sürecinde “yap, işlet, at” mantığı temeline dayanan ekonomi modelidir.

Sürdürülebilirlik ve kalkınma günümüzde en çok üzerinde durulan kavramlardır. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programında sürdürülebilir kalkınma ile ilgili ayrıntılı 17 hedef uygulamaya konulmuştur. 17 hedef içerisinde özellikle 7, Uygun Fiyatlı ve Temiz Enerji; 11, Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar; 12, Sorumlu Tüketim ve Üretim; 13, İklim Eylemi; 14, Suyun Altındaki Yaşam ve 15, Karada Yaşam hedefleri çevresel sürdürülebilirlik üzerine odaklanmaktadır (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, 2019).

Döngüsel ekonomi, sürdürülebilirlik ve kalkınma açısından önemli bir yere sahiptir. Döngüsel ekonomiye geçiş ile birlikte Birleşmiş Milletler Kalkınma Programında ekolojik denge ile ilgili hedeflere ulaşmada kolaylık sağlanacaktır. Nitekim üretimin sıfır atık ile gerçekleştirilmesi hem yenilenebilir enerji kaynaklarında tasarruf sağlayacak hem de hammadde kullanımını azaltacaktır. Sürdürülebilir kalkınma çevresel kalite, ekonomik refah ve sosyal eşitlik olmak üzere üç boyuttan oluşmaktadır (Kirchherr vd., 2017). Döngüsel ekonomiye geçiş ile birlikte sürdürülebilir kalkınmanın tüm boyutlarında refah sağlanacaktır.

Döngüsel iş modelinin temel bileşeni değer önerisidir. Döngüsel değer önerisi bir ürün, ürünle ilgili hizmet veya saf bir hizmet sunmaktadır. Bu tek-

lif, kullanıcının (tüketicinin) ihtiyaç duyduğu şeyi yapmasına izin vermeli, tüketicinin (kullanıcının) yaşayacağı rahatsızlıkları azaltmalı ve ek faydalar sağlamalıdır. Döngüsel üretim süreci ile ürün tasarımı daha az hammadde ve enerji kullanımıyla gerçekleştirilmekte ve doğrusal ekonomiye kıyasla çevre kirliliği önemli ölçüde azalmaktadır (Lewandowski, 2016, 16).

İslami yatırım ürünleri tüm yatırımcılara hitap etmektedir. İslami finansal ürünler hem Müslüman hem de gayrimüslim tüm yatırımcılar için etik iş uygulamaları, sosyal sorumluluk ve mali muhafazakarlığa dayalı alternatif bir yatırım sınıfı olarak hızla büyümektedir (Bo vd., 2016, 1020). İslami finansal ürünler içerisinde ekolojik dengenin korunması için çıkarılan yeşil sukuk tüm yatırımcılara hitap eden bir üründür.

Bu çalışmada döngüsel ekonomi ile İslami finans arasındaki ilişki kavramsal açıdan incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmada ilk önce döngüsel ekonomi kavramı açıklanmaya çalışılmış daha sonra İslami finans ile olan ilişkisinin literatürde nasıl ele alındığı araştırılmıştır. Scopus, Web of Science, Science Direct veri tabanlarında bulunan çalışmalar içerisinde anahtar kelime olarak “Döngüsel Ekonomi” ve “İslami Finans” kavramlarının yer aldığı çalışmalar incelenmiştir. Çalışmalarda İslami finansın ve döngüsel ekonomi kavramlarına nasıl yaklaştıkları ve konu ile hangi önerilerde buldukları incelenmiştir. Bu çalışmada özellikle dünya üzerinde sürdürülebilir kalkınma için çeşitli girişimlerin yapıldığı ve 2030 yılına kadar ülkelerin sürdürülebilir kalkınma hedeflerini gerçekleştirmek için var olan İslami finansal ürünler ve geliştirilmesi önerilen İslami finansal ürünler hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. Yapılan çalışmada İslami finans ve döngüsel ekonomi ile ilgili çalışmaların yetersiz olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

1. Döngüsel Ekonomi Kavramı

1966 yılında Amerikalı iktisatçı Kenneth E. Boulding çalışmasında ilk kez döngüsel ekonomi kavramından bahsetmiştir. Boulding, dünyayı uzay gemisine benzeterek kaynakların kısıtlı olduğunu, kısıtlı kaynaklarla üretim sürecine devam edebilmek için “enerji girdilerinden kaçamasa da, maddi formun sürekli yeniden üretimini yapabilen döngüsel bir ekolojik sistemde yerini bulması” gerektiğini belirterek döngüsel ekolojik sistemin gerekliliğini belirtmiştir.

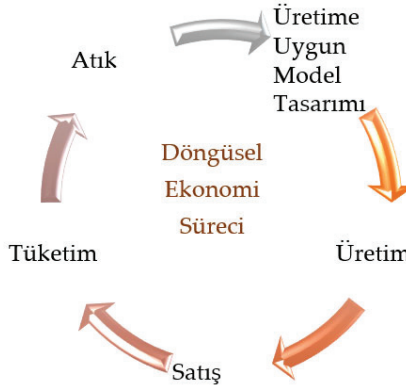
Hammadde alımı ile başlayan doğrusal ekonomi süreci, ürünün tasarımı ve yapımı ile devam eder, tüketici kullanımına sunulur ve tüketicinin kullanımından sonra atık haline gelmesi ile son bulur. Kıt kaynakların endişe verici bir hızda tüketilmesinin yanı sıra doğrusal ekonomi sürecinde büyük miktarlarda atık üretilmektedir. Şekil 1’de doğrusal ekonomi süreci sunulmuştur.

Şekil 1: Doğrusal Ekonomi Süreci

Doğrusal ekonomi diğer bir deyişle linear ekonominin aksine döngüsel ekonomi süreci hammadde alımından ziyade atıkların kullanılması ile başlayıp atıkların kullanımına yönelik yapılan ürün tasarımı, ürünün yapımı, tüketimi, atık hale gelmesi ile devam ederek tekrardan en başa dönmektedir. Döngüsel ekonomide süreç bir döngü halinde kendini tekrar etmektedir. Döngüsel ekonomi süreci Şekil 2’de sunulmuştur.

Şekil 2: Döngüsel Ekonomi Süreci

Döngüsel iş modelinin temel ilkeleri şunlardır: (Schulte,2 013, 44)

1. Geri dönüşümü hızlandıracak malzemelerin seçilip tasarlanmasıyla üretim sürecinde ortaya çıkacak israfı minimize etmek,
2. Ortaya çıkacak olası sorunların çözümü için standartlar oluşturmak,
3. İşletmenin toplam döngü sürecini belirlemek,
4. Ürün tasarımı sayesinde esnekliği en üst düzeye çıkarmak,
5. Üretim sürecinde yenilenemeyen enerji kaynakları (petrol, kömür vb. gibi) yerine yenilenebilir enerji kaynaklarını (rüzgâr, güneş gibi) kullanmak,
6. Ürün ve hizmetlerin toplam enerji içeriğini en aza indirerek enerji verimliliğini en üst düzeye çıkarmak.

Döngüsel iş modelinin temel ilkelerinden anlaşılacağı üzere üretim sürecinde atık miktarı minimize edilecek, hammadde ve enerji kullanımı azalacak ve çevre kirliliği en aza inecektir. Döngüsel ekonomi uygulanması sadece ekonomik faydalar sağlamakla kalmaz, aynı zamanda çevresel ve toplumsal değer yaratımı da sağlayarak çok boyutlu faydaları bulunmaktadır. Döngüsel ekonominin faydaları Tablo 1 'de sunulmuştur.

Tablo 1: Döngüsel Ekonominin Faydaları

Faydanın Boyutu	
Ekonomik Büyüme	Döngüsel ekonomi ekonomik büyümeyi hızlandırır. Maksimum değer ve en az atık ile bir bütün olarak ekonomiye fayda sağlar. Maiyetler azalır, verimlilik artar ve kârlılık yükselir.
Yenilikçi İş Modelleri	Doğrusal modellere kıyasla döngüsel modeller yenilikçi iş fırsatları sunmaktadır.
Gelişmiş Rekabet Gücü	Döngüsel üretim sürecinde atıkları kullanarak maksimum verim elde etmeye çalışan işletmeler aynı zamanda doğrusal üretim yapan işletmelere kıyasla rekabet avantajı da sağlamış olacaklar.
Düşük İşlem Maliyeti	Döngüsel üretim modellerinde atık maddeler geri kazanılabilir, geri dönüştürülebilir ve hammadde olarak üretim sürecine geri alınabilir. Döngüsel ekonomik sisteme adapte olmak ve günlük operasyonlarda yenilikçi iş modellerini uygulamak, işletmelerin işletme maliyetlerini azaltacaktır çünkü malzemelerden maksimum değer elde edilir ve atıklar en aza indirilir.
Sürdürülebilir Gelecek ve Kaynak Öngörülebilirliği	Ekolojik döngü, kıt kaynakların verimli kullanımını ve ürünü mümkün olduğu kadar uzun süre saklamayı ve ondan maksimum değer elde etmeyi teşvik eder. Böylece gelecek nesillerin taleplerini karşılamak için sürdürülebilir malzeme ve enerji kaynaklarının öngörülebilirliğini sağlar.

İyileştirilmiş Çevre	Döngüsel ekonomi ile atık, çevre kirliliği ve karbondioksit (CO2) salınımındaki azalma yenilenemeyen enerji kaynakları üzerindeki baskıyı azaltacaktır. Havanın kalitesi, kirli havanın solunmasından kaynaklanan hastalıkları azaltacak, sürdürülebilir ve döngüsel süreçler mevcut kaynakların maksimum kullanımı ile sonuçlanacağından su tedarikinden kaynaklanan stres azalacaktır.
Güçlendirilmiş İlişkiler	Döngüsel ekonomi devam eden bir süreçten oluştuğu için satıcıdan alıcıya, alıcıdan da satıcıya doğru etkileşim vardır. Örneğin; tüketici ürünü aldıktan sonra kurulum ve garanti hizmetlerinin bulunması alıcı ve satıcı arasında güçlü ilişkilerin kurulmasına yol açmaktadır.
Refah ve İstihdam Artışı	Atıkları kullanarak, atıkları faydalı kaynaklara ve malzemelere dönüştüren işletmeler ile yeni iş sektörleri ve endüstriler yaratılacaktır. Yeni endüstrilerin oluşumu toplumdaki iş gücü için yeni iş ve iş fırsatları yaratır. Böylece toplumda istihdam oluşturularak mevcut işsizlik azaltılarak, toplumun refah artışı sağlanabilir.

Kaynak: Tahir, 2019, 44-46.

2. İslami Finans ve Döngüsel Ekonomi İlişkisi

Döngüsel ekonomi, kaynak bakımından ciddi kıtlık içindeki ekonomiler için son derece önemli bir alandır. Sınırlı kaynakların sürdürülebilirliği ve verimli kullanımı için büyük potansiyeller barındıran döngüsel ekonomi, kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesinde büyük bir toplumsal ve çevresel etki yaratmaktadır (Khan, 2020, 11). Sürdürülebilir kalkınma sosyal, ekonomik ve çevresel olmak üzere üç boyutta ele alınmaktadır. Sosyal ve ekonomik boyutta yaşanan gelişmeler çevresel boyutta yaşanan gelişmelere kıyasla daha fazladır. Çevresel boyutun gelişmesi için atıkların etkin bir şekilde yönetilmesi gerekmektedir (Farhand vd., 2019, 57).

İnsan ile insan ve insan ile eşya arasındaki ilişkiyi en ayrıntılı şekilde inceleyen İslam hukuku çevre ve sosyal hayatı bir bütün olarak ele almaktadır. İslam hukukunun kapsadığı tüm hükümler olarak adlandırılan şeriat, kuralları bütüncül bir şekilde ele alır. Şeriatın tüm kuralları bütüncül bir şekilde ele almasının altında yatan amaçlar ise;

- Toplumda adalet ve eşitliğin sağlanması,
- Yardımlaşma ve dayanışmanın sağlanması (özellikle fakirlerin ve ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarının karşılanması),
- Barış ve güvenliğin sürdürülmesi,
- İyi ve doğru şeylerde işbirliğinin teşvik etmek,
- Üstün ahlaki değerlerle tabiatın korumasını sağlayacak eylemleri teşvik etmektir (Ayub, 2017, 24).

Yukarıda sıralanan amaçlar göz önünde bulundurulduğunda şeriatın bütüncül amaçlarını barındıran İslami finans, sosyo-ekonomik adalet, istihdamın sağlanması, toplumsal refahın artması, çevrenin ve ekolojik dengenin korunması, yenilenemez enerji kaynaklarının israf edilmemesi, ekonomik istikrar gibi sosyal ve ekonomik birçok amacın gerçekleştirilmesine araç olmaktadır.

İslam dini inanç sahiplerinin çevrenin korunması ve kaynakların israf edilmemesi gibi günlük yaşantısını da düzenleyecek kurallar içermektedir. İsrاف ve ekolojik dengenin korunması ile ilgili ayetlerde bu hususlar ele alınmıştır. İslam dini kaynakların israf edilmemesini de öğütlemiştir. Kur'an-ı Kerim'de yer alan israf ve ekolojik denge ile ilgili ayetler;

“Asmalı ve asmasız bahçeleri, hurmaları ve tatlari farklı ekinleri, zeytinleri ve narları -birbirine benzer ve benzeşmez-yaratan O'dur. Ürün verdiğinde ürününden yiyin ve hasat günü hakkını verin; israf etmeyin. Çünkü O, israf edenleri sevmez.” (Kur'an Fihristi, 9 Aralık 2020, el-En'am, 6/141).

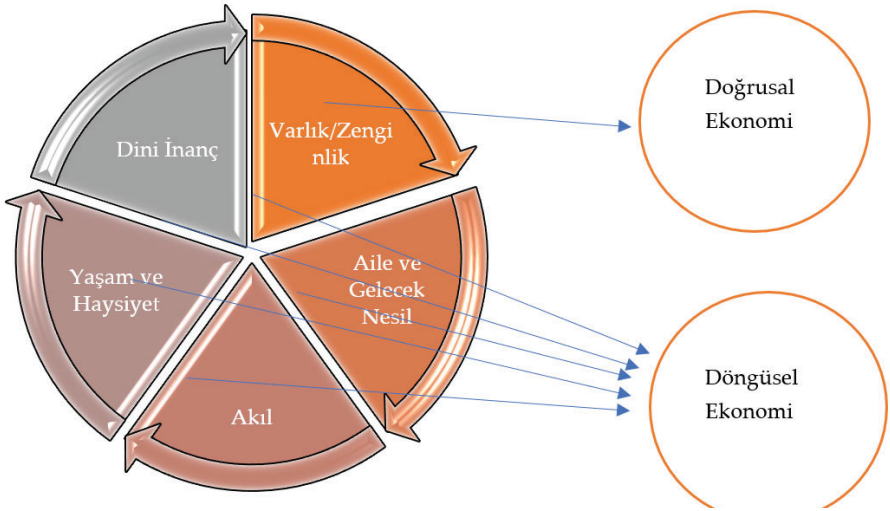
“... Yiyin, için ve israf etmeyin. Çünkü O, israf edenleri sevmez.” (Kur'an Fihristi, 9 Aralık 2020, el-A'râf, 7/31).

“Onlar, harcadıkları zaman, ne israf ederler, ne kısarlar; (harcamaları,) ikisi arasında orta bir yoldur.” (Kur'an Fihristi, 9 Aralık 2020, el-Furkân, 25/67).

Göğü bu âhenkle O yükseltti ve bu mîzânı koydu ki siz de ders alıp ölçü dışına taşmayasınız. (Kur'ân Fihristi, 9 Aralık 2020, el-Rahman,55/7-8).

İslami hukuk doktrini olan *Maqasid al-Shari'ah*'ın amacı sosyal ve ekonomik adaleti sağlamak ve aynı zamanda toplumun refahını arttırmaktır. Döngüsel ekonomi, doğrusal ekonomi ve Maqasid arasındaki ilişki Şekil 3'te sunulmuştur.

Şekil 3: Doğrusal-Döngüsel Ekonomi ve İslam Hukuku Arasındaki İlişki

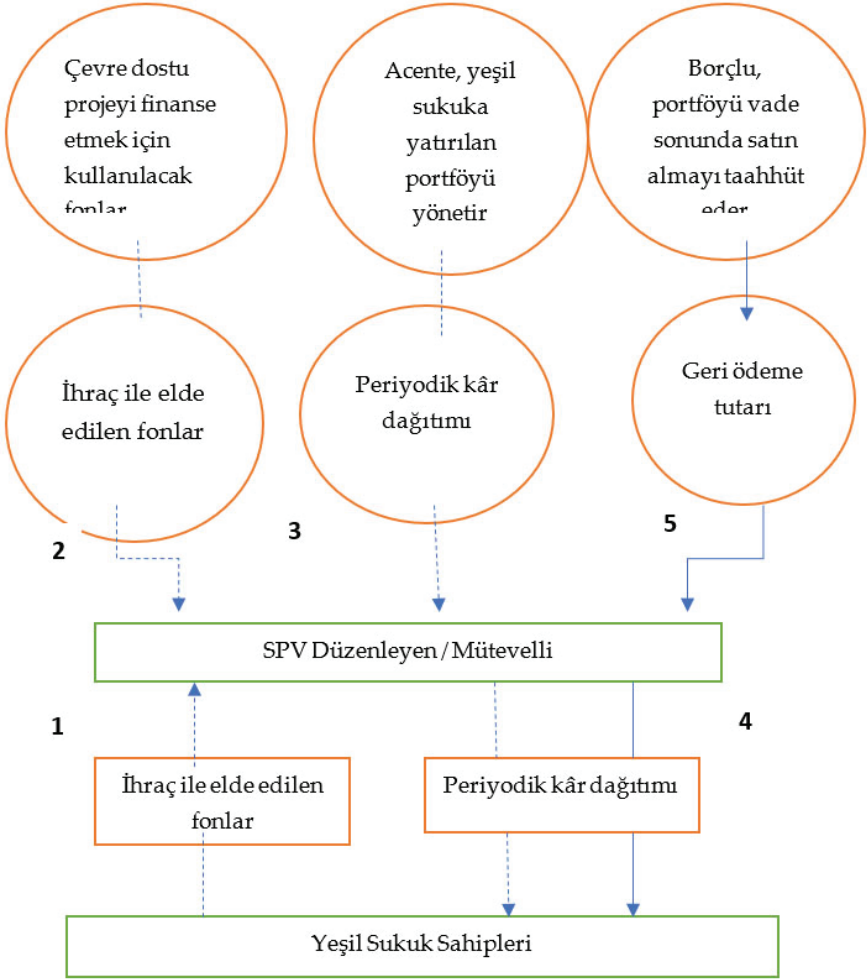

Döngüsel ekonomi din, varlık, aile, akıl ve yaşam olmak üzere beş boyutu da kapsamaktadır. Doğrusal ekonomi ise sadece varlık boyutunu kapsamaktadır. Döngüsel ekonomiye geçiş ile sosyal-ekonomik adalet sağlanarak toplumun refahı artacaktır. Döngüsel ekonomi İslami finansın bütüncül hedeflerini bünyesinde barındırmaktadır.

Yeşil finans, yenilenebilir enerji, biyolojik çeşitliliğin korunması, iklim değişikliğine uyum ve çevreyi korumaya yönelik oluşturulan projelerin desteklenmesini sağlayan finans yöntemidir. Yeşil finansman ürünleri olarak yeşil kredi, yeşil sigorta, yeşil tahvil ve yeşil sukuk gösterilebilir. Yeşil sukuk; iklim değişikliği, ekolojik dengenin sağlanması ve sürdürülebilirlik adına çıkarılmış İslami finansal bir üründür. Çevreyi korumak için gerekli varlıkların üretiminde ve projelerin finansmanında kullanılan yeşil sukuk 2017 yılında piyasaya sunulmuştur (Abdullah - Keshminder, 2020).

Yeşil sukuk; sürdürülebilirliği korumak, iklim değişikliğine karşı uyum sağlamak ve çevre dostu projeleri finanse etmek için tasarlanmıştır. Yeşil sukuk, doğrudan iklim değişikliği, küresel ısınma, fosil yakıtların tükenmesi ve diğer çevre sorunlarını ortadan kaldıracak projelerin finansmanı ile yakından ilgilidir (Rahim - Mohamad, 2019, 130). Yeşil sukuktan elde edilen fonlar çevre dostu projelerin finansmanı için kullanılmaktadır. Yeşil sukukun işleyişini basit bir şekilde ifade edecek olursak; süreç yeşil sukuk ihracı ile başlayıp kâr payı ödemelerinin yeşil sukuk sahiplerine ödenmesi ile son bulmaktadır. Bu süreçte Özel Amaçlı Kuruluş (SPV) giderleri düşüldükten sonra portföyden elde edilecek kârlar sukuk sahiplerine aktarılmaktadır. Borçlu, portföyü SPV'den almayı taahhüt etmekte ve sukukların nominal fiyatı ile tahakkuk eden ödenmemiş kâr dağıtımının toplam değeri olarak geri satın alma bedeli ödenmektedir (Alam vd., 2016, 174-175). Yeşil sukukun yapısı ve işleyişi Şekil 4'te sunulmuştur.

Şekil 4. Yeşil Sukukun Yapısı

Kaynak: Alam vd., 2016, 175.

Sukuk türleri göz önünde bulundurulduğunda yeşil sukuk; var olmayan ürünün imal edilmesine dayanan istisna sukuku, kiralama mantığına dayanan icara sukuk ve ortaklık esasına dayanan muşaraka sukuk türleri ile uygunluk göstermektedir (Ela, 2019, 225). Ayrıca temelde hem öz sermaye hem de borç unsurlarının mevcut olduğu veya daha fazla temel sözleşmeden oluşan bir sukuk türü olan hibrit sukuk da yeşil sukukun ihraç amacına uygunluk göstermektedir (Rahim - Mohamad, 2019, 133).

3. Literatür Taraması

Son yıllarda döngüsel ekonomi kavramı hem araştırmacılar hem de politika yapıcılar tarafından sıklıkla kullanılmaktadır. 2030 sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmak için döngüsel ekonomi sürecine verilen önem ve yapılan çalışmalar son yıllarda artış göstermiştir.

Scopus, Web of Science, Science Direct veri tabanlarında yer alan “İslami Finans (Islamic Finance)” ve “Döngüsel Ekonomi (Circular Economy)” anahtar kelimeleri kullanılarak yapılmış olan çalışmaların sayısı Tablo 2’de sunulmuştur. Çalışmada ayrıca Ebscohost, Jstor, Wiley Online Library ve Taylor&Francis veri tabanlarında konu ile ilgili yapılan çalışmalar da incelenmiştir. Ancak çalışmaların yapıldığı yıl ve alanlar bakımından ayrıntılı bilgiler bulunmadığı için Tablo 2’de söz konusu veri tabanlarına yer verilmemiştir.

Tablo 2: Döngüsel Ekonomi ile İlgili Yapılan Çalışmaların Sayısı

YILLAR	Scopus	ScienceDirect	Web of Science
	Sayı	Sayı	Sayı
2021	3.892	8.329	3.596
2020	2.581	5.674	3.412
2019	2.142	4.233	2.278
2018	1.369	3.140	1.389
2017	820	2.338	870
2016	420	1.858	522
2015	195	1.458	267
2014	191	1.097	171
2013	139	1.036	167
2012	124	861	157
2011		844	159
2010		684	157

Kaynak: Scopus Database, Web of Science Database, Siciense Direct Database 19 Ekim 2021.

Döngüsel ekonomi konusunda yapılan çalışmaların alanlara ilgili dağılımı Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3: Döngüsel Ekonomi Konusunda Çalışmaların Yapıldığı Alanlar

Çalışmanın Yapıldığı Alan	Sayı
Çevre Bilimi	21.177
Mühendislik	16.174
Enerji	12.043
İşletme, Yönetim ve Muhasebe	1.555
Sosyal Bilimler	9.689
Ekonomi, Ekonometri ve Finans	5.667
Materyal Bilimi	6.013
Kimya Mühendisliği	5.372
Bilgisayar Bilimi	708
Tarım ve Biyolojik Bilimler	5.215
Yer ve Gezegen Bilimleri	3.110
Tıp ve Diş Hekimliği	2.818
Yeşil Sürdürülebilir Bilim Teknoloji	3.495

Döngüsel ekonomi kavramı çevresel, sosyal ve ekonomik boyutları bünyesinde barındırdığı için konu ile ilgili yapılan çalışmaların alan yelpazesi de genişlemektedir. 2010-2021 döneminde döngüsel ekonomi ile ilgili en fazla çalışmanın çevre bilimi alanında yapıldığı görülmektedir.

Amaçları bakımından birbiri ile yakın ilişki içerisinde olan döngüsel ekonomi ve İslami finans ile ilgili çalışma süresince “Literatürde İslami finans ve döngüsel ekonomi kavramı nasıl ele alınmıştır?” sorusu yanıtlanmaya çalışılacaktır.

Çalışmada Rusydiana’nın 2019 yılında yaptığı bibliyometrik çalışmadan yola çıkılmış ve Scopus, Web of Science, Science Direct veri tabanlarında yer alan “İslami Finans (Islamic Finance)” ve “Döngüsel Ekonomi (Circular Economy)” anahtar kelimelerinin kullanılarak yapıldığı çalışmalarda İslami

finans ve döngüsel ekonomi kavramlarının nasıl ele alındığı incelenmiştir. İncelenen çalışmalar Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4: Konu İle İlgili Ele Alınan Çalışmalar

Makale Adı	Yazar(lar)	Dergi Adı	Yıl	Atıf
Renewable Energy Generation from Livestock Waste For A Sustainable Circular Economy in Bangladesh	İslam, K. vd.	Renewable & Sustainable Energy Reviews	2021	5
Islamic Countries and Maqasid Al-Shariah Towards the Circular Economy. The Dubai Case Study.	Campra, M., vd.	European Journal of Islamic Finance	2021	2
Islamic Finance in Sustainable Economy: Empowerment of Sukuk Wakalah to Build Waste Industry	Farhand, M. Z., vd.	Airlangga International Journal of Islamic Economics and finance	2020	2
Islamic Blended Finance for Circular Economy Impactful SMEs to Achieve SDGs	Khan, T.	Singapore Economic Review	2020	0
The Role of İslamic Finance in Fostering Circular Business Investments: The Case of OIC Countries	Ibrahim, A.-J., Shirazi, N.S.	Journal of Economic Cooperation and Development	2020	0
Venture Waqf in A Circular Economy	Khan, T.	ISRA International Journal of Islamic Finance	2019	1
Reforming Islamic Finance for Achieving Sustainable Development Goals	Khan, T.	Journal of King Abdulaziz University, Islamic Economics	2019	2

İslam vd. (2021), döngüsel ekonominin Bangladeş gibi gelişmekte olan bir ülkede benimsenmesi için hayvansal atıklardan yenilenebilir enerji üretimini ele alan çalışma yapmışlardır. Hayvancılık sektöründen kaynaklanan sera gazı emisyonunu azaltılması hayvan atıklarının enerjiye dönüştürülmesi ile gerçekleştirilebilir. İklim üzerindeki olumsuz etkinin azaltılmasında hayvansal atıkların enerjiye dönüştürülmesinin katkısının olacağı düşünülerek çalışma tasarlanmıştır.

Campra vd. (2021), döngüsel ekonomi ve İslam ülkeleri arasındaki ilişkiyi teorik açıdan ele alınan çalışma yapmışlardır. Çalışmalarında döngüsel ve doğrusal ekonomi arasındaki çalışmayı detaylı bir şekilde karşılaştırıp Dubai'den döngüsel ekonomi politika ve uygulamalarına yer vermişlerdir. Yazarlar, çalışmanın gelecekte döngüsel ekonomi ve İslami sistemler ile ilgili yapılacak çalışmalar için teorik bir çerçeve oluşturduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca çalışmalarında, döngüsel ekonominin çok önemli olduğunu ancak İslami boyut açısından eksik bırakıldığını, konu ile ilgili yeterli çalışmaların yapılmadığını ifade etmişlerdir.

Farhand vd. (2020), Endonezya'nın atık sorununa çözüm önerisi olarak vekâlet sukuk ihracı ile finanse edilecek atık sanayi merkezinin kurulması önerisinde bulunmuşlardır. Yazarlar, Endonezya'da özellikle 2030 ile 2050 yılları arasında atık üretiminin artacağı için atık sorunun çözümüne yönelik tesisin kurulmasının gerekli olduğunu belirtmişlerdir. Çalışmada vekâlet sukuk kavramı hakkında bilgi verilmiş ve atık sorunun çözümünde kurulacak tesisin finansman ihtiyacını karşılamak için vekâlet sukukun çözüm olabileceğini belirtmişlerdir.

Khan (2020), çalışmasında İslami karma finans modelinin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılmasındaki kullanımını ele almıştır. Gelişmekte olan ülkelerde sürdürülebilir kalkınmanın sağlanabilmesi için finansal mühendislik ürünü olarak tasarlanan İslami karma finans modelinin KOBİ'lerin sürdürülebilir gelişimine katkı sağlaması beklenmektedir. Çünkü İslami karma finans modeline göre sağlanan fonların temelinde kar maksimizasyonu yerine yardımseverlik bulunmaktadır. Diğer kâr amacı gütmeyen kuruluşlarla kıyaslandığında İslami karma finans modeli sürdürülebilir kalkınma projelerinin desteklenmesinde kullanılan finans modelidir. İslami karma finansman modelinde kazan-kazan anlayışı bulunmaktadır. Khan çalışmasının sonucunda; yerel istekler, ulusal öncelikler ve küresel hedefler arasında ve yardımseverlik, kâr ve devlet teşviki motivasyonları arasında sinerjinin bulunduğu, İslami karma finans modeli ile KOBİ'lerin ek maliyetlere katlanmadan sürdürülebilir kalkınmanın sağlanabileceği sonucuna ulaşmıştır.

İbrahim - Shirazi (2020), döngüsel ekonominin İslam İşbirliği Teşkilatı'na üye olan ülkelerin ekonomik büyümesine ne şekilde katkı sağlayabileceği

konusunu ele almışlardır. İslami hukuk doktrini olan Maqasid'in bütüncül amaçları ile uyumlu olarak döngüsel faaliyet gösteren işletmelerin yardımlaşma temeline dayalı sözleşmeler, borcun öz kaynağa dönüştüğü karma finansmana dayalı fonlar ve risk paylaşımı esaslı finansman modellerinin kullanılarak desteklenebileceğini belirtmişlerdir. Ayrıca; İslam İşbirliği Teşkilatı ülkeleri için eksiksiz bir referans görevi görecektir kapsamlı bir döngüsel ekonomi politikasının geliştirilmesi, söz konusu ülkelerdeki halka çevresel bilinçlendirmenin yapılması, İslami finans kurumları, akademisyenler ve politika yapıcıların döngüsel işletmelerin finansmanı için yol haritası belirlemeleri gerektiği, sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için döngüsel ekonominin kamu politikası haline getirilmesi ve döngüsel ekonominin geliştirilmesi için yapılacak araştırmalara fon ayrılmasına yönelik önerilerde bulunmuşlardır.

Khan (2019), çalışmasında sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılması ve döngüsel ekonominin finanse edilmesiyle İslami finans arasındaki ilişkiyi ele almıştır. Sürdürülebilir kalkınma hedefleyen ülkelerde lineer ekonomiden ekolojik / döngüsel ekonomiye geçiş için çalışmaların yapıldığı dikkat çekmektedir. Döngüsel ekonomiye geçiş finansal mimarinin dönüşümünü de tetiklemektedir. Khan, sürdürülebilir kalkınma hedefleyen ülkelerde döngüsel ekonomiye geçiş için ihtiyaç duyulan finansmanın İslami finansta yapılacak reformlarla gerçekleştirilebileceğini ifade etmiştir. Uluslararası kullanılan raporlama standartları (IFSB, AAOIFI vb.) doğrusal ekonomi yerine döngüsel ekonomi sistemine göre yeniden düzenlenmesi, yeşil varlıkların ve uzun vadeli risk paylaşımına dayalı sözleşmeler tasarlamak, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmak için ilgili bakanlıkları ve paydaşları koordine etmek yapılacak reformlar arasında gösterilebilir.

Khan (2019), çalışmasını kaynakların harmanlanarak oluşturulduğu anonim vakıflar üzerine yapmıştır. İnsani gelişmişlik, topluma hizmet, ekolojik çevrenin korunmasına yönelik oluşturulan anonim vakıfların kaynak (sermaye) bakımından desteklenmesi söz konusu vakıfların etkisini arttıracaktır. Khan, birincil hedefi topluma hizmet veren ve ekolojik dengenin korunmasına yönelik faaliyetler yürüten kuruluşları desteklemek olan kurumların faaliyetlerine devam etmesine katkıda bulunmak için karma finansman mekanizmasını İslami finans temeline dayalı bir model önerisinde bulunmuştur. Özünde İslami finans ilkelerinin bulunduğu karma finans yönteminde yatırımcıların amacı kar maksimizasyonu değildir. Karma finans yönteminin amacı, yeni bir hibrit finansal mekanizma kullanarak sosyal ve ekolojik faaliyette bulunan vakıfları teşvik etmek için kaynakların harmanlandığı yani teminat ve haciz gereksinimlerinin sorumluluk ve şefkatle değiştirildiği bir finansal sistem oluşturmaktır. Khan, mevcut atığa dayalı doğrusal ekonomi

sürecini, İslami girişimcilik vizyonu ile tutarlı yeni bir sıfır atık temelli döngüsel ekonomi süreci ile değiştirilmesi; Avrupa Girişim Hayırseverliği Organizasyonu'nu (European Venture Philanthropy Organization) göz önünde bulundurarak, tüzel kişilik olarak yeni bir vakıf biçiminin oluşturulması ve temerrüt durumunda temerrüde düşen tutarın azalan bir ortaklık temelinde vakfın öz sermayesi haline geleceği koşuluna dayalı faizsiz bir kredi uygulaması önerisinde bulunmuştur.

Sonuç

Tüm ekonomiler için döngüsel ekonomi son derece önemli bir alandır. Sınırlı kaynakların sürdürülebilirliği ve verimli kullanımı için büyük potansiyeller barındıran döngüsel ekonomi, kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesinde büyük bir toplumsal ve çevresel etki yaratmaktadır. Sosyal ve ekonomik boyutta yaşanan gelişmeler çevresel boyutta yaşanan gelişmelere kıyasla daha fazladır. Çevresel boyutun gelişmesi için atıkların etkin bir şekilde yönetilmesi gerekmektedir. Atıkların etkili şekilde yönetilmesi de döngüsel ekonomi süreci ile gerçekleştirilebilir.

Bu çalışmada amaçları bakımından birbiri ile yakın ilişki içerisinde olan döngüsel ekonomi ve İslami finans ile ilgili çalışma süresince "Literatürde İslami finans ve döngüsel ekonomi kavramı nasıl ele alınmıştır?" sorusu yanıtlanmaya çalışılmıştır. Rusydiana'nın çalışmasında yola çıkılarak tasarlanan bu çalışmada, Scopus Web of Science, Science Direct veri tabanlarında yer alan çalışmalar içerisinde anahtar kelime olarak "Döngüsel Ekonomi" ve "İslami Finans" kavramlarının yer aldığı çalışmalar incelenmiştir. Veri tabanlarından elde edilen veriler incelendiğinde 2010-2021 yılları arasında anahtar kelime olarak döngüsel ekonomi kavramının kullanıldığı 56.570 çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalardan 5.667'si ekonomi, ekonometri ve finans alanında yapılmıştır. Anahtar kelime olarak döngüsel ekonomi ve İslami finans kavramlarının kullanıldığı çalışmaların sayısı ise 7'dir. Yapılan çalışmalarda döngüsel ekonomi sürecinin finansmanında yazarların İslami finansal ürünlerle ilgili geliştirdikleri öneriler;

- Yardımlaşma temeline dayalı sözleşmeler, borcun öz kaynağa dönüşümü karma finansmana dayalı fonlar ve risk paylaşım esaslı finansman modellerinin oluşturulabileceği,
- Karma (hibrit) finansmana dayalı vakıfların kurularak finansman desteğinin sağlanması,
- Karma finans modeli kullanılarak KOBİ'lerin sürdürülebilir gelişimine katkının sağlanması,
- Raporlama standartlarının döngüsel ekonomi sistemine göre yeniden düzenlenmesi gerektiği,

- Yeşil varlıklar ve uzun vadeli risk paylaşımına dayalı sözleşmeler tasarlamak sunulan önerileridir.

Bu çalışmada özellikle dünya üzerinde sürdürülebilir kalkınma için çeşitli girişimlerin yapıldığı ve 2030 yılına kadar ülkelerin sürdürülebilir kalkınma hedeflerini gerçekleştirmek için var olan İslami finansal ürünler ve geliştirilmesi önerilen İslami finansal ürünler hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. Çalışmada kapsamında incelenen makalelerde İslami finans ve döngüsel ekonomi kavramının birbiri ile yakın ilişkide olduğunu ve döngüsel ekonomi ile faaliyet yapan işletmelerin finansmanının İslami finansal ürünlerle yapılmasının sürdürülebilir kalkınmanın tüm boyutlarına katkı sağlayacağı belirtilmiştir.

Sonuç olarak, amaçları bakımından birbiri ile yakın ilişki içinde olan İslami finans ve döngüsel ekonomi kavramlarının birlikte ele alındığı çalışmaların yetersiz olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Literatürde İslami finans ve döngüsel ekonomi kavramının birlikte kullanılarak yapıldığı çalışmaların sayısı oldukça azdır. Literatürde bu bakımdan ciddi boşluk bulunmaktadır. Bu çalışma ile literatürdeki eksiklik belirtmeye çalışılmıştır.

İslami finansın önemli parçasını oluşturan katılım bankaları müşterilerine döngüsel ekonomi süreciyle üretilen ürünlerin tüketimin teşvik edici kampanyalar düzenleyebilir. Ortaklık halinde olduğu işletmelerde döngüsel ekonomi sürecini benimseyen iş modellerine geçmeyi politika olarak belirleyebilir. Ayrıca, ihraç ettikleri yeşil finans ürünlerinin tanıtımlarını yapılması önerilmektedir.

Kaynakça

- Abdullah, Syafiq Abdullah - Keshminder, J. S. "What drives green sukuk? A leader's perspective". *Tandfonline*. Erişim 2 Aralık 2020. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/20430795.2020.1821339>
- Alam, Nafis vd. "Green Sukuk: An Innovation in Islamic Capital Markets". *Energy and Finance*, Erişim 2 Aralık 2016. <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-319-32268-1>
- Birleşmiş Milletler Kalkınma Raporu. <https://annualreport.undp.org.tr/wp-content/uploads/2019/06/UNDP-TR-ROAR1718-EN.pdf>
- Bo, Ding vd. "Sukuk Issuance in China: Trends and Positive Expectations". *International Review of Management and Marketing* 6/4 (2016), 1020-1025.
- Boulding, K. E. "The Economics of the Coming Spaceship Earth in Environmental Quality Issues in a Growing Economy (ed. Daly, H. E.) (Johns Hopkins University Press, 1966).
- Campra, Maura vd. "Islamic Countries and Maqasid Al-Shariah Towards the Circular Economy. The Dubai Case Study". *European Journal of Islamic Finance*, 17 (2021), 1-10. <https://doi.org/10.13135/2421-2172/4560>
- Ela, Mehmet. "Yeşil Sukuk ve Türkiye'de Uygulanabilirliği". *Yönetim ve Ekonomi* 26/1 (2019), 221-237. <https://doi.org/10.18657/yonveek.435303>
- Farhand, Zaid Muhammad, "Islamic Finance in Sustainable Economy: Empowerment of Sukuk Wakalah to Build Waste Industry". *Airlangga International Journal of Islamic Economics and Finance* 3/1 (2020), 52-67.
- Ibrahim, Abdul-Jalil - Shirazi, Nasim. "The Role of Islamic Finance in Fostering Circular Business Investments: the Case of OIC Countries". *Journal of Economic Cooperation & Development*, 41/1 (2020), 89-120. <https://search.proquest.com/scholarly-journals/role-islamic-finance-fostering-circular-business/docview/2433394491/se-2?accountid=8403>
- Islam, Nazmul vd. "Renewable energy generation from livestock waste for a sustainable circular economy in Bangladesh" *Renewable and Sustainable Energy Reviews* 139 (2021), 1-13. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2020.110695>
- Khan, Tariqullah – Badjie, Fatou. "Venture Waqf in a Circular Economy". *ISRA International Journal of Islamic Finance* 11/2 (2019b), 187-206. <https://doi.org/10.1108/IJIF-12-2018-0138>
- Khan, Tariqullah. "Reforming Islamic Finance for Achieving Sustainable Development Goals". *Journal of King Abdulaziz University: Islamic Economics* 32/1 (2019a), 3-21. <https://doi.org/10.4197/Islec.32-1.1>
- Khan, Tariqullah. "Islamic Blended Finance for Impactful SMEs to achieve SDGs". *Worldscientific*. Erişim 10 Aralık 2020 <https://doi.org/10.1142/S0217590820420060>.

- Kirchherr, Julian vd. "Conceptualizing the Circular Economy: An analysis of 114 Definitions". *Resources, Conservation and Recycling*, 127 (2017), 221-232. <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2017.09.005>
- Koçan, Ayşegül vd. "Yeni Ekonomi ve İş Modelleri: Döngüsel Ekonomi ve Paylaşım Ekosistemleri". 2. *Uluslararası Ekonomi Araştırmaları ve Finansal Piyasalar Kongresi* (7-8-9 Kasım 2019) ed. Alican Umut. 528-548. Ankara: Detay Yayıncılık, 2019.
- Lewandowski, Mateusz. "Designing the Business Models for Circular Economy—Towards the Conceptual Framework". *Sustainability*, 8/1 (2016), 1-28. <https://doi.org/10.3390/su8010043>
- Önder, Hüseyin. "Sürdürülebilir Kalkınma Anlayışında Yeni Bir Kavram: Döngüsel Ekonomi". *Dumlupınar University Journal of Social Science/Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 57 (2018), 196-204. <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=ob&AN=131982220&lang=tr&site=eds-live>
- Rahim, Siti Rohaya Mat - Mohamad, Zam Zuriyati. "Green Sukuk for Financing Renewable Energy Projects". *TUJISE* 5/2 (2018), 129-144. <https://doi.org/10.26414/m031>
- Rusydia, Aam Slamet. "Analisis Bibliometrik Atas Studi Wakaf Terindeks Scopus". *Ekonomi Islam Indonesia* 1/1 (2019), 1-17. <http://journals.smartinsight.id/index.php/EII>
- Schulte, Uwe G. "New Business Models for a Radical Change in Resource Efficiency". *Environmental Innovation and Societal Transitions* 9 (2013), 43-47. <https://doi.org/10.1016/j.eist.2013.09.006>
- Tahir, Maimoona. *Transforming Qatar into a Circular Economy: Challenges and Opportunities and the Role of Islamic Finance*. Qatar: Hamad Bin Khalifa University, Doktora Tezi, 2019.
- Kur'an Fihristi. 9 Aralık 2020. <https://kuranfihristi.net/fihrist/israf>
- ScienceDirect, ScienceDirect Database. "Aranan: Döngüsel Ekonomi-İslami Finans". Erişim 19 Ekim 2021. <https://www.sciencedirect.com>.
- Scopus, Scopus Database. "Aranan: Döngüsel Ekonomi-İslami Finans". Erişim 19 Ekim 2021 <https://www.scopus.com>.
- Web of Science, Web of Science Database. "Aranan: Döngüsel Ekonomi-İslami Finans". Erişim 19 Ekim 2021. <https://www.webofscience.com>.

TÜRKİYE'DE TEKÂFÜL İLE KATILIM BANKACILIĞI VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ

The Relationship between Takaful and Participation Banking and Economic Growth in Turkey

TOLGA ERGÜN

Dr. Öğr. Üyesi., Trabzon Üniversitesi Vakıfkebir Meslek Yüksekokulu, Finans-Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, Trabzon, Türkiye

Asst. Prof., Trabzon University Vakıfkebir Vocational School, Department of Finance-Banking and Insurance, Trabzon, Turkey

tolgaergun@trabzon.edu.tr
orcid.org/ 0000-0001-9560-4542

MAKALE BİLGİSİ / ARTICLE INFORMATION

Makale Türü /Article Types: Research Article

Geliş Tarihi /Received: 28 Nisan 2021

Kabul Tarihi/Accepted: 17 Eylül 2021

Yayın Tarihi/Published: 30 Aralık 2021

Doi: <https://doi.org/10.14395/hid.929568>

ATIF/CITE AS:

Ergün, Tolga, "Türkiye'de Tekâful ile Katılım Bankacılığı ve Ekonomik Büyüme İlişkisi", Hitit İlahiyat Dergisi, (Aralık/December 2021) 20/3

İNTİHAL/PLAGIARISM:

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software. Copyright © Published by Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi – Hitit University Divinity Faculty, Çorum, Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hid>

The Relationship between Takaful and Participation Banking and Economic Growth in Turkey

Abstract

Takaful is derived from Arabic word al-kafala, which means surety, mutual guarantee, to be a surety interchangeably. Takaful, which is expressed in various concepts such as participation insurance or teavun insurance in the literature, is an alternative insurance system providing assistance and solidarity among participants against possible risks. In this system, a company is usually established by a participation bank for profit, creating a group of participants consisting of insurers. Participants pay insurance premiums in exchange for their contract. The insurance company, in principle, acts as a proxy on behalf of the participants and organizes insurance transactions. Takaful insurance system is implemented in four ways: mudarebe model, foundation model, power of attorney model and hybrid (mixed) model.

Takaful, which is one of the participation finance products and is based on the principle of assistance, is gradually increasing its significance and awareness in both the world and Turkish financial sector. For the first time in the world, it began to be implemented in Sudan in 1979 and in Turkey in 2009, while the legal regulation made in 2017 allowed insurance companies to provide insurance services with window takaful. The total size of takaful's assets in the world reached 51 trillion US dollars in 2019, and during the same period, Turkey rose to position of the fastest growing country in global takaful market. Currently, there are a total of 353 participation insurance companies in 47 countries, including 116 semi-takaful company windows in the world, while in Turkey participation insurance services are offered with 4 full-fledged takaful companies and 8 windows. In this context, while global takaful asset size is expected to increase to 65 trillion US dollars in 2024, investigation of takaful's role in Turkish participation banking sector and economic growth demonstrates significance of the study. In addition, it is noteworthy that theoretical studies on takaful have been carried out, but empirical studies examining the effect of takaful on participation banking and economic growth remain limited when scientific researches in the literature are examined.

In the light of the above information, the study aims to put forward long-term relationship between takaful financing product and participation banking and economic growth in Turkey. For this purpose, 3 research models have been established. In the models, net profit for the period and net operating profit variables have been used from the size of takaful assets of participation banking sector and financial performance indicators. Gross Domestic Product (GDP) variable is also taken into account to represent economic growth. In addition, the total asset size of participation banking sector and

inflation rate are included in the model as control variables. Data for a total of 40 quarter periods between 2010(Q1) and 2019(Q4) for variables in research models have been analyzed by ARDL bound testing, one of the econometric analysis methods. First in the empirical study, quarter-period time series are seasonally adjusted and their natural logarithms are taken. Afterwards, analysis assumptions are tested by performing stability of the series.

As a result of ARDL bound testing, it is determined that takaful and indicators of participation banking sector and economic growth are co-integrated. In other words, takaful and net operating profit, period net income and GDP balance together in the long run and move in the same direction statistically. The findings obtained indicate that takaful financing product contributes to participation banking sector and economic growth. Within this framework, an important source of financing can be created in economic growth of the country with investment policies that shall make participation insurance system more widespread both by financial sector and real sector, and at the same time, more market share can be obtained for takaful. As a consequence, Turkey will be able to compete more with leading countries in global takaful market such as Saudi Arabia, Iran and Malaysia, as well as increase the awareness of type of participation insurance based on assistance in the banking and insurance sector.

Keywords: Participation Finance, Turkey, Participation Banking, Takaful, Economic Growth, ARDL Bound Testing.

Türkiye’de Tekâfül ile Katılım Bankacılığı ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

Öz

Tekâfül, Arapça’da kefalet, karşılıklı garanti vermek, birbirinin yerine kefil olmak anlamına gelen kefele fiilinden türetilmiştir. Alan yazında, katılım sigorta veya teavün sigortacılığı gibi çeşitli kavramlarla ifade edilen tekâfül, muhtemel rizikolara karşı katılımcılar arasında yardım ve dayanışmayı sağlayan alternatif bir sigorta sistemidir. Bu sistemde, çoğunlukla bir katılım bankası tarafından kâr amacıyla bir şirket kurularak, sigorta yaptırımlardan oluşan bir katılımcı grubu oluşturulur. Katılımcılar, yaptıkları sözleşme karşılığında sigorta primlerini öderler. Sigorta şirketi, katılımcılar adına ilke olarak vekil görevini üstlenir ve sigorta işlemlerini organize eder. Tekâfül sigorta sistemi; mudarebe modeli, vakıf modeli, vekâlet modeli ve hibrit (karma) model olarak dört şekilde uygulanmaktadır.

Katılım finans ürünlerinden biri olan ve yardımlaşma ilkesini esas alan tekâfülün hem dünya hem de Türkiye finans sektöründeki önemi ve bilinirliği her geçen gün artmaktadır. Dünyada ilk kez 1979 yılında Sudan’da,

Türkiye’de ise 2009’da uygulanmaya başlamıştır. 2017’de yapılan yasal düzenlemeyle ise sigorta şirketlerinin de tekâfül penceresi ile sigorta hizmeti vermesine imkân sağlanmıştır. Tekâfülün dünyadaki toplam varlık büyüklüğü 2019’da 51 trilyon Amerikan dolarına ulaşmış ve aynı dönemde Türkiye, küresel tekâfül piyasasında en hızlı büyüyen ülke konumuna yükselmiştir. Mevcut durumda, dünyada 116 adet yarı tekâfül şirketi penceresi olmak üzere 47 ülkede toplam 353 adet katılım sigorta hizmeti veren şirket bulunurken, Türkiye’de ise 4 adet tam teşekküllü tekâfül şirketi ve 8 adet pencere ile katılım sigorta hizmeti sunulmaktadır. Bu bağlamda, 2024’te küresel tekâfül varlık büyüklüğünün 65 trilyon Amerikan dolarına yükselmesinin beklendiği bir ortamda tekâfülün, Türkiye katılım bankacılığı sektörü ve ekonomik büyüme üzerindeki rolünün araştırılması çalışma konusunun önemini göstermektedir. Ayrıca alan yazındaki bilimsel araştırmalar incelendiğinde, tekâfül ile ilgili teorik çalışmaların yapıldığı ancak katılım bankacılığı ve ekonomik büyüme üzerinde, tekâfülün etkisini inceleyen ampirik çalışmaların kısıtlı kaldığı dikkat çekmektedir.

Yukarıdaki bilgiler ışığında çalışmada, Türkiye’de tekâfül finansman ürünü ile katılım bankacılığı ve ekonomik büyüme arasındaki uzun dönem ilişkinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, 3 adet araştırma modeli kurulmuştur. Modellerde, katılım bankacılığı sektörünün tekâfül varlıkları büyüklüğü ile finansal performans göstergelerinden dönem net kârı ve net faaliyet kârı değişkenleri kullanılmıştır. Ekonomik büyümeyi temsilen de Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) değişkeni dikkate alınmıştır. Ayrıca, katılım bankacılığı sektörünün toplam aktif büyüklüğü ile enflasyon oranı, kontrol değişkenleri olarak modele dahil edilmiştir. Araştırma modellerindeki değişkenlere ait 2010(Q1) ile 2019(Q4) arasındaki toplam 40 çeyrek dönem veriler, ekonometrik analiz yöntemlerinden ARDL sınır testi ile analiz edilmiştir. Ampirik çalışmada ilk olarak, çeyrek dönem zaman serileri mevsimsellik etkisinden arındırılmış ve doğal logaritmaları alınmıştır. Daha sonra, serilerin durağanlık sınaması yapılarak analiz varsayımları test edilmiştir.

ARDL sınır testi sonucunda, tekâfül ile katılım bankacılığı sektörü ve ekonomik büyüme göstergelerinin eş bütünleşik olduğu tespit edilmiştir. Başka bir deyişle, tekâfül ile net faaliyet kârı, dönem net kârı ve GSYİH uzun dönemde birlikte dengeye gelerek istatistiksel olarak aynı yönde hareket etmektedir. Elde edilen bulgular, tekâfül finansman ürününün katılım bankacılığı sektörüne ve ekonomik büyümeye katkı sağladığını göstermektedir. Bu çerçevede, gerek finans sektörünce gerekse de reel sektörde katılım sigorta sistemini daha yaygın hale getirecek yatırım politikaları ile ülkenin ekonomik büyümesinde önemli bir finansman kaynağı oluşturulabilir, aynı zamanda tekâfül için daha fazla pazar payı temin edilebilir. Böylece Türkiye, hem küre-

sel tekâfül piyasasında önde gelen Suudi Arabistan, İran ve Malezya gibi ülkelerle daha fazla rekabet edebilir konuma gelebilecek hem de bankacılık ve sigortacılık sektöründe yardımlaşma esasına dayalı katılım sigorta türünün bilinirliğini arttırabilecektir.

Anahtar Kelimeler: Katılım Finans, Türkiye, Katılım Bankacılığı, Tekâfül, Ekonomik Büyüme, ARDL Sınır Testi.

Giriş

21. yy. dünyasında birçok birey ve kurum için önemi her geçen gün artan sigorta, ülkelerin ekonomik büyümesinde katkı sağlayabilecek faktörlerin başında gelmektedir. Sigorta, bireylerin veya kurumların ekonomik açıdan güven ortamını tesis ederek muhtemel risk düzeyini azaltıp, girişimciliği teşvik etmektedir. Bu çerçevede sigorta kavramı, gerek mal varlıklarını gerekse de can güvenliğini tehdit eden muhtemel rizikolara yönelik esaslı bir güven ve emniyet oluşturma sözleşmesi olarak tanımlanmaktadır.¹ Türk Ticaret Kanunu (TTK)'na göre sigorta sözleşmesi: "Sigortacının bir prim karşılığında, kişinin para ile ölçülebilir bir menfaatini zarara uğratan tehlikenin, rizikonun meydana gelmesi halinde bunu tazmin etmeyi ya da bir veya birkaç kişinin hayat süreleri sebebiyle ya da hayatlarında gerçekleşen bazı olaylar dolayısıyla bir para ödemeyi veya diğer edimlerde bulunmayı yükümlendiği sözleşmedir." şeklinde ifade edilmektedir.²

Dünyada sigortacılığın tarihi incelendiğinde, sigorta faaliyetlerine benzer örneğin ilk defa M.Ö. 4500 yıllarında Mısır'da olduğu görülmektedir. Mısır'da bazı esnaf gruplarının aralarında bir sandık oluşturarak, içlerinden vefat edenlerin ailelerine bu sandıktan yardım ettikleri görülmektedir.³ Öte yandan, M.Ö. 2250 yıllarında Babil İmparatorluğu'ndaki uygulamaların esas mantığı ile bugünkü modern anlamda sigortacılık uygulaması büyük oranda örtüşmektedir.⁴ Söz konusu yıllarda Babil'de kervan tüccarlarına borç para veren sermayedarların, kervanların soyguna uğraması durumunda borçlarını sildikleri, buna karşın borcu tüccarlardan geri aldıklarında da riskin karşılığı olarak ana borç üzerinden bir miktar para aldıkları bilinmektedir. Bu durum ilerleyen süreçte, Babil kralı Hammurabi tarafından yasalaştırılmıştır. Hammurabi kanunlarında, kervanların zararının diğer kervanlar arasında paylaşılması öngörülmektedir.⁵

Müslüman toplumların, uygulamada sigorta sistemine bakışının mesafeli olduğu bilinmektedir. Bunun sebepleri arasında "riskin azaltılması" faktörünün İslam hukukuna uygun olmadığı ve içinde bulunduğumuz toplumlarda, batı medeniyetinde çok sık görülmeyen, yardımlaşma olgusunu içermesi yönünde oluşan genel kabulden kaynaklandığı ifade edilmektedir. Ancak

¹ Atila Yanpar, *İslami Finans İlkeler, Araçlar ve Kurumlar* (İstanbul: Scala Yayıncılık, 2015), 254.

² *Türk Ticaret Kanunu (TTK), Resmi Gazete 27846 (13 Ocak 2011), Kanun No. 6102, md. 1401/1.*

³ Murat Özbolat, *Temel Sigortacılık* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2006), 32.

⁴ Kadir Murat Altıntaş, "Katılım Bankacılığı Çerçevesinde Alternatif Bir Sigorta Sistemi: Tekâfül Sigorta Sisteminin Türkiye'de Uygulanabilirliği", *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6/2 (Haziran 2016), 122.

⁵ Hasan Hacak-Yunus Emre Gürbüz, "İslami Finanstta Sigorta ve Katılım Sigortası (Tekâfül)", *Yaşayan ve Gelişen Katılım Bankacılığı*, ed. Şakir Görmüş-R. Ahmet Albayrak (İstanbul: TKBB Yayınları, 2019), 302.

zaman içinde Müslüman toplumlardaki ekonomik değişim ve dönüşüm seviyesi, günlük yaşamın ve ticaretin neticesinde ortaya çıkabilecek risk faktörleri klasik yardımlaşma mekanizmaları ile giderilemeyecek boyutlara ulaşmıştır. Bu durum, Müslüman toplumlar açısından sigortanın bir ihtiyaç olduğunu ortaya çıkarmıştır.⁶

İslam dinî, insanların sosyal güvenliğini tahsis etmek için gelirlerin bir kısmının yoksul ve savunmasızlara dağıtılması amacıyla fakirlik ve eşitsizlik üzerinde doğrudan etkisi olan zekât, beytülmal ve vakıf faaliyetlerinde bulunmak gibi bir dizi kurumsal çerçeve oluşturmuştur. Bu doğrultuda, birbirine yardım etme düşüncesini gerçekleştirme amacıyla Müslüman âlimler, kendi yetenekleri ve potansiyellerine göre sosyal güvenlik sistemi içinde yer almaları hususunda teşvik etmektedir.⁷ Bu bilgiler ışığında, katılım finans sisteminde yer alan tekâfül sigortacılığı uygulamasına teorik olarak değinilmesi yerinde olacaktır.

1. Teorik Çerçeve: Tekâfül (İslami Sigortacılık, Katılım Sigortacılığı)

İslam ülkelerinde, 1970’li yılların sonlarından itibaren yardımlaşma sigortası olduğu ileri sürülen sigorta işletmeleriyle ilgili girişimlerde bulunmaya başlanmıştır. Bu vesile ile tekâfül veya İslami sigorta ismini taşıyan alternatif sigortacılık⁸ türü, İslam dünyasında giderek yaygın hale gelmiştir. Yardımlaşma temelli olarak kurgulanan ve tekâfül olarak bilinen katılım sigortacılığının uygulamadaki yaygınlığı bakımından her ne kadar körfez ülkeleri başı çekse de dünyada ilk örneği 1979 yılında Sudan’da görülmüştür. Bu örneğin ardından Malezya’da 1984’te tekâfül yasası çıkarılmış ve 1985’te “Syarikat Takaful Malaysia” adındaki şirket tekâfül sigortacılığı faaliyetine başlamıştır.⁹ Bu şirket, tekâfülün günümüzdeki uygulanış şeklini başlatan asıl girişim olarak da görülmektedir. Günümüzde Türkiye’nin dışında Hollanda, İngiltere, İsveç ve Lüksemburg gibi ülkelerde de tekâfül şirketleri faaliyet göstermektedir. Tekâfülün faizsiz bankacılık sisteminde finansman ürünü olarak yer alması düşüncesi, ilk olarak 1981’de Almanya’da gerçekleştirilen “İslam Bankaları ve Ekonomik İşbirliği Uluslararası Stratejileri Sempozyumu’nda” gündeme gelmiştir.¹⁰

⁶ Yanpar, *İslami Finans İlkeler, Araçlar ve Kurumlar*, 257.

⁷ Kamaruddin Sharif - Wang Yong Bao, “İslami Finansta Sosyal Güvenlik Ağları ile Sosyal Sigortanın Teorisi ve Araçları: Tekâfül ve Te’min”, *Ekonomik Gelişim ve İslami Finans*, ed. Zamir İkbâl-Abbas Mirakhor (İstanbul: Borsa İstanbul Yayınları, 2014), 260.

⁸ Nouredine Krichene, *Islamic Capital Markets Theory and Practice (Singapore: John Wiley&Sons, 2013)*, 637.

⁹ Obiyathulla Ismath Bacha - Daud Vicary Abdullah, “Malaysia’s Islamic Capital Markets A Case Study”, *Islamic Capital Markets and Products Managing Capital and Liquidity Requirements Under Basel II*, ed. Simon Archer-Rifaat Ahmed Abdel Karim (United Kingdom: John Wiley&Sons, 2018), 244.

¹⁰ Hacak - Gürbüz, “İslami Finansta Sigorta ve Katılım Sigortası (Tekâfül)”, 309.

Tekâfûl, sosyal güvenlik alanında kullanılan Arapça kökenli bir kavramdır.¹¹ Kelime olarak sağlamak, desteklemek, garanti vermek ve harcamak manasına gelen kefele fiiline dayanmaktadır.¹² Faizsiz Finans Kuruluşları Muha-sebe ve Denetleme Kurumu (AAOIFI) tarafından hazırlanan 26'nolu faizsiz finans standardına göre tekâfûl: "Belirli rizikolara maruz kalan şahısların, bu rizikoların gerçekleşmesiyle ortaya çıkacak zararların telafisi üzerindeki anlaşmalardır." şeklinde tanımlanmaktadır.¹³ Öte yandan tekâfûl, iki veya daha fazla insan arasında her an için meydana gelen davranışları, birbirlerini desteklemesi, karşılıklı sevgi ve dayanışmayı ifade etmektedir.

Kur'an, dayanışmayı vurgulamak için inananlara şöyle buyurmaktadır:¹⁴

"İyilik ve takva (Allah'a karşı gelmekten kaçınma) üzere yardımlaşın. Ama günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmayın. Allah'a karşı gelmekten sakının. Çünkü Allah'ın cezası çok şiddetlidir." (Maide, 5/2)

Tekâfûl sistemini daha iyi anlayabilmek için temelde yatan ilkelerin belirlenmesi faydalı olacaktır. Bu ilkeler şu şekildedir.¹⁵

1. Yardımlaşma esasına dayalı olması,
2. Sermayedar ve sigortalılardan elde edilen primlerin, faiz dışındaki finansman araçları ile değerlendirilmesi,
3. Sigorta güvencesi verilen konularda, gayri ahlaki veya meşru görülme-yen iktisadi kıymetler için seçici davranılması.

Katılım finansın esasları içinde başta gelen faiz (riba), kumar (meysir) ve belirsizlik (garar) yasaklarının¹⁶ konvansiyonel sigorta sistemi içinde var olduğuna dair görüşler nedeniyle tekâfûl sisteminin farklı bir yapıda kurgulanması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, tekâfûlün risk paylaşımı ve yardımlaşma temelleri üzerine kurulması önem arz etmektedir. Uygulama-daki tekâfûl modellerine geçmeden önce katılım finans sistemi ürünü tekâfûl ile konvansiyonel finans sistemi ürünü olan klasik sigorta, karşılaştırmalı olarak Tablo 1'de ifade edilmiştir.¹⁷

¹¹ Obiyathulla Ismath Bacha - Abbas Mirakhor, *Islamic Capital Markets A Comparative Approach* (Singapore: John Wiley&Sons, 2013), 71.

¹² Hossein Askari vd., *Introduction to Islamic Economics* (Singapore: John Wiley&Sons, 2015), 210.

¹³ Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB), "Faizsiz Finans Standartları" (Erişim 12 Şubat 2021).

¹⁴ Sharif - Bao, "İslami Finasta Sosyal Güvenlik Ağları ile Sosyal Sigortanın Teorisi ve Araçları: Tekâfûl ve Te'min", 270.

¹⁵ Mustafa Yurttadur - İshak Yıldız, *Faizsiz Finans* (İstanbul: Beta Yayıncılık, 2017), 29.

¹⁶ Mohammed Khan. "Takaful vs. Conventional Insurance", *Islamic Finance: A Guide for International Business and Investment*, ed. Habiba Anwar (United Kingdom: GMB Yayınları, 2008), 140.

¹⁷ Hakan Aslan - Muhammed Emin Durmuş, "İslami Sigortacılık (Tekâfûl): Yöneticilerin Perspektifinden Türkiye Uygulaması", *Islamic Finance: Sukuk and Takaful*, ed. Mehmet Asutay vd.

Tablo 1: Tekâfül Sigortası ile Konvansiyonel Sigortanın Karşılaştırılması

Konu	Katılım Sigorta	Konvansiyonel Sigorta
Sözleşme	Bağış, acente veya kâr-zarar sözleşmesinin birleşiminden oluşmaktadır.	Sigortalıların poliçeleri, alıcısı olduğu bir satın alma sözleşmesidir.
Şirket	Hissedarlar, katılımcılar adına bir acente gibi hareket ederler ve sigortacı yerine, operatör şeklinde nitelendirilirler.	Sigorta yaptırılanlar ve sigorta şirketi arasında birebir ilişki söz konusudur.
Toplanan Primlerden Herhangi Bir Açık Bakiye Oluşması Durumu (Underwriting deficit)	Katılımcılar, tekâfül fonunun sahibi olması nedeniyle toplanan primlerden herhangi bir açık oluşması riskini de üstlenmektedir.	Pay sahipleri (sigorta şirketleri) toplanan primlerden herhangi bir açık oluşması riskini üstlenir.
Katkı (Teberru') Prim	Tekâfül, gönüllülük temeline dayanmaktadır. Bu nedenle alınan katkılar, Teberru' (bağış) olarak isimlendirilir.	Sigortalıların güvence için ödediği tutara, prim denilmektedir.
Katkı (Teberru') Prim Sahipliği	Toplanan birikimler, katılımcıların ortak sahipliğinin olduğu tekâfül fonuna aktarılarak operatör tarafından yönetilmektedir.	Ödenen primlerin sahipliği, ilgili sigorta şirketine aittir.
Katkı (Teberru') Ödemenin Gecikmesi	Gecikme olması halinde, tekâfül şirketi tarafından faiz işletilemez.	Primlerin geç ödenmesi durumunda sigorta şirketi tarafından faiz işletilir.
Sigorta Rizikosu	Katılımcılara ait riziko, tekâfül havuzuna aktarılır.	Sigortalıların rizikosu, sigorta şirketine aktarılır.
Prim Fazlası ve Rezervler	Toplanan primlerin fazla bakiyesi üzerinde katılımcıların ortak sahipliği söz konusudur.	Sigorta şirketi, rezerv ve prim fazlasının sahibidir.
Yatırım	Tekâfül ve pay sahiplerinin fonundaki varlıklar, İslami usüllere uygun olarak yatırım araçlarına yönlendirilir.	Yasal düzenlemelerde belirlenen koşullar haricinde bir kısıtlama söz konusu değildir.
Yasal Düzenleme	Tekâfül ile ilgili yasal düzenlemeler, ülkeler arasında farklılık gösterebilir. Ayrıca, İslami danışma kurulunun kurulması gerekmektedir.	Belirlenen yasal düzenlemelere tabidir.
Muhasebe	Bir adet bilanço ve iki adet gelir tablosu vardır. Şirketin ve katılımcıların gelirleri ayrı hesaplanır.	Şirketin bilanço ve gelir tablosu birer adettir.
Reasürans Retekâfül	Birikimlerin, retekâfül şirketine aktarılması gerekir. Ancak, retekâfül şirketinin bulunmadığı hallerde İslam hukukçuların tarafından belirli şartlarda tekâfül şirketlerinin, konvansiyonel reasürans şirketleriyle çalışmasına izin	Primler ve risk, reasürans şirketine aktarılmaktadır.

(Sakarya: Beşiz Yayıncılık, 2015), 20.

Uygulamada tekâfül sistemi, mudarebeye dayalı tekâfül, vekâlete dayalı tekâfül, vakfa dayalı tekâfül ve hibrit (mudarebe ve vekâlet) tekâfül olmak üzere dört model olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁸ Bu modellerin açıklamaları şu şekilde özetlenebilir.¹⁹

1. Mudarebe Modeli: Bu modelde, taraflardan biri emeğini, diğeri ise sermayesini ortaya koyar. Hesaplama sonucunda bu sistemde bir paylaşım oranı tespit edilir ve girişimci, tasarruflarının nasıl ve ne tür araçlarla değerlendirileceğini yatırımcının emeğine bırakır.
2. Vekâlet Modeli: Operatör şirket, birikimlerden oluşan havuzu işletmeye başlatmadan önce belirli bir tutarı kendine komisyon kapsamında almaktadır. Buna vekâlet ücreti denir. Bu model daha çok Arap ülkelerinde kullanılmaktadır. Modelin temel prensibi, şirketin poliçe yapmanın vekili gibi hareket etmesidir.
3. Vakıf Modeli: Buradaki sistem vekâlete dayalı tekâfül modeline benzemektedir. Diğer bir ifade ile sistemin içinde bir vakıf kurumu söz konusudur. Uygulamada daha çok Pakistan ve Güney Afrika ülkelerinde rastlanmaktadır. Bu modeli diğer iki modelden ayıran temel unsur, katılımcıların tekâfül fonu ve vakıf kurumu üzerinde herhangi bir sahipliğinin bulunmamasıdır.
4. Hibrit Model: Bileşik model olarak da ifade edilen bu model, vekâlet modeli ile mudarebe modelinin karması şeklinde olup, Körfez ülkeleri ve Malezya ön planda yer almaktadır.

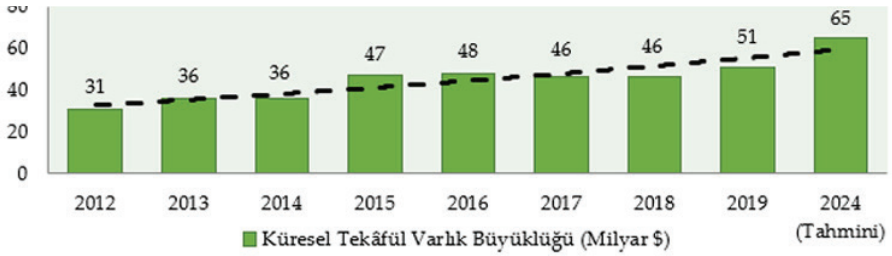
Dünyada tekâfül sigortacılığının uygulamadaki durumunu nicelik olarak değerlendirmek gerekirse, 2012-2019 yılları arasındaki dokuz yıllık dönemde dünyadaki tekâfül varlıklarının toplam büyüklüğü tutar cinsinden Şekil 1'de gösterilmiştir.²⁰

¹⁸ Mervyn K. Lewis, "The Evolution of Takaful Products", *Islamic Capital Markets Products and Strategies*, ed. Kabir Hassan - Michael Mahlkecht (United Kingdom: John Wiley & Sons, 2011), 190.

¹⁹ Abul Hassan - Sabur Mollah, *Islamic Finance Ethical Underpinnings, Products, and Institutions* (United Kingdom: Palgrave Macmillan, 2018), 197.

²⁰ Islamic Corporation for the Development of the Private Sector (ICD), "Islamic Finance Development Report 2020" (Erişim 01 Mart 2021).

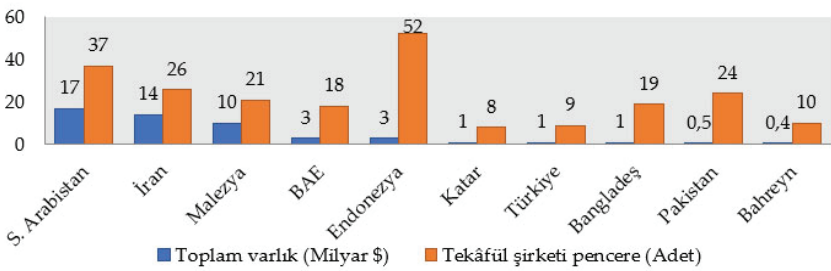
Şekil 1: Küresel Tekâfül Varlık Büyüklüğü

Küresel tekâfül varlıkları 2019 yılında, bir önceki yıla göre %10 düzeyinde artarak 51 milyar Amerikan dolarına yükselmiştir. Özellikle 2012-2019 yılları arasındaki dönemler incelendiğinde, toplam varlık büyüklüğünde genel olarak artan bir trend görülmektedir. Ayrıca, 2024’de tekâfül varlık büyüklüğünün 65 milyar Amerikan dolarına yükseleceği beklenmektedir.

Küresel tekâfül piyasasında önde gelen ülkeler, Şekil 2’de gösterilmiştir. Buna göre, 2019 yılında Suudi Arabistan, 17 milyar Amerikan doları varlık büyüklüğü ile tekâfül piyasasında lider konumdadır. Aynı piyasada 14 milyar Amerikan doları tekâfül varlık büyüklüğü ile İran ikinci, 10 milyar Amerikan doları ile Malezya üçüncü sırada yer almaktadır. Suudi Arabistan, İran ve Malezya toplam tekâfül piyasasının yaklaşık %80 payına sahiptir. Türkiye 2019’da küresel tekâfül piyasasında en hızlı büyüyen ülke konumundadır.²¹ Aynı dönemde Türkiye’de, tekâfül varlık büyüklüğü 1 milyar Amerikan doları seviyesindedir.

Şekil 2: Tekâfül Sigortacılığında Önde Gelen Ülkeler

²¹ ICD, “Islamic Finance Development Report 2020”.

İslami Finans Gelişim Raporuna göre,²² küresel tekâfül piyasasındaki şirketlere genel olarak bakıldığında, 2019'da toplam 353 şirket faaliyet göstermektedir. Bu şirketlerden 222'si tam teşekküllü tekâfül şirketi, 88'i tekâfül penceresi, 15'i retekâfül (reasürans) ve kalan 28'i ise retekâfül penceredir.²³ Aynı dönemde ülkelerin ekonomik büyüme göstergelerinin başında gelen GSYİH²⁴ içinde, tekâfül varlıklarının payı değerlendirildiğinde, %112 ile Brunei ilk sırada yer alırken, %0.95 ile İran ikinci, %0.93 ile Katar üçüncü, %0.87 ile Suudi Arabistan dördüncü ve son olarak %0.54 ile Bahreyn beşinci sırada yer almaktadır. Söz konusu ülkelerde, GSYİH içinde tekâfül varlıklarının payının diğer ülkelere göre daha fazla olduğu görülmektedir.

Buraya kadar olan kısımda tekâfül sigortacılığı teorik olarak ele alınmıştır. Tekâfülün uygulama alanında önemli bir yere sahip olan katılım bankacılığı türü ve tekâfül sigortacılığının mevcut durumuna değinilmesi yerinde olacaktır.

2. Türkiye'de Katılım Bankacılığı ve Tekâfül Sigortacılığının Mevcut Durumu

Türkiye'de ilk olarak Özel Finans Kurumları adı ile 1983 yılında faaliyetlerine başlayan katılım bankaları, bankacılık işlemlerindeki finansman sağlama yöntemleri ile diğer bankalardan ayrılmaktadır. Bu çerçevede, katılım bankacılığı sistemi ile ilgili yasal düzenlemelerin yapılması sürecinde, 19.12.1983 tarih ve 83/7506 sayılı kararname ile faizsizlik prensibi temelinde Özel Finans Kurumlarının kurulmasına onay verilmiştir. Ardından 19.12.1999 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan 4389 ve 4491 sayılı kanun ile Özel Finans Kurumları, Bankacılık Kanunu'na dahil edilmiştir. Diğer bir ifade ile Özel Finans Kurumları söz konusu düzenleme ile banka statüsü almışlardır. Bu gelişmelerin ardından, 19.10.2005 tarihinde kabul edilen 5411 numaralı Bankacılık Kanunu'nun 1.11.2005 tarih ve 25983 sayılı nüshasında Özel Finans Kurumu ismi, Katılım Bankası olarak değiştirilmiştir.²⁵

Katılım bankacılığı, faizsizlik esasına göre çalışan ve bu kapsamda bankacılık işlemlerini gerçekleştiren bir bankacılık faaliyet türüdür. Ayrıca katılım bankaları, kâr ve zarara katılma temeline göre fon toplayarak ticaret, ortaklık ve finansal kiralama gibi yöntemlerle fon kullandırma hizmeti vermektedir. Bu bağlamda, katılım bankalarının temel özelliği, tüm bankacılık işlemlerini faizsizlik prensibine göre sunmalarıdır. Bu özelliğin haricinde, aşı-

²² ICD, "Islamic Finance Development Report 2020".

²³ Islamic Financial Services Board (IFSB), "Islamic Financial Services Industry Stability Report 2020" (01 Şubat 2021).

²⁴ Amna Sohail Rawat-Syed Kumail Mehdi, "The Impact of Islamic Banks and Takaful Companies on Economic Growth: A Case of Pakistan", *Journal of Finance & Economics Research* 2/2 (2017), 135.

²⁵ Yurttadur - Yıldız, *Faizsiz Finans*, 35.

rı risk, spekülasyon yasağı ve belirsizlik yasağı, finansmanın mutlaka bir mal ya da hizmet karşılığında sağlanması gibi temel prensipler söz konusudur.²⁶

2005 yılı sonrasında katılım bankalarının hukuki statü sorununun çözülmesinin ardından şube ve personel sayılarında önemli artışlar yaşanmıştır. 2015 yılından itibaren kamu katılım bankalarının da sisteme girmesi ve yetişmiş insan gücü ile birlikte katılım bankacılığı sektöründe istikrarlı büyüme süreci hız kazanmıştır.²⁷ Aralık 2020 itibarı ile Türkiye’de Kuveyt Türk, Ziraat Katılım, Türkiye Finans, Vakıf Katılım, Albaraka Türk ve Emlak Katılım bankası olmak üzere toplam 6 adet katılım bankası faaliyet göstermektedir. Aynı dönemde, katılım bankalarının varlık büyüklüğü 400 milyar ₺’yi aşmış durumda olup, toplam bankacılık sektörü içindeki payı ise %7.2 düzeyindedir.²⁸ Bu oranın 2025 yılında, %15 seviyesine yükseltilmesi hedeflenmektedir.²⁹

Katılım bankacılığı uygulamasının Türkiye finans piyasasına kazandırdığı ürünler şu şekilde sıralanabilir.

1. Murabaha (Finansal Alım-Satım)
2. Mudarebe (Emek-Sermaye Ortaklığı)
3. Müşareke (Kar-Zarar Ortaklığı)
4. Selem (Peşin Para, Veresiye Mal Satışı)
5. İstisna (Eser Sözleşmesi)
6. Faizsiz BES ve Sukuk (Kira Sertifikası)
7. Katılım Endeksleri ve Katılım Endekslerine Dayalı Borsa Yatırım Fonları
8. Yatırım Vekâleti
9. Tekâfül (Katılım Sigortası)

Faizsiz finansman ürünleri arasındaki bilinirliği ve önemi her geçen gün artan ve alan yazında tekâfül olarak bilinen katılım sigortacılığının Türkiye’de uygulanması 2009 yılında başlamıştır. 11 yıllık bir geçmişe sahip olan katılım sigortacılığı sektöründe 2019 yılı itibarı ile toplamda 12 şirket faaliyet göstermektedir. Bu şirketlerin 7’si hayat dışı, 5’i hayat-emeklilik branşlarında sigorta işlemlerini gerçekleştirmektedir. Ayrıca, 12 şirketten 4’ü tam teşekküllü tekâfül olarak hizmet verirken, kalan 8 şirket ise 2017’de yapılan yasal düzen-

²⁶ Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB), “Katılım Bankaları 2019” (Erişim 25 Ocak 2021).

²⁷ Mustafa Canbaz, *Katılım Bankacılığı* (İstanbul: Beta Yayıncılık, 2016), 206.

²⁸ Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK), “Türk Bankacılık Temel Göstergeleri Aralık 2020”, (Erişim 02 Mart 2021).

²⁹ Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB), “Türkiye Katılım Bankacılığı Strateji Belgesi 2015-2025” (Erişim 20 Ocak 2021).

lemeyle birlikte konvansiyonel sigortacılık şirketleri içinde “pencere usülü” ile tekâfül hizmeti sunmaktadır. 2019 yılsonu itibarı ile Türkiye’de katılım sigortacılığı toplam prim üretimi yaklaşık 3.4 milyar ₺ olarak gerçekleşmiştir.³⁰ Aralık 2020 itibarı ile bu rakam 4.2 milyar ₺’ye yükselmiştir. Aynı dönemde tekâfülün, toplam sigorta sektörü içindeki payı ise %5 düzeyindedir.³¹

Yukarıda ifade edilen tüm bilgiler çerçevesinde bu çalışmanın temel amacı; faizsiz finansman ürünlerinden tekâfülün, katılım bankacılığı sektörünün kârlılığı ve ekonomik büyüme üzerindeki muhtemel etkisini araştırmaktır. Bu amaç doğrultusunda, çalışmada aşağıda ifade edilen temel araştırma sorularının cevabı aranmaktadır.

1. Tekâfül, katılım bankacılığı sektörü kârlılığını kısa dönemde etkilemekte midir?
2. Tekâfül, katılım bankacılığı sektörü kârlılığını uzun dönemde etkilemekte midir?
3. Tekâfül, ekonomik büyümeyi kısa dönemde etkilemekte midir?
4. Tekâfül, ekonomik büyümeyi uzun dönemde etkilemekte midir?

Literatürde konu ile ilgili yabancı çalışmalar incelendiğinde, faizsiz bankacılık uygulamasının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin incelendiği çeşitli çalışmalar³² mevcuttur. Söz konusu çalışmaların sonuçlarına bakıldığında, faizsiz bankacılık sisteminin ülkelerin ekonomik büyümesine katkı sağladığı görülmektedir. Öte yandan tekâfül ve konvansiyonel sigorta sektörünün ekonomik büyüme üzerindeki etkisini araştıran yabancı çalışmalar³³

³⁰ Türkiye Sigorta Birliği (TSB), “Sektör Raporu 2019” (Erişim 26 Ocak 2021).

³¹ Tekaful.net, “2020 Aralık Sonu Katılım İstatistikleri” (Erişim 02 Mart 2021).

³² bk. Shabri Abd. Majid, “Does Financial Development Matter for Economic Growth in Malaysia”, *Journal of Economic Cooperation* 29/1 (2008), 61-82; M. Kabir Hassan vd., “Financial Development and Economic Growth: New Evidence from Panel Data”, *The Quarterly Review of Economics and Finance* 51/1 (2011), 88-104; Muhamad Abduh vd., “A Study on Finance-Growth Nexus in Dual Financial System Countries: Evidence from Bahrain”, *World Applied Sciences Journal* 20/8 (2012), 1166-1174; Muhamad Abduh - Nazreen T. Chowdhury, “Does Islamic Banking Matter for Economic Growth in Bangladesh?”, *Journal of Islamic Economics, Banking and Finance* 8/3 (2012), 104-113; M. Shabri Abd. Majid - Salina H. Kassim, “Assessing the Contribution of Islamic Finance to Economic Growth Empirical Evidence from Malaysia”, *Journal of Islamic Accounting and Business Research* 6/2 (2015), 292-310.

³³ bk. Marco Arena, “Does Insurance Market Activity Promote Economic Growth? A Cross-Country Study for Industrialized and Developing Countries”, *The Journal of Risk and Insurance* 75/4 (2008), 921-946; Peter Haiss - Kjell Sjömege, “The Relationship between Insurance and Economic Growth in Europe: A Theoretical and Empirical Analysis”, *Empirica* 35 (2008), 405-431; Jordan Kjosovski, “Impact of Insurance on Economic Growth: The Case of Republic of Macedonia”, *European Journal of Business and Economics* 4 (2011), 34-39; Pei-Fen Chen vd., “How Does the Development of the Life Insurance Market Affect Economic Growth? Some International Evidence”, *Journal of International Development* 24 (2012), 865-893; Jaba Phutkaradze, “Impact of Insurance Market on Economic Growth in Post-Transition Countries”, *International Journal of Management and Economics* 44

değerlendirildiğinde, sigorta sektörü ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönde ilişkiye rastlanmaktadır. Diğer bir ifade ile sigorta sektörünün büyümesi, ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır. Yerli literatüre bakıldığında ise tekâfül konusundaki kısıtlı çalışmalarla³⁴ birlikte, yapılan araştırmaların daha çok tekâfül modeli türleri ve vaka analizi üzerinde odaklandığı görülmektedir. Bu nedenle, tekâfülün özellikle katılım bankacılığı sektörü kârlılığı ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin incelenmemiş olması literatürdeki boşluk olarak değerlendirilmektedir.

Yapılan çalışmalar³⁵ genel olarak değerlendirildiğinde, özellikle Türkiye bağlamında konu ile ilgili çalışmaların kısıtlı kaldığı, bundan dolayı da faizsiz bankacılık sisteminde tekâfülün rolünün belirlenmesinin bir ihtiyaç olduğu görülmektedir. Diğer taraftan, 2023 yılı büyüme ve kalkınma hedefleri çerçevesinde, tekâfülün ekonomik büyüme üzerindeki olası etkisinin de araştırılması, hem alanda bir boşluğun doldurulması hem de katılım finans ve ekonomik büyüme ile ilgili yapılan hedeflemelere ışık tutması beklenmektedir. Ayrıca literatürde, sigortanın fıkhi yönünün ve sistem sorununun tartışıldığı bir ortamda, tekâfül finansman ürününün gerek katılım bankacılığı sektörüne gerekse de ülkenin ekonomik büyümesine olan muhtemel etkisinin araştırılması çalışma konusunun önemini ortaya koymaktadır.

(2014), 94-107; Valentina Peleckiene vd., “The Relationship between Insurance and Economic Growth: Evidence from the European Union Countries”, *Economic Research* 32/1 (2019), 1138-1151.

³⁴ bk. Abdurrahman Çalık, *Tekâfül Sigorta Sistemi ve Katılım Bankalarında Uygulanabilirliği* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011); Servet Yazıcı, *Tekâfül Sigortacılığında Ürün Geliştirme* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015); Abdullah Onur, *Tekâfül Sisteminde Vekalet ve Mudarebe Modelleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016); Haşim Özudoğru, “Katılım Sigortacılığı ve Türkiye’deki Durumu”, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi* 53/1 (2018), 1-16; Mehmet Ali Aksoy, “Türkiye’de Katılım Sigortacılığı”, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 22/2 (2018), 3-36; Zihni Eren, *Türkiye’deki Katılım Sigortacılığının Gelişiminin Malezya ve Körfez İşbirliği Konseyi Ülkeleri ile Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi* (İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi, Finans Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018); Yasin Şahin, *Tekâfül Sigortacılığında Malezya Uygulaması* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020).

³⁵ bk. Hong Zou - Mike B. Adams, “The Corporate Purchase of Property Insurance: Chinese Evidence”, *Journal of Financial Intermediation* 15 (2006), 165-196; Muhammad Asif vd., “Impact of Islamic Investment Trend on Economic Growth A Case Study of Pakistan”, *Research Journal of Management Sciences* 3/8 (2014), 8-17; Taiwo Akinlo - Olumuyiwa Tolulope Apanisile, “Relationship between Insurance and Economic Growth in Sub-Saharan African: A Panel Data Analysis”, *Modern Economy* 5 (2014), 120-127; Korhan K. Gokmenoglu vd., “The Relationship among International Trade, Financial Development and Economic Growth: The Case of Pakistan”, *Procedia Economics and Finance* 25 (2015), 489-496; Ibrahim Muhammad Muqe - Ahmad Fahmi Shiekh Hassan, “Does Islamic Insurance Development Promote Economic Growth? A Panel Data Analysis”, *Procedia Economics and Finance* 35 (2016), 368-373.

3. Araştırmanın Metodolojisi

Bu çalışmada, tekâfül finansman ürünü ile katılım bankacılığı kârlılığı ve ekonomik büyüme örüntüsündeki kısa ve uzun dönem ilişkisi incelenmektedir. Çalışmanın uygulama kısmında kullanılan veri seti ve değişkenler ile analiz yöntemi ve araştırma modeline bu bölüm altında değinilmiştir.

3.1 Araştırmanın Kısıtı, Veri Seti ve Değişkenleri

Çalışmada; tekâfül, katılım bankacılığı sektörü kârlılık göstergeleri ve ekonomik büyüme göstergesine ait 2010(Q1) ile 2019(Q4) arasındaki toplam 40 çeyrek dönem verileri kullanılmıştır. Araştırmanın, sigorta faaliyeti kapsamında tekâfül açısından incelenmesi çalışmanın kısıtını oluşturmaktadır. Ayrıca veri seti, katılım bankacılığı sektöründe faaliyet gösteren Kuveyt Türk, Ziraat Katılım, Türkiye Finans, Vakıf Katılım, Albaraka Türk ve Emlak Katılım bankalarına ait verileri kapsamaktadır. Bu çerçevede, uygulamada kullanılan değişkenler ve değişkenlerin açıklamaları Tablo 2’de gösterilmiştir. Analizde kullanılan değişkenlerden tekâfül, net kâr, net faaliyet kârı ve katılım bankacılığı sektörünün toplam aktif büyüklüğü göstergelerine ait veri seti Türkiye Katılım Bankaları Birliği veri bankasından, GSYİH ve enflasyon verileri ise Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) veri bankasından erişilmiştir.

Tablo 2: Analizde Kullanılan Değişkenlere İlişkin Bilgiler

Değişken	Değişkenin Türü	Açıklama	Kaynak
TEKÂFUL	Bağımsız (Sürekli Değişken)	Tekâfül Finansman Ürünü	TKBB
NETKÂR (DÖNEM NET KÂRI)	Bağımlı (Sürekli Değişken)	Katılım Bankacılığı Sektörü Net Kârı	TKBB
NETFAALİYETKÂRI	Bağımlı (Sürekli Değişken)	Katılım Bankacılığı Sektörü Net Faaliyet Kârı	TKBB
GSYİH	Bağımlı (Sürekli Değişken)	Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla Tutarı	TÜİK
TOPLAMAKTİF	Bağımsız (Kontrol Değişkeni)	Katılım Bankacılığı Sektörü Toplam Aktif Büyüklüğü	TKBB
ENFLASYON	Bağımsız (Kontrol Değişkeni)	Enflasyon Oranı	TÜİK

3.2 Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada, ekonometrik analiz kapsamında zaman serisi yöntemlerinden Otoregresif Dağıtılmış Gecikme Modeli (Auto Regressive Distributed Lag) olarak bilinen ARDL sınır testi kullanılmıştır. Alan yazında, değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkiyi inceleyen zaman serisi yöntemlerine bakıldığında yaygın olarak, en çok artıkları esas alan Engle-Granger (1987)³⁶ ve en yüksek benzerliği esas alan Johansen-Juselius (1990)³⁷ metodu kullanılmaktadır.

Engle-Granger (1987) tekniğinde, iki değişken arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin var olup olmadığının belirlenmesi, tahmin edilen uzun dönem dengesinden ulaşılan denge sapmasına bağlıdır. Değişkenlerin gecikmeli değerlerinin dikkate alınmaması bir spesifikasyon hatasına sebep olduğu için Phillips-Loretan (1991) tarafından, eşbütünleşme ilişkisinin araştırılmasında ARDL modeli önerilmiştir. Bu model aşağıda ifade edilmiştir.³⁸

$$Y_t = \alpha + \sum_{j=1}^k (a_j Y_{t-j}) + \sum_{j=0}^k (\beta_j X_{t-j}) + \varepsilon_t$$

Yukarıdaki modelde, denkleme ilave edilmesi gereken gecikme sayıları, Akaike Bilgi Kriteri (AIC), Schwart-Bayesian Kriteri (SIC) ve LM gibi kriterler aracılığıyla belirlenmektedir. Durağan durum uzun dönem dengesinde, değişkenlerin tüm zaman dönemleri için aynı değeri alacağı varsayılmaktadır. Başka bir ifade ile $Y_t = Y_{t-1} = Y_{t-2} = \dots = Y_{t-k} = Y^*$ ve $X_t = X_{t-1} = X_{t-2} = \dots = X_{t-k} = X^*$ şeklinde gösterilmektedir. Bu bağlamda, durağanlık durumu uzun dönem denge ilişkisi şu şekilde formüle edilmektedir.

$$Y^* = \frac{\alpha}{1 - \sum_{j=1}^k a_j} + \frac{\sum_{j=0}^k \beta_j}{1 - \sum_{j=1}^k a_j} X^* = \alpha^* + \beta^* X^*$$

³⁶ Robert F. Engle - Clive W. J. Granger, “Co-Integration and Error Correction: Representation, Estimate, and Testing”, *Econometrica* 55/2 (1987), 251-276.

³⁷ Søren Johansen - Katarina Juselius, “Maximum Likelihood Estimation and Inference on Co-integration with Application to the Demand for Money”, *Oxford Bulletin of Economic and Statistics* 52/2 (1990), 169-210.

³⁸ Mustafa Sevüktekin - Mehmet Çınar, *Ekonometrik Zaman Serileri Analizi EViews Uygulamalı (Bursa: Dora Yayıncılık, 2018)*, 576.

Y^* denkleminde, uzun dönem çözümün yapılabilmesi için aşağıda verilen formülasyon şartının sağlanması gerekmektedir.

$$\sum_{j=1}^k (a_j < 1)$$

Eşbütünleşme vektörü $[1 - \alpha^* - \beta^*]$ olarak tanımlanmaktadır. Y^* denklemi tahmin edildikten sonra dengeden sapmayı gösteren ξ^* kalıntıları hesaplanır.

$$\xi^* = Y^* - \hat{a}^* - \beta^* X^*$$

Kalıntı hesaplandıktan sonra serilerin durağanlık sınaması yapılacaktır. Bu bilgiler çerçevesinde en küçük kareler yöntemine dayanan ARDL sınır testi yaklaşımı son yıllarda kullanılmaya başlamıştır. Bu yaklaşım; Pesaran ve Pesaran (1997), Pesaran vd. (1997), Pesaran ve Smith (1998) tarafından geliştirilmiş bir testtir.³⁹ Bu testin en önemli avantajı, araştırma modelinde bulunan parametrelerin $I(0)$ veya $I(1)$ olmasının önemli olmaması ve serilerin hangi mertebede durağan olduklarını dikkate almaksızın aralarında, eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığının saptanabilmesidir. Analizde, E-Views 10 yazılım programından faydalanılmıştır.

3.3 Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada temel araştırma sorularından faydalanılarak, katılım bankacılığı sektörü ve ekonomik büyüme göstergeleri aracılığı ile 3 adet araştırma modeli kurulmuştur. Modellerin kurulmasında, Rawat ve Mehdi (2017)'nin çalışmasından esinlenilmiştir.⁴⁰ Araştırma modelleri, bağımlı ve bağımsız değişkenler yardımı ile,

³⁹ Ebru Çağlayan, "Enflasyon, Faiz Oranı ve Büyümenin Yurtiçi Tasarruflar Üzerindeki Etkileri", *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi* 21/1 (2006), 423-438.

⁴⁰ Rawat - Mehdi, "The Impact of Islamic Banks and Takaful Companies on Economic Growth: A Case of Pakistan", 137.

$$\text{Netkâr}=f(\text{Tekâfül}, \text{Topaktif}) \quad (1)$$

$$\text{Netfaaliyetkârı}= f(\text{Tekâfül}, \text{Topaktif}) \quad (2)$$

$$\text{GSYİH}= f(\text{Tekâfül}, \text{Enflasyon}) \quad (3)$$

şeklinde oluşturulan modellerle açıklanmaya çalışılacaktır.⁴¹ Bu modeller kullanılarak tahmini değerler elde edilecektir. Bu bağlamda, ARDL yaklaşımına göre oluşturulan modeller şu şekildedir.

Birinci Araştırma Modeli;

Katılım bankacılığı sektörünün net kârı ile tekâfül arasındaki ilişkiyi araştıran birinci araştırma modelinde yer alan değişkenlerin ARDL yaklaşımı ile incelenecek model aşağıdaki gibidir.

$$\Delta \text{LNETKAR\_SA}_t = a_0 + \sum_{i=1}^m a_{1i} \Delta \text{LNETKAR\_SA}_{t-i} + \sum_{i=0}^m a_{2i} \Delta \text{LTEKAFUL\_SA}_{t-i} + \sum_{i=0}^m a_{3i} \Delta \text{LTOPAKTIF}_{t-i} + \beta_1 \text{LNETKAR\_SA}_{t-1} + \beta_2 \text{LTEKAFUL\_SA}_{t-1} + \beta_3 \text{LTOPAKTIF\_SA}_{t-1} + u_t$$

Bu modelde NETKAR, katılım bankacılığı sektörünün net kârını, TEKA-FUL katılım bankacılığı sektörünün tekâfül varlık büyüklüğünü, TOPAKTİF ise katılım bankacılığı sektörünün toplam aktif büyüklüğünü ifade etmektedir. Modelde yer alan Δ ilk farkları, L logaritmik dönüşümü, SA değişkenlerin mevsimsellik etkisinden arındırılmış halini, t zamanı, i gecikmeyi, u ise hata terimlerini göstermektedir.

Modelde incelenen değişkenler arasında uzun dönem ilişkinin varlığı sınır testinin uygulanması ile yapılmaktadır. Sınır testinin uygulanmasındaki ilk aşamada gecikme uzunluğu belirlenmektedir. Bunun için Swart-Bayesian Kriteri (SBC) veya Akaike Bilgi Kriteri (AIC) kullanılmaktadır. ARDL sınır testi, F ya da Wald istatistiğine dayanmaktadır. Eşbütünleşme olmadığı temel hipotezi,

$$H_0: \beta_1 = \beta_2 = \beta_3 = \beta_4 = 0$$

olarak kurulur. Tespit edilen anlamlılık düzeyi için hesaplanan F istatistiği Pesaran vd. (2001)⁴² çalışmasındaki alt ve üst sınır olmak üzere iki değer karşılaştırılır. F istatistiğinin değeri üst sınır değerinden büyük ise temel hipotez reddedilerek seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu, F istatistiği değeri alt sınır değerinden küçük olması durumunda ise temel hipotez reddedilemeyerek eşbütünleşme ilişkisinin bulunmadığına karar verilecektir. F istatistiğinin alt ve üst sınır değerlerinin arasına düşmesi halinde ise kesin

⁴¹ Remzi Altunışık vd., *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı* (Sakarya: Sakarya Yayıncılık, 2010), 165.

⁴² M. Hashem Pesaran vd., “Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationship”, *Journal of Applied Econometrics* 16/3 (2001), 289-326

bir yorum yapılamamaktadır. Bu durumda serilerin eşbütünleşme derecelerini dikkate alan diğer yöntemlere başvurulması önerilmektedir. Sınır testinin sağlıklı sonuç vermesi için incelenen modelin hata terimleri serisinde ardışık bağımlılık olmaması gerekmektedir.⁴³

Değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkiyi tespit etmek amacıyla oluşturulan ARDL modeli aşağıdaki gibidir;

$$LNETKAR_{SA_t} = \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \alpha_{1i} LNETKAR_{SA_{t-i}} + \sum_{i=0}^m \alpha_{2i} LTEKAFUL_{SA_{t-i}} + \sum_{i=0}^m \alpha_{3i} LTOPAKTIF_{t-i} + u_t \quad (5)$$

Değişkenler arasındaki kısa dönem ilişki ise ARDL yaklaşımına dayanan hata düzeltme modeli yardımı ile incelenebilmektedir.⁴⁴ Bu model,

$$\Delta LNETKAR_{SA_t} = \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \alpha_{1i} \Delta LNETKAR_{SA_{t-i}} + \sum_{i=0}^m \alpha_{2i} \Delta LTEKAFUL_{SA_{t-i}} + \sum_{i=0}^m \alpha_{3i} \Delta LTOPAKTIF_{t-i} + \lambda HGT_{t-1} + u_t \quad (6)$$

olarak tahmin edilecektir. Modeldeki HGT değişkeni, hata giderme terimini ifade etmektedir. Bu değişkenin katsayısı (λ) kısa dönemdeki denge-sizliğin ne kadarının uzun dönemde düzeltilileceğini göstermektedir. Hata düzeltme modelinin kararlılığının sağlanması için bu değişkenin katsayısının işaretinin negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olması beklenir.

İkinci Araştırma Modeli;

Katılım bankacılığı sektörünün net faaliyet kârı ile tekâfül arasındaki ilişkiyi araştıran ikinci araştırma modelinde yer alan değişkenlerin ARDL yaklaşımı ile incelenecek model aşağıda yer almaktadır.

$$\Delta LNETFAALİYETKAR_{SA_t} = \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \alpha_{1i} \Delta LNETFAALİYETKAR_{SA_{t-i}} + \sum_{i=0}^m \alpha_{2i} \Delta LTEKAFUL_{SA_{t-i}} + \sum_{i=0}^m \alpha_{3i} \Delta LTOPAKTIF_{t-i} + \beta_1 LNETFAALİYETKAR_{SA_{t-1}} + \beta_2 LTEKAFUL_{SA_{t-1}} + \beta_3 LTOPAKTIF_{SA_{t-1}} + u_t \quad (7)$$

Bu modelde NETFAALİYETKAR, katılım bankacılığı sektörünün net faaliyet kârını, TEKAFUL katılım bankacılığı sektörünün tekâfül varlık büyüklüğünü, TOPAKTİF ise katılım bankacılığı sektörünün toplam aktif büyüklüğünü ifade etmektedir. Modelde yer alan Δ ilk farkları, L logaritmik dönüşümü, SA değişkenlerin mevsimsellik etkisinden arındırılmış halini, t zamanı, i gecikmeyi, u ise hata terimlerini göstermektedir.

⁴³ Çağlayan, “Enflasyon, Faiz Oranı ve Büyümenin Yurtiçi Tasarruflar Üzerindeki Etkileri”, 427.

⁴⁴ Çağlayan, “Enflasyon, Faiz Oranı ve Büyümenin Yurtiçi Tasarruflar Üzerindeki Etkileri”, 427.

Değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkiyi tespit etmek amacıyla oluşturulan ARDL modeli,

$$LNETFAALİYETKAR_{SA_t} = a_0 + \sum_{i=1}^m a_{1i} LNETFAALİYETKAR_{SA_{t-i}} + \sum_{i=0}^m a_{2i} LTEKAFUL_{SA_{t-i}} + \sum_{i=0}^m a_{3i} LTOPAKTIF_{t-i} + u_t \quad (8)$$

olarak tahmin edilecektir. Değişkenler arasındaki kısa dönem ilişki ise ARDL yaklaşımına dayanan hata düzeltme modeli ile belirlenecektir. Bu model,

$$\Delta LNETFAALİYETKAR_{SA_t} = a_0 + \sum_{i=1}^m a_{1i} \Delta LNETFAALİYETKAR_{SA_{t-i}} + \sum_{i=0}^m a_{2i} \Delta LTEKAFUL_{SA_{t-i}} + \sum_{i=0}^m a_{3i} \Delta LTOPAKTIF_{t-i} + \lambda HGT_{t+1} + u_t$$

olarak tahmin edilecektir. Modeldeki HGT değişkeni, hata giderme terimini ifade etmektedir. Bu değişkenin katsayısı (λ) kısa dönemdeki dengesizliğin ne kadarının uzun dönemde düzeltileceğini göstermektedir. Birinci model için yapılan F testi ve hata düzeltme terimine ilişkin tanımlamalar, ikinci araştırma modeli için de geçerli olduğundan tekrar yazılmamıştır.

Üçüncü Araştırma Modeli;

Ekonomik büyüme ile tekâfül arasındaki ilişkiyi araştıran üçüncü araştırma modelinde yer alan değişkenlerin ARDL sınır testi yaklaşımı ile incelenecek model aşağıda yer almaktadır.

$$\Delta LGSYİH_{SA_t} = a_0 + \sum_{i=1}^m a_{1i} \Delta LGSYİH_{SA_{t-i}} + \sum_{i=0}^m a_{2i} \Delta LTEKAFUL_{SA_{t-i}} + \sum_{i=0}^m a_{3i} \Delta ENFLASYON_{SA_{t-i}} + \beta_1 LGSYİH_{SA_{t-1}} + \beta_2 LTEKAFUL_{SA_{t-1}} + \beta_3 ENFLASYON_{SA_{t-1}} + u_t \quad (10)$$

Bu modelde GSYİH, ekonomik büyümeyi, TEKAFUL katılım bankacılığı sektörünün tekâfül varlık büyüklüğünü, ENFLASYON ise enflasyon oranını ifade etmektedir. Modelde yer alan Δ ilk farkları, L logaritmik dönüşümü, SA değişkenlerin mevsimsellik etkisinden arındırılmış halini, t zamanı, i gecikmeyi, u ise hata terimlerini göstermektedir.

Değişkenler arasındaki uzun dönem ilişkiyi saptamak amacıyla oluşturulan ARDL modeli,

$$LGSYİH_{SA_t} = a_0 + \sum_{i=1}^m a_{1i} LGSYİH_{SA_{t-i}} + \sum_{i=0}^m a_{2i} LTEKAFUL_{SA_{t-i}} + \sum_{i=0}^m a_{3i} ENFLASYON_{SA_{t-i}} + u_t \quad (11)$$

olarak tahmin edilecektir. Değişkenler arasındaki kısa dönem ilişki ise ARDL yaklaşımına dayanan hata düzeltme modeli ile tespit edilecektir. Bu model,

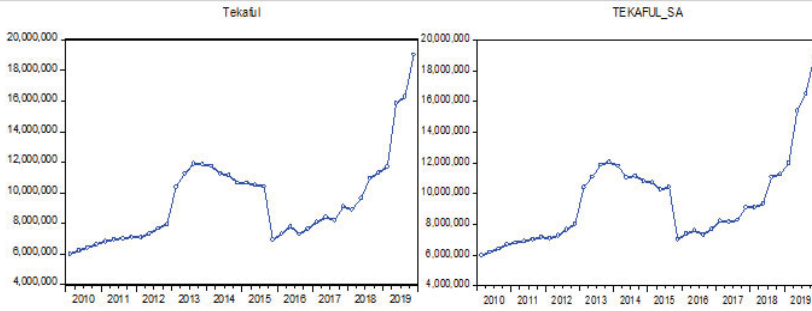
$$\Delta LGSYİH_{SA_t} = a_0 + \sum_{i=1}^m a_{1i} \Delta LGSYİH_{SA_{t-i}} + \sum_{i=0}^m a_{2i} \Delta LTEKAFUL_{SA_{t-i}} + \sum_{i=0}^m a_{3i} \Delta ENFLASYON_{SA_{t-i}} + \lambda HGT_{t+1} + u_t \quad (12)$$

olarak tahmin edilecektir. Modeldeki HGT değişkeni, hata giderme terimini ifade etmektedir. Bu değişkenin katsayısı (λ) kısa dönemdeki dengesizliğin ne kadarının uzun dönemde düzeltileceğini göstermektedir. Birinci model için yapılan F testi ve hata düzeltme terimine ilişkin teorik açıklamalar, üçüncü araştırma modeli için de geçerli olduğundan burada tekrar ifade edilmemiştir.

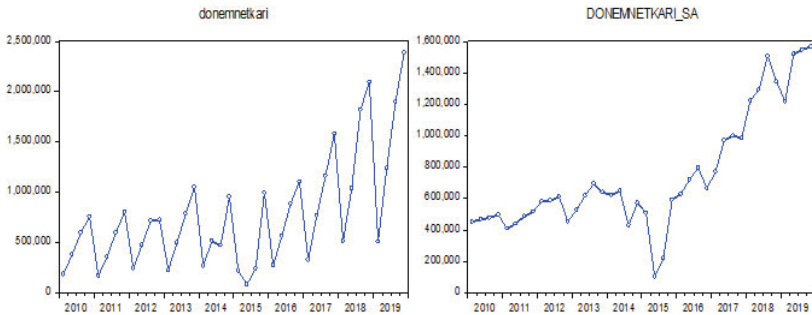
4. Bulgular

ARDL sınır testi için hazırlanan veri seti, çeyrek dönemlik (3'er aylık) verilerden oluşmaktadır. Verilerin altı aylık, üç aylık, bir aylık, bir haftalık, bir günlük ve hatta bir saatlik olması durumunda söz konusu verilerin mevsimsellik etkisi gösterebileceği bilinmektedir. Mevsimsellik etkisindeki değişkenler, yılın belirli dönemlerinde diğer dönemlere oranla daha yüksek ya da daha düşük değerlere ulaşabilmektedir.⁴⁵ Bu doğrultuda, analizin ilk adımı olarak, araştırma modellerini oluşturan tüm değişkenler Census X-12 tekniği ile mevsimsellikten arındırılmıştır. Buna göre, değişkenlerin sırasıyla mevsimsellikten arındırılmamış ve arındırılmış halleri Şekil 3-8'de gösterilmiştir.

Şekil 3: Tekâfül Değişkeninin Mevsimsellikten Arındırılmamış ve Arındırılmış Görünümü

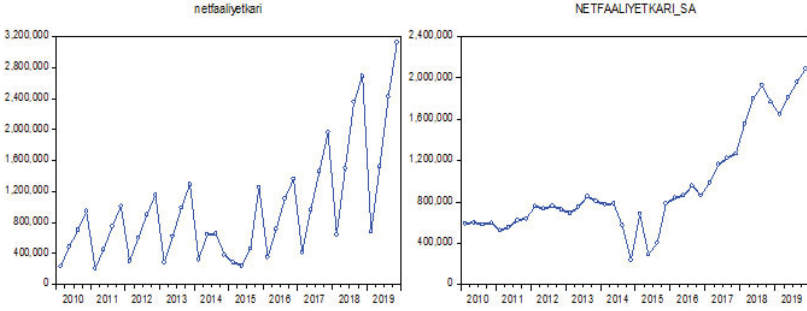
Şekil 4: Net Kâr (Dönem Net Kârı) Değişkeninin Mevsimsellikten Arındırılmamış ve Arındırılmış Görünümü

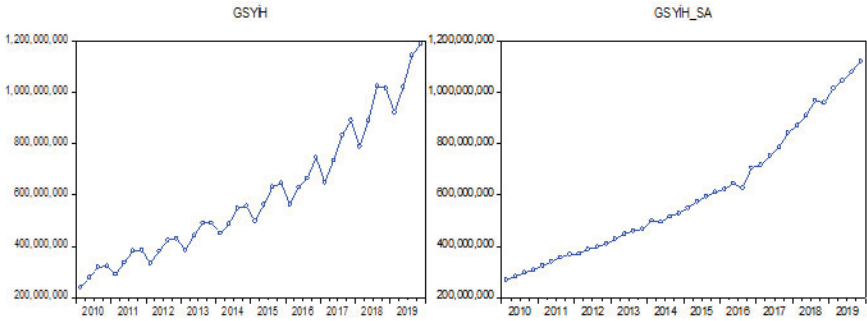
⁴⁵ Sevüktekin - Çınar, *Ekonometrik Zaman Serileri Analizi EViews Uygulamalı*, 14.

Şekil 5: Net Faaliyet Kârı Değişkeninin Mevsimsellikten Arındırılmamış ve Arındırılmış Görünümü

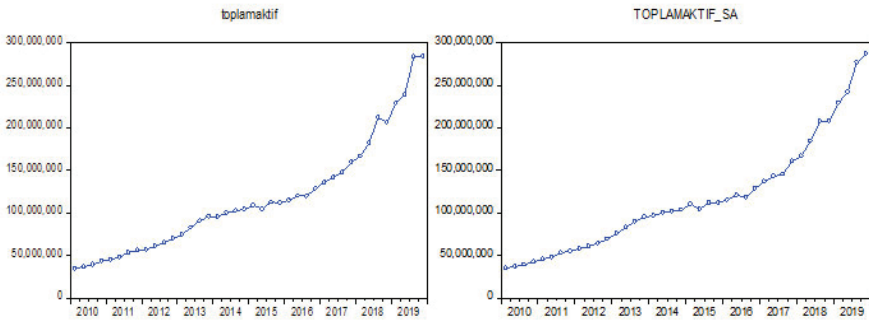
Şekil 5: Net Faaliyet Kârı Değişkeninin Mevsimsellikten Arındırılmamış ve Arındırılmış Görünümü

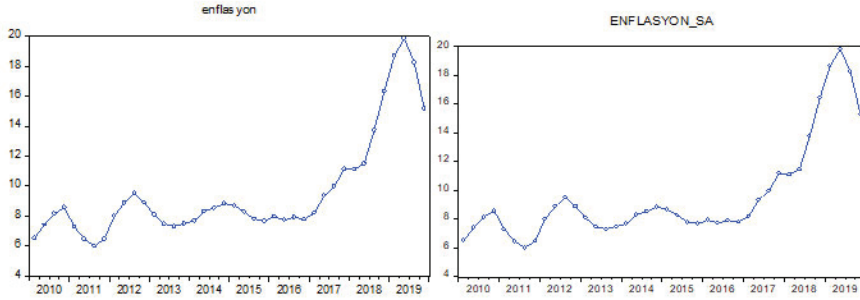
Şekil 6: GSYİH Değişkeninin Mevsimsellikten Arındırılmamış ve Arındırılmış Görünümü

Şekil 7: Toplam Aktif Değişkeninin Mevsimsellikten Arındırılmamış ve Arındırılmış Görünümü

Şekil 8: Enflasyon Değişkeninin Mevsimsellikten Arındırılmamış ve Arındırılmış Görünümü

Analizin ikinci adımında, mevsimsellik etkisinden arındırılan TEKÂFUL, NETKÂR, NETFAALİYETKÂR, GSYİH ve TOPAKTİF değişkenlerinin doğal logaritması alınmıştır. ENFLASYON değişkeni oran (%) türü olması nedeniyle logaritması alınmamıştır. Bir değişkenin doğal logaritmasının alınması, çarpıklığı ve varyanstaki değişimin keskinliğini azaltmaktadır. Ayrıca logaritma alınması işlemi, değişkenin aralığını büyük ölçüde düşürdüğünden tahmin edicilerin aşırı uç değerlerden fazla etkilenmemesi sağlanmaktadır.⁴⁶ Analizin üçüncü adımında, mevsimsellikten arındırılan ve doğal logaritmaları alınan zaman serilerine durağanlık testi yapılmıştır. Model değişkenleri arasında ekonometrik olarak anlamlı ilişkiler elde edebilmek için serilerin durağanlık şartını sağlamaları gerekmektedir.⁴⁷ Bir serinin uzun dönemde barındırdığı özellik, bir önceki dönemde değişkenin aldığı değeri, bu dönemi ne şekilde etkilediğinin tespit edilmesiyle ortaya çıkartılabilmektedir. Bu sebeple, serilerin nasıl bir süreçten geldiğini anlamak için, serilerin her dönemde aldığı değerlerin daha önceki dönemdeki değerleriyle regresyonunun olması gerekmektedir. Bunun için de serilerin durağan olup olmadıklarının belirlenmesi önem arz etmektedir.⁴⁸ Bu doğrultuda, araştırma modellerinde yer alan zaman serisi değişkenlerinin Augmented Dickey Fuller (ADF) ve Phillips-Peron (PP) tekniği ile yapılan durağanlık sınaması sonuçları Tablo 3'te gösterilmiştir. Buna göre LNETKÂR_SA, LNETFAALİYETKÂR_SA, LGSYİH_SA ve ENFLASYON_SA birinci mertebede I(1) durağan olduğu, LTEKÂFUL_SA ve LTOPAKTİF_SA değişkenlerinin ise düzey değerinde I(0) durağan oldukları belirlenmiştir.

⁴⁶ Hasan Önder Sarıdoğan - Muhammed Veysel Kaya, "Bilgi Ekonomisi ve Ekonomik Performans: Türkiye ve Avrupa Birliği Karşılaştırması", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 6/3 (2019), 916-935.

⁴⁷ Vedat Sarıkovanlık vd., *Finans Biliminde Ekonometri Uygulamaları Kavram Uygulama Analiz* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2019), 19.

⁴⁸ Recep Tari, *Ekonometri* (Kocaeli: Umuttepe Yayınları, 2018), 387

Tablo 3: Durağanlık Testi Tahmin Sonuçları

Değişken	ADF		PP	
	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitli	Sabitli ve Trendli
LTEKÂFUL_SA	-1.826876 (0.0046)***	-1.548213 (0.0005)***	-2.418709 (0.0011)***	-1.703623 (0.0249)**
LNETKÂR_SA	-1.889745 (0.3335)	-2.878608 (0.1801)	-1.902358 (0.3279)	-2.942986 (0.1609)
LNETFAALİYETKÂR_SA	-0.601007 (0.8586)	-2.775673 (0.2143)	-1.237274 (0.6485)	-2.809915 (0.2025)
LGSYİH_SA	-0.162196 (0.9348)	-1.748917 (0.7093)	-0.269814 (0.9203)	-2.892859 (0.1757)
LTOPAKTİF_SA	-1.624818 (0.0007)***	-1.271384 (0.0384)**	-1.348681 (0.0010)***	-1.58561 (0.0038)***
ENFLASYON_SA	-3.290238 (0.0224)**	-4.418489 (0.0060)***	-0.765756 (0.8176)	-1.759761 (0.7048)
Δ LNETKÂR_SA	-6.659178 (0.0000)***	-6.640345 (0.0000)***	-7.467633 (0.0000)***	-7.654425 (0.0000)***
Δ LNETFAALİYETKÂR_SA	-9.451697 (0.0000)***	-9.436681 (0.0000)***	-9.515626 (0.0000)***	-9.582462 (0.0000)***
Δ LGSYİH_SA	-10.06428 (0.0000)***	-9.921998 (0.0000)***	-9.977016 (0.0000)***	-9.835087 (0.0000)***
Δ ENFLASYON_SA	-3.688470 (0.0084)***	-4.626866 (0.0037)***	-4.191083 (0.0022)***	-4.153950 (0.0120)**

***, **: sırasıyla %1 ve %5’te anlamlı.

Analizin dördüncü adımında, durağanlık testinin⁴⁹ ardından 3 araştırma modeline ilişkin ARDL sınır testi yapılmış ve elde edilen bulgular aşağıda verilmiştir.

4.1. Birinci Araştırma Modeli Bulguları

Bağımlı değişkeni, katılım bankacılığı sektörüne ait LNETKÂR_SA ve bağımsız değişkenleri LTEKÂFUL_SA ve LTOPAKTİF_SA (kontrol değişkeni) olan ARDL (p, q1, q2) model tahmini için maksimum gecikme uzunluğu 4 olarak belirlenmiş ve AIC kriterine göre karar verilerek ARDL (4, 0, 1) modeli elde edilmiştir. ARDL (4, 0, 1) modeli tahmin çıktıları Tablo 4’te raporlanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre tüm katsayıların istatistiksel olarak anlamlı olduğu, aynı zamanda yapılan tanı testleri (varsayımlar)⁵⁰ neticesinde araştırma modelinde herhangi bir değişen varyans, serisel korelasyon, spesifikasyon ve normallik sorunlarının bulunmadığı saptanmıştır. Başka bir ifade ile test türlerine ilişkin olasılık değerleri her bir test için 0.05’in üzerinde olması nedeniyle analizin varsayımlarının uygun olduğuna karar verilmiştir. Ayrıca R2 değeri %73 olarak hesaplanmış olup, model bir bütün olarak anlamlıdır.

⁴⁹ Özlem Göktaş, *Teorik ve Uygulamalı Zaman Serileri Analizi (İstanbul: Beşir Kitabevi, 2005), 5.*

⁵⁰ Mehmet Mert - Abdullah Emre Çağlar, *Eviews ve Gauss Uygulamalı Zaman Serileri Analizi (Ankara: Detay Yayıncılık, 2019), 284.*

Tablo 4: ARDL (4, 0, 1) Modeli Sonuçları

Bağımlı değişken:	Katsayı	Std. Hata	t istatistiği	Olasılık (P-değeri)
Δ LNETHKÂR_SA				
Δ LNETHKÂR_SA(-1)	2.056020***	0.418118	4.917324	0.0000
LTEKÂFUL_SA	0.620490**	0.290752	2.134091	0.0417
LTOPAKTİF_SA(-1)	4.738222**	2.239447	2.115800	0.0434
Δ (LNETHKÂR_SA(-1),2)	0.874679**	0.339399	2.577140	0.0155
Δ (LNETHKÂR_SA(-2),2)	0.320687*	0.241899	1.325709	0.0947
Δ (LNETHKÂR_SA(-3),2)	0.309069*	0.159564	1.936959	0.0629
Δ LTOPAKTİF_SA	61.79404**	26.22637	2.356180	0.0257
$R^2=0.738$, $F=14.19498$ ($P=0.000$), $DW=2.17$				
Tanı Testleri:				
Serisel Korelasyon (Breush-Goldfrey): $F=0.533$ ($P=0.488$)				
Model Spesifikasyonu (Ramsey-RESET): $F=6.266$ ($P=0.999$)				
Normallik (Jarque-Bera): $JB=1.278$ ($P=0.4839$)				
Değişen Varyans (Breush-Pagan-Godfrey): $F=2.589$ ($P=0.386$)				
***, **, *: sırasıyla %1, %5 ve %10'da anlamlı.				

Model tahmin sonuçlarının ardından, seriler içinde uzun dönemde eş bütünleşme ilişkisi olup olmadığının belirlenmesi için yapılan ARDL sınır testi sonuçları, Tablo 5'te verilmiştir. Tabloda F sınır testi için $F=8.27$ 'dir. Bu değer, üst kritik değerlerin tüm yanılma düzeyleri için her birinden büyük ($F>I(1)$) olduğundan H_0 hipotezi reddedilmiştir. (%1 için kritik değer=5.30, %2.5 için kritik değer=4.5, %5 için kritik değer=3.83, ve %10 için kritik değer=3.19). F sınır testine göre seriler eş bütünleşiktir ancak bu durumun geçerli olup olmadığının tespiti için t sınır testine ihtiyaç vardır. T sınır testi için t istatistiği -4.27 'dir, bu değer mutlak değer olarak tüm yanılma düzeyleri için üst kritik değerlerin mutlak değerinden daha büyük olduğundan (örneğin %1 yanılma düzeyi için $4.27>3.66$) seriler arasındaki eş bütünleşme ilişkisi geçerlidir.

Tablo 5: ARDL Sınır Testi Tahmin Sonuçları

H_0 : Eş bütünleşme yoktur	α	I(0)	I(1)
$F=8.273687$	%10	2.17	3.19
$k=2$	%5	2.72	3.83
	%2.5	3.22	4.50
	%1	3.88	5.30
	%10	-1.62	-2.68
t istatistiği= -4.278039	%5	-1.95	-3.02
	%2.5	-2.24	-3.31
	%1	-2.58	-3.66

Birinci araştırma modeli için hesaplanan uzun dönem katsayılar Tablo 6’da gösterilmiştir. Tablodaki sonuçlara göre, tekâfül varlıkları ile katılım bankacılığı sektörü dönem net kârına ilişkin katsayılar pozitif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Diğer bir ifade ile tekâfül varlıklarındaki artışlar, net kâr üzerinde pozitif yönlü etki oluşturmaktadır.

Tablo 6: ARDL Uzun Dönem Tahminci Sonuçları

Bağımlı değişken:	Katsayı	Std. Hata	t istatistiği	P
Δ LNTEKÂFUL_SA	0.159390**	0.090540	1.760434	0.0420
Δ LTOPAKTİF_SA	7.946576**	3.198455	2.484504	0.0211

** : %5 'te anlamlı.

Hata düzeltme modeline ilişkin kısa dönem regresyon çıktısı Tablo 7’de sunulmuştur. Hata düzeltme katsayısı $CointEq(-1)=-0.83$ ’tür. Hata düzeltme mekanizmasının işlemesi için bu katsayının negatif yönlü ve istatistiki olarak anlamlı olmalıdır. Elde edilen sonuca göre, kısa dönemde oluşacak dengedeki sapmalar $1/0.83=1.20$ çeyrek dönem sonra düzelerek uzun dönem dengesine geleceği tahmin edilmiştir.

Tablo 7: ARDL Kısa Dönem Tahminci Sonuçları

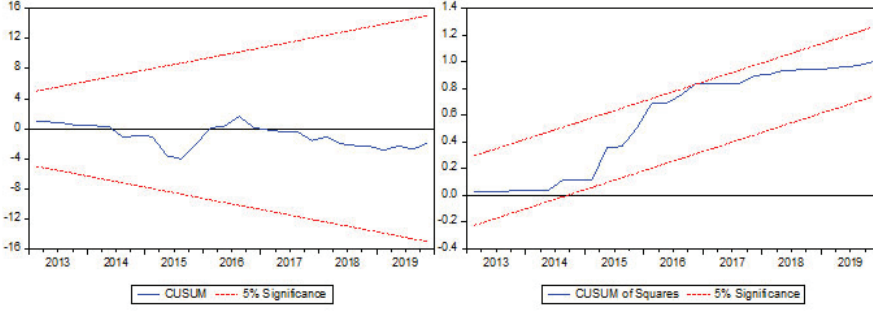
Bağımlı değişken:	Katsayı	Std. Hata	t istatistiği	P
Δ LTEKÂFUL_SA	2.067252***	0.750672	2.753868	0.0108
Δ LTOPAKTİF_SA	5.622794***	1.482882	3.791800	0.0008
$CointEq(-1)$	-0.835355***	0.191632	-4.278039	0.0002

$R^2=0.598$, $F=4.38955$ ($P=0.019$), $DW=1.98$
***: %1 'de anlamlı.

Birinci araştırma modeli için tahmin edilen ARDL modelinde yapısal kırılma olup olmadığını belirlemek için CUSUM (sol taraftaki görsel) ve CUSUMQ (sağ taraftaki görsel) testleri yapılmıştır. Bu testlere ilişkin sonuçlar Şekil 9’da verilmiştir. Buna göre, artıkların ilgili sınırlar içinde yer aldığı, diğer bir ifade ile %5 yanılma düzeyinde araştırma modelinin tahmin edilen dönem için kararlı olduğu görülmektedir. Dolayısıyla modelde herhangi bir yapısal kırılma bulunmamaktadır.

Şekil 9: CUSUM ve CUSUMQ Test Sonuçları

4.2. İkinci Araştırma Modeli Bulguları

İkinci araştırma modelinde bağımlı değişkeni, katılım bankacılığı sektörü kârlılık göstergelerinden LNETFAALİYETKÂR_SA ve bağımsız değişkenleri LTEKÂFUL_SA ve LTOPAKTİF_SA (kontrol değişken) olan ARDL (p, q1, q2) model tahmini için AIC kriterine göre karar verilerek ARDL (1, 2, 2) modeli elde edilmiştir. ARDL (1, 2, 2) model tahmin sonuçları Tablo 8'de görülmektedir. Tespitlere göre katsayıların istatistiki olarak anlamlı olduğu, aynı zamanda yapılan tanı testleri sonucunda ise araştırma modelinde herhangi bir serisel korelasyon, değişen varyans, spesifikasyon ve normallik sorunlarının bulunmadığı belirlenmiştir. Yani test türlerine ilişkin olasılık değerlerinin her bir test için 0.05'in üzerinde olması nedeniyle analiz varsayımlarının uygun olduğuna kanaat getirilmiştir. İkinci araştırma modeli için R2 değeri %58 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 8: ARDL (1, 2, 2) Modeli Sonuçları

Bağımlı değişken: Δ LNETHAALİYETKÂR_SA	Katsayı	Std. Hata	t istatistiği	P
Δ LNETHAALİYETKÂR_SA(-1)	1.649425***	0.142902	11.54231	0.0000
LTEKÂFUL_SA(-1)	0.301870***	0.106680	2.829673	0.0081
LTOPAKTİF_SA(-1)	0.244116***	0.091948	2.654924	0.0124
Δ LTEKÂFUL_SA	2.093107***	0.446031	4.692743	0.0001
Δ LTEKÂFUL_SA(-1)	1.439103***	0.489320	2.941028	0.0061
Δ LTOPAKTİF_SA	4.571199***	1.156324	3.953215	0.0004
Δ LTOPAKTİF_SA(-1)	4.509654***	1.314243	3.431370	0.0017
$R^2=0.584$, $F=22.11142$ ($P=0.000$), $DW=1.96$				
Tanı Testleri:				
Serisel Korelasyon (Breush-Goldfrey): $F=0.084705$ ($P=0.895$)				
Model Spesifikasyonu (Ramsey-RESET): $F=0.952474$ ($P=0.3369$)				
Normallik (Jarque-Bera): $JB=81.666$ ($P=0.3075$)				
Değişen Varyans (Breush-Pagan-Godfrey): $F=0.940270$ ($P=0.4460$)				
***: %1'de anlamlı.				

İkinci araştırma modelinde yer alan seriler arasında uzun dönem ilişkinin tespiti için yapılan ARDL sınır testi bulguları Tablo 9'da görülmektedir. Buna göre F istatistiği değeri (45.10222), tüm sınır I(1) değerlerinden daha büyüktür. Başka bir ifade ile modeldeki bağımlı değişken LNETFAALİYETKÂR_SA ile bağımsız değişkenler LTEKÂFUL_SA ve LTOPAKTİF_SA eş

bütünleşiktir. Bu doğrultuda, H_0 hipotezi reddedilmiştir. Ayrıca, t istatistiği mutlak değerce, üst sınır mutlak değerlerinden büyük olması, ulaşılan tespiti doğrulamaktadır.

Tablo 9: ARDL Sınır Testi Tahminci Sonuçları

H_0 : Eş bütünleşme yoktur	α	I(0)	I(1)
F=45.10222	%10	2.17	3.19
k=2	%5	2.72	3.83
	%2.5	3.22	4.50
	%1	3.88	5.30
t istatistiği=-11.54231	%10	-1.62	-2.68
	%5	-1.95	-3.02
	%2.5	-2.24	-3.31
	%1	-2.58	-3.66

İkinci araştırma modeli için hesaplanan uzun dönem katsayılar Tablo 10’da verilmiştir. Tablodaki sonuçlar değerlendirildiğinde, net faaliyet kârı değişkeni ile tekâfül değişkeni arasında uzun vadede pozitif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki belirlenmiştir.

Tablo 10: ARDL Uzun Dönem Tahminci Sonuçları

Bağımlı değişken: Δ LN _{NETFAALİYETKAR_SA}	Katsayı	Std. Hata	t istatistiği	P
Δ TEKÂFUL_SA	2.184218***	0.281305	5.364130	0.0000
Δ TEKÂFUL_SA(-1)	1.328214***	0.338478	3.274494	0.0026
Δ TOPLAMAKTİF_SA	4.671278***	0.630168	6.347414	0.0000
Δ TOPLAMAKTİF_SA	4.618653***	1.203603	4.493466	0.0001
CointEq(-1)	-0.538526***	0.137435	-12.00150	0.0000

$R^2=0.836$, $F=4.38955$ ($P=0.019$), $DW=1.95$
 ***: %1’de anlamlı.

Modelin hata düzeltme katsayısı Tablo 11’de görülmektedir. Buna göre CointEq(-1) katsayısı -0.53 olarak hesaplanmıştır. Katsayı negatif yönlü ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Diğer bir ifade ile seriler arasında kısa dönemde anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Yani kısa dönemde dengedeki muhtemel sapmalar $1/0.53=1.88$ çeyrek dönem sonra düzelerek uzun dönem dengesine ulaşacağı söylenebilir.

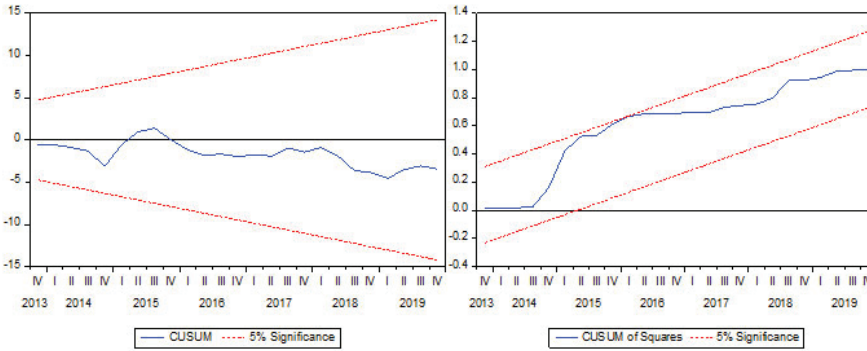
Tablo 11: ARDL Kısa Dönem Tahminci Sonuçları

Bağımlı değişken: Δ LNETHAALİYETKAR_SA	Katsayı	Std. Hata	t istatistiği	P
Δ LTEKÂFUL_SA	2.184218***	0.281305	5.364130	0.0000
Δ LTEKÂFUL_SA(-1)	1.328214***	0.338478	3.274494	0.0026
Δ LTOPLAMAKTİF_SA	4.671278***	0.630168	6.347414	0.0000
Δ LTOPLAMAKTİF_SA	4.618653***	1.203603	4.493466	0.0001
CointEq(-1)	-0.538526***	0.137435	-12.00150	0.0000

$R^2=0.836$, $F=4.38955$ ($P=0.019$), $DW=1.95$
 ***: %1 'de anlamlı.

Aynı model için yapısal kırılma olup olmadığının tespitinde kullanılan CUSUM ve CUSUMQ sonuçları ise Şekil 10'da görülmektedir. Şekil incelendiğinde, artıkların ilgili sınır içinde yer aldığı ve bu nedenle de ikinci araştırma modelinde yapısal kırılmanın olmadığı belirlenmiştir.

Şekil 10: CUSUM ve CUSUMQ Test Sonuçları

4.3. Üçüncü Araştırma Modeli Bulguları

Ampirik çalışmanın üçüncü araştırma modelinde bağımlı değişken LGDP_SA ve bağımsız değişkenler LTEKÂFUL_SA, ENFLASYON_SA için AIC kriterine göre ARDL (1, 0, 0) modeline karar verilmiştir. Bu modele ilişkin elde edilen bulgular Tablo 12'de görülmektedir.

Tablo 12: ARDL (1, 0, 0) Modeli Sonuçları

Bağımlı değişken: LGSYİH_SA	Katsayı	Std. Hata	t istatistiği	P
Δ LGSYİH_SA(-1)	0.528111***	0.152709	3.458288	0.0015
LTEKAFUL_SA	0.004245***	0.014524	0.292243	0.0039
Δ ENFLASYON_SA	-0.000215**	0.000497	-0.432671	0.0335
$R^2=0.782$ $F=984.1680$ ($P=0.000$), $DW=2.21$				
Tanı Testleri:				
Serisel Korelasyon (Breush-Goldfrey): $F=1.073561$ ($P=0.3627$)				
Model Spesifikasyonu (Ramsey-RESET): $F=0.951378$ ($P=0.3416$)				
Normallik (Jarque-Bera): $JB=0.050938$ ($P=0,974853$)				
Değişen Varyans (Breush-Pagan-Godfrey): $F=1.012015$ ($P=0.4764$)				
***, **: sırasıyla %1 ve %5’te anlamlı.				

Tablo 12’deki sonuçlar incelendiğinde, model tahmin katsayılarının istatistiksel olarak anlamlı olduğu ve herhangi bir serisel korelasyon, değişen varyans ve normallik sorunlarının bulunmadığı görülmektedir.

Model katsayılarının uzun dönem ilişkisinin olup olmadığının tespiti için uygulanan sınır testi bulguları Tablo 13’te görülmektedir.

Tablo 13: ARDL Sınır Testi Tahminci Sonuçları

H_0 : Eş bütünleşme yoktur	α	I(0)	I(1)
$F=32.63101$	%10	2.17	3.19
$k=2$	%5	2.72	3.83
	%2.5	3.22	4.5
	%1	3.88	5.5
t istatistiği=-6.722121	%10	-1.62	-2.68
	%5	-1.95	-3.02
	%2.5	-2.24	-3.31
	%1	-2.58	-3.66

Tablo 13’deki sonuçlara göre, F istatistiği 32.63’tür. Bu sonuç üst kritik değerlerin tüm yanılma seviyeleri için her birinden büyük olduğundan, yokluk hipotezi H_0 reddedilmiştir. Bundan dolayı bağımlı ve bağımsız değişkenlerin eş bütünleşik olduğu belirlenmiştir. T sınır testinde t istatistiği -6.72 olarak hesaplanmış olup, mutlak değerce üst kritik değerlerden daha büyüktür. Bu durum, sınır testinden elde edilen sonucu doğrulamaktadır.

Üçüncü araştırma modeli için ARDL uzun dönem tahmin sonuçları Tablo 14’te görülmektedir. Elde edilen sonuçlara göre, LGSYİH_SA değişkeni ile LTEKAFUL_SA değişkeni pozitif yönde ilişkili olup, istatistiksel olarak anlamlıdır.

Tablo 14: ARDL Uzun Dönem Tahmin Sonuçları

Bağımlı değişken: Δ LGSYİH_SA	Katsayı	Std. Hata	t istatistiği	Olasılık (P-değeri)
LTEKÂFUL_SA	0.048257***	0.028452	40.35713	0.0000
Δ ENFLASYON_SA	-0.024360**	0.011593	-2.101194	0.0355

***, **: sırasıyla %1 ve %5'te anlamlı.

Tablo 15'te üçüncü araştırma modeline ilişkin hata düzeltme modeline kısa dönem regresyon sonuçları verilmiştir. Kısa dönem katsayısı (CointEq(-1)) -0.59 olup, negatif yönlü ve istatistiksel olarak %1 yanılma düzeyinde anlamlıdır. Diğer bir ifade ile kısa dönemde oluşacak dengedeki sapmalar $1/0.59=1.69$ çeyrek dönem sonra düzelerek uzun dönem dengesine gelebilecektir.

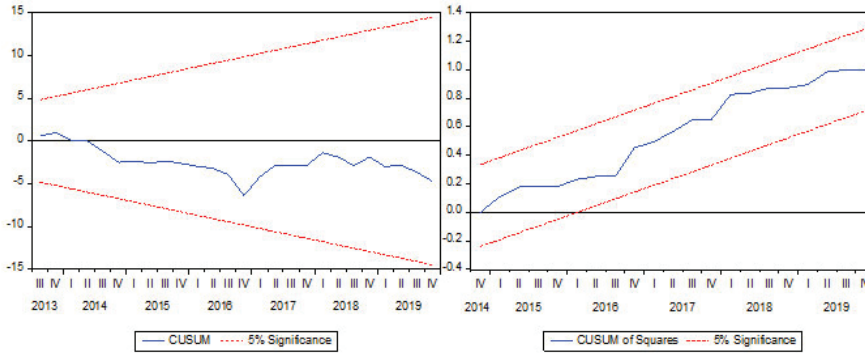
Tablo 15: ARDL Kısa Dönem Tahminci Sonuçları

Bağımlı değişken: Δ LGSYİH_SA	Katsayı	Std. Hata	t istatistiği	P
CointEq(-1)	-0.59136***	0.125931	-11.698428	0.0000

$R^2=0.806$, $F=36.15714$ ($P=0.0000$), $DW=1.81$
 ***: %1 'de anlamlı.

Üçüncü araştırma modeline ait CUSUM ve CUSUMQ yapısal kırılma test sonuçları Şekil 11'de görülmektedir. Analiz sonuçlarında, artık değerlerin ilgili sınırlar içinde bulunduğu, dolayısıyla model için herhangi bir yapısal kırılma sorununun olmadığına karar verilmiştir.

Şekil 11: CUSUM ve CUSUMQ Test Sonuçları

Sonuç

Bu çalışmada, katılım bankacılığı sektöründe faaliyet gösteren Kuveyt Türk, Ziraat Katılım, Türkiye Finans, Vakıf Katılım, Albaraka Türk ve Em-lak Katılım bankası olmak üzere toplamda 6 adet banka tarafından sunulan tekâfül sigortacılığına ilişkin veriler analiz edilerek, tekâfülün gerek katılım bankacılığı sektörü kârı üzerindeki gerekse de ülkemizin ekonomik büyüme-si üzerindeki muhtemel etkisi belirlenmeye çalışılmıştır.

Yapılan analizler neticesinde, birinci araştırma modelinde bağımlı değiş-ken olarak kullanılan katılım bankacılığı sektörü dönem net kârı ile bağımsız değişken olarak kullanılan tekâfül ve toplam aktif büyüklüğün eş bütünleşik olduğu tespit edilmiştir. Yani tekâfül varlıkları ve sektörün aktif büyüklüğü arttıkça, uzun dönemde sektörün dönem net kârının da arttığı saptanmıştır. Ampirik açıdan değerlendirildiğinde tekâfül varlıklarındaki 1 ₺’lik artış, dö-nem net kârında 0.15 ₺’lik artış sağlamaktadır. Bu tespit, %5 yanılma düzeyin-de istatistiksel olarak anlamlıdır. Modelin kısa dönem sonuçlarında da değiş-kenler arasında pozitif yönde ve istatistiksel bakımdan anlamlı ilişki ortaya koyulmuştur.

İkinci araştırma modeli için yapılan analiz sonuçlarında, sektörün net fa-liyet kârı ile tekâfül ve toplam aktif büyüklük değişkenlerinin eş bütünleşik olduğu ve hem uzun dönemde hem de kısa dönemde aynı yönde hareket ettikleri belirlenmiştir. Bu model için tekâfül varlıklarındaki 1 ₺’lik artış, %1 yanılma düzeyinde net faaliyet kârında 0.18 ₺’lik artış sağlamaktadır.

Üçüncü araştırma modeli sonuçlarına göre ekonomik büyüme temel göstergesi olan GSYİH değişkeni ile tekâfül ve enflasyon değişkenleri uzun dönemde eş bütünleşik çıkmıştır. Başka deyişle, tekâfül varlıklarındaki artış, ekonomik büyümeye düşük düzeyde de olsa pozitif yönde etkisi olmaktadır.

Sonuç olarak, modellerin analizinden ulaşılan tespitler genel olarak de-ğerlendirildiğinde, tekâfülün hem katılım bankacılığı sektörünün kârlılığı üzerinde hem de ekonomik büyüme üzerinde kısa ve uzun vadede istatistik-sel açıdan pozitif yönde ve önemli etkisinin olduğu ortaya konulmuştur. Ka-tılım bankacılığı sektörünün kârlılığı üzerinde daha yüksek bir katkısı tespit edilen tekâfülün, ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin görece düşük dü-zeyde kaldığı görülmüştür. Bu duruma gerekçe olarak da tekâfülün ülkemiz, finans ve bankacılık sektöründe henüz yakın bir geçmişe sahip olduğundan kaynaklanabileceği tahmin edilmektedir.

Ampirik çalışmadan elde edilen sonuçlar doğrultusunda, bazı önerilerde bulunmak mümkündür.

1. Tekâfül hizmeti veren dört tam teşekküllü şirket ile konvansiyonel sigortacılık sektöründe faaliyet gösteren ve pencere usulü ile tanımlanan sistemde yer alan şirketlerin sayılarının artırılması, hem katılım bankacılığı sektörünün gelişimini ve sektör kârını hem de ülkemizin ekonomik büyüme dinamiği üzerindeki etkisini yükseltebilecektir. Şirket sayılarındaki artış özellikle makroekonomik açıdan istihdama da önemli katkı sağlayacaktır. Bu durum, çalışmadan elde edilen en önemli tespittir.
2. Ülkemiz sigorta sektörü içinde 2020 yılı itibarı ile toplam prim üretiminde %5 paya ulaşan tekâfülün, toplumun her kesimi tarafından daha bilinir hale getirilmesi için başta Türkiye Katılım Bankaları Birliği ve ilgili paydaş kuruluşlar ile üniversitelerin ilgili bölümleri tarafından daha fazla çalıştay, konferans ve eğitimler düzenlenerek mevcut tecrübe ve karşılaşılan sorunlar dile getirilmelidir.
3. Tekâfülün ülkemizdeki uygulanış modeli incelendiğinde yaygın olarak, hibe esaslı sözleşme ve fonların ayırımına dayanan model kullanılmaktadır. Oysaki çalışmanın giriş bölümünde belirtildiği gibi tekâfülün birden fazla uygulama modeli bulunmaktadır. Dolayısıyla, tekâfülün diğer modellerinin de uygulanabilir olması sektör gelişimine ivme kazandırabilecektir.
4. Tekâfülün kapsamı genişletilerek, katılım esaslı tasarruf ürünleri ve hac seyahat sigortası gibi ürünler de piyasaya sunulmalıdır. Ayrıca, Bireysel Emeklilik (BES) ve Otomatik Katılım Sisteminde (OKS) faize karşı duyarlı ürünler daha fazla ön plana çıkarılmalıdır.
5. 2015 yılından sonra nasıl ki kamusal sermayeli katılım bankalarının katılım finans sistemine girmesi ile sektörün gelişimi hız kazandıysa, tekâfül sigortacılığına yönelik olarak da kamusal girişim sayısının artırılması oldukça önem arz etmektedir. Bu tespitler bir bütün olarak değerlendirildiğinde, Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB) tarafından 2025 yılında katılım bankalarının toplam bankacılık sektörü içindeki payının %15'e yükseltilmesi hedefine önemli katkıda bulunabilecektir.
6. Bu çalışma, tekâfül sigortacılığı ile sınırlandırılmıştır. Konvansiyonel sigortacılık uygulamasına yönelik yapılacak çalışmalar, konunun karşılaştırmalı olarak incelenmesine imkân sağlayacaktır.
7. Çalışma, nicel veya diğer bir ifade ile ampirik bir çalışmadır. Bu bakımdan, sektör temsilcileri ile görüşülerek, elde edilen bulgular nitel açıdan da değerlendirilebilir.
8. Faize karşı hassasiyet gösteren ve bu nedenle tekâfül sigortacılığını

tercih eden bireysel veya kurumsal müşterilerin tutumları ve davranışsal yönleri belirlenerek, bu konuda girişimde bulunan sektöre ve politika yapıcılara raporlanabilir.

Kaynakça

- Abduh, Muhamad vd. "A Study on Finance-Growth Nexus in Dual Financial System Countries: Evidence from Bahrain". *World Applied Sciences Journal* 20/8 (2012), 1166-1174.
- Abduh, Muhamad - Chowdhury, Nazreen T. "Does Islamic Banking Matter for Economic Growth in Bangladesh?". *Journal of Islamic Economics, Banking and Finance* 8/3 (2012), 104-113.
- Akinlo, Taiwo - Apanisile, Olumuyiwa Tolulope. "Relationship between Insurance and Economic Growth in Sub-Saharan African: A Panel Data Analysis". *Modern Economy* 5 (2014), 120-127.
- Aksoy, Mehmet Ali. "Türkiye'de Katılım Sigortacılığı". *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 22/2 (2018), 3-36.
- Altıntaş, Kadir Murat. "Katılım Bankacılığı Çerçevesinde Alternatif Bir Sigorta Sistemi: Tekâfül Sigorta Sisteminin Türkiye'de Uygulanabilirliği". *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6/2 (2016), 115-142.
- Altunışık, Remzi vd. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı*. Sakarya: Sakarya Yayıncılık, 2010.
- Arena, Marco. "Does Insurance Market Activity Promote Economic Growth? A Cross-Country Study for Industrialized and Developing Countries". *The Journal of Risk and Insurance* 75/4 (2008), 921-946.
- Asif, Muhammad vd. "Impact of Islamic Investment Trend on Economic Growth A Case Study of Pakistan". *Research Journal of Management Sciences* 3/8 (2014), 8-17.
- Askari, Hossein vd. *Introduction to Islamic Economics*. Singapore: John Wiley&Sons, 2015.
- Aslan, Hakan - Durmuş, Muhammed Emin. "İslami Sigortacılık (Tekâfül): Yöneticilerin Perspektifinden Türkiye Uygulaması". *Islamic Finance: Sukuk and Takaful*. ed. Mehmet Asutay vd. 17-29. Sakarya: Beşiz Yayıncılık, 2015.
- Bacha, Obiyathulla Ismath - Abdullah, Daud Vicary. "Malaysia's Islamic Capital Markets A Case Study". *Islamic Capital Markets and Products Managing Capital and Liquidity Requirements Under Basel II*. ed. Simon Archer-Rifaat Ahmed Abdel. 243-261. United Kingdom: John Wiley&Sons, 2018.
- Bacha, Obiyathulla Ismath - Mirakhor, Abbas. *Islamic Capital Markets A Comparative Approach*. Singapore: John Wiley&Sons, 2013.
- BDDK, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu. "Türk Bankacılık Temel Göstergeleri Aralık 2020". Erişim 02 Mart 2021. <https://www.bddk.org.tr/Haberler/Turk-Bankacilik-Sektoru-Temel-Gostergeler-Raporu-Aralik-2020-yayimlanmistir/124>.
- Canbaz, Musatafa. *Katılım Bankacılığı*. İstanbul: Beta Yayıncılık, 2016.
- Chen, Pei - Fen vd. "How Does the Development of the Life Insurance Market Affect Economic Growth? Some International Evidence". *Journal of International Development* 24 (2012), 865-893.

- Çağlayan, Ebru. "Enflasyon, Faiz Oranı ve Büyümenin Yurtiçi Tasarruflar Üzerindeki Etkileri". *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi* 21/1 (2006), 423-438.
- Çalık, Abdurrahman. *Tekâfül Sigorta Sistemi ve Katılım Bankalarında Uygulanabilirliği*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Engle, Robert F. - Granger, Clive W. J. "Co-Integration and Error Correction: Representation, Estimate, and Testing". *Econometrica* 55/2 (1987), 251-276.
- Eren, Zihni. *Türkiye'deki Katılım Sigortacılığının Gelişiminin Malezya ve Körfez İşbirliği Konseyi Ülkeleri ile Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi*. İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi, Finans Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Gokmenoglu, Korhan K. "The Relationship among International Trade, Financial Development and Economic Growth: The Case of Pakistan". *Procedia Economics and Finance* 25 (2015), 489-496.
- Göktaş, Özlem. *Teorik ve Uygulamalı Zaman Serileri Analizi*. İstanbul: Beşir Kitabevi, 2005.
- Hacak, Hasan - Gürbüz, Yunus Emre. "İslami Finansta Sigorta ve Katılım Sigortası (Tekâfül)". *Yaşayan ve Gelişen Katılım Bankacılığı*. ed. Şakir Görmüş - R. Ahmet Albayrak. 296-321. İstanbul: TKBB Yayınları, 2019.
- Hais, Peter - Sümeği, Kjell. "The Relationship between Insurance and Economic Growth in Europe: A Theoretical and Empirical Analysis". *Empirica* 35 (2008), 405-431.
- Hassan, Abul - Mollah, Sabur. *Islamic Finance Ethical Underpinnings, Products, and Institutions*. United Kingdom: Palgrave Macmillan, 2018.
- Hassan, Kabir vd. "Financial Development and Economic Growth: New Evidence from Panel Data". *The Quarterly Review of Economics and Finance* 51/1 (2011), 88-104.
- ICD, Islamic Corporation for the Development of the Private Sector. "Islamic Finance Development Report 2020". Erişim 01 Mart 2021. https://icd-ps.org/uploads/files/ICD-Refinitiv%20IFDI%20Report%2020201607502893_5274.pdf
- IFSB, Islamic Financial Services Board. "Islamic Financial Services Industry Stability Report 2020". Erişim 01 Şubat 2021. <https://www.ifsb.org/sec03.php>
- Johansen, Søren - Juselius, Katarina. "Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration with Application to the Demand for Money". *Oxford Bulletin of Economic and Statistics* 52/2 (1990), 169-210.
- Kamaruddin, Sharif - Bao, Wang Yong. "İslami Finansta Sosyal Güvenlik Ağları ile Sosyal Sigortanın Teorisi ve Araçları: Tekâfül ve Te'min". *Ekonomik Gelişim ve İslami Finans*. ed. Zamir İkbâl - Abbas Mirakhor. 257-280. İstanbul: Borsa İstanbul Yayınları, 2014.
- Khan, Mohammed. "Takaful vs. Conventional Insurance". *Islamic Finance: A Guide for International Business and Investment*. ed. Habiba Anwar. 139-142. United Kingdom: GMB Yayınları, 2008.
- Kjosevski, Jordan. "Impact of Insurance on Economic Growth: The Case of Republic of Macedonia". *European Journal of Business and Economics* 4 (2011), 34-39.

- Krichene, Noureddine. *Islamic Capital Markets Theory and Practice*. Singapore: John Wiley&Sons, 2013.
- Lewis, Mervyn K. "The Evolution of Takaful Products". *Islamic Capital Markets Products and Strategies*. ed. Kabir Hassan-Michael Mahlknecht. 185-200. United Kingdom: John Wiley&Sons, 2011.
- Majid, M. Shabri Abd. "Does Financial Development Matter for Economic Growth in Malaysia". *Journal of Economic Cooperation* 29/1 (2008), 61-82.
- Majid, M. Shabri Abd. - Kassim, Salina H. "Assessing the Contribution of Islamic Finance to Economic Growth Empirical Evidence from Malaysia". *Journal of Islamic Accounting and Business Research* 6/2 (2015), 292-310.
- Mert, Mehmet - Çağlar, Abdullah Emre. *Eviews ve Gauss Uygulamalı Zaman Serileri Analizi*. Ankara: Detay Yayıncılık, 2019.
- Muye, Ibrahim Muhammad - Hassan, Ahmad Fahmi Shiekh. "Does Islamic Insurance Development Promote Economic Growth? A Panel Data Analysis". *Procedia Economics and Finance* 35 (2016), 368-373.
- Onur, Abdullah. *Tekâfûl Sisteminde Vekalet ve Mudarebe Modelleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Özbolat, Murat. *Temel Sigortacılık*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2006.
- Özüdoğru, Haşim. "Katılım Sigortacılığı ve Türkiye'deki Durumu". *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi* 53/1 (2018), 1-16.
- Peleckiene, Valentina vd. "The Relationship between Insurance and Economic Growth: Evidence from the European Union Countries". *Economic Research* 32/1 (2019), 1138-1151.
- Pesaran, M. Hashem vd. "Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationship". *Journal of Applied Econometrics* 16/3 (2001), 289-326.
- Phutkaradze, Jaba. "Impact of Insurance Market on Economic Growth in Post-Transition Countries". *International Journal of Management and Economics* 44 (2014), 94-107.
- Rawat, Amna Sohail-Mehdi, Syed Kumail. "The Impact of Islamic Banks and Takaful Companies on Economic Growth: A Case of Pakistan". *Journal of Finance & Economics Research* 2/2 (2017), 131-144.
- Sarıdoğan, Hasan Önder - Kaya, Muhammed Veysel. "Bilgi Ekonomisi ve Ekonomik Performans: Türkiye ve Avrupa Birliği Karşılaştırması". *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 6/3 (2019), 916-935.
- Sankovanlık, Vedat vd. *Finans Biliminde Ekonometri Uygulamaları Kavram Uygulama Analiz*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2019.
- Sevüktekin, Mustafa - Çınar, Mehmet. *Ekonometrik Zaman Serileri Analizi EViews Uygulamalı*. Bursa: Dora Yayıncılık, 2018.

- Şahin, Yasin. *Tekâfül Sigortacılığında Malezya Uygulaması*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Tarı, Recep. *Ekonometri*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları, 2018.
- Tekâfül.net. “2020 Aralık Sonu Katılım İstatistikleri”. Erişim 02 Mart 2021. <http://tekaful.net/?p=1200>
- TKBB, Türkiye Katılım Bankaları Birliği. “Türkiye Katılım Bankacılığı Strateji Belgesi 2015-2025”. Erişim 20 Ocak 2021. <https://tkbb.org.tr/Documents/Yonetmelikler/TKBB-Strateji-Belgesi.pdf>
- TKBB, Türkiye Katılım Bankaları Birliği. “Katılım Bankaları 2019”. Erişim 25 Ocak 2021. <https://tkbb.org.tr/Documents/Yonetmelikler/Katilim-Bankalari-2019.pdf>
- TKBB, Türkiye Katılım Bankaları Birliği. *Faizsiz Finans Standartları*. Erişim 12 Şubat 2021. <https://tkbb.org.tr/>
- TSB, Türkiye Sigorta Birliği. “Sektör Raporu 2019”. Erişim 26 Ocak 2021. <https://tsb.org.tr/Document/Yayinlar/2019%20Y%C4%B1%C4%B1%20Sekt%C3%B6r%20Raporu.pdf>
- TSB, Türkiye Sigorta Birliği. “Türkiye Katılım Sigortacılığı Sektör Raporu 2019”. Erişim 10 Mart 2021. <https://tsb.org.tr/Document/Yayinlar/2019%20Y%C4%B1%C4%B1%20Kat%C4%B1%C4%B1m%20Sigortac%C4%B1%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20Sekt%C3%B6r%20Raporu.pdf>
- TTK, Türk Ticaret Kanunu. *Resmî Gazete* 27846 (14 Ocak 2011). Erişim 20 Şubat 2021. <https://mgm.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/181020191509406103.pdf>
- Yanpar, Atilla. *İslami Finans İlkeler, Araçlar ve Kurumlar*. İstanbul: Scala Yayıncılık, 2015.
- Yazıcı, Servet. *Tekâfül Sigortacılığında Ürün Geliştirme*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Yurttadur, Mustafa - Yıldız, İshak. *Faizsiz Finans*. İstanbul: Beta Yayıncılık, 2017.
- Zou, Hong - Adams, Mike B. “The Corporate Purchase of Property Insurance: Chinese Evidence”. *Journal of Financial Intermediation* 15 (2006), 165-196.

KATILIM SİGORTA (TEKÂFÜL) VE MUHASEBE SÜRECİ

Participation Insurance (Takaful) and Accounting Process

HARUN KISACIK

Ör. Gör. Dr., Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Çorum, Türkiye

Lect., Hitit University Vocational School of Social Sciences, Çorum, Turkey

harunkisacik@hitit.edu.tr

orcid.org/0000-0002-3282-4472

MAKALE BİLGİSİ / ARTICLE INFORMATION

Makale Türü /Article Types: Research Article

Geliş Tarihi /Received: 30 Nisan 2021

Kabul Tarihi/Accepted: 15 Temmuz 2021

Yayın Tarihi/Published: 30 Aralık 2021

Doi: <https://doi.org/10.14395/hid.930402>

ATIF/CITE AS:

Kısacık, Harun, "Katılım Sigorta (Tekâfül) Ve Muhasebe Süreci", Hitit İlahiyat Dergisi, (Aralık/December 2021) 20/3

İNTİHAL/PLAGIARISM:

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software. Copyright © Published by Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi – Hitit University Divinity Faculty, Çorum, Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hid>

Participation Insurance (Takaful) and Accounting Process

Abstract

Risk can be defined, in its shortest and most concise form, as future uncertainties. Unable to guarantee even a moment later, human beings may face risks in every action. The probability of the occurrence of risk affects the actions that will take place. The risk factor is always taken into consideration in the decisions to be made. An acquired asset, an investment realized, etc. various methods have been used in the past to protect against risks. However, not every method developed to protect against risks is considered appropriate in terms of Islamic law. In Islamic law, it is appropriate to protect against risks with halal means and methods. The concept of insurance is emerging in protection against risks.

Insurance is defined as the compensation of losses incurred in return for a certain premium paid. The person or organization pays a certain fee to the insurance company, the insurance company undertakes to compensate for the damage that may occur within a certain limit. The insurance company can use the funds generated from the premiums it collects in all kinds of investments without complying with Islamic principles. It is concluded that conventional insurance has aspects contrary to Islamic law due to reasons such as the sale of risks and the fact that the funds collected can be used in investments contrary to Islamic principles. Due to the fact that conventional insurance has aspects contrary to Islamic law, takaful has been developed as an alternative method for protecting individuals with Islamic sensitivity from risk. Takaful, also known as Islamic insurance because it complies with Islamic legal rules; it is a type of insurance based on the culture of solidarity, mutual aid, donation and partnership. In conventional insurance, risk is transferred with the purchase contract. In Takaful, risk is shared with the donation contract.

Takaful system has three components; participatory, takaful fund and participation insurance company. In practice, it is criticized by stating that the participation insurance company is for profit and this situation is against the mutual aid culture of the participation insurance system. A participation insurance company is a company that operates the takaful fund created by the participants who come together for the purpose of mutual aid, against a certain fee. Participation insurance company is for profit as it is a business. Mutual assistance in the Takaful system takes place between the participants. As can be seen, the operation of the participation insurance fund against a certain fee by the participation insurance company does not contradict the mutual aid culture of the participation insurance system.

Takaful has developed with the development of Islamic banking activities. Islamic banking, participation banks in Turkey is associated with the name. Insurance needs arise in participation banking activities. Participation insurance develops with the insurance need arising in participation banking activities. As a matter of fact, participation banks are trying to find a solution to this need by establishing a participation insurance company.

The aim of the study is to introduce the takaful system and to deal with the accounting application process. In the study, firstly, the concept of takaful will be mentioned, and then the accounting recording processes will be discussed practically with the example set up in the context of the takaful contract between the takaful company and the enterprise. The accounting records of both the takaful company and the enterprise will be shown separately with the sample of takaful contract. Takaful (participation insurance) companies use the Uniform Chart of Accounts used by conventional insurance companies in their accounting practices. It is not considered appropriate for two companies with different operating structures to use the same chart of accounts. There is a need for a Uniform Chart of Accounts specific to the activity structures of participation insurance companies. At the same time, as recommended by the Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions (AA-OIFI), participation insurance companies are required to keep two separate accounts and present their own accounts and takaful funds to information users separately. The study is important in terms of contributing to the literature regarding takaful and accounting process, researchers interested in the field, accounting professionals, briefly information users.

Keywords: Finance, Participation Finance, Participation Insurance, Islamic Insurance, Takaful, Participation Insurance Accounting

Katılım Sigorta (Tekâfûl) ve Muhasebe Süreci

Öz

Risk, en kısa ve öz haliyle, gelecekteki belirsizlikler olarak tanımlanabilmektedir. Bir an sonrası bile garanti altında olamayan insanoğlu, her eyleminde risk ile karşı karşıya gelebilmektedir. Riskin ortaya çıkma ihtimali gerçekleşecek eylemleri etkilemektedir. Alınacak kararlarda risk faktörü her zaman göz önünde bulundurulmaktadır. Edinilen bir varlığın, gerçekleştirilen bir yatırımın vb. risklere karşı korunması için çeşitli yöntemler geçmişten beri uygulanmaktadır. Ancak risklere karşı korunmak için geliştirilen her yöntem İslam hukuku açısından uygun görülmemektedir. İslam hukukunda helal yol ve yöntemlerle risklere karşı korunmak uygun görülmektedir. Risklere karşı korunmada sigorta kavramı ortaya çıkmaktadır.

Sigorta, ödenen belli bir prim karşılığında meydana gelen zararın tazmin edilmesi olarak tanımlanmaktadır. Kişi ya da kuruluş, sigorta şirketine belirli bir ücret ödemekte, sigorta şirketi de ortaya çıkabilecek zararı belirli bir limit dâhilinde tazmin etmeyi üstlenmektedir. Sigorta şirketi toplamış olduğu primlerden oluşan fonları İslami prensiplere riayet etmeden her türlü yatırımda değerlendirebilmektedir. Riskin satılması, toplanan fonların İslami prensiplere aykırı yatırımlarda da değerlendirilebilmesi gibi sebeplerden dolayı konvansiyonel sigortanın İslam hukukuna aykırı yönlerinin olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Konvansiyonel sigortanın İslam hukukuna aykırı yönlerinin bulunması sebebiyle İslami hassasiyete sahip bireylerin riskten korunmaları için alternatif bir yöntem olarak tekâfül geliştirilmiştir. İslam hukuk kurallarına uygun olması hasebiyle İslami sigorta olarak da adlandırılan tekâfül; dayanışma, karşılıklı yardımlaşma, bağış ve ortaklık kültürüne dayanan bir sigorta türüdür. Konvansiyonel sigortada, satın alma sözleşmesi ile risk transfer edilmektedir. Tekâfülde ise bağış sözleşmesi ile risk paylaşılmaktadır.

Tekâfül sisteminin katılımcı, tekâfül fonu ve katılım sigorta şirketi olmak üzere üç unsuru bulunmaktadır. Uygulamada katılım sigorta şirketinin kâr amacı güttüğü, bu durumun katılım sigorta sisteminin karşılıklı yardımlaşma kültürüne aykırılık teşkil ettiği ifade edilerek eleştirilmektedir. Katılım sigorta şirketi, karşılıklı yardımlaşma amacı ile bir araya gelen katılımcılar tarafından oluşturulan tekâfül fonunu belirli bir ücret mukabilinde işleten şirkettir. Katılım sigorta şirketi bir işletme olması hasebiyle kâr amacı gütmektedir. Tekâfül sistemindeki karşılıklı yardımlaşma ise katılımcılar arasında gerçekleşmektedir. Görüleceği üzere katılım sigorta şirketi tarafından belirli bir ücret mukabilinde katılım sigorta fonunun işletilmesi, katılım sigorta sisteminin karşılıklı yardımlaşma kültürüne aykırılık teşkil etmemektedir.

Tekâfül, İslami bankacılık faaliyetlerinin gelişimi ile birlikte gelişme göstermiştir. İslami bankacılık, Türkiye’de katılım bankası ismiyle anılmaktadır. Katılım bankacılığı faaliyetlerinde sigorta ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Katılım bankacılığı faaliyetlerinde ortaya çıkan sigorta ihtiyacı ile birlikte katılım sigortacılığı gelişme göstermektedir. Nitekim katılım bankaları, katılım sigorta şirketi kurmak sureti ile bu ihtiyaca çözüm üretmeye çalışmaktadırlar.

Çalışmanın amacı, tekâfül sistemini tanıtarak muhasebe uygulama sürecini ele almaktır. Çalışmada ilk olarak tekâfül kavramından bahsedilecek daha sonra tekâfül şirketi ile işletme arasında gerçekleştirilen tekâfül sözleşmesi bağlamında kurgulanan örnek ile muhasebe kayıt süreçleri uygulamalı olarak ele alınacaktır. Kurgulanan tekâfül sözleşmesi örneğiyle hem tekâfül şirketinin hem de işletmenin muhasebe kayıtları ayrı ayrı gösterilecektir. Muhasebe uygulamalarında tekâfül (katılım sigorta) şirketleri konvansiyonel sigorta şir-

ketlerinin kullanmış oldukları Tek Düzen Hesap Planını kullanmaktadırlar. Faaliyet yapıları farklılık arz eden iki şirketin aynı hesap planını kullanması uygun görülmemektedir. Katılım sigorta şirketlerinin faaliyet yapılarına özgü Tek Düzen Hesap Planı ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda İslami Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetim Kuruluşu (Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions / AAOIFI) tarafından da önerilen şekilde katılım sigorta şirketlerinin iki ayrı hesap tutmak sureti ile bilgi kullanıcılarına kendi hesaplarını ve tekâfül fonunu ayrı ayrı sunması gerekmektedir. Çalışma tekâfül ve muhasebe süreci ile ilgili olarak literatüre, alana ilgi duyan araştırmacılara, muhasebe meslek mensuplarına, kısaca bilgi kullanıcılarına katkı sağlaması açısından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Finans, Katılım Finans, Katılım Sigorta, İslami Sigorta, Tekâfül, Katılım Sigorta Muhasebesi

Giriş

Din, inanç ekseninde yaşama biçimidir. İslam dini dünyayı da içine alan kâinatı yaratan, idare ve idame eden tek bir yaratıcının olduğu (tevhit) inancına ve ölümden sonra ebedi bir hayatın bahşedileceği (ahiret) inancına dayalıdır. İslam dininde Müslümanların sonsuz olan ahiret hayatı için sınırlı olan dünya hayatında kazanımlar elde etmesi gerektiği öğütlenmektedir. Müslümanlara göre dünya hayatı, ahiret hayatı için bir imtihan vesilesi olarak görülmekte ve yaşayış biçimi de bu perspektifte şekillenmektedir. Bu bağlamda Müslümanın dünya hayatını dininin emrettiği gibi yaşaması gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de faiz kesin bir şekilde yasaklanırken ticaret teşvik edilmektedir. İslam hukuku mali işlemlerde faiz, aşırı belirsizlik (garar), kumar, haram mal ve hizmetlerden uzak durulması gerekliliğini vurgulamaktadır. İslami hassasiyete sahip bireyler dünyevi iş ve eylemlerinde İslam hukuku kurallarına riayet etme eğiliminde olmaktadır.

Bu bağlamda İslami hassasiyete sahip bireyler tarafından gündelik yaşamda karşılaşılabilecek risklere karşı korunma yöntemi olarak da İslami prensiplere uygun yöntemlerin tercih edilmesi gerekmektedir. Tekâfül, İslami prensiplere göre oluşturulmuş riskten korunma aracı olarak kabul edilmektedir.

Çalışmada ilk olarak literatürde alanla ilgili yapılan çalışmalara yer verilerek tekâfül kavramından, türlerinden, unsurlarından ve konvansiyonel sigorta ile farklılıklarından bahsedilmiştir. Çalışmanın uygulama kısmında tekâfül şirketi ile ticari ve sınai bir işletme arasında gerçekleştirilen tekâfül sözleşmesi örneği kurgulanarak tekâfül şirketinin ve işletmenin muhasebe kayıt süreçleri ayrı ayrı ele alınmıştır.

İlgili konu hakkındaki literatüre gelindiğinde, Annuar ve Bakar (2010) çalışmalarında, Malezya'da faaliyet gösteren iki tekâfül şirketinin finansal tablolarını incelemişler, iki şirket arasındaki benzerlik ve farklılıklar tespit etmişler, farklılıklardan ciddi olanı diğer farklılıklara kıyasla dahili ve harici birçok paydaşı etkilediği için muhasebe ve finansal raporlama yönleriyle ilgili olduğu, farklılıkların düzenleyicilerin yıllık raporlarda zorunlu açıklamalar şeklinde müdahale edilmesini gerektirecek kadar ciddi olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Rahim ve Amin (2011) çalışmalarında, Malezya'daki banka müşterilerinin tekâfülü kabullenmelerini etkileyen faktörleri incelemişler, tutum, öznel norm ve bilgi miktarının tekâfülü kabullenmenin etkili belirleyicileri olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Ustaoğlu (2014) çalışmasında, tekâfülün Türkiye'deki mevcut durumunu analiz ederek, yapmış olduğu anket çalışması ile dini hassasiyete sahip bireylerin tekâfülü tercih edebileceği, yeteri kadar tanıtım sağlandığında tekâfüle olan talebin artacağı sonucuna ulaşmıştır.

Yıldırım (2014) çalışmasında, tekâfül sigorta sistemini inceleyerek dünyadaki gelişimini ele almış, sistemin sigorta sektörü açısından ortaya çıkacak katkılarını ve Türkiye'ye uygunluğunu tartışmıştır.

Hameed ve Asiri (2014) çalışmalarında, Bahreyn ve Sudan'da faaliyet gösteren iki tekâfül şirketinin finansal raporlarını karşılaştırmışlar, Bahreyn'de faaliyet gösteren tekâfül şirketinin UFRS'ye göre hazırlanan finansal raporlarının daha bilgilendirici ve anlaşılır olduğu, Sudan'da faaliyet gösteren tekâfül şirketinin finansal raporlarının ayrıntılı açıklamalardan yoksun olması sebebiyle bazı bilgilerin standartlara uygun olmamasına neden olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Üstün (2014) çalışmasında, kooperatif sigortacılığı ile tekâfülü karşılaştırmış, kooperatif sigortacılığının tekâfüle oranla İslam hukukuna, kâr-zarar ortaklığına daha uygun olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Janjua ve Akmal (2015) çalışmalarında, Pakistan'da konvansiyonel ve İslami sigorta sektörlerinin 2006-2011 yılları arası ekonomik verimliliğini analiz etmişler, İslami sigorta şirketlerinin pazara yeni girmesi hasebiyle kârlılıklarının düşük olduğu bu bağlamda da konvansiyonel sigorta şirketlerinin ekonomik verimliliğinin İslami sigorta şirketlerine kıyasla daha iyi olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Altıntaş (2016) çalışmasında, tekâfülün çalışma ilkelerine değinerek çeşitli ülkelerde gerçekleştirilen yerel uygulamaları incelemiş, Türkiye uygulaması ile ilgili olarak yapılması gerekenleri analiz ederek tekâfülün hukuki alt-

yapısı geliştirildiğinde ve kamuoyu bilinci arttırıldığında geniş bir kullanım alanı bulacağı sonucuna ulaşmıştır.

Muye ve Hassan (2016) çalışmalarında, İslami sigorta gelişiminin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemişler, İslami sigorta piyasasının büyüdüğü, İslami sigorta faaliyetlerinin ekonomik büyüme üzerindeki olumlu ve önemli etkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Özcan (2017) çalışmasında, tekâfülden bahsederek tekâfülün tarihsel gelişimi, finansal sistemdeki yeri ve konvansiyonel sigortacılıkla farklarına değinmiş, konvansiyonel sigorta ve tekâfülün muhasebe işlemlerini ele alan örnek uygulama ile tekâfülün muhasebe sürecini incelemiştir.

Billah ve Basodan (2017) çalışmalarında, konvansiyonel sigortaya benzeyen tekâfülün kendine özgü prosedürlere ve iş disiplinine sahip olduğunu, tekâfülün mevcut uluslararası muhasebe standartları ile uyumlu olarak İslami prensiplere uygun kendi muhasebe sistemini geliştirdiği sonucuna ulaşmışlardır.

Öner (2018) çalışmasında, sosyal güvenlik kavramı açısından tekâfülü ele almış, tekâfül hakkında temel bilgiler vererek, tekâfülün dünyadaki uygulamalarını irdelemiştir.

Ünlü (2018) çalışmasında, tekâfül sisteminde toplanan primlerin katılım finans ürünlerinde değerlendirildiğini ve dönem sonunda ilgili masraflar düşüldükten sonra artan tutarın katılımcıya iade edildiğini ifade ederek iade edilecek tutarların tahsil edilen primlerden fazla olması durumunda fazla olan kısma Gelir Vergisi Kanunu (GVK) kapsamında vergi tevkifatı yapılması gerektiğini tespit etmiştir.

Laçınbala ve Ünsal (2019) çalışmalarında, katılım sigortacılığında pencere sistemini değerlendirmişler, pencere sisteminin zorluklarını ve avantajlarını ele alarak Türkiye’de sistemin kısa ve orta vadede uygulanmasının faydalı olacağı sonucuna ulaşmışlar, ayrıca pencere sisteminin düzenleyici ve denetleyici otorite tarafından İslam hukuku kurallarına uygunluğu ve fonların ayrı yönetiminin muhasebe kayıtlarında gösterilmesi konusuna önem verilmesi gerektiğini vurgulamışlardır.

Arzova ve Şahin (2020) çalışmalarında, tekâfül sigortacılığını tarımsal üretime uygunluğunu inceleyerek tekâfül sigortacılığına tarımsal üretimde bir model önermişlerdir, ayrıca tekâfül sigortacılığının doğru bir şekilde uygulanması ile tarımsal risklerin azaltılarak üreticilerin desteklenebileceği sonucuna ulaşmışlardır.

Radwan vd. (2020) çalışmalarında, blockchain teknolojisinin İslami sigorta endüstrisi için kritik bir değer olarak benimsenmesini değerlendirmişler,

blockchain teknolojisinin dolandırıcılığın azaltılmasına yardımcı olabileceğini, müşteriler için eylemlerin zamanında yapılmasını artırabileceğini, iddiaların daha hızlı ve daha verimli bir şekilde yönetilmesine izin verebileceğini ve risk yönetimini iyileştirebileceğini ortaya koymuşlardır.

Başoğlu (2020) çalışmasında, katılım sigortacılığı prim üretimini Türkiye’de sigorta sektörüne katkıları açısından analiz etmiş, katılım sigortacılığı tarafından üretilen primlerin genel sigortacılık prim üretimine her geçen yıl artan oranda katkı sağladığı sonucuna ulaşmıştır.

Alkhan ve Hassan (2020) Bahreyn ve Suudi Arabistan’da faaliyet gösteren tekâfül şirketlerinin katılımcılar ve şirketleri için iki ayrı finansal tablo sunup sunmadıklarını analiz ettikleri çalışmalarında, Bahreyn’de faaliyet gösteren tekâfül şirketlerinin iki ayrı finansal tablo sunduğu, buna karşılık Suudi Arabistan’da faaliyet gösteren tekâfül şirketlerinin finansal tablolarında söz konusu ayırımın net bir şekilde görülmediği sonucuna ulaşmışlardır.

Samar (2021) Türkiye’de tekâfül ile ilgili yapılan çalışmaları tespit edip değerlendirmeyi amaçladığı çalışmasında, çalışmaların genel olarak birbirlerine benzediği, alanla ilgili yapılacak çalışmaların çeşitlendirilmesi gerektiği sonucuna ulaşmıştır.

Öner (2021) çalışmasında, Türkiye’de katılım sigortacılığının gelişimini incelemiş, 2017 yılında yürürlüğe giren Katılım Sigortacılığı Yönetmeliği ile beraber sektörde birçok yeni firmanın faaliyete başladığı, prim üretiminde sigortacılık sektörüne kıyasla daha fazla artış yaşandığı sonucuna ulaşmıştır.

Literatür incelendiğinde, tekâfülü farklı açılardan ele alan birçok çalışma literatürde yer alırken, tekâfül işlemlerinin muhasebe sürecini ele alan çalışmaların sınırlı olduğu gözlemlenmektedir. Bu bağlamda çalışmanın literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

1. Katılım Sigorta (Tekâfül)

İnsanoğlu hayatının her evresinde, gerçekleştirdiği eylemlerde risk ile her zaman karşı karşıya gelebilmektedir. Gelecekteki belirsizliklerden olumsuz yönde etkilenme anlamına gelen risk, alınacak kararlarda önemli bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Yatırım, varlık edinimi vb. kararları alınırken risk faktörü ele alınmak sureti ile kararlar neticelendirilmektedir. Karar aşamasında yapılacak yatırımın, edinilecek varlığın gelecekteki getirileri hesap edilirken, gerçekleştirilecek kayıplar da göz önüne alınmaktadır.

Riskten korunmak adına geçmişten günümüze çeşitli yöntemler geliştirilmiştir. Geliştirilen yöntemlerle risk tamamen ortadan kaldırılamazsa da etkileri azaltılmaktadır. Şüphesiz bu yöntemlerin en yaygın kullanım alanı bulunu sigorta olarak ortaya çıkmaktadır.

Sigorta, riskten korunmak amacıyla, sigorta işi ile uğraşan kuruluşa belirli bir dönem için prim ödeyerek, risk meydana geldiğinde zararın tamamını ya da belli bir oranını karşılamak üzere sağlanan güvencedir.¹ Tanımdan da anlaşılacağı üzere sigorta, belirli bir ücret mukabilinde riskin karşı tarafa (sigorta şirketine) satılması anlamına gelmektedir. Zarar ortaya çıktığında, sigorta şirketi zararın tamamını ya da bir kısmını karşılamaktadır. Prim ödenen dönemde zarar ortaya çıkmazsa ödenen primin tamamı sigorta şirketine kalmaktadır. Genel olarak da sigorta şirketi toplamış olduğu primlerden oluşan fonu her türlü finansal yöntemle (haram mal, faiz vb. de dâhil) değerlendirebilmektedir.

Konvansiyonel sigorta sisteminin riskin belirli bir ücret mukabilinden devredilmesi, sigorta primlerinden toplanan fonların faizli işlemlerde değerlendirilmesi vb. açısından İslam hukukuna aykırı yönleri bulunmaktadır. Konvansiyonel sigortanın İslam hukukuna aykırı uygulamalarının bulunması sebebi ile İslami hassasiyete sahip bireyler için tekâfül sistemi geliştirilmiştir.

Türkiye’de “Katılım Sigortacılığı” olarak ifade edilen tekâfül, literatürde “İslami Sigortacılık, Faizsiz Sigortacılık” isimleri ile de kullanılmaktadır. İlk tekâfül şirketi 1979 yılında Sudan’da kurulmuş, 1984 yılında ise Malezya’da Tekâfül Yasası çıkarılmıştır. İngiltere, Hollanda, İsveç gibi Avrupa ülkelerinde de tekâfül şirketi bulunmaktadır.²

Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB) tarafından yayınlanan Katılım Bankaları 2019 Faaliyet Raporu incelendiğinde, tekâfülün 2018 yılında %1’lik büyüme göstererek 46 milyar ABD doları ile İslami finansal ürünlerin %2’lik kısmını oluşturduğu görülmektedir. Tekâfül sektörünün ilk 3 pazarı; 15 milyar ABD doları ile Suudi Arabistan, 13 milyar ABD doları ile İran ve 9 milyar ABD doları ile Malezya olarak ortaya çıkmaktadır. Türkiye’de ilk tekâfül şirketi 2009 yılında kurulmuş ve 2017 yılında yapılan yasal düzenleme ile konvansiyonel sigorta şirketlerine tekâfül penceresi ile hizmet vermelerine izin verilmiştir. Söz konusu düzenleme ile Türkiye’de tekâfül sektörü büyüme göstermiştir.

¹ Murat Baskıcı, “Osmanlı Anadoluşunda Sigorta Piyasası: 1860-1918”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 57/04 (2002), 2.

² Hasan Hacak - Yunus Emre Gürbüz, “İslami Finansta Sigorta Ve Katılım Sigortası (Tekâfül)”, *Yaşayan ve Gelişen Katılım Bankacılığı*, ed. Şakir Görmüş vd. (İstanbul: TKBB Yayınları, 2019), 309-310.

1.1. Tekâfül Tanımı

Tekâfül, Arapça bir kelime olan ve müşterek ya da karşılıklı sorumluluk anlamında kullanılan “kefalet” kelimesinden türetilmiştir.³ Kelime anlamı itibariyle karşılıklı yardımlaşmayı çağrıştırmaktadır.

Tekâfül, riskten korunmak amacıyla şahısların bağış olarak katkı payı ödemeleri ile sigorta fonu oluşturularak fonun yönetiminin sigortalılar arasından seçilen bir kurula ya da ücret karşılığı çalışacak bir anonim şirkete devredilmesi ile yönetilmesi ve şahısların ortaya çıkacak zararının fondan karşılanması amacı taşıyan yöntemdir.⁴ Faizsiz Finans Standardı (FFS) 26: Tekâfül’de yer alan tanımdan da anlaşılacağı üzere tekâfül, katılımcıların kendi yararlarına kullanılmak üzere yaptıkları bağış ödemeleri ile oluşturulan fondan meydana gelmektedir. Fonun yönetimi ise katılımcılar arasından seçilecek bir kurula ya da ücret karşılığı faaliyette bulunacak tekâfül şirketine devredilebilmektedir.

Başka bir tanımda tekâfül, kâr amacı güdülmeden üyelerinin belirli riskleri paylaşmak, birbirlerine yardımcı olmak amacıyla oluşturdukları havuz sistemi olarak ifade edilmektedir.⁵ Bir başka tanımda ise tekâfül, yardımlaşma akdine dayalı olan, üyeler tarafından ortak katılım ile gerçekleşen, ortaklardan birinin zararlarla karşılaşması durumunda ortağın zararını karşılamayı amaçlayan sigorta sistemi olarak tanımlanmaktadır.⁶ Tekâfül, risk paylaşımı konusunda yardımlaşmak amacıyla oluşturulan havuz sistemidir. Katılımcılar söz konusu havuza bağış ile katkı sunmakta, herhangi bir katılımcının risk ile karşılaşması durumunda zarar havuzdan karşılanmaktadır.

1.2. Tekâfül Çeşitleri ve Modelleri

Tekâfül, mal tekâfül sigortası ve hayat tekâfül sigortası olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Mal tekâfül sigortası, fiili hasar meydana geldiğinde zararın karşılanması esasına dayanmaktadır. Yangın, araç (kasko) vb. sigortaları kapsamaktadır. Aile tekâfülü olarak da adlandırılan⁷ hayat tekâfül sigortası ise sakatlık ve vefat durumlarına karşı bireylerin sigortalanmasıdır.⁸

Tekâfül modelleri ise mudârebe, vekâlet ve karma (hibrid) olarak uygulanmaktadır.

³ Mehmet Ali Aksoy, “Türkiye’de Katılım Sigortacılığı”, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 22/2 (2018), 5.

⁴ Türkiye Katılım Bankaları Birliği (TKBB), *Faizsiz Finans Standartları (Türkiye: Türkiye Katılım Bankaları Birliği, Kabul Aralık 2015, 26: Tekâfül)*, 666.

⁵ Atila Yanpar, *İslami Finans İlkeler, Araçlar ve Kurumlar* (İstanbul: Scala Yayıncılık, 2018), (2018).

⁶ Yunus Emre Gürbüz, “İslam Ekonomisi ve Sigortacılık (Tekâfül/Katılım Sigortacılığı)”, *İslam Ekonomisi ve Finansı*, ed. Seyfettin Erdoğan vd. (Kocaeli: Umuttepe Yayınları, 2017), (2017).

⁷ Muhammad Ayub, *İslami Finansı Anlamak* (İstanbul: İktisat Yayınları, 2017), (2017).

⁸ TKBB, *Faizsiz Finans Standartları*, 669.

1.2.1. Mudârebe Modeli

Mudârebe, emek-sermaye ortaklığına dayanmaktadır. Katılımcılar tarafından ödenen primlerle (bağışlarla) oluşan fonun (sermayenin) tekâfül operatörü tarafından emek sahibi olarak yönetilmesi anlayışına dayanmaktadır. Tekâfül operatörü, fonda toplanan paraları İslam hukukuna uygun şekilde yatırım alanlarında kullanmak suretiyle değerlendirerek kâr elde etmektedir. Elde edilen kâr operatör ve katılımcılar arasında önceden belirlenen oranlarla paylaşılırken, zarar edilmesi durumunda zarar katılımcılar tarafından ödenen primlerden karşılanmaktadır.⁹

1.2.2. Vekâlet Modeli

Vekâlet, vekil ile vekâlet veren arasında düzenlenen, vekil tarafından vekâlet verenin irade ve menfaatine uygun faaliyette bulunmanın üstlenildiği sözleşmedir.¹⁰ Vekâlet modelinde, katılımcılar ve tekâfül şirketi arasında vekâlet sözleşmesi imzalanmaktadır. Tekâfül şirketi vekil sıfatı ile tekâfül fonunu işletmekte ve vekâlet ücreti almaktadır. Mudârebe modelinde olduğu gibi fonların işletilmesinden elde edilen kazançlardan tekâfül şirketi pay almamaktadır. Uygulamada sigortacılık faaliyetlerinin gerçekleştirilmesinde vekâlet yöntemine başvurulurken fonların işletilmesinde genellikle mudârebe yöntemi tercih edilmektedir.¹¹

1.2.3. Karma (Hibrid) Model

Karma model mudârebe ve vekâlet modelinin bir arada kullanılmasından oluşmaktadır. Söz konusu modelde katılımcı ve tekâfül şirketi arasında hem mudârebe sözleşmesi hem de vekâlet sözleşmesi düzenlenmektedir. Karma modelde tekâfül şirketi başlangıçta hem vekâlet ücreti almakta hem de katılımcılar tarafından oluşturulan fonların işletilmesinden elde edilen kâr-dan pay almaktadır.¹²

1.3. Katılım Sigortasının (Tekâfülün) Unsurları

Katılım sigortasının üç unsuru bulunmaktadır. Bunlar; katılımcı, katılım fonu ve katılım sigorta şirkettir.

⁹ İlker Dilek, "Türkiye'de Tekâfül (Katılım Sigortacılığı) ve Uygulanabilirliği Üzerine Bir Değerlendirme", *Bankacılık ve Sigortacılık Araştırmaları Dergisi* 13 (2019), 46-47.

¹⁰ Vehbi Umut Erkan, "6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu'na Göre Vekâlet Sözleşmesinde Vekâlet Vereninin Ücret Ödeme Borcu Dışındaki Diğer Borçları", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 62/2 (2013), 441.

¹¹ Hakan Aslan, "Türkiye'de Tekâfül (İslami Sigorta) Uygulamaları: Problemler ve Çözüm Önerileri", *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2015), 104-105.

¹² Muhammed Hadin Öner, "Katılım Sigortacılığı Yönetmeliği Perspektifinde İslami Sigortacılığın Gelişimi", *Journal of Emerging Economies and Policy* 3/1 (2018), 64.

1.3.1. Katılımcı

Katılım sigorta sisteminde katılımcı, risklere karşı korunmak amacıyla katılım fonuna belirli bir ücret ödemek sureti ile gelecekte ortaya çıkabilecek risklerini diğer katılımcılarla paylaşmak niyetinde olan kişi ya da kuruluştur. Ödemiş olduğu belirli bir ücret mukabilinde risk paylaşımına dâhil olan katılımcı, kendisini risklere karşı koruduğu gibi diğer katılımcıların riskini de paylaşmış olmaktadır.

1.3.2. Katılım Fonu

Katılım fonu, katılımcılar tarafından ödenen ücretlerden oluşan fondur. Söz konusu fon ile katılımcılardan birinin herhangi bir risk ile karşılaşması durumunda ortaya çıkan zarar belirli ölçüde tanzim edilmektedir. Fonda biriken tutarın zararları karşılamaya yetmemesi durumunda katılımcılar fona tekrar para aktarmak durumunda olmaktadır. Katılımcıların ortaya çıkan zararları tanzim edildikten sonra fonda artan bedel olduğunda katılımcılara iade edilmektedir.

Katılım fonu esasında katılım sigorta şirketinin kurmuş olduğu organizasyon ile katılımcıların ödemiş oldukları ücretler ile oluşturulmaktadır. Katılım fonu katılım sigorta şirketi tarafından yönetilmektedir. Fonun yönetimi hem sigorta faaliyetlerini, yani katılımcıların zararlarının tanzim edilmesini hem de fonda biriken paranın atıl bırakılmayarak değerlendirilmesini kapsamaktadır. Fonda biriken tutarlar İslami prensiplere göre değerlendirilebilmektedir.

1.3.3. Katılım Sigorta Şirketi

Katılım sigorta şirketi, tekâfül yönteminin karşılıklı yardımlaşma prensibinin gerçekleştirilebilmesi için katılımcıların bir araya getirilmesi suretiyle katılım fonunun oluşturulması ve oluşturulan fonla katılımcıların risklerinin tanzim edilmesi amacıyla faaliyette bulunan kuruluştur. Genel anlamda işletmeler kâr elde etmek amacıyla kurulan kuruluşlar olarak ifade edilmektedir. Katılım sigorta şirketi de bir işletme olması hasebiyle faaliyetlerinde kâr amacı gütmektedir.

Katılım sigorta şirketleri genel olarak karma (hibrid) modeli ile faaliyette bulunmaktadır. Katılımcılar tarafından ödenen primlerden sigorta işlemleri için belirli oranda vekâlet ücreti, katılım fonunun yönetilmesi neticesinde elde edilen kârdan da pay almaktadırlar.

Katılım sigorta şirketleri katılımcılar tarafından oluşturulan katılım fonunu yönetmektedir. Katılım fonunun yönetimi, katılımcıların sigorta işlemleri ile fonların atıl bırakılmaması için İslami prensiplere göre değerlendirilerek kâr elde edilmesini kapsamaktadır.

Tekâfül sisteminin karşılıklı yardımlaşma amacı taşıdığı ancak katılım sigorta şirketlerinin kâr amacı güttüğü bu bağlamda da uygulamanın tekâfülün amacı ile örtüşmediği eleştirilmektedir. Yukarıda da değinildiği gibi tekâfül sisteminde katılımcı, katılım fonu ve katılım sigorta şirketi olmak üzere üç unsur bulunmaktadır. Katılımcılar tarafından oluşturulan katılım fonu katılım sigorta şirketi tarafından yönetilmektedir. Katılım sigorta şirketi organizasyon gerçekleştiren bir işletme olarak faaliyette bulunmaktadır. Genel olarak işletme kurmadaki amacın kâr elde etmek olduğu gerçeğinden hareketle katılım sigorta şirketinin katılım fonunu yönetmesi neticesinde kâr elde etme arzusunda olması ve kâr elde etmesi olağan karşılanmalıdır. Tekâfüldeki karşılıklı yardımlaşma katılımcılar arasında olmaktadır. Katılımcılar tarafından oluşturulan katılım fonundan tarafların zararları tanzim edilerek yardımlaşma gerçekleşmektedir.

1.4. Tekâfül ve Konvansiyonel Sigortanın Karşılaştırılması

Tekâfül, karşılıklı sorumluluk, karşılıklı dayanışma ve ortak fayda unsurlarından oluşmaktadır.¹³ Tekâfül sisteminde katılımcılar ortak fayda amacı ile bir araya gelmekte, karşılıklı dayanışma ve karşılıklı sorumluluk bilinci ile hareket etmektedir.

Tekâfül sistemi konvansiyonel sigorta sisteminden birçok yönüyle ayrılmaktadır. Tekâfül ve konvansiyonel sigorta arasındaki en belirgin ve ilk fark sözleşmeden kaynaklanmaktadır. Tekâfül bir bağış sözleşmesi iken, sigorta bir satın alma sözleşmesidir. Konvansiyonel sigortada zarar riski belli bir ücret ile sigorta şirketine satılırken, tekâfülde risk katılımcılar arasında paylaşılmaktadır. Tekâfülde katılımcılardan bağış yöntemi ile toplanan fonlar İslami prensiplere göre değerlendirilirken, konvansiyonel sigortada sigortalılar tarafından ödenen primler sigorta şirketi tarafından yasal mevzuat sınırları içerisinde faiz, haram mal ve hizmet vb. kapsayan her türlü yatırıma kanalize edilebilmektedir.¹⁴

Tekâfül ve konvansiyonel sigorta arasında ortaya çıkan söz konusu farklılıklar tekâfülün İslami prensiplere göre işleyen bir sistem olmasından kaynaklanmaktadır. Tekâfülde İslam hukuk kuralları dikkate alınırken konvansiyonel sigortada böyle bir zorunluluk bulunmamaktadır.

2. Katılım Sigorta Muhasebe Süreci

Katılım sigortası muhasebe süreci örnek uygulama ile ele alınacaktır. Örnek uygulamada bir katılım sigorta şirketi ile ticari ve sınıai bir işletme arasında tekâfül sözleşmesi kurgulanarak katılım sigorta şirketi ve işletmeye ait

¹³ Muhammad Ayub, İslami Finansı Anlamak (İstanbul: İktisat Yayınları, 1997), (2017).

¹⁴ Levent Sezal, "Türkiye Sigortacılık Sektörünün Değerlendirilmesi Ve Faizsiz Sigortacılık Sisteminin Uygulanabilirliği", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/52 (2017), 1163.

muhasabe süreçleri ayrı ayrı ele alınacaktır. Muhasebe kayıt süreçlerinde işletmelerin ve katılım sigorta şirketlerinin kullanmış oldukları hesap planları farklılık arz etmektedir.

Çalışmanın uzamaması ve alanla ilgili başka çalışmaların da yapılmasının önünün açılması için aracı işletmelere (acente) ait muhasabe süreçleri dikkate alınmamıştır.

Örnek:

TKF Katılım Sigorta A.Ş. ve ABC Gıda San. Tic. A.Ş. 01/01/2020 tarihinde işletmenin 19 AK 799 plakalı aracına Zorunlu Trafik (Zorunlu Karayolları Mali Sorumluluk) sigortası için tekâfül sözleşmesi düzenlemişlerdir. Tekâfül bedeli 1.000,00 TL, Vergi %5, poliçe limiti 300.000,00 TL olarak belirlenmiştir. 01/05/2020 tarihinde ABC A.Ş.'ye ait sigortalı aracın kaza yapması sonucu katılım sigorta şirketi tarafından 10.000,00 TL hasar ödemesi gerçekleştirilmiştir.

2.1. Katılım Sigorta Şirketi Muhasebe Kayıtları

Katılım sigorta şirketleri tarafından kullanılan sigortacılık hesap planı hesap sınıfları aşağıdaki gibidir:

SINIF KODU	HESAP SINIFLARI
1	CARİ VARLIKLAR
2	CARİ OLMAYAN VARLIKLAR
3	KISA VADELİ YÜKÜMLÜLÜKLER
4	UZUN VADELİ YÜKÜMLÜLÜKLER
5	ÖZSERMAYE
6	GELİR TABLOSU HESAPLARI
7	HAYAT DIŞI BRANŞLARI TEKNİK KISIM GELİR TABLOSU
8	-
9	NAZİM HESAPLAR

Konvansiyonel sigorta şirketleri tarafından da aynı hesap planı kullanılmaktadır. Faaliyet yapıları farklılık arz eden iki işletmenin de aynı hesap planını kullanmaları uygun görülmemektedir. Bu bağlamda katılım sigorta şirketleri için faaliyet yapılarına özgü yeni bir hesap planı oluşturulması ihtiyacı ortaya çıkmaktadır.

Katılım sigorta şirketleri Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK) tarafından yayınlanan Türkiye Finansal Raporlama Standardı (TFRS) 4 Sigorta Sözleşmeleri Standardına göre muhasabe işlemlerini gerçekleştirmektedir. Ayrıca KGK tarafından katılım finans ürünleri-

nin muhasebeleştirilmesi için Faizsiz Finans Muhasebe Standartları (FFMS) yayınlanmaktadır. Ancak tekâfül için henüz yayınlanan FFMS bulunmamaktadır. Tekâfül için de FFMS yayınlanması ihtiyacı bulunmaktadır. İlerleyen zamanlarda KKG tarafından tekâfül için de FFMS yayınlanması beklenmektedir.

TKF Katılım Sigorta A.Ş. tarafından sözleşmeye istinaden gerçekleştirilecek muhasebe kayıtları aşağıdaki gibidir.

a) Prim Tahakkuk Kaydı:

TKF Katılım Sigorta A.Ş.'nin sözleşme gerçekleştirildikten sonra yapacağı ilk kayıt şu şekildedir:

01.01.2020	BORÇ	ALACAK
120 SİGORTACILIK FAALİYETLERİNDEN ALACAKLAR	1.050,00	
120.01 SİGORTALILARDAN ALACAKLAR		
120.01.19 ABC GIDA SAN. TİC. A.Ş.		
120.01.19.01 19 AK 799 PLAKALI ARAÇ		
715 ZORUNLU TRAFİK (ZORUNLU KARAYOLLARI MALİ SORUMLULUK)		1.000,00
715.01 ZORUNLU TRAFİK (ZORUNLU KARAYOLLARI MALİ SORUMLULUK) TEKNİK GELİR		
360 ÖDENECEK VERGİ VE FONLAR		50,00
Prim Tahakkuk Kaydı		

b) Prim Tahsilat Kaydı:

TKF Katılım Sigorta A.Ş. tarafından prim tahsilatı nakit olarak gerçekleştirildiğinde aşağıdaki şekilde muhasebe kaydı yapılacaktır.

01.01.2020	BORÇ	ALACAK
100 KASA	1.050,00	
120 SİGORTACILIK FAALİYETLERİNDEN ALACAKLAR		1.050,00
120.01 SİGORTALILARDAN ALACAKLAR		
120.01.19 ABC GIDA SAN. TİC. A.Ş.		
120.01.19.01 19 AK 799 PLAKALI ARAÇ		
Prim Tahsilat Kaydı		

c) Gider Vergisi Ödeme Kaydı:

15 Şubat 2020 tarihinde TKF Katılım Sigorta A.Ş. tarafından gider vergisi banka aracılığı ile ödendiğinde aşağıdaki şekilde muhasebe kaydı yapılacaktır.

15.02.2020	BORÇ	ALACAK
360 ÖDENECEK VERGİ VE FONLAR	50,00	
102 BANKALAR		50,00
102.01 VADESİZ		
102.01.01 TÜRK PARASI		
102.01.01.03 KLM KATILIM BANKASI		
Vergi Ödeme Kaydı		

d) Hasar Ödemesi:

01/05/2020 tarihinde ABC A.Ş.'ye ait sigortalı aracın kaza yapması sonucu 10.000,00 TL hasar ödemesi yapıldığında TKF Katılım Sigorta şirketi tarafından aşağıdaki şekilde kayıt yapılması gerekmektedir.

01.05.2020	BORÇ	ALACAK
715 ZORUNLU TRAFİK (ZORUNLU KARAYOLLARI MALİ SORUMLULUK)	10.000,00	
715.02 ZORUNLU TRAFİK (ZORUNLU KARAYOLLARI MALİ SORUMLULUK) TEKNİK GİDER		
715.02.1 ÖDENEN HASARLAR		
715.02.1.1 BRÜT ÖDENEN HASARLAR		
102 BANKALAR		10.000,00
102.01 VADESİZ		
102.01.01 TÜRK PARASI		
102.01.01.03 KLM KATILIM BANKASI		
Hasar Ödeme Kaydı		

e) Süresi Biten Poliçe İçin Bakiye Ödemesi:

TKF Katılım Sigorta şirketi tarafından hasar ödemesi gerçekleştirilmediği varsayılarak poliçe süresi bittiğinde müşteriye tekâfül fonunda arta kalan paradan 100,00 TL iade ödemesi gerçekleştirildiğinde aşağıdaki şekilde muhasebe kaydının yapılması gerekmektedir.

31.12.2020	BORÇ	ALACAK
715 ZORUNLU TRAFİK (ZORUNLU KARAYOLLARI MALİ SORUMLULUK)	100,00	
715.02 ZORUNLU TRAFİK (ZORUNLU KARAYOLLARI MALİ SORUMLULUK) TEKNİK GIDER		
715.02.3 İKRAMİYE VE İNDİRİMLER KARŞILIĞINDA DEĞİŞİM		
715.02.3.1 BRÜT İKRAMİYE VE İNDİRİMLER KARŞILIĞINDA DEĞİŞİM		
102 BANKALAR		100,00
102.01 VADESİZ		
102.01.01 TÜRK PARASI		
102.01.01.03 KLM KATILIM BANKASI		
Süresi Biten Poliçe İçin Bakiye Ödemesi Kaydı		

Örnek uygulama genel hatları ile kurgulanıp çözümlendiği için veri yetersizliği sebebi ile TKF Katılım Sigorta A.Ş.'ye ait finansal tablolar oluşturulmamıştır. Ancak katılım sigorta şirketi tarafından kendi finansal tablolarına ek olarak katılımcılara ait gelirlerin gösterilmesi aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

Tekâfül Gelirleri	xxx
Tekâfül Giderleri (-)	xxx
	- _____
Hasılat Fazlası	xxx
	+ _____
Yatırım Gelirleri	xxx
Yatırım Gelirlerinden Katılım Sigorta Şirketi Payı (-)	xxx
	- _____
Katılımcılara Ait Toplam Gelir	xxx

2.2. İşletmenin Muhasebe Kayıtları

İşletme tarafından 19 AK 799 plakalı aracına Zorunlu Trafik (Zorunlu Karayolları Mali Sorumluluk) sigortası için vergiler dâhil ödenen toplam 1.050,00 TL için işletme tarafından yapılması gereken muhasebe kayıtları aşağıda yer almaktadır.

a) Primin Ödenmesi:

ABC Gıda A.Ş. tarafından tekâfül ödemesi gerçekleştirildiğinde aşağıdaki şekilde muhasebe kaydının yapılması gerekmektedir.

01.01.2020	BORÇ	ALACAK
760 PAZARLAMA, SATIŞ VE DAĞITIM GİDERLERİ	87,50	
760.01 TEKÂFÜL		
760.01.03. 19 AK 799 PLAKALI ARAÇ		
180 GELECEK AYLARA AİT GİDERLER	962,50	
180.03 TEKÂFÜL GİDERLERİ		
102 BANKALAR		1.050,00
102.01 KLM KATILIM BANKASI		
Prim Ödeme Kaydı		

İşletme 1 Ocak 2020 tarihinde peşin olarak toplam 1.050,00 TL poliçe bedelini ödediğinde İşletme açısından Zorunlu Trafik (Zorunlu Karayolları Mali Sorumluluk) Sigortası 12 aylık dönemi kapsamaktadır. Her aya ait tekâfül gideri (1.050 / 12) 87,50 TL olmaktadır. Dönemsellik kavramı gereği ocak ayına ait poliçe ödemesi gideri gerçekleşmekte ancak sonraki ayların giderleri henüz gerçekleşmemiş olmaktadır. Bu açıdan ocak ayından sonraki her ayın gideri ilk olarak gelecek aylara ait giderler hesabında muhasebeleştirilecek akabinde ilgili aylar geldiğinde gider hesabına aktarılacaktır.

İşletme tarafından taşıtın üretim faaliyetlerinde kullanılması durumunda gider hesabı olarak 730 Genel Üretim Giderleri hesabının, araştırma geliştirme faaliyetlerinde kullanılması durumunda 750 Araştırma ve Geliştirme Giderleri hesabının, pazarlama faaliyetlerinde kullanılması durumunda 760 Pazarlama, Satış ve Dağıtım Giderleri hesabının, yönetim faaliyetlerinde kullanılması durumunda 770 Genel Yönetim Giderleri hesabının kullanılması gerekmektedir. Örnek uygulamada taşıtın pazarlama faaliyetlerinde kullanıldığı kabul edilerek 760 Pazarlama, Satış ve Dağıtım Giderleri hesabının kullanılması tercih edilmiştir.

b) Giderleştirme Kaydı:

ABC Gıda A.Ş. tarafından ilgili aylar geldiğinde 180 Gelecek Aylara Ait Giderler hesabında bekletilen tutarlar ilgili gider hesaplarına aşağıdaki şekilde aktarılacaktır.

Şubat ayında ilgili gider hesabına aktarım:

01.02.2020	BORÇ	ALACAK
760 PAZARLAMA, SATIŞ VE DAĞITIM GİDERLERİ	87,50	
760.01 TEKÂFÜL		
760.01.03. 19 AK 799 PLAKALI ARAÇ		
180 GELECEK AYLARA AİT GİDERLER		87,50
180.03 TEKÂFÜL GİDERLERİ		
Gider Hesabına Aktarım Kaydı		

Mart ayında ilgili gider hesabına aktarım:

01.03.2020	BORÇ	ALACAK
760 PAZARLAMA, SATIŞ VE DAĞITIM GİDERLERİ	87,50	
760.01 TEKÂFÜL		
760.01.03. 19 AK 799 PLAKALI ARAÇ		
180 GELECEK AYLARA AİT GİDERLER		87,50
180.03 TEKÂFÜL GİDERLERİ		
Gider Hesabına Aktarım Kaydı		

Diğer aylarda da aynı şekilde kayıt gerçekleştirilecektir.

c) Süresi Biten Poliçe İçin Bakiye Ödemesi Alınması:

ABC Gıda A.Ş. tekâfül poliçe süresi bittikten sonra tekâfül fonunda arta kalan paradan 100,00 TL iade ödemesi aldığı anda aşağıdaki şekilde muhasebe kaydı gerçekleştirilmektedir.

31.12.2020	BORÇ	ALACAK
102 BANKALAR	100,00	
102.01 KLM KATILIM BANKASI		
679 DİĞER OLAĞANDIŞI GELİR VE KÂRLAR		100,00
679.03 POLİÇE BAKIYE ÖDEMESİ		
Süresi Biten Poliçe İçin Bakiye Ödemesi Alınması Kaydı		

ABC Gıda A.Ş.'ye ait aracın karışmış olduğu kaza neticesinde TKF Katılım Sigorta A.Ş. tarafından karşı taraf aracına ait hasar ödemesi gerçekleştirildiği için ABC Gıda A.Ş. tarafından hasar ödemesine ilişkin kayıt gerçekleştirilmemiştir.

Sonuç

İslam dini bireylerin gündelik yaşamlarında uyması gereken belirli kurallara koymaktadır. Bu kurallara toplum tarafından riayet edildiği ölçüde toplumda felah sağlanabilmektedir. İslam dini faizi kesin bir şekilde yasaklarken ticari faaliyetleri teşvik etmektedir. Yardımlaşma, dayanışma vb. yöntemlerle insanların birbirlerine ve hatta diğer canlılara faydalı olmaları, zarar vermemeleri gerekmektedir.

Günlük hayatta karşılaşılan risklere karşı korunma ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. İslami prensiplere göre işleyen, yardımlaşma, dayanışma temeline dayanan tekâfül, İslami hassasiyete sahip bireyler tarafından risklere karşı korunma yöntemi olarak tercih edilmektedir.

Uygulamada katılım sigorta şirketlerinin kâr amacı ile faaliyette bulunmaları tekâfül sisteminde karşılıklı yardımlaşma prensibine aykırılık teşkil ettiği için eleştirilmektedir. Katılım sigorta şirketleri katılımcılar tarafından oluşturulan katılım fonunu yönetmek sureti ile gelir elde etmektedirler. İşletmelerin nihai hedefi kâr elde etmek olduğundan hareketle bu durum olağan karşılanmalıdır. Karşılıklı yardımlaşma katılımcılar arasında olmaktadır. Katılımcılar ve katılım sigorta şirketi arasında karşılıklı yardımlaşma esas değildir. Ancak katılım sigorta şirketlerinin muhasebe işlemlerinde kendi sermayeleri ve tekâfül fonu için müstakil iki ayrı hesap tutarak bilgi kullanıcılarına güvence vermeleri gerekmektedir.

Katılım sigorta şirketleri, konvansiyonel sigorta şirketlerinin kullanmış oldukları Tek Düzen Hesap Planını kullanmak sureti ile muhasebe kayıtlarını gerçekleştirmektedirler. Oysa katılım sigorta şirketlerinin faaliyet yapısı birçok açıdan konvansiyonel sigorta şirketlerinden farklılık göstermektedir. Farklı faaliyet yapısına sahip olan iki kuruluşun muhasebe uygulamalarında aynı hesap planını kullanmaları da doğru olmamaktadır. Bu bağlamda katılım sigorta şirketleri için faaliyet yapılarını yansıtacak yeni bir hesap planı oluşturulması gerekmektedir.

Ayrıca katılım sigorta şirketleri katılım finans ürünlerine münhasır olmayan Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK) tarafından yayınlanan Türkiye Muhasebe Standartları / Türkiye Finansal Raporlama Standartları (TMS/TFRS)'lere göre muhasebe işlemlerini gerçekleştirmektedir. Yine KGK tarafından katılım finans ürünleri dikkate alınarak yayınlanan Faizsiz Finans Muhasebe Standartları (FFMS) bulunmaktadır. Ancak hâlihazırda tekâfül için yayınlanan FFMS bulunmamaktadır. Tekâfül için de KGK tarafından FFMS yayınlanması beklenmektedir.

Çalışmada tekâfül kavramı ele alınarak konvansiyonel sigortaya alternatif bir yöntem olarak uygulandığı ortaya konmuş, katılım sigorta şirketi ile ticari ve sınai bir işletme arasında gerçekleştirilen tekâfül sözleşmesi üzerine kurgulanan örnek ile katılım sigorta şirketi ve işletme muhasebe kayıt süreçleri çözümlenerek muhasebe meslek mensuplarına, bilgi kullanıcılarına rehberlik etmesi amaçlanmıştır.

Literatür incelendiğinde tekâfül sisteminin yapısını, işleyişini ele alan çalışmalar belirli ölçekte olsa da muhasebe sürecini ele alan çalışmaların sınırlı olduğu tespit edilmektedir. Bu bağlamda çalışmanın literatüre katkı sunması beklenmektedir. Ayrıca çalışmanın uygulama kısmında örnek genel hatları ile kurgulanıp çözümlendiği için alanla ilgili başka çalışmaların da yapılmasının önü açılmaktadır.

Kaynakça

- Aksoy, Mehmet Ali. "Türkiye'de Katılım Sigortacılığı". *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 22/2 (2018), 3-36.
- Alkhan, Ahmed Mansoor- Hassan, M. Kabir. "Takaful Operators: Analysing Segregated Accounts Between Operator/Participants". *Journal of Islamic Accounting and Business Research* 11/9 (2020), 1649-1664.
- Altıntaş, Kadir Murat. "Katılım Bankacılığı Çerçevesinde Alternatif Bir Sigorta Sistemi: Tekafül Sigorta Sisteminin Türkiye'de Uygulanabilirliği". *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 16/2 (2016), 115-142.
- Annuar, Hairul Azlan- Bakar, Nur Barizah Abu. "Issues on Takaful Affecting the Choice of Accounting Policies: A Case Study of Two Takaful Companies in Malaysia". *International Business Research* 3/3 (2010), 187-193.
- Aslan, Hakan. "Türkiye'de Tekafül (İslami Sigorta) Uygulamaları: Problemler ve Çözüm Önerileri". *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2015), 93-118.
- Ayub, Muhammad. *İslami Finansı Anlamak*. İstanbul: İktisat Yayınları, 2017.
- Baskıcı, Murat. "Osmanlı Anadoluşunda Sigorta Piyasası: 1860-1918". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 57/04 (2002), 1-33.
- Başıoğlu, Burçin. "Türkiye'de Sigorta Sektörüne Katkıları Açısından Katılım Sigortacılığı Prim Üretimi Analizi". *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 22/2 (2020), 1043-1062.
- Billah, Mohd Ma'Sum- Basodan, Yousef Abdullah. "Islamic Insurance (Takaful) Models and Their Accounting Dichotomy". *Journal of Islamic Banking and Finance Jan* 34/1 (2017), 11-31.
- Dilek, İlker. "Türkiye'de Tekafül (Katılım Sigortacılığı) ve Uygulanabilirliği Üzerine Bir Değerlendirme". *Bankacılık ve Sigortacılık Araştırmaları Dergisi* 13 (2019), 44-57.
- Erkan, Vehbi Umut. "6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu'na Göre Vekâlet Sözleşmesinde Vekâlet Verenin Ücret Ödeme Borcu Dışındaki Diğer Borçları". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 62/2 (2013), 441-472.
- Gürbüz, Yunus Emre. "İslam Ekonomisi ve Sigortacılık (Tekâfül/Katılım Sigortacılığı)", *İslam Ekonomisi ve Finansı*, ed. Seyfettin Erdoğan vd. 331-354. Kocaeli: Umuttepe Yayınları, 1. Basım, 2016.
- Hacak, Hasan- Gürbüz, Yunus Emre. "İslami Finansa Sigorta Ve Katılım Sigortası (Tekâfül)", *Yaşayan ve Gelişen Katılım Bankacılığı*, ed. Şakir Görüş vd. 296-321. İstanbul: TKBB Yayınları, 2019.
- Hameed, Salwa A- Asiri, Batool K. "Accounting Policies And Financial Reporting In Takaful Companies - A Case Study". *European Journal of Accounting and Auditing and Finance Research* 2/4 (2014), 52-58.

- Janjua, Pervez Zamurrad - Akmal, Muhammad. "A Comparative Analysis Of Economic Efficiency Of Conventional And Islamic Insurance Industry In Pakistan". *Pakistan Business Review* 17/1 (2015), 21-44.
- KGK, Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu. *Türkiye Finansal Raporlama Standartları*. Türkiye: Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu, Kabul Ocak 2006, 4: Sigorta Sözleşmeleri.
- Laçınbala, Yasin - Ünsal, Hilmi. "Katılım Sigortacılığında (Tekâfülde) Pencere Sisteminin Değerlendirilmesi". *Sosyoekonomi* 27/42 (2019), 181-202.
- Muye, Ibrahim Muhammad - Hassan, Ahmad Fahmi Shiekh. "Does Islamic Insurance Development Promote Economic Growth? A Panel Data Analysis". *Procedia Economics and Finance* 35 (2016), 368-373.
- Öner, Muhammed Hadin. "İslam Ekonomisinde Sosyal Güvenlik Kavramı: Tekâfül Sigorta Sistemi Örneği". *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi* 9/2 (2018), 72-80.
- Öner, Muhammed Hadin. "Katılım Sigortacılığı Yönetmeliği Perspektifinde İslami Sigortacılığın Gelişimi". *Journal of Emerging Economies and Policy* 3/1 (2018), 59-71.
- Öner, Muhammed Hadin. "Türkiye'de Katılım Sigortacılığı Ve Gelişimi". *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 58 (2021), 35-58.
- Özcan, Seyran. "Tekâfül (Katılım Sigortacılığı) Muhasebesi". *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi* 19/2 (2017), 351-377.
- Radwan, Maha., Calandra, Davide- Koumbarakis, Paris. "Takaful Industry and Blockchain: Challenges and Opportunities for Costs' Reduction in Islamic Insurance Companies". *European Journal of Islamic Finance Special Issue* (2020), 1-6.
- Rahim, Fithriah- Amin, Hanudin. "Determinants Of Islamic Insurance Acceptance: An Empirical Analysis". *International Journal of Business and Society* 12/2 (2011), 37-54.
- Samar, Mahmut. "Türkiye'de Katılım Sigortacılığı (Tekâfül) Literatürü". *İlahiyat Akademi Dergisi* 13 (2021), 97-122.
- Sezal, Levent. "Türkiye Sigortacılık Sektörünün Değerlendirilmesi Ve Faizsiz Sigortacılık Sisteminin Uygulanabilirliği". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10/52 (2017), 1156-1167.
- TKBB, Türkiye Katılım Bankaları Birliği. *Faizsiz Finans Standartları*. Türkiye: Türkiye Katılım Bankaları Birliği, Kabul Aralık 2015, 26: Tekâfül.

- TKBB, Türkiye Katılım Bankaları Birliği. *Katılım Bankaları 2019*. İstanbul: TKBB Yayınları, 2019. <https://tkbb.org.tr/Documents/Yonetmelikler/Katilim-Bankalari-2019.pdf>
- Ustaoğlu, Murat. "Alternatif Faizsiz Sigortacılık Uygulamaları Ve Gelir Seviyesine Göre Kamu Bilincinin Değerlendirilmesi: Ampirik Analiz". *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi* 2/2 (2014), 109-130.
- nl, Ufuk. "Tekafül Sigortası Kapsamında Sigortalılarca denen Primlerin İadesi". *Mali zm Dergisi* 28/150 (2018), 149-155.
- Üstün, Yusuf. "Sigorta, Tekafül ve Kooperatif Sigortacılığı". *Karınca Dergisi* 80/927 (2014), 1-12.
- Yanpar, Atila. *İslami Finans İlkeler, Araçlar ve Kurumlar*. İstanbul: Scala Yayıncılık, 2015.
- Yıldırım, İsmail. "Tekafül (İslami) Sigortacılık Sisteminin Dünyadaki Gelişimi ve Türkiye'de Uygulanabilirliği". *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi* 6/2 (2014), 49-58.

AAOIFI ALTIN STANDARDI VE TÜRKİYE FİNANSAL PİYASALARINA ETKİSİ

AAOIFI Gold Standard and its Impact on Turkish Financial Markets

RECEP ÇAKAR

Dr. Öğr. Üyesi, Hitit Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü,
İslami Bankacılık ve Finans Anabilim Dalı, Çorum, Türkiye

Asst. Prof., Hitit University Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of
Finance and Banking, Department of Islamic Banking and Finance, Corum, Turkey

recepcahar@hitit.edu.tr

orcid.org/0000-0002-4069-7653

MAKALE BİLGİSİ / ARTICLE INFORMATION

Makale Türü /Article Types: Research Article

Geliş Tarihi /Received: 09 Ağustos 2021

Kabul Tarihi/Accepted: 03 Ekim 2021

Yayın Tarihi/Published: 30 Aralık 2021

Doi: Doi: <https://doi.org/10.14395/hid.980895>

ATIF/CITE AS:

Çakar, Recep, "AAOIFI Altın Standardı ve Türkiye Finansal Piyasalarına Etkisi", Hitit İlahiyat Dergisi,
(Aralık/December 2021) 20/3

İNTİHAL/PLAGIARISM:

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software.
Copyright © Published by Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi – Hitit University Divinity Faculty,
Çorum, Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hid>

AAOIFI Gold Standard and its Impact on Turkish Financial Markets

Abstract

Throughout history, gold has had an important place in economic life. Used as a means of payment for a long time in the monetary system, gold later became stability, safe haven, the economic power of states, and the most important investment tool. It is also a means of payment, savings, and investment in the Islamic world with a population of 1.7 billion today. However, the financialization of the economic system in the world has made it obligatory for individuals, businesses, and their states to keep up with the system. In the Islamic world, after the 1950s, in the states that gained their independence from the yoke of imperialism, with the increase in production, growth, development, and value of oil, the investment and financing instruments and institutions that can be integrated into the modern economic system have found themselves again. Gold, which is an investment tool for both individuals, businesses, and states, has gained a new dimension with the accounts opened within the banks within the financialization system. The debate on whether gold accounts opened in banks is permissible for various reasons has been going on for a long time. Due to these discussions, people invest in physical gold but refrain from using a more liquid and safe tool through the banking system. While these discussions were ongoing, the Accounting and Supervision Agency for Islamic Financial Institutions (AAOIFI) issued the Standard on Gold and Gold Transactions at the end of 2016 and decided that gold accounts are permissible as long as various conditions are met before banks. The results of this decision, there have been changes, especially under the mattress called as gold to the banking system integration with the accelerated banks within the gold account the amount of the investor and the amount of Islamic Cooperation is reflected particularly in the Organization member states immediately to the economic system in Turkey.

With Gold and Gold Transactions by AAOIF Rules for Standards, immediately after the publication of the 3500 tons of physical gold on the market in Turkey gold to be brought into the system and the gold market of efforts to stimulate the economy are recorded (gold accounts, under-based rental certificates, gold, and bonds, etc.) has begun. The studies yielded results in 2018 and were made available to the member banks and customers of which a Gold Transfer System has been established by Takasbank. With the Gold Transfer System, gold banking is primarily aimed at attracting savings kept

in the form of gold to the economy, increasing the amount of savings in the country through financial markets, and preventing waste.

Once accepted gold standard for the study that there is a significant increase in the gold account of the participation banks in Turkey and illustrates how a performance is examined in this regard. The reflex in the gold accounts of the gold standard before and after the publication was determined by the Mann Whitney U Test, one of the non-parametric tests. The study concludes that the gold deposits of about 10 billion per year between 2010-2016 increased by 21 times over 4 years in Turkey it said it reached 210 billion TL. On the other hand, it can be stated that on a quantity basis, the gold level in the banking system reached 135 tons, and the enterprises partially achieved their purpose. In addition, it was concluded that participation banks had approximately 2 times better performance in terms of gold per branch compared to conventional banks before and after the publication date of the standard. In addition, it has been revealed that after the publication of the standard, a significant increase was achieved in gold accounts in participation banks and gold accounts of conventional banks. However, the expectation of an increase in gold accounts of participation banks compared to conventional banks before and after the publication of the standard could not be confirmed and it was concluded that there was no significant difference. When the results are evaluated together, it can be said that although participation banks are superior in terms of gold accounts per branch compared to conventional banks, they have not been successful enough in explaining the relevant standard since the date the gold standard was published and they could not evaluate the relevant advantage in their favor.

Keywords: AAOIFI, Finance and Banking, Participation Banks, Gold Accounts, Conventional Bank.

AAOIFI Altın Standardı ve Türkiye Finansal Piyasalarına Etkisi

Öz

Tarih boyunca altın ekonomik hayatta önemli bir yere sahip olmuştur. Parasal sistem içinde uzun bir dönem ödeme aracı olarak kullanılan altın daha sonraları bir istikrar, güvenli liman, devletlerin ekonomik gücü ve en önemli yatırım aracı haline gelmiştir. Günümüzde 1,7 milyar nüfusa sahip İslam dünyasında da ödeme aracı olma, birikim ve yatırım aracı olma özelliği de taşımaktadır. Ancak dünyadaki ekonomik sistemin giderek finansallaşması bireylerin, işletmelerin ve devletlerin de sisteme ayak uydurmalarını zorunlu hale getirmiştir. İslam dünyası da 1950'lerden sonra emperyalizmin

boyunduruğundan sıyrılarak bağımsızlığına kavuşan devletlerde üretimin artması, büyüme, gelişme ve petrolün değer kazanmasıyla modern ekonomik sisteme entegre olabilecek İslami prensiplere bağlı yatırım ve finansman araçları, kurumları yeniden kendini bulmuştur. Gerek birey, işletme gerekse devletler için yatırım aracı olan altın finansallaşan sistem içerisinde bankalar bünyesinde açılan hesaplarla yeni bir boyut kazanmıştır. Bankalarda açılan altın hesaplarının çeşitli gerekçelerle caiz olup olmadığı tartışması uzun bir zaman süregelmiştir. Bu tartışmalardan dolayı insanlar fiziki altına yatırım yapmakta fakat bankacılık sistemi vasıtasıyla daha likit ve güvenli bir araç kullanmaktan geri durmaktadır. Bu tartışmalar sürerken İslâmî Finans Kuruluşları İçin Muhasebe ve Denetleme Kurumu (AAOIFI), 2016 yılı sonunda Altın ve Altın İşlemleriyle İlgili Kurallar Standardı'nı çıkararak bankalar nezdinde çeşitli şartlar yerine getirildiği sürece altın hesaplarının caiz olduğuna karar vermiştir. Bu kararın sonuçları İslam İşbirliği Teşkilatına üye ülkelerinde özellikle Türkiye'de ekonomik sisteme hemen yansyarak özellikle yastık altı diye tabir edilen altının bankacılık sistemine entegrasyonu hızlanmış bankalar bünyesinde altın hesaplarıyla yatırımcı miktarına ve tutarında değişimler yaşanmıştır.

AAOIFI tarafından Altın ve Altın İşlemleriyle İlgili Kurallar Standardı'nın yayınlanmasının hemen sonrasında Türkiye'de piyasadaki 3.500 ton fiziki altının sisteme kazandırılması ve altın piyasasının kayıt altına alınarak ekonomiyi canlandırması için çalışmalar (altın hesapları, altına dayalı kira sertifikaları ve altın tahvili vb.) başlamıştır. Çalışmalar 2018 yılında sonuç vererek Takasbank nezdinde Altın Transfer Sistemi kurulmuş üye banka ve müşterilerinin kullanımına sunulmuştur. Altın Transfer Sistemi ile birlikte Altın bankacılığında en başta, altın şeklinde tutulan tasarrufların ekonomiye çekilmesi, mali piyasalar vasıtasıyla yurt içindeki tasarruf miktarının artırılması ve israfın önüne geçilmesi amaçlanmıştır.

Çalışmada ilgili altın standardı kabul edildikten sonra Türkiye'de altın hesaplarında artışın anlamlı olup olmadığı ve katılım bankalarının bu konuda nasıl bir performans sergilediği incelenmiştir. Altın standardının yayınlanma öncesi ve sonrası altın hesaplarındaki refleks Non parametrik testlerden Mann Whitney U Testi aracılığıyla tespit edilmiştir. Çalışma sonucuna göre Türkiye'de 2010-2016 yılları arasında yaklaşık 10 milyar TL olan altın mevduatlarının 4 yılda 21 kat artarak 210 milyar TL düzeyine ulaştığı söylenebilir. Diğer taraftan miktar bazında da bankacılık sistemindeki altın seviyesi 135 tona ulaşarak girişimlerin kısmen amacına ulaştığı ifade edilebilir. Ayrıca katılım bankalarının konvansiyonel bankalara göre şube başına altın hesabı noktasında standardın yayınlanma tarihinden önce ve sonrasında da yaklaşık 2 kat daha iyi performansa sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bunun yanında standardın yayınlanmasından sonra katılım bankalarındaki altın hesap-

larında da konvansiyonel bankaların altın hesaplarında da anlamlı bir artış sağlandığı ortaya konulmuştur. Ancak katılım bankalarının altın hesaplarında standardın yayınlanması öncesi ve sonrasında konvansiyonel bankalara göre artış beklentisi teyit edilememiş, anlamlı bir farklılık olmadığı sonucuna varılmıştır. Çıkan sonuçlar birlikte değerlendirildiğinde, katılım bankaları ne kadar konvansiyonel bankalara göre şube başına altın hesapları noktasında üstün olsalar da altın standardı yayınlandığı tarihten itibaren ilgili standardı anlatmakta yeterince başarılı olamadıkları, ilgili avantajı kendi lehine değerlendiremedikleri söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: AAOIFI, Finans ve Bankacılık, Katılım Bankaları, Altın Hesapları, Konvansiyonel Banka.

Giriş

İnsanlığın ilk çağlarından itibaren altın vazgeçilmez bir maden olarak hayatın içinde yer almıştır. Altın, sınırlı rezervlere sahip olması, dayanıklı bir madde olması, işlenmesinin kolay olması ve alternatifinin olmamasından dolayı günümüze kadar değerini korumuştur. Bu süreçte takı, tasarruf aracı, değişim aracı ve yatırım aracı olarak kullanılmış son dönemde de yatırım aracı olma özelliği giderek artan bir hal almıştır¹. Günümüzde bir istikrar, güvenli liman, devletlerin ekonomik gücü ve en önemli yatırım aracı haline gelmiştir.

İslam medeniyetinin ortaya çıkmasından itibaren de İslam dünyasında da ödeme aracı olma, birikim ve yatırım aracı olma özelliği de taşımaktadır. Ancak dünyadaki ekonomik sistemin giderek finansallaşması bireylerin, işletmelerin ve devletlerin sisteme ayak uydurmalarını zorunlu hale getirmiştir. İslam dünyasında 1950'lerden sonra üretimin artması ve petrolün değer kazanmasıyla modern ekonomik sisteme entegre olabilecek İslami prensiplere bağlı yatırım ve finansman araçları yeniden kendini bulmuştur.

Dünya altın konseyine göre merkez bankalarınca rezerv edilen yaklaşık 35 bin ton altın bulunmaktadır. ABD 8133 tonla 1., Almanya 3.363 tonla 2. ve IMF 2.184 tonla 3. sırada yer almaktadır. Türkiye ise merkez bankası rezervi olarak 583 tonluk rezervle 12. sıradadır².

İslam dünyasında İslami finansal kuruluşlar ekonomik sistemlerin çarkları haline gelmiştir. Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt, Malezya ve Türkiye başta olmak üzere birçok Müslüman ülkede İslami finansal araç çeşitliliği ve bu finansal araçlara yapılan yatırım tutarı artmış, küresel İslami finans hac-

¹ Emir Kaan Cengiz, "Lidya "Altın Ülke" Türkiye Altın Piyasaları", *Uluslararası Katılımlı Altın, Gemoloji ve Kuşumculuk Sempozyumu*, Selcen Doğan (Manisa: Salihli Belediyesi Kültür Yayınları, 2015), 145-147.

² World Gold Council, "Monthly Central Bank Statistics" (Erişim: 30 Ocak 2021).

mi 3 trilyon seviyesine ulaşmıştır³. İslami finansal kuruluşlar noktasında en önemli kurum olan katılım bankacılığı Türkiye’de kurulduğu 1984 yılından itibaren büyük gelişim göstermiştir. 2021 yılı itibarıyla sektörden aktif büyüklüğü noktasında %7,2 pay, toplanan fonlardan ise % 9,3 pay almış durumdadır⁴.

Bu süreçte yatırım aracı olan altın finansallaşan sistem içerisinde bankalar bünyesinde açılan hesaplarla yeni bir boyut kazanmıştır. Ekonomik sistemin giderek finansallaşması ile sosyo-ekonomik değişiklikler altında fiyat dalgalanmalarını arttırmış ve diğer yatırım araçlarıyla karşılaştırıldığında onu daha güvenilir bir konuma ulaştırmıştır⁵.

Bankalarda açılan altın hesaplarının çeşitli gerekçelerle caiz olup olmadığı tartışması uzun bir zaman süregelmiştir. İnsanlar altına yatırım yapsa da bu tartışmalardan dolayı bankacılık sistemi gibi daha likit ve güvenli bir araç kullanmaktan geri durmuşlardır. Bu tartışmalar sürerken İslâmî Finans Kuruluşları İçin Muhasebe ve Denetleme Kurumu (AAOIFI), 2016 yılı sonunda Altın ve Altın İşlemleriyle İlgili Kurallar standardını çıkararak bankalar nezdinde çeşitli şartlar yerine getirildiği sürece altın hesaplarının caiz olduğuna karar vermiştir.

Literatür incelendiğinde altının tarih boyunca sürdürdüğü serüven, altının ülkeler/işletmeler/bireyler için taşıdığı önem ve finansal piyasalar ve finansal piyasalardaki önemi, borsaya/emtia piyasasına etkisi, üretime/millî gelire etkisi gibi konular fazlaca işlenmiş ve değerlendirilmiştir⁶. Çalışmamızda ise giderek daha da önemli hale gelen altının Türkiye’de finansallaşan piyasa içinde daha reel kalabildiği bir ortamda konvansiyonel banka ve katılım bankaları nezdinde açılan hesaplardaki durumları değerlendirilmektedir. Özellikle 2016 yılında AAOIFI tarafından kabul edilen altın standardı ile bankalar nezdinde belli şartlarda caiz kabul edilen altın hesaplarının katılım bankaları ve konvansiyonel bankalardaki hesaplarda meydana getirdiği değişiklikler değerlendirilerek ve katılım bankalarının konumu açıklığa kavuşturulacaktır.

³ Melik Kamışlı vd., “Bölgesel İslami Hisse Senedi Endeksleri Arasındaki İlişkilerin Analizi”, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi* 13/13 (Eylül 2017), 574.

⁴ İstanbul Ticaret Odası, “Katılım Finansında Küresel Fırsat” (Erişim: 07 Şubat 2021).

⁵ Ayla Avcı. “Enflasyon ve Döviz Kurlarının Altın Fiyatlarına Etkileri: Türkiye ve Dünyada Altın ve Kuyumculuk Sektörü”, *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi* 6/14 (Ağustos 2019), 31.

⁶ Hasan Tahsin, “Altın’ın Yeni Hareketleri”, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası 9/54 (1932), 1380., Mustafa Canbaz - Mustafa Suner, “Bankalarda Altın Karşılığı Açılan Mevduat ve Kredi Hesapları İle Bazı Cari İşlemlerin Muhasebeleştirilmesi”. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4/3 (Eylül 2019), 307., Kamışlı vd. “Bölgesel İslami Hisse Senedi Endeksleri Arasındaki İlişkilerin Analizi”, 574., Cengiz, “Lidya Altın Ülke Türkiye Altın Piyasaları”, 145-147., Mete Akçakın, “Bankalarda Açılan Altın Depo Hesabından Elde Edilen Gelirlerin Vergilendirilme Esasları”, *Vergi Raporu Dergisi* 181 (Ekim 2014), 28., Emrullah Dumlu, “Fikhî Açıldan Altın Hesabı”, *Journal of Islamic Law Studies* 20 (Ekim 2012), 237.

AAOIFI'nın altın standardını kabul etmesi ile birlikte Türkiye'de bankacılık mevzuatında yapılan düzenleme ile standardın etkisi ortaya konulacaktır.

Ülkemizde 1989 yılında Türk parası kıymetini koruma hakkındaki kanun ile birlikte altın depo hesapları kullanılmaya başlanmıştır⁷. 2016 yılında AAOIFI tarafından yayınlanan altın standardı ile birlikte Türkiye'de altının bankacılık sistemine kazandırılması için çalışmalar başlatılmıştır. 2018 yılına gelindiğinde teşvik edici adımlarla (altın hesapları, altına dayalı kira sertifikaları ve altın tahvili vb.) beraber bankalarda bulunan altın hesapları 135 ton seviyesine ulaşmıştır. Bu süreçte 4,5 ton yastık altı diye ifade edilen altın sisteme kazandırılmıştır. Dünya Altın Konseyi verilerine göre Ülkemize 3.500 ton yastık altı altın olduğu düşünüldüğünde sisteme kazandırılacak büyük bir potansiyelin olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.⁸

TC Kalkınma Bakanlığı'nın Orta Vadeli Kalkınma Planı kapsamında 'Altın bankacılığı başta olmak üzere, altın şeklinde tutulan tasarrufların sisteme çekilmesi için çeşitli mekanizmalar geliştirilecektir' Maddesi gereği mali piyasalar vasıtasıyla yurt içindeki tasarruf miktarının artırılması ve israfın önüne geçilmesi amaçlanmıştır. Bu amacın gerçekleştirilebilmesi için yapılan çalışmalar sonucunda altın bankacılığı prensibi çerçevesinde Altın Transfer Sistemi (ATS) Temmuz 2018 tarihinde kurularak üye banka ve müşterilerinin kullanımına sunulmuştur⁹.

Takasbank İstanbul bünyesinde oluşturulan ATS aracılığıyla banka ve müşteriler diğer banka ve müşterileri adına açılan altın depo hesaplarına en az 1 gram olmak şartıyla altın transfer işlemi gerçekleştirebilmektedir. İlgili transferlerin gerçekleştirilebilmesi için ise üye bankaların Borsa İstanbul kataloğunda %100 fiziki karşılık olmak kaydıyla altın bulundurmaları gerekmektedir. Bu zorunlulukla AAOIFI tarafından belirlenen altın standardının fiziki karşılık şartı sağlanmış olmaktadır.

Ülke insanımız birikimlerini altın olarak (altın bilezik, altın zincir, çeyrek altın, beşbiryerde gibi) değerlendirme eğilimindedir. Böylesine bir potansiyelin 3500 ton olduğu düşünüldüğünde ülkedeki ekonomik faaliyetlerin ve yatırımların mahrum kaldığı değer büyük seviyelere ulaşmış durumdadır. Böylesine bir potansiyelin ekonomik sisteme kazandırılması için mevzuatsal düzenlemeler, özendirici faaliyetler ve reklamlar önem arz etmektedir.

1. Yöntem ve Veri Seti

AAOIFI tarafından 2016 yılında yayınlanan altın standardı ve bu düzenleme ile birlikte Türkiye'de Takasbank bünyesinde ATS kurulması sonrası

⁷ Ünal Somuncuoğlu, "Bankalarda Açılan Altın Depo Hesapları", *Hukuk Köprüsü* 3/6 (2014), 427.

⁸ Takasbank, "Altın Transfer Sistemi Hizmetleri" (Erişim: 03 Şubat 2021).

⁹ Takasbank, "Altın Transfer Sistemi Hizmetleri".

bankalar nezdinde altın hesaplarında önemli bir artış gerçekleşmiştir. Türkiye’de altın hesaplarında artışın anlamlı olup olmadığı ve katılım bankalarının bu konuda nasıl bir performans sergilediği incelenmiştir. Altın standardının yayınlanma öncesi ve sonrası altın hesaplarındaki değişim Non parametrik testlerden Mann Whitney U Testi aracılığıyla tespit edilmiştir.

İki grup arasındaki ilişkilerin anlamlılıklarının sınanmasında kullanılan t testi parametrik bir analiz tekniğidir, ilgili analizin ilk şartı serilerin normal dağılım şartını sağlamasıdır. T testi, gruplar arasındaki ilişkileri sınanırken grupların ortalama verilerini kullanır. Mann-Whitney U testi de t testi gibi gruplar arasındaki ilişkilerin anlamlılıklarını sınamakla birlikte t testinden farklı olarak parametrik olmayan grupları test etmede kullanılır¹⁰. Ayrıca grup ortalamaları yerine grup değerlerinin sıralı halini dikkate alarak medianlarını karşılaştırarak işlem yapar¹¹. Grupların normallikleri test edilirken basıklık ve çarpıklık değerleri ile Kolmogorov-Smirnova Shapiro-Wilk testi kullanılır. Çarpıklık ve basıklık değerleri kabul edilebilir sınırlar içinde (-1 ile +1 aralığında) ise normal dağılım sağlanmış olur, aksi halde normal dağılımdan bahsedilemez. Ayrıca Kolmogorov-Smirnova Shapiro-Wilk test sonuçlarında olasılık değeri (P) 0,05’in altında olması durumunda da normal dağılımdan bahsedilemez¹².

Çalışmada AAOIFI tarafından 2016 yılında yayınlanan altın standardı ve bu düzenleme ile birlikte Türkiye’de Takasbank bünyesinde ATS kurulması sonrası altın hesaplarında konvansiyonel bankaların ve katılım bankalarının performanslarını karşılaştırmalı olarak değerlendirmek için TC Merkez Bankasınca ilan edilen altın depo hesapları istatistik verileri kullanılmıştır. 2016 öncesi ve sonrası dönemi karşılaştırmak için veri setine ulaşılabilen 2015 3. çeyrek 2020 3. çeyrek altın depo hesap tutarları (TL) kullanılmıştır¹³.

¹⁰ Murat Düzer – Saime Önce, “Kurumsal Sürdürülebilirlik Raporlaması ve Finansal Performans: BİST’te İşlem Gören Şirketler İçin Karşılaştırmalı Bir Analiz”, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2/2 (Aralık 2017), 637.

¹¹ Graeme Ruxton, “The Unequal Variance t-test is an Underused Alternative to Student’s t-test and the Mann-Whitney U test”, *Behavioral Ecology* 17/4 (Ağustos 2006), 688.

¹² Düzer vd. “Kurumsal Sürdürülebilirlik Raporlaması ve Finansal Performans: BİST’te İşlem Gören Şirketler için Karşılaştırmalı Bir Analiz”, 637.

¹³ TC Merkez Bankası. “Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi” (Erişim: 27 Ocak 2021).

Tablo 1: Katılım ve Konvansiyonel Banka Altın Hesap Tutarları ve Şube Sayıları

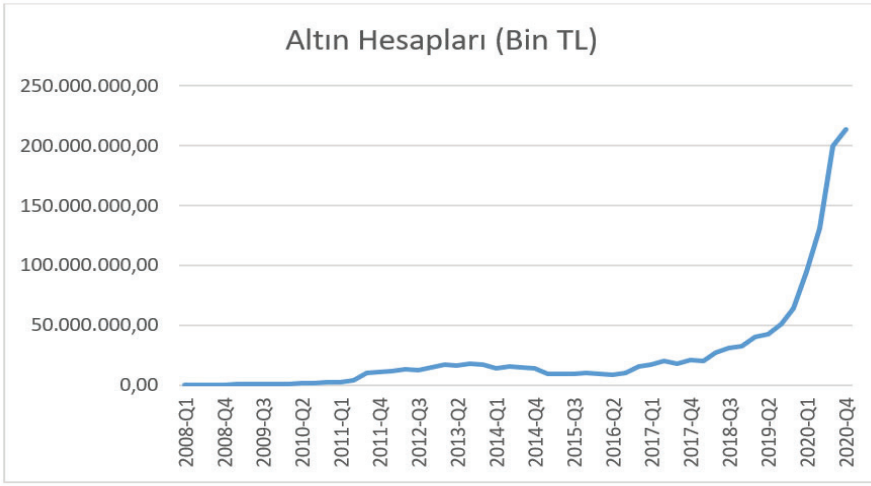
	KATILIM	ŞUBE	ALTH/ ŞUB	KONVAN- SİYONEL	ŞUBE	ALTH/ ŞUB	ORAN
Eyl.15	1.694.715	1.051	1.612	7.513.394	11.162	673	2,395520059
Ara.15	1.794.164	1.078	1.664	8.747.724	11.071	790	2,106372403
Mar.16	1.617.713	1.093	1.480	11.374.846	11.064	1.028	1,439620277
Haz.16	1.503.900	1.125	1.337	7.974.102	10.909	731	1,828814229
Eyl.16	1.668.968	941	1.774	9.259.738	10.863	852	2,0807
Ara.16	3.037.299	958	3.170	14.184.940	10.660	1.331	2,382603304
Mar.17	3.256.579	972	3.350	15.561.207	10.635	1.463	2,289757907
Haz.17	4.137.058	989	4.183	18.639.173	10.602	1.758	2,379339851
Eyl.17	3.646.003	1.000	3.646	17.070.069	10.534	1.620	2,249961356
Ara.17	4.357.018	1.031	4.226	19.458.877	10.432	1.865	2,265585697
Mar.18	4.397.033	1.039	4.232	20.061.881	10.393	1.930	2,192368002
Haz.18	6.264.042	1.064	5.887	26.745.226	10.415	2.568	2,292588107
Eyl.18	8.389.367	1.092	7.683	31.156.121	10.383	3.001	2,560271532
Ara.18	8.404.855	1.121	7.498	32.593.997	10.337	3.153	2,377833864
Mar.19	10.408.633	1.127	9.236	40.485.594	10.287	3.936	2,346702328
Haz.19	10.584.583	1.137	9.309	42.468.899	10.234	4.150	2,243301768
Eyl.19	14.547.281	1.150	12.650	51.185.242	10.163	5.036	2,511661752
Ara.19	17.645.765	1.177	14.992	63.987.202	10.067	6.356	2,358690604
Mar.20	24.835.916	1.186	20.941	94.535.916	10.030	9.425	2,221772514
Haz.20	34.806.048	1.192	29.200	130.417.918	10.000	13.042	2,238933511
Eyl.20	49.078.970	1.223	40.130	196.630.538	9.944	19.774	2,029453621

Katılım bankaları ve konvansiyonel bankaların altın hesapları performans değerlendirmesi için her iki bankanın çeyrek bazlı toplam altın hesap tutarları ve şube sayıları tespit edilmiştir. Ayrıca her çeyrek dönem için katılım bankalarında ve konvansiyonel bankalarda şube başına düşen altın hesabı tutarları hesaplanmıştır. Çeyrek dönem bazında şube başına altın hesapları, altın standardının yayınlanması sonrasında ve öncesinde olacak şekilde 2016 öncesi dönem/sonrası dönem olarak ayrıştırılmıştır. Katılım bankalarının ve konvansiyonel bankaların ilgili dönem öncesi ve sonrası performanslarında anlamlı değişiklik olup olmadığı Mann-Whitney U testi ile test edilmiştir. Ayrıca katılım bankaları ve konvansiyonel bankaların karşılıklı olarak performanslarında farklılıklar olup olmadığı, katılım bankası şube başına altın hesabı ve konvansiyonel banka şube başına altın hesabı oranları arasındaki fark Mann-Whitney U testi ile de test edilmiştir.

2. Bulgular

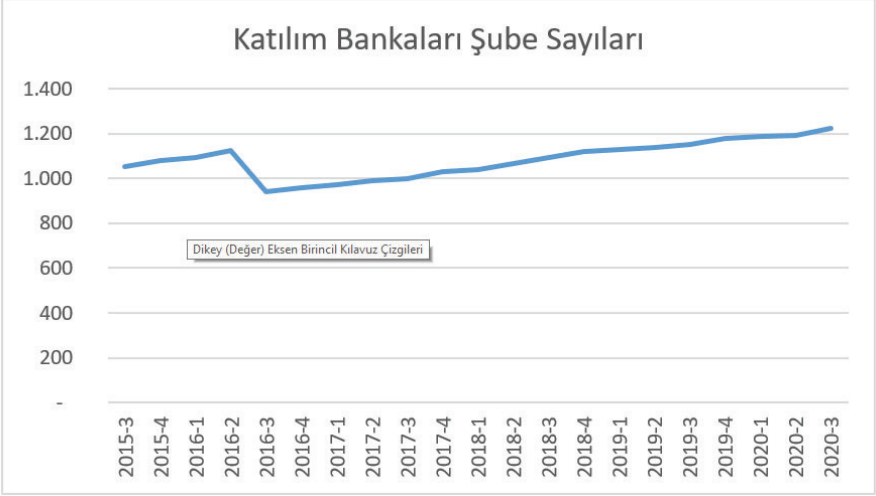
Bu kısımda 2008 dünya ekonomik krizinden sonra Türkiye'deki konvansiyonel ve katılım bankalarındaki altın hesapları yakından incelenecektir. Altın hesaplarında yıllar itibariyle yaşanan değişiklikler grafikler yardımıyla değerlendirilecek, bankaların şube sayılarındaki değişiklikler ve şube başına altın hesapları performansları karşılaştırılacaktır. Ayrıca AAOIFI tarafından yayınlanan altın standardı ve Türkiye'de 2018 yılında yapılan düzenleme ile ATS'nin katılım bankaları ve konvansiyonel bankalar açısından etkileri incelenecektir.

Grafik 1: Türkiye'de Bankalardaki Altın Hesapları Tutarı

Grafik 1 incelendiğinde; Türkiye'de 2008 sonrası altın hesaplarındaki değişimin incelenmesi için 2008-2020 dönemi bütün bankalardaki altın hesapları grafiği yukarıda gösterilmiştir. Grafik incelendiğinde 2008-2016 yılları arasında neredeyse stabil olarak kalan altın hesapları 2016 yılından sonra 2019 yılına kadar büyük bir artış gösterdiği özellikle 2019 yılında trendin artarak devam ettiği gözlenmektedir. 2016 yılına kadar altın hesapları ortalama 10 milyar TL düzeyinde gerçekleşmişken 2016-019 döneminde ortalama 40 milyar TL ve son olarak 2020 dördüncü çeyreğinde 213 milyar TL düzeyine ulaşmıştır.

Grafik 2: Katılım Bankaları Şube Sayıları

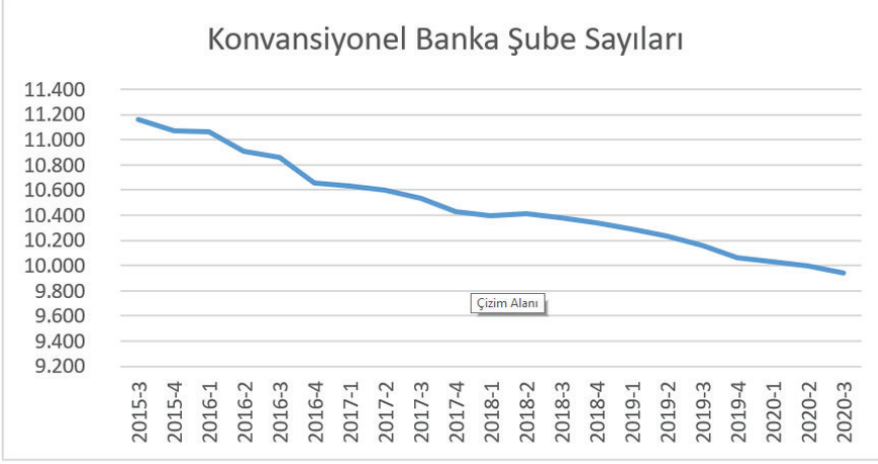

Grafik 2 incelendiğinde 2015 yılından 2016 yılının 2. çeyreğine kadar (1125 şube) katılım bankalarının şube sayılarında artış trendi olduğu 2016 yılı 3. çeyreğinden sonra 2016 sonuna kadar şube sayılarında düşüş gözlenmektedir. Bu düşüşün ilgili dönemde Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) tarafından faaliyet izni sonlandırılan bir katılım bankasından kaynaklandığı söylenebilir¹⁴.

2016 yılından sonra katılım bankaları şube sayılarında düzeni olarak bir artış trendi gözlenmektedir. İlgili artışın kamu bankalarının (2015 yılında Ziraat Katılım Bankası, 2016 yılında Vakıf Katılım Bankası ve 2019 yılında Emlak Katılım Bankası) kurularak (1223 şube) faaliyet izinlerini alması ve şubeleşmelerinden kaynaklandığı söylenebilir.

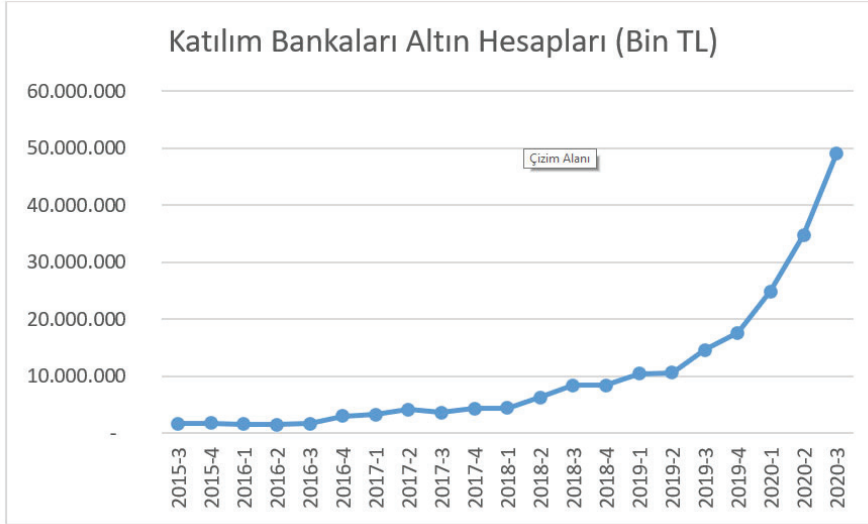
¹⁴ Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu. "Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu Kararı" (Erişim: 10 Şubat 2021).

Grafik 3: Konvansiyonel Banka Şube Sayıları

Grafik 3 incelendiğinde konvansiyonel bankaların şube sayılarında düzenli olarak azalış trendi olduğu söylenebilir. İlgili dönemde katılım bankalarının şube sayılarında yaşanan artış trendinin, katılım bankalarının 5411 sayılı Bankacılık Kanununa tabi olduktan sonra pazardan aldığı payda yaşanan artıştan ve katılım bankaları ile ilgili yapılan mevzuat düzenlemelerinden kaynaklandığı söylenebilir.

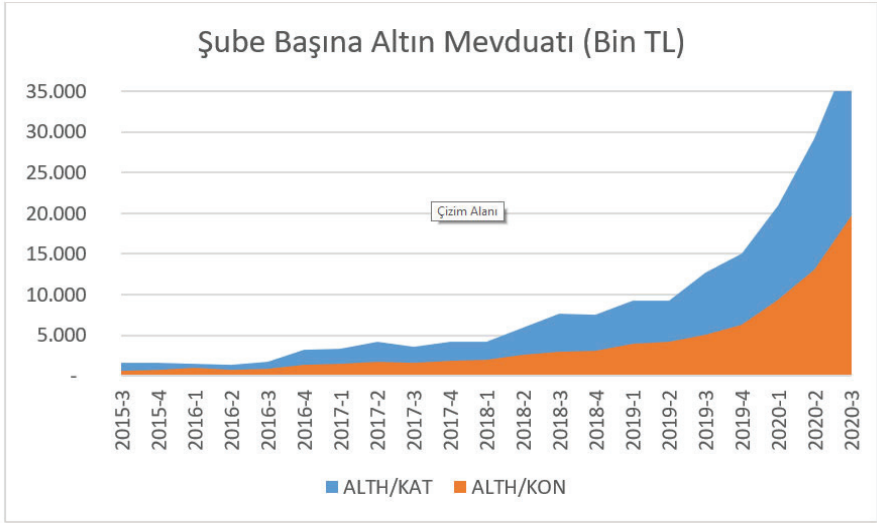
Grafik 4: Katılım Bankaları Altın Hesapları

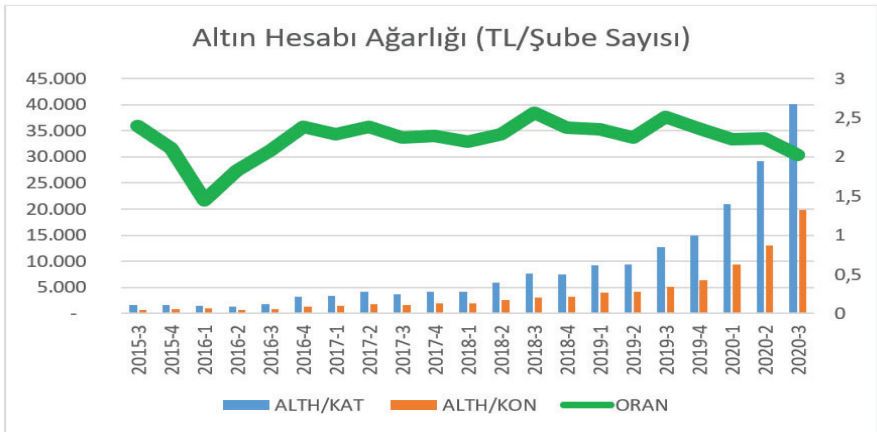
Grafik 4 incelendiğinde katılım bankaları altın hesaplarında 2015-2016 çeyrek dönemlerinde ortalama 1,5 milyar TL düzeyinde olan altın hesaplarının 2016 yılından sonra artışa geçtiği ve 2020'nin son çeyreğinde 50 milyar TL düzeyine ulaştığı söylenebilir. Yaşanan 35 katlık artışla katılım bankaları toplam altın hesaplarının % 25'ine sahip olmuştur.

Grafik 5: Katılım ve Konvansiyonel Banka Şube Başına Altın Hesabı

Grafik 5'te konvansiyonel ve katılım bankalarının şube başına altın hesapları incelenmiştir. Şube performans verileri altın hesaplarındaki genel artışa paralel olarak artmış olup 2020 yılı sonunda konvansiyonel bankalarda şube başına 20 milyon TL seviyesine ulaşmıştır.

Grafik 6: Katılım Bankası Konvansiyonel Banka Şube Performansları

Grafik 6 incelendiğinde şube başına performans noktasında katılım bankalarının konvansiyonel bankalara göre 2015-2020 döneminde ortalama 2,5 altın/TL hesabına sahip olduğu söylenebilir.

Tablo 2: Tanımlayıcı İstatistikler

Tanımlayıcılar			İstatistik	Standart Hata
ALTH/ŞUB	Ortalama		8961,912772546930000	2194,091364149870000
	95% Ortalama Güven Aralığı	Alt Sınır	4385,118386968790000	
		Üst Sınır	13538,707158125100000	
	5% Kırpılmış Ortalama		7682,507724993820000	
	Medyan		4231,985563041390000	
	Varyans		101094775,199	
	Stn. Sapma		10054,589757865700000	
	Minimum		1336,8000000000000	
	Maksimum		40129,9836467702000	
	Uzaklık		38793,1836467702000	
	Çeyrekler Arası	Uzaklık	8507,4800718337600	
	Skewness		2,047	0,501
	Kurtosis		4,111	0,972

ALTH/ŞUB	Ortalama		4023,020680964940000	1040,026122335300000
	95% Ortalama Güven Aralığı	Alt Sınır	1853,564205571940000	
		Üst Sınır	6192,477156357940000	
	5% Kırpılmış Ortalama		3351,740046152010000	
	Medyan		1930,326277302030000	
	Varyans		22714741,038	
	Stn. Sapma		4765,998430332910000	
	Minimum		673,1225586812400	
	Maksimum		19773,7870072405000	
	Uzaklık		19100,6644485593000	
	Çeyrekler Arası Uzaklık		3413,7251298832900	
	Skewness		2,328	0,501
	Kurtosis		5,626	0,972
KAT_KON_2016	Ortlama		2,2282	0,05318
	95% Ortalama Güven Aralığı	Alt Sınır	2,1173	
		Üst Sınır	2,3391	
	5% Kırpılmış Ortalama		2,2526	
	Medyan		2,2656	
	Varyans		0,059	
	Stn. Hata		0,24369	
	Minimum		1,44	
	Maksimum		2,56	
	Range		1,12	
	Interquartile Range		0,23	
	Skewness		-1,863	0,501
	Kurtosis		4,840	0,972

Tanımlayıcı istatistikler incelendiğinde üç seri içinde Skewness ve Kurtosis değerleri (Değerlerin -1 ile +1 arasında olması normal dağılımı ifade eder) serilerin normal dağılmadığına işaret etmektedir. Normallik testi sonuçları aşağıdaki tabloda gösterilmektedir¹⁵.

¹⁵ Barbara Tabachnick - Linda Fidell, *Using Multivariate Statistics* (ABD: Pearson Education International, 2013), 6/68.

Tablo 3: Normallik Testi

Normallik Testi Sonuçları						
	Kolmogorov-Smirnov ^a			Shapiro-Wilk		
	Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
ALTH/ŞUB	0,248	21	0,002	0,737	21	0,000
ALTH/ŞUB	0,251	21	0,001	0,695	21	0,000
KAT_KON_2016	0,204	21	0,023	0,839	21	0,003

a. Lilliefors Significance Correction

Katılım bankaları ve konvansiyonel bankalar için şube başına altın hesap tutarları ve katılım bankaları şube başına altın hesabı/konvansiyonel bankaların şube başına altın hesabı oranı verileri için ilk olarak normallik testi yapılmıştır. Normallik testi sonuçları önemlilik değeri üç veri seti içinde olasılık değeri 0,05 in altında çıktığı için serilerin normal dağılmadığı tespit edilmiştir. Normal dağılmayan veriler için yapılacak olan anlamlı farklılık olup/olmadığı tespiti için kullanılacak analizlerden birisi de Mann Whitney U testidir. Seriler için yapılan Mann Whitney U testleri aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir.

Tablo 4: Katılım Bankalarının Altın Hesabı Performansı

Test İstatistikleri ^a	
	ALTH/ŞUB KATILIM
Mann-Whitney U	0,000
Wilcoxon W	21,000
Z	-3,503
Asymp. Sig. (2-tailed)	0,000
Exact Sig. [2*(1-tailed Sig.)]	,000 ^b
a. Grouping Variable: V1	
b. Not corrected for ties.	

Altın standardı ve Türkiye'deki altın hesapları hakkında yapılan düzenlemelerden sonra katılım bankalarındaki altın hesaplarında artışın anlamlı olup olmadığı Mann Whitney U testi ile incelenmiştir. Yapılan test sonucuna göre olasılık değerinin 0,05'in altında olduğu görülmektedir. Başka bir deyişle altın hesaplarıyla ilgili düzenlemelerden sonra katılım bankalarındaki altın hesaplarında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulunmakta olduğu söylenebilir.

Tablo 5: Konvansiyonel Bankaların Altın Hesabı Performansı

Test İstatistikleri ^a	ALTH/ŞUB KONVANSİYONEL
Mann-Whitney U	0,000
Wilcoxon W	21,000
Z	-3,503
Asymp. Sig. (2-tailed)	0,000
Exact Sig. [2*(1-tailed Sig.)]	,000 ^b
a. Grouping Variable: V1	
b. Not corrected for ties.	

Konvansiyonel bankalardaki altın hesabı performansları da Mann Whitney U testi ile analiz edilmiştir. Yapılan test sonucuna göre olasılık değerinin 0,05'in altında olduğu görülmektedir. Diğer bir deyişle altın hesaplarıyla ilgili düzenlemelerin konvansiyonel bankalardaki altın hesaplarında artışla arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Diğer taraftan İslami finans prensiplerine uygun olan altın standardı ve altın hesapları hakkındaki düzenlemelerden sonra sürecin sağladığı avantajın katılım bankalarının yeterince değerlendirilip değerlendirilmediği analiz edilmiştir. İlgili analiz için düzenleme öncesi ve sonrasında katılım ve konvansiyonel banka şubelerindeki altın hesap tutarları karşılaştırmalı olarak kullanılmıştır.

Tablo 6: Konvansiyonel ve Katılım Bankaları Karşılaştırmalı Altın Performansı

Test İstatistikleri ^a	KAT_KON_2016
Mann-Whitney U	28,000
Wilcoxon W	49,000
Z	-1,323
Asymp. Sig. (2-tailed)	0,186
Exact Sig. [2*(1-tailed Sig.)]	,205 ^b
a. Grouping Variable: V1	
b. Not corrected for ties.	

Konvansiyonel ve katılım bankalarının düzenleme öncesi ve sonrası altın hesapları performansları Mann Whitney U testi ile test edilmiştir. Yapılan test sonuçlarına göre olasılık değerinin 0,05'ten büyük olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Diğer bir deyişle katılım bankaları ve konvansiyonel bankaların altın

hesapları arasında altın hesapları düzenlemelerinden sonra istatistiki olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

Sonuç

Dünyada her geçen gün finansallaşmakta olan ekonomilerde, yatırım araçları da hızla finansallaşma eğilimindedir. İslam dünyasında özellikle Türkiye’de gayrimenkulle, borsayla birlikte altın en önemli yatırım araçları arasında gösterilmektedir. Altın yatırımcısı özellikle yatırımlarını fiziki altın özelinde yapmakta iken 2016 yılında AAOIFI tarafından altın standardının yayınlanması ve Türkiye’de bu standart doğrultusunda yapılan ATS ile altın yatırımları farklı bir boyut kazanmıştır. Bu süreçte 4,5 ton yastık altı diye ifade edilen altın sisteme kazandırılmış, son 4 yılda bankacılık sistemindeki altın hacmi de 21 kat artmıştır. Dünya Altın Konseyi verilerine göre Ülkemize 3.500 ton yastık altı altın olduğu düşünüldüğünde finansal sisteme kazandırılmayı bekleyen büyük bir potansiyelin olduğu söylenebilir.

Çalışmada ilgili altın standardının kabul edilmesi ve Türkiye’de kurulan ATS ile birlikte konvansiyonel ve katılım bankaları özelinde altın hesapları performansları değerlendirilmiştir. Ayrıca İslami finans prensiplerine uygun olarak AAOIFI tarafından düzenlenen altın standardı ve Türkiye’de altın hesapları hakkındaki düzenlemelerden sonra sürecin sağladığı avantajın katılım bankalarınınca yeterince değerlendirilip değerlendirilmediği analiz edilmiştir.

2008-2016 yılları arasında büyük artışların yaşanmadığı altın hesapları 2016 yılından sonra 2019 yılına kadar büyük bir artış göstermiş özellikle 2019 yılında trend artarak devam etmiştir. 2016 yılına kadar altın hesapları ortalama 10 milyar TL düzeyinde gerçekleşmişken 2016-2019 döneminde ortalama 40 milyar TL ve son olarak 2020 dördüncü çeyreğinde 213 milyar TL düzeyine ulaşmıştır.

İlgili dönemde katılım bankalarının şube sayılarında yaşanan artış trendinin, katılım bankalarının 5411 sayılı Bankacılık Kanununa tabi olduktan sonra pazardan aldığı payda yaşanan artıştan ve katılım bankaları ile ilgili yapılan mevzuat düzenlemelerinden kaynaklandığı söylenebilir. Katılım bankalarının 2021 ilk çeyreğinde 430 milyar TL düzeyine ulaşan aktif büyüklüğü, toplanan fonlar noktasında ulaştığı % 9,3'lük pay ve % 7,2 aktif büyüklük payı ile trendin aynı yönde ilerleyeceğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Katılım bankalarındaki altın hesapları 2016 öncesinde 1,5 milyar TL do-laylarındayken 2016 yılından sonra artışa geçmiş ve 2020'nin son çeyreğinde 50 milyar TL düzeyine ulaşmıştır. Yaşanan 35 katlık artışla katılım bankaları altın hesaplarının toplam % 25'ine sahip hale gelmiştir. Aktif büyüklüğü noktasında % 7,2 paya sahip olan katılım bankalarının konvansiyonel bankalara göre şube başına altın hesabı noktasında standardın yayınlanma tarihinden

önce ve sonrasında da yaklaşık 2 kat daha iyi performansa sahip olduğu tespit edilmiştir.

Sonuçlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde standardın yayınlanmasından sonra katılım bankalarındaki altın hesaplarında da konvansiyonel bankaların altın hesaplarında da anlamlı bir artışın gerçekleştiği söylenebilir. Fakat özellikle İslami prensiplere uygunluğu sağlamak amacıyla oluşturulan AAOIFI standardı ve ATS'nin sağladığı avantajı katılım bankalarının yeterince iyi kullanmadığı sonucuna varılmıştır. Son olarak katılım bankalarının konvansiyonel bankalara göre şube başına altın hesapları performansının 2,5 kat üstünlük sağlamasına rağmen bu performansın altın standardı ve Türkiye'deki düzenlemelerle daha da iyileşmediği, dolayısıyla bankaların altın standardı yayımlandığı tarihten itibaren ilgili standardı anlatmakta yeterince başarılı olamadığı ve avantajı kendi lehine değerlendiremedikleri söylenebilir.

Kaynakça

- Akçakın, Mete. "Bankalarda Açılan Altın Depo Hesabından Elde Edilen Gelirlerin Vergilendirilme Esasları". *Vergi Raporu Dergisi* 181 (Ekim 2014), 28-34. <https://app.trdizin.gov.tr/publication/paper/detail/TVRjek16VXdNQT09>.
- Avcı, Ayla. "Enflasyon Ve Döviz Kurlarının Altın Fiyatlarına Etkileri: Türkiye ve Dünyada Altın ve Kuyumculuk Sektörü". *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi* 6/14 (Ağustos 2019), 31-42. <https://dergipark.org.tr/en/pub/assam/issue/48179/550795>.
- BDDK, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu. "Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu Kararı". Erişim: 10 Şubat 2021. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2016/07/20160723-6.htm>.
- Canbaz, Mustafa - Suner, Mustafa. "Bankalarda Altın Karşılığı Açılan Mevduat ve Kredi Hesapları İle Bazı Cari İşlemlerin Muhasebeleştirilmesi". *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4/3 (Eylül 2019), 307-329. <https://dergipark.org.tr/en/pub/fesa/article/603400>.
- Cengiz, Emir Kaan. "Lidya Altın Ülke Türkiye Altın Piyasaları". *Uluslararası Katılımlı Altın, Gemoloji ve Kuyumculuk Sempozyumu*. Selcen Doğan. 145-160. Manisa: Salihli Belediyesi Kültür Yayınları, 2015.
- Dumlu, Emrullah. "Fıkhî Açından Altın Hesabı". *Journal of Islamic Law Studies* 20 (Ekim 2012), 237-266. <http://eds.a.ebscohost.com/eds/detail/detail?vid=1&sid=a-280ae73-db1b-496c-962d-bb2838727ab8%40sessionmgr4008&bdata=Jmxh-bmc9dHlmc2l0ZT1lZHMtbGl2ZQ%3d%3d#AN=97923651&db=obo>.
- Düzer, Murat - Önce, Saime. "Kurumsal Sürdürülebilirlik Raporlaması ve Finansal Performans: BİST'te İşlem Gören Şirketler İçin Karşılaştırmalı Bir Analiz". *Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2/2 (Aralık 2017), 637-648. <https://dergipark.org.tr/en/pub/bseusbed/article/348073>.
- İTO, İstanbul Ticaret Odası. "Katılım Finansında Küresel Fırsat". Erişim: 07 Şubat 2021. https://www.itohaber.com/haber/guncel/214460/katilim_finansinda_kuresel_firsat.html.
- Kamışlı, Melik - Kamışlı, Serap - Temizel, Fatih. "Bölgesel İslami Hisse Senedi Endeksleri Arasındaki İlişkilerin Analizi". *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi* 13/13 (Eylül 2017), 574-587. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ijmeh/issue/54601/744497>.
- Ruxton, Graeme. "The unequal variance t-test is an underused alternative to Student's t-test and the Mann-Whitney U test". *Behavioral Ecology* 17/4 (Ağustos 2006), 688-690. <https://academic.oup.com/beheco/article/17/4/688/215960?login=true>.
- Somuncuoğlu, Ünal. "Bankalarda Açılan Altın Depo Hesapları". *Hukuk Köprüsü* 3/6 (Haziran 2014), 427-43. <https://jurix.com.tr/article/4859>.
- Tabachnick, Barbara - Fidell, Linda. *Using Multivariate Statistics*. 6th Edition, ABD: Pearson Education International, 2013. <https://www.pearsonhighered.com/assets/preface/0/1/3/4/0134790545.pdf>.
- Tahsin, Hasan. "Altın'ın Yeni Hareketleri". İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Mecmuası 9/54 (1932), 1380-1387. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/97509>.

Takasbank. "Altın Transfer Sistemi Hizmetleri". Erişim: 03 Şubat 2021. <https://www.takasbank.com.tr/tr/hizmetler/verilen-hizmetler-1/altin-transfer-sistemi-hizmetleri>.

TCMB, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. "Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sistemi". Erişim: 27 Ocak 2021 https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?evds/serieMarket/collapse_4/5898/DataGroup/turkish/bie_kmmbtmv/ ().

WGC, World Gold Council. "Monthly Central Bank Statistics". Erişim: 30 Ocak 2021. <https://www.gold.org/goldhub/data/monthly-central-bank-statistics>.

WILL ARTIFICIAL INTELLIGENCE REJUVENATE İSLAMIC FINANCE? A VERSION OF WORLD ACADEMIA

Yapay Zeka İslamî Finansa Canlılık Katabilecek mi? Bir Dünya Akademisi Örneği

KAUSAR ABBAS

Doç. Dr., Yönetim ve İdari Bilimler Fakültesi,
Sialkot Üniversitesi, Sialkot, Pakistan
Assoc. Prof., Faculty of Management and
Administrative Sciences, University of Sialkot,
Sialkot, Pakistan

kausarsial@yahoo.com
orcid.org/0000-0003-2179-5837

MUHAMMAD HAFEEZ

Dr. Öğr. Üyesi., Yönetim ve İdari Bilimler
Fakültesi, Sialkot Üniversitesi, Sialkot, Pakistan
Asst. Prof., Faculty of Management and
Administrative Sciences, University of Sialkot,
Sialkot, Pakistan

muhammad.hafeez@uskt.edu.pk
0000-0001-7231-5413

MAKALE BİLGİSİ / ARTICLE INFORMATION

Makale Türü /Article Types: Research Article

Geliş Tarihi /Received: 02 Mayıs 2021

Kabul Tarihi/Accepted: 14 Temmuz 2021

Yayın Tarihi/Published: 30 Aralık 2021

Doi: <https://doi.org/10.14395/hid.931401>

ATIF/CITE AS:

Abbas, Kausar – Hafeez, Muhammad, "Will Artificial Intelligence Rejuvenate Islamic Finance? A Version of World Academia", Hitit İlahiyat Dergisi, (Aralık/December 2021) 20/3

İNTİHAL/PLAGIARISM:

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software. Copyright © Published by Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi – Hitit University Divinity Faculty, Çorum, Turkey. All rights reserved.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hid>

Will Artificial Intelligence Rejuvenate Islamic Finance? A Version of World Academia

Abstract

Modern Artificial Intelligence (AI) uprising has transformed the world of finance and financial institutions have taken it as the unprecedented challenge to gain a competitive advantage. The main objective of this paper is to evaluate the nexus of Artificial Intelligence and Islamic finance based on Islamic finance experts' opinions and assessments across the globe. Therefore, purposive sampling technique has been applied to collect the opinions. Narrative analysis was used to analyze the data. Henceforth, professors and associate professors were contacted through social networks such as WhatsApp, Facebook and emails messages as the author knows these experts individually. The respondents were chosen from Malaysia, UK, Qatar, Germany, Turkey, Indonesia, Brunei, Saudi Arabia, Jordan, USA, and Pakistan. Data were collected in the duration of one month. Majority of the respondents agreed that Artificial Intelligence can play an important role in almost every area. It can replicate human thinking in technical areas to a great extent. AI/Machine Learning & also Data Science & Data Analytics, can provide solutions involving automation and data...e.g banking services automation, robo-advisors, auto-trading, data services (like Reuters & Bloomberg), commodity trading, wealth management, rating agency services, and software (IOS/Android) development. Blockchain is separate (eg on crypto-currencies, but processing speed is slow) but anyway short term success for IF can be with Machine learning & Data Analytics rather than blockchain, but blockchain technology is improving and opening up new areas of application. Furthermore, in some countries, such as Pakistan, Islamic finance is personality driven. So Artificial Intelligence cannot replace actual persons in the short-run to create a credible trust. In the long-run gradually, it may be possible that robo Shariah advisory may be popular. Technology is important indeed. Maybe artificial intelligence will help Islamic finance to make people more financialized which is not good. However, we can look into the issue of how can we use artificial intelligence to support real sector. The Islamic banks are scaring to use partnership based financial instruments as Mudarabah and Musharakah when allocating their funds to customers. The reason is control function. Can artificial intelligence help to have the control of those deals? If so it is very good. Nonetheless, this study suggests that it will be great if we can archive such more systems at advance levels, but are we aware of the amount of programming to do that? Having overcome the Main framework, then Islamic Finance mitigation and Sariah framework can be adopted with less efforts. This study explores the needs and potentials of artificial intelligence for different avenues as it will improve the performance of Islamic Finance. However, we

should specify and narrow it as Islamic finance is very broad. This study, therefore, has opened many future research opportunities in the area of artificial intelligence in Islamic Banking and Finance. It discovers many new avenues that contribute to the development of artificial intelligence in Islamic Banking. Besides, the present study appears to be the first attempt to discuss the opinions and assessments of the experts of Islamic finance from across the globe. This study also helps to add the value to the existing literature in Islamic finance and financial technology.

Keywords: Artificial Intelligence, Digital Banking, Islamic Finance, Conventional Finance

Yapay Zeka İslamî Finansa Canlılık Katabilecek mi? Bir Dünya Akademisi Örneği

Öz

Modern Yapay Zeka (AI) yükselişi finans dünyasını dönüştürmüş ve finansal kurumlar bunu rekabet üstünlüğü elde etmek için eşi görülmemiş bir meydan okuma olarak görmüştür. Bu makalenin temel amacı, dünyanın dört bir yanından İslami finans uzmanlarının görüş ve değerlendirmelerine dayanan İslami finans ve yapay zeka ilişkisini analiz etmektir. Bu sebeple görüşleri toplamak için amaca uygun örnekleme yöntemi takip edildi. Anlatı analizi kullanılarak bilgiler tahlil edilmiştir. Görüşlerine başvuru alan doçent ve profesörler yazarın teker teker bildiği akademisyenlerdir. Bunların görüşleri Facebook, WhastApp, email gibi sosyal medya yoluyla alınmıştır. Katılımcı akademisyenler; Malezya, İngiltere, Katar, Almanya, Türkiye, Endonezya, Brunei, Suudi Arabistan, Ürdün, ABD ve Pakistan'dan seçilmiştir. Görüşlerinin toplanması bir ay gibi bir süre almıştır. Katılımcıların çoğunluğu, yapay zekanın neredeyse her alanda önemli bir rol oynayabileceği konusunda hemfikirdir. Yapay zeka, teknik alanlarda insan düşüncesini büyük ölçüde kopyalayabilir. Yapay Zeka/Makine Öğrenimi ve Veri Analitiği, bankacılık hizmetleri otomasyonu, robo-danışmanlar, otomatik ticaret, veri hizmetleri (Reuters ve Bloomberg gibi), emtia ticareti, varlık yönetimi, derecelendirme kuruluşu hizmetleri ve yazılım (IOS/Android) geliştirme gibi otomasyon ve veri içeren çözümler sağlayabilir. Blockchain münferit bir durumdur. (kripto paralar üzerinedir. Fakat süreç hızı yavaştır). Ancak İslami finansın kısa vadede başarısı, blockchainin gelişmesi ve yeni uygulama alanları açmasına rağmen onun yerine makine öğrenimi ve veri analitiği ile olabilir. İslami finans Pakistan gibi bazı ülkelerde şahsiyetlerle işleyen bir finanstır. Bu yüzden yapay zeka kısa sürede inandırıcı bir güven oluşturarak gerçek kişinin yerini alamaz. Uzun dönemde ise zamanla robot şeriat danışmanı yaygınlaşıp ünlenebilir. Teknoloji gerçekten önemlidir. Belki yapay zeka İslami finansa insanları daha fazla finansal yapma konusunda yardım edecektir. Fakat bu iyi

bir netice değil gibi durmaktadır. Bununla birlikte, yapay zekayı reel sektörü desteklemek için nasıl kullanabileceğimiz konusu üzerinde durabiliriz. İslami bankalar, fonlarını müşterilere tahsis ederken Mudaraba ve muşaraka gibi ortaklığa dayalı finansal araçları kullanmaktan korkuyorlar. Bunun nedeni ise kontrol fonksiyonudur. Yapay Zeka, bu mualelerin kontrolüne yardımcı olabilir mi? Eğer olabilirse bu çok iyidir. Her şeye rağmen, bu çalışma, eğer biz ileri seviyelerde daha fazla sistem arşivleyebilirsek bunun müthiş bir gelişme olacağını ön görmektedir. Fakat biz bunu yapmak için gerekli programlamanın miktarı konusunda farkındalığımız var mı? Ana çerçeveyi oluşturduktan sonra, İslami finansın tahfifi ve şer'î çerçeveye adapte olmak dah az enerji ile mümkün olabilir. Bu çalışma yapay zekanın İslami finansın gücünü artıracığı için onun potansiyel ve gereksinimlerini incelemiştir. Bununla beraber İslami finans çok geniş olduğu için onun detaylarını belirleyip sınırlandırmalıyız. Çalışma, bundan dolayı İslami bankacılık ve finans alanında yapay zeka konusunda bir çok araştırma fırsatlarının kapısını açmıştır. O, İslami bankacılık alanında yapay zekanın gelişimine katkı sunan bir çok yeni yollar keşfetmiştir. Bunun yanında, sunulan çalışmanın, dünyanın dört bir yanındaki İslami finans uzmanlarının görüş ve değerlendirmelerini tartışmak için ilk girişim olduğu görülmektedir. Ayrıca İslami finans ve finansal teknoloji alanında mevcut literatüre bir değer de sunmuş olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zeka, Dijital Bankacılık, İslami Finans, Konvansiyonel Finans

Introduction

In the modern era, it is imperative to know What is Artificial Intelligence (AI)? How does it work? Who will use it? How it can be used? These are the possible questions that are being addressed by different fields such as, medicine, military, transport, security, and manufacturing. But how would it work for the Islamic banking industry? Or to what extent it would be helpful are the potential questions that have been raised through this study. The term "AI" has been tossed by Professor McCarthy at 1st Artificial Intelligence conference (Bogue, 2014). It is an intelligent mechanism to accomplish a task with optimal success chances (Bogue, 2014). It becomes critical via technology usage (Pan, 2016). Hassabis et al. (2017), Pan (2016), and Bogue (2014) define AI as "it is the machine and has the ability to think or the possibility of using computers to simulate human intelligence". It offers rapid advancements in technology as Abdullah (2018) identified that we have entered the age of artificial intelligence and digital bank 4.0, FinTech banking, robo-advisors are the potential application since recent years. Kmeid (2017) proposed a conceptual framework of digital banking, Figure 1, and the capability of AI to promote Islamic finance by utilizing machine learning algorithms. Equally,

Abdullah (2017) also stated that we have entered the era of artificial intelligence, Islamic Fintech, and Digital Bank 4.0. He divided the Digital Banking Evolution into four ages such as, Digital Bank 1.0 (1998-2002) that bounded to Email, internet banking, database, and then Digital Bank 2.0 (2003-2008) that comprised web-based, online payment, KYC, digital channel, data warehouse and then Digital Bank 3.0 (2009-2016) that covered big data, cloud banking, mobile transaction, 360 customers and now Digital Bank 4.0 (2017-onwards) which consist of Fin-Tech banking, artificial intelligence, virtual banks, virtual branches, and inter-cloud interaction. Therefore, it was necessary to know the diverse thoughts of academia on this blistering and steady evaluation.

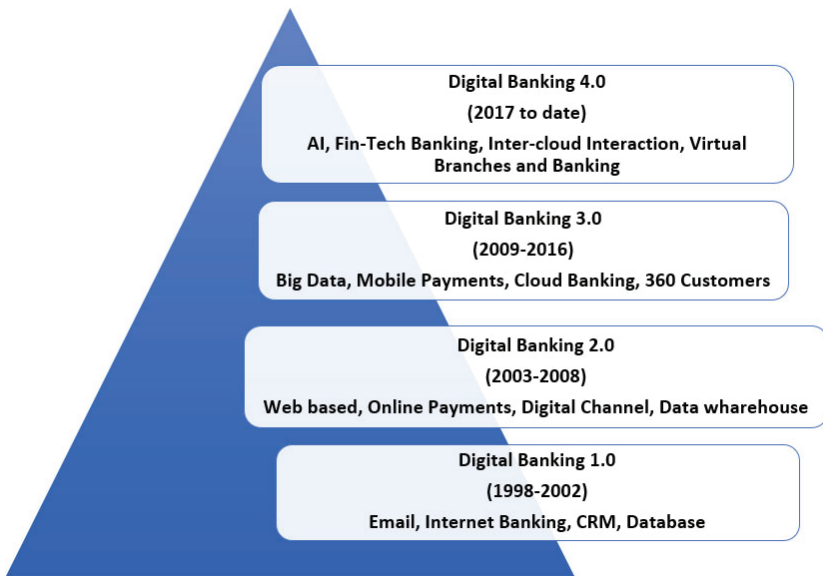

Figure 1. Evolution of Digital Banking

We have some examples of AI applications in banking such as AI on the front-end to secure customer identities, AI on the back-end to assist employees, AI on payment services to detect and prevent fraud and the most prominent application of AI robots is the chatbot. Baidu developed platforms to provide financial services in China (Pan 2016). Chatbots are handling balance inquiries, bank account, and loan account details. Recently, US-based Ally Bank has launched Ally Assist in 2015. Ally Assist is a virtual assistant that can be accessed via voice or text to perform functions such as making payments, fund transfers, peer-to-peer transactions, and deposits. However, this study explores the needs and potentials of AI for Islamic Finance.

Therefore, The primal of this paper is to evaluate the opinions and assessments of the experts of Islamic finance from across the globe. To do this, a Narrative analysis will be conducted to unveil the role of AI in Islamic finance in the light of experts opinions from Malaysia, the UK, Qatar, Germany, Turkey, Indonesia, Brunei, Saudi Arabia, Jordan, USA, and Pakistan, respectively.

Literature Review

Margaret (1998, P.347) explains that Creativity is a unique feature of human intelligence and a challenge for AI. AI techniques may create new ideas in three ways “by producing novel combinations of familiar ideas; by exploring the potential of conceptual spaces; and by making transformations that enable the generation of previously impossible ideas. AI will have less difficulty in modelling the generation of new ideas than in automating their evaluation”. It means that these machines are associated with activities of human intelligence to solve problems and to make decisions. AI can be a pivotal solution to design machines by studying the human brain (Hassabis et al. 2017). It contributes to molecular medicine, genetics and also tackles mental diseases (Hamet and Tremblay, 2017).

However, it's very critical when it comes to applying the technology (Pan, 2016) as Pan reviewed the 60-year developmental history of AI and the core idea behind AI 2.0 development. As the author further defined AI 2.0 as the new generation of AI, based on the new information environment and new development goals. This indicates that the emergence of new technologies also promotes AI to a new stage. AI is capable of creating machine learning tools and deep neural networks to bring a whole new experience to the finance industry (Rohaya et al., 2018; Rahim et al., 2018). Robots can handle big data and cloud computing from various databases through AI (Dirican 2015). It will have an incredible influence on Islamic finance in the future (Rahim et al., 2018). Furthermore, they suggested that AI can provide new horizons for a better banking experience with its customers (Rohaya et al., 2018; Rahim et al., 2018).

Alzaidi and Kazakov (2008) proposed a supply chain network to control links and data flows in the prevailing system. Rohaya et al, (2018) examined the two important aspects of the latest technology issues in Islamic finance that related to artificial intelligence (AI) and smart contract. They investigated that digital smart contracts can replace traditional forms of paper contracts and these smart contracts would help to provide more credible transactions without jeopardizing authenticity and its credibility (Rohaya et al., 2018). The smart contract can be used to buy a particular product at a defined price from a digital wallet (Giancaspro, 2017). The nature of Smart contracts determines the Blockchain and pre-determined features (Savelyev, 2017). Smart contracts accelerate financial services such as credit cards and installment loans (Szabo 1997).

Methodology

The present research is an attempt to evaluate the nexus of Artificial Intelligence and Islamic finance based on Islamic finance experts' opinions and assessments across the globe. Therefore, the Purposive sampling technique has been applied to collect the opinions. Narrative analysis was used to analyze the data. Henceforth, Professors and Associate Professors were contacted through social networks such as WhatsApp, Facebook, and emails messages as the author knows these experts individually. The respondents were chosen from Malaysia, UK, Qatar, Germany, Turkey, Indonesia, Brunei, Saudi Arabia, Jordan, the USA, and Pakistan. Data were collected for the duration of one month.

Results

4.1-When asked about the application of AI for the Islamic Banking system,

Prof. Dr. Ahmed Kameel Mydin Meera, former Dean, Institute of Islamic Banking and Finance at International Islamic University Malaysia and CEO, Z-Consultant Malaysia, provided the following thoughts:

“AI can be used in any area. It can replicate human thinking in technical areas. So yes, how we analyze Islamic Finance, structure products, projects evaluation, zakat, wakaf, inheritance etc can be done using AI.”

4.2-When asked about the application of AI for the Islamic Banking system,

Prof. Dr. Adam Abdullah, Associate Professor at the IIUM's Institute of Islamic Banking and Finance (IiBF) Malaysia, provided the following thoughts:

“AI/Machine Learning & also Data Science & Data Analytics can provide solutions involving automation and data...e.g banking services automation, robo-advisors, auto-trading, data services (like Reuters & Bloomberg), commodity trading, wealth management, rating agency services, and software (IOS/Android) development. Blockchain is separate (eg on crypto-currencies, but processing speed is slow) but anyway short term success for IF can be with Machine learning & Data Analytics rather than blockchain, but blockchain technology is improving and opening up new areas of application.”

4.3-When asked about, Will Artificial Intelligence Rejuvenate Islamic Finance?

Dr. Marjan Muhammad, Researcher at the International Shari'ah Research Academy for Islamic Finance (ISRA) Malaysia, provided the following thoughts:

“Yes, through simplifying the transaction processes, hence ensuring the efficiency. Also, to mitigate any non-compliant events as the execution is automated.”

4.4-When asked about the application of AI for the Islamic Banking system,

Prof. Dr. Mustafa Omar Mohammed, Associate Professor at the Kulliyah of Economics and Management Sciences, IIUM Malaysia, provided the following thoughts:

“Yes, through simplifying the transaction processes, hence ensuring the efficiency. Also, to mitigate any non-compliant events as the execution is automated.”

4.5-When asked about the application of AI for the Islamic Banking system,

Prof. Dr. Aly Khorshid, Dean of Faculty Management and Economics, LU Executive Education, London, UK, provided the following thoughts:

“That’ll be great if you can archive such system, are you aware of the amount of programming to do that, I think it will be a lot. Having overcome the Main framework, then Islamic Finance mitigation and Sariah framework can be adopted with less efforts. I then can help to adopt the global Islamic Finance mitigation.”

4.6-When asked about the application of AI for the Islamic Banking system,

Prof. Dr. Tariqullah Khan, Professor of Islamic Finance at Hamad bin Khalifa University, Qatar Foundation, provided the following thoughts:

“In some countries, such as Pakistan, Islamic finance is personality driven. So AI cannot replace actual persons in the short-run to create a credible trust. In the long-run gradually, it may be possible that robo Shariah advisory may be popular. Technology is important indeed!”

4.7-When asked about the application of AI for the Islamic Banking system,

Dr. Muhammad Ashfaq, Professor of Islamic Finance and CEO Amanah Institute of Islamic Finance and Economics, Germany, provided the following thoughts:

“AI is a new concept. It will take time as I don’t see any development for Islamic Finance in near future.”

4.8-When asked about the application of AI for the Islamic Banking system,

Prof. Dr. Necdet Şensoy, former Deputy Rector of Istanbul Commerce University and Board member at TCMB Turkey, provided the following thoughts:

“It is an interesting question. Actually AI is a tool easing the operations and making possible to respond quickly to the needs of clients. Helps to enhance financial inclusion. However the Islamic finance has deeper issues as the risk of converging to conventional finance. The intrinsic problem of Islamic finance is an inclination towards a deviation from supporting real economy. May be AI will help IF to make people more financialised which is not good. You can look into the issue of how can we use AI to support real sector. The Islamic banks are scaring to use partnership based financial instruments as mudarabah and musharakah when allocating their funds to customers. The reason is control function. Can AI help to have the control of those deals? If so it is very good.

May be AI will help IF to make people more financialised which is not good.

You can look into the issue of how can we use AI to support real sector.

The islamic banks are scaring to use partnership based financial instruments as mudarabah and musharakah when allocating their funds to customers. The reason is control function. Can AI help to have the control of those deals ? If so it is very good.”

4.9-When asked about the application of AI for the Islamic Banking system,

Dr. Murniati Mukhlisin, Professor of Islamic Accounting at University of Essex and STEI Tazkia, Indonesia, provided the following thoughts:

“Yes. It will. Through AI technology that makes machine forefront doing some human jobs, Islamic Finance can be spread out widely. IF Education and services will be enjoyed by the people in the deprived areas hence will upgrade their standard of living. Currently, IF is still exclusive.”

4.10-When asked about the application of AI for the Islamic Banking system,

Dr. Muhamad Abduh, Assistant Professor of Islamic Finance at the UBD School of Business and Economics, University Brunei, provided the following thoughts:

“The application of AI in financial industry has helped financial companies to save time, reduce costs, and add value. AI has also helped financial

companies to analyze and understand how their customers spend their money, invest and make financial decisions so they can customize the advice given to particular customers. The AI will definitely improve the performance of Islamic finance industry as already done upon conventional finance industry. However, there is a big challenge for AI in Islamic finance when it comes to a decision of whether a proposed contract is shariah compliant or not. This area is still the undisputed area of shariah scholars.”

4.11-When asked about the application of AI for the Islamic Banking system,

Prof. Dr. Tahar Tayachi, Chair of the finance department at [Effat University](#) Saudi Arabia, provided the following thoughts:

“Its new technology (using neural networks or genetic algorithms) and its impact on Islamic finance would be interesting. However, we should specify and narrow it as Islamic finance is very broad.”

4.12-When asked about the application of AI for the Islamic Banking system,

Dr. Khawla Al Nobani Specialist Advisor Islamic Banking, Sukuk & Takaful, Jordan, provided the following thoughts:

“I believe that artificial intelligence can help rejuvenate, modernize and add value to IF if we use it in the right way.”

4.13-When asked about the application of AI for the Islamic Banking system,

Prof. Dr. Rahman, Chairman & CEO at [LARIBA Bank of Whittier](#), USA provided the following thoughts:

“We need to separate between three foundations for RF (Riba Free) banking.

Monetary Foundation 2. Fundamental reasons for RF banking and finance as a superior discipline. 3. Marketing the services.

AI is a tool for marketing and to enhance operations. For marketing, it may add value. A-we should not forget that the human factor is a fundamental foundation of a Jamaa in Islam and RF banking should be looked upon as the financial lubricant of the Jamaa , the community. In the US AI banks include that human factor because,

B-Banking in general and extension of credit are based on the fundamental rule of Know Your Customer KYC. Many Muslims who belong to the developing Islamic world think that in order to grow fast we should look for that magic pill that will cure instantly or that amazing technology that will grow our acceptance in the market using technology. There is no substitute to A. Working hard to popularize the REAL ADDED VALUE of the RF discipline. B. Working hard to develop the retail market not because we offer an Islamic solution only but because we also offer a real added value when compared with Riba-based banking.”

Conclusion

Modern Artificial Intelligence (AI) uprising has transformed the world of finance and financial institutions have taken it as an unprecedented challenge to gain a competitive advantage. This study explores the needs and potentials of AI for different avenues as it will improve the performance of Islamic Finance. The majority of the respondents established the importance of AI as it can be used in any area. It can replicate human thinking in technical areas. AI/Machine Learning and also Data Science & Data Analytics can provide solutions involving automation and data, e.g, banking services automation, robo-advisors, auto-trading, data services (like Reuters & Bloomberg), commodity trading, wealth management, rating agency services, and software (IOS/Android) development. Actually, AI is a tool easing operations and making it possible to respond quickly to the needs of clients. It helps to enhance financial inclusion.

Conversely, Islamic finance has deeper issues as the risk of converging to conventional finance. The intrinsic problem of Islamic finance is an inclination towards a deviation from supporting the real economy. Maybe AI will help Islamic Finance to make people more financialized which is not good. However, we can look into the issue of how can we use AI to support the real sector. The Islamic banks are scaring to use partnership-based financial instruments as Mudarabah and Musharakah when allocating their funds to customers. The reason is the control function. Can AI help to have control of those deals? If so it is very good. We have some examples of AI applications in banking such as AI on the front-end to secure customer identities, AI on the back-end to assist employees, AI on payment services to detect and prevent fraud and the most prominent application of AI robots is the chatbot. Chatbots are handling balance inquiries, bank account, and loan account details. Recently, US-based Ally Bank has launched Ally Assist in 2015. Ally Assist is a virtual assistant that can be accessed via voice or text to perform functions such as making payments, fund transfers, peer-to-peer transactions, and deposits.

Nonetheless, this study suggests that it will be great if we can archive such more systems at advanced levels, but are we aware of the amount of programming to do that? Having overcome the Main framework, then Islamic Finance mitigation and Sariah framework can be adopted with less effort. This study explores the needs and potentials of AI for different avenues as it will improve the performance of Islamic Finance. However, we should specify and narrow it as Islamic finance is very broad.

References

- Abdullah, O. Digitalization in Islamic Finance. Retrieved December 10, 2018 from <http://kliff.com.my/wp-content/uploads/2016/09/Sesi-3-Digitalization-of-Islami-Finance-Othman.pdf> . 2017.
- Alzaidi, A., & Kazakov, D. 'Artificial Intelligence for Islamic Banking', *The Journal of Muamalat and Islamic Finance Research*, Vol 5 No1, pp.1-16. 2008.
- Bogue, R. (2014). *The Role of Artificial Intelligence in Robotics. Industrial Robot: An International Journal*, 41(2), 119-123. <https://doi.org/10.1108/IR-01-2014-0300>
- Bogue, R. *The role of artificial intelligence in robotics. Industrial Robot: An International Journal*. 2014
- Dirican, C. (2015). *The Impacts of Robotics, Artificial Intelligence on Business and Economics. Procedia Social and Behavioral Sciences*, 95, 564-573. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.06.134>
- Giancaspro, M. (2017). Is a „smart contract“ really a smart idea? Insights from a legal perspective. *Computer Law & Security Review*, 33, 825-835. <https://doi.org/10.1016/j.clsr.2017.05.007>
- Hamet, P., & Tremblay, J. (2017). Artificial Intelligence in Medicine. *Metabolism Clinical and Experimental*, 69, 36-40. <https://doi.org/10.1016/j.metabol.2017.01.011>
- Hassabis, D., Kumaran, D., Summerfield, C., & Botvinick, M. Neuroscience-inspired artificial intelligence. *Neuron*, 95(2), 245-258. 2017.
- Kmeid, R. (2017). Islamic Banker. Retrieved from Will Artificial Intelligence rejuvenate Islamic finance? <https://www.islamicbanker.co/2017/08/31/will-artificial-intelligence-rejuvenate-islamic-finance/>
- Margaret, A.B. 'Creativity and artificial intelligence', *The Journal of artificial intelligence*, Vol 103 No 1, pp.347-356. 1998.
- Marous, J. *Robots and AI invade banking*. Retrieved January 1, 2019 from <https://thefinancialbrand.com/52735/robots-artificial-intelligence-ai-banking/> 2017.
- Pan, Y. 'Heading toward Artificial Intelligence 2.0', *Engineering*, Vol 2 No 4, pp. 409-413. 2016.
- Rahim, S. M., Mohamad, Z. Z., Bakar, J. A., Mohsin, F. H., & Isa, N. M. *Artificial intelligence, smart contract and islamic finance. Asian Social Science*, 14(2), 145. 2018.
- Rohaya M. R, Zam, Z. M, Juliana Abu Bakar, Farhana H.M, & Norhayati Md Isa. *Artificial Intelligence, smart contracts and Islamic Finance. Asian Social Science*, Vol 14 No 2,pp 145-154. 2018.

Savelyev, A. (2017). Contract law 2.0: „Smart“ contracts as the beginning of the end of classic contract law. Information & Communications Technology Law, 26(2), 116-134. <https://doi.org/10.1080/13600834.2017.1301036>